

**ДЕМОКРАТИЧНИЙ
ЦИВІЛЬНИЙ КОНТРОЛЬ
НАД СЕКТОРОМ БЕЗПЕКИ:
АКТУАЛЬНІ ДЖЕРЕЛА**

Київ, 2011

У виданні зібрані окремі міжнародні документи та національні акти інших країн (конвенції, резолюції, закони, постанови тощо), положення яких на думку укладачів цього видання є актуальними для врахування на сьогоднішньому етапі розвитку системи демократичного цивільного контролю над сектором безпеки в Україні.
Для широких читацьких кіл.

Демократичний цивільний контроль над сектором безпеки: актуальні джерела. –
Центр досліджень армії, конверсії та роззброєння, Київ, 2011. – 428 с.
Редактори: Ф. Флурі, В. Бадрак
Неофіційний переклад окремих актів: Ж. Дьоміна, Л. Поляков

© Центр досліджень армії, конверсії та роззброєння, 2011

ЗМІСТ

Передмова	1
Філіпп Флурі	

Передмова	3
Валентин Бадрак	

Частина I

Досвід законодавчого регулювання питань парламентського контролю над розвідувальними та спеціальними службами

Франція. Закон «Про формування парламентської комісії з питань розвідки».....	5
Норвегія. Постанова «Про моніторинг діяльності служб розвідки, нагляду та безпеки»	7
Польща. Регламент Сейму Республіки Польща – Витяг (Комісія у справах спеціальних служб).....	11
Румунія. Закон «Про створення, організацію та роботу Спеціальної парламентської комісії з контролю над Службою зовнішньої розвідки»	14
Боснія і Герцеговина. Закон «Про Агентство розвідки та безпеки Боснії і Герцеговини» – Витяг (Парламентський контроль)	18

Частина II

Міжнародні конвенції та ключові інструменти, що регулюють боротьбу проти корупції

Організація Об'єднаних Націй. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції.....	21
Рада Європи. Цивільна конвенція про боротьбу з корупцією	73
Рада Європи. Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією	81
Транспаренсі Інтернешнел. Марк Пайман «Будування цілісності, виховання доброчесності та боротьба з корупцією у сфері оборони й безпеки: 20 практичних реформ»	97

Частина III

Міжнародні конвенції та інші інструменти, що регулюють використання надзвичайних повноважень та захист прав людини в умовах надзвичайного стану

Організація Об'єднаних Націй. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права.....	209
Рада Європи. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод.....	230
Європейська комісія за демократію шляхом права (Венеціанська комісія). Висновок про захист прав людини в умовах надзвичайного стану.....	248
Парламентська Асамблея Ради Європи. Резолюція 1659 (2009) «Захист прав людини в умовах надзвичайного стану».....	267
Йоганесбурзькі принципи	308

Частина IV

Досвід законодавчого регулювання питань соціального захисту співробітників структур оборони і безпеки

Болгарія. Закон «Про оборону та Збройні Сили Республіки Болгарія».....	317
Росія. Федеральний закон «Про статус військовослужбовців» – Витяг, російською мовою (Федеральный закон «О статусе военнослужащих», Глава I. Общие положения, Глава II. Права и свободы военнослужащих, граждан, уволенных с военной службы, и членов их семей).....	340
Словаччина. Закон «Про державну службу співробітників органів Поліції, Словацької Розвідувальної служби, Корпусу охорони в'язниць і судів Словацької Республіки та Залізничної поліції».....	403

ПЕРЕДМОВА

Філіпп Флурі

Заступник директора ДКЗС

Важливою ознакою держав, що знаходяться на шляху від тоталітаризму до демократії, є характер їх законодавства. Закони в молодих демократіях часто відрізняються своєю суперечливою природою. Це пояснюється тим, що в тоталітарному минулому цих країн закони приймалися не тільки законодавчою гілкою влади, але й іншими органами державної влади. Ця традиція знайшла своє продовження в «указах президента» та цілій низці внутрішніх кодексів поведінки і нормативно-правових документів, що приймалися на рівні окремих міністерств і відомств. Крім цього, деякі важливі аспекти суспільного життя (такі, як, наприклад, безпека) регулювалися секретними нормативними актами або не регулювалися взагалі.

Отже це означає, що серед багатьох інших важливих кроків, держави перехідного періоду можуть бути зацікавлені, в тому числі, й у здійсненні перегляду існуючих стратегій, законів і положень щодо їх реалізації. Здавалося б, що цим мав би займатися парламент. Але депутати можуть бути неготовими до цього завдання або не розуміти його важливості. В такому разі свою важливу роль могли б відіграти організації громадянського суспільства, які могли б допомогти у визначенні шляхів до створення більш комплексної і більш послідовної нормативно-правової бази.

У цьому контексті свою користь могли б дати й консультації з питань паралельного існування декількох нормативних баз з державами, які переживають такі самі трансформації перехідного періоду або вже пережили їх у минулому. Хоча сьогодні вже не може бути й мови про імпортування цілих кодексів законів шляхом їх перекладу та спеціальної адаптації (подібна практика була доволі поширеною на початку 20-го століття), такі зразки, перекладені на місцеву мову, могли б виявитися дуже корисними.

Женевський центр демократичного контролю над збройними силами вже співпрацював з Комітетом Верховної Ради України з питань національної безпеки і оборони, надавши йому декілька послуг, і в цьому йому часто допомагали українські й міжнародні партнери. Перший етап успішної співпраці з Комітетом безпеки і оборони здійснювався під активним керівництвом високоповажного пана Г.К.Крючкова.

Цей компактний і зручний посібник може бути корисним як для законодавців, так і експертів з питань безпеки. Редакційна колегія вирішила надати приклади позитивного досвіду в чотирьох конкретних і актуальних сферах, більшість з яких до сьогоднішнього дня ніколи не перекладалися українською. Це, зокрема:

- законодавчий механізм парламентського нагляду й контролю над розвідувальними й спеціальними службами;
- ключові політичні інструменти, що регулюють боротьбу з корупцією та застосування надзвичайних повноважень і захист прав людини в умовах надзвичайного стану;
- законодавче регулювання соціальних гарантій для працівників сектору безпеки.

У цьому посібнику читачі зможуть знайти приклади законодавчих актів таких держав, як Боснія і Герцеговина, Болгарія, Франція, Норвегія, Польща, Румунія, Російська Федерація і Словаччина, а також конвенції і стратегії ООН, Ради Європи, Транспаренсі Інтернешнел та ін.

Цілком зрозуміло, що редакційна колегія не мала змоги охопити абсолютно усі питання, які можуть зацікавити читачів, оскільки ресурси були досить обмеженими.

Женевський центр демократичного контролю над збройними силами (ДКЗС) висловлює свою щирю подяку редакційній колегії цього посібника. Ми сподіваємося, що він стане в нагоді як законодавцям, так і експертам у сфері безпеки!

Женева, травень 2011 р.

ПЕРЕДМОВА

Валентин Бадрак

Директор Центру досліджень армії, конверсії та роззброєння

Як молода держава Україна пройшла чималий шлях будівництва та реформування своїх силових структур. Без перебільшення можна сказати, що досвід взаємодії із Західним Світом та використання його традицій надали помітного поштовху у напрямку підтримки демократичного шляху розвитку як самих силових структур, так і системи їх забезпечення. Цей досвід є надзвичайно корисним та актуальним для сучасної України. Україна вже спромоглася перейняти парламентський досвід західних країн у питанні контролю за торгівлею озброєннями та військовою технікою. Тому досвід створення Норвегією, Францією, Польщею або Румунією парламентських комітетів з питань контролю за розвідувальними структурами також може застосовуватися в Україні.

Не менш важливими є напрацювання у питаннях боротьби з корупцією та взаємодії з цивільним сектором під час надзвичайних ситуацій. Питання інформаційного впливу у сучасному глобальному світі важко переоцінити, тому створення нових важелів контролю по відношенню до силових відомств залишається край важливим для сучасної Української держави.

Серед іншого Україна пройшла важкий шлях реформування силових структур, де на уламках колишніх радянських відомств формувалися нові структури. При цьому чимало особового складу скорочувалося, а питання адаптації до цивільного життя залишалося гострим. Представники силових відомств і досі залишаються досить вразливими у соціальному вимірі, тому досвід застосування законодавчих актів низки країн, і в тому числі Росії, може надати нового імпульсу для розв'язання цих важливих проблем.

Виходячи із зазначеного, надані Женевським центром демократичного контролю над збройними силами можливості щодо систематизації та популяризації досвіду західних сусідів України є чудовою допомогою у реформуванні сектору безпеки. Формула успіху в сучасному світі полягає у тому, щоб розпорядися наявною інформацією. Завдяки партнерам із Женеви у Україні така можливість з'являється.

Частина I

Досвід законодавчого регулювання питань парламентського контролю над розвідувальними та спеціальними службами

ФРАНЦІЯ

Закон «Про формування парламентської комісії з питань розвідки»

Закон схвалений Національною Асамблеєю та Сенатом Французької Республіки.

Президент Франції затвердив Закон наступного змісту:

Відповідно до Постанови № 58-1100 від 17 листопада 1958 року щодо діяльності палат Парламенту, Стаття 6 викладається у такій редакції:

- I. Склад парламентської Комісії з питань розвідки (далі – Комісія) формується Національною Асамблеєю та Сенатом Французької Республіки. До складу Комісії входять 4 депутати Національної Асамблеї та 4 депутати Сенату.
- II. Голови постійних комісій Національної Асамблеї та Сенату на яких покладаються питання безпеки і оборони є повноправними членами парламентської комісії з питань розвідки. Посада Голови Комісії обіймається за принципом ротації. Виконання обов'язків Голови Комісії протягом року покладається по черзі на одного

із депутатів Національної Асамблеї або Сенату, які є членами Комісії. Інші члени Комісії призначаються головами Національної Асамблеї та Сенату.

Два депутати від Національної Асамблеї призначаються на початку роботи Національної Асамблеї на період її чинності. Два депутати від Сенату призначаються до складу Комісії після кожної часткової заміни депутатів Сенату.

- III. Крім виконання свої безпосередніх функцій, парламентська комісія з питань розвідки здійснює моніторинг діяльності міністерств внутрішніх справ, оборони, економіки та фінансів та використання засобів спеціального призначення, що знаходяться у їх підпорядкуванні.

Зазначені міністерства надають також інформацію щодо діяльності розвідувальних служб та про використання бюджетних коштів. Водночас, відомості, що надаються, не містять ні інформації щодо оперативної діяльності спеціальних служб, ні інформації щодо фінансування оперативної діяльності, ні інформації щодо порядку взаємодії з закордонними спеціальними службами у сфері розвідки.

Комісія має право заслуховувати Прем'єр-міністра, міністрів та генерального секретаря Міністерства оборони Франції.

- IV. Кожний член Комісії також має право на отримання інформації визначеною у параграфі III та захищеною відповідною Статтею 413-9 Карного кодексу, за виключенням даних стосовно оперативної роботи у сфері розвідки.

- V. Комісія з питань розвідки не має доступу до секретної інформації, яка стосується національної оборони. На членів Комісії, які порушують зазначене питання накладаються фінансові стягнення.

- VI. Кожного року, Комісія з питань розвідки оприлюднює звіт, у якому підсумовується результати діяльність Комісії (без надання інформації, яка становить небезпеку для національної оборони).

Комісія з питань розвідки може надавати свої рекомендації Президенту Французької Республіки та Прем'єр-міністру. Також рекомендації можуть надсилатися голові Національної Асамблеї та голові Сенату.

- VII. Парламентська комісія з питань розвідки опрацьовує свій внутрішній регламент, який схвалюється Секретаріатом Національної Асамблеї. Фінансові витрати, що спрямовуються на діяльність комісії з питань розвідки здійснюються за рахунок витрат Національної Асамблеї відповідно до Статті 7.

Закон про діяльність Комісії з питань розвідки діє на правах державного Закону.

НОРВЕГІЯ

Постанова «Про моніторинг діяльності служб розвідки, нагляду та безпеки»

Постанова № 7 від 3 лютого 1995 р.

ЧАСТИНА 1. МОНІТОРИНГОВИЙ ОРГАН ТА СФЕРИ МОНІТОРИНГУ

Стортинг призначає комітет для моніторингу діяльності служб розвідки, нагляду та безпеки, який здійснюється органами державного управління, – під їх контролем і на затверджених ними підставах.

Сфера застосування такого моніторингу не розповсюджується на будь-який з органів прокуратури вищого рівня.

Діяльність комітету не підпадає під дію законів «Про державне управління» та «Про свободу інформації», за винятком положень закону «Про державне управління», що стосуються позбавлення прав.

Стортинг затверджує звичайний порядок роботи моніторингового комітету в межах цієї постанови та визначає положення щодо його складу, терміну перебування на посадах та секретаріату.

ЧАСТИНА 2. ЗАВДАННЯ МОНІТОРИНГУ

Завданнями моніторингу є:

1. Виявлення випадків несправедливості по відношенню до будь-якої особи та перешкоджання таким випадкам; забезпечення умов для того, щоб засоби втручання, що використовуються, відповідали обставинам кожної конкретної справи;
2. Забезпечення умов діяльності, які не будуть завдавати надмірної шкоди життєдіяльності суспільства;
3. Забезпечення умов для того, щоб діяльність здійснювалася в межах існуючого законодавства, постанов органів державної і військової влади та норм загального права. Комітет здійснює свою діяльність з урахуванням інтересів національної безпеки та відносин з іноземними державами.

Комітет здійснює виключно функції моніторингу. Комітет не дає ніяких вказівок структурам, щодо яких здійснюється моніторинг, та не може використовуватися ними для надання консультацій.

ЧАСТИНА 3. ОБОВ'ЯЗКИ МОНІТОРИНГОВОГО КОМІТЕТУ

Комітет здійснює постійний моніторинг діяльності служб розвідки, нагляду і безпеки, що підпорядковуються органам державної і військової влади.

Комітет проводить розслідування з приводу усіх позовів, що надходять з боку фізичних і юридичних осіб. Комітет за власною ініціативою приймає до розгляду всі питання та чинники, які, на його думку, відповідають його завданням, особливо питання, які піддавалися критиці з боку суспільства. В даному випадку під терміном «чинники» маються на увазі правила, постанови та практична діяльність.

У випадках, якщо це сприятиме з'ясуванню питань і чинників, що розслідуються комітетом на основі наданих йому повноважень, здійснювані комітетом розслідування можуть виходити за межі, визначені у першому абзаці Частини 2.

ЧАСТИНА 4. ПРАВО НА ЗДІЙСНЕННЯ ПЕРЕВІРОК ТА ІН.

Під час виконання своїх обов'язків комітет може вимагати від керівництва структур, що піддаються моніторингу, надання доступу до будь-яких з їх архівних документів, облікових книг, приміщень та об'єктів. Право на здійснення перевірок поширюється на всі організації та інші установи, де частка державної власності перевищує 50 відсотків їх статутного фонду.

Усі члени керівництва за вимогою комітету мають надавати будь-які матеріали, обладнання та інші засоби, необхідні для ефективного здійснення перевірки. Інші особи несуть ті ж самі зобов'язання по відношенню до матеріалів, обладнання та інших засобів, отриманих ними від державних органів.

ЧАСТИНА 5. НАДАННЯ СВДЧЕНЬ, ОБОВ'ЯЗОК ЩОДО НАДАННЯ ІНФОРМАЦІЇ ТА ІН.

Будь-яка особа, викликана комітетом для надання інформації, зобов'язана надати потрібну інформацію.

Особи, які подають позови, та інші фізичні особи, пов'язані з конкретною справою, на будь-якому з етапів розслідування можуть вдаватися до послуг адвокатів та інших своїх представників, але за умови, якщо ці представники не вимагатимуть надання їм секретної інформації. Таке ж право поширюється й на працівників чи колишніх працівників керівних органів структури, що піддається моніторингу, у справах, розслідування яких може привести до негативних для них наслідків.

Будь-які члени керівництва, дійсні чи колишні, зобов'язані за вимогою комітету надавати свідчення щодо питань, з якими вони мали справу під час перебування на посаді. Обов'язкове свідчення проти будь-якої особи може застосовуватися або надаватися в суді тільки за умови її особистої згоди, отриманої під час кримінально-процесуальних дій щодо особи, яка надає такі свідчення. Комітет може вимагати занесення свідчень у протокол судового засідання відповідно до Частини 43 пункту 2 закону «Про судові установи».

Такі випадки не підпадають під дію Частини 204 пунктів 1 та 2 Цивільно-процесуального закону. Судові засідання проводяться в закритому режимі, а інфор-

мація про матеріали справи не підлягає розголошенню, якщо інше не передбачене рішеннями комітету або відповідного міністерства (див. Частини 8 і 9).

ЧАСТИНА 6. ЧЛЕНИ УРЯДУ І МІНІСТЕРСТВА

Дія положень, викладених у Частинах 4 і 5, не поширюється на членів уряду, міністерства, їх працівників чи представників керівництва, за винятком випадків, пов'язаних із наданням фізичним і юридичним особам повноважень доступу до секретної інформації.

ЧАСТИНА 7. ПОДАННЯ АПЕЛЯЦІЙ ПІД ЧАС СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ

Комітет може оскаржувати судові постанови і рішення щодо будь-якої з кримінально-пошукових дій, про які не було поінформовано особу, відносно якої вони здійснюються. Апеляції можуть подаватися, починаючи від дня подання на розгляд комітету відповідної судової постанови чи рішення. Право на подання апеляції зберігається навіть після завершення процесу розслідування.

Для подання апеляцій у процесі розгляду справи у суді комітет залучає юридичного представника, якого призначає суд.

ЧАСТИНА 8. НАДАННЯ СВІДЧЕНЬ ТА ЗВІТІВ

1. Свідчення, що надаються позивачеві, мають залишатися відкритими для всіх зацікавлених сторін. Відомості щодо здійснення або нездійснення нагляду за будь-якою особою розголошенню не підлягають, за винятком випадків, коли приймається інше рішення. Свідчення, що надаються керівництву, класифікуються як секретні в залежності від їх змісту.

Рішення щодо обсягу несекретних свідчень або несекретної частини свідчень, які можуть бути розголошені, приймається комітетом. У випадках, коли розголошення свідчень тягне за собою розголошення особистості позивача, необхідно спочатку отримати дозвіл відповідної особи.

2. Кожного року комітет звітує перед Стортингом про свою діяльність. У разі виявлення чинників, які мають бути доведені до відома Стортингу негайно, звіти можуть подаватися у позаплановому порядку. Такі звіти разом з відповідними додатками мають бути відкритими для суспільства.

ЧАСТИНА 9. ДОТРИМАННЯ РЕЖИМУ СЕКРЕТНОСТІ

За винятком випадків, передбачених Частиною 8, комітет та його секретаріат мають дотримуватися режиму секретності, якщо інше не передбачено. На членів

комітету та працівників секретаріату поширюються вимоги щодо роботи з документами та іншими матеріалами, які підлягають захисту з міркувань національної безпеки. Вищезазначеним особам надається право доступу до документів і матеріалів найвищого рівня секретності та у відповідності з міжнародними угодами, членом яких є Норвегія.

У випадку, якщо комітет не може дійти згоди щодо присвоєння грифу секретності інформації, що міститься у свідченнях чи звітах, або вважає, що рівень секретності інформації має бути знижений або повністю ліквідований, це питання передається на розгляд відповідного відомства чи міністерства. Комітет зобов'язаний погодитися з рішенням, що приймається цим відомством/міністерством.

ЧАСТИНА 10. ДОПОМОГА ТА ІН.

Положення цього закону поширюються, відповідно, на осіб, що залучаються для допомоги Комітетові, та на юридичних представників, призначених згідно з вимогами Частини 7. Однак, цим особам надається доступ до інформації такого рівня секретності, який відповідає поставленим перед ними завданням.

ЧАСТИНА 11. ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ВИМОГ ЦЬОГО ЗАКОНУ

Свідоме чи грубе порушення вимог Частини 4, пунктів 1 і 3, Частини 5, Частини 9, пунктів 1 і 2, та Частини 10, пункту 2 цього Закону тягне за собою покарання у вигляді штрафу або позбавлення волі на термін до 1 року, якщо за відповідні порушення не передбачене більше жорстке покарання.

ЧАСТИНА 12. ВСТУП У ДІЮ

Цей Закон вступає в дію негайно.

ПОЛЬЩА

Регламент Сейму Республіки Польща – Витяг (Комісія у справах спеціальних служб)

Рішення Сейму Республіки Польща від 30 липня 1992 року

РОЗДІЛ 12. КОМІСІЯ У СПРАВАХ СПЕЦІАЛЬНИХ СЛУЖБ І ДІЯЛЬНІСТЬ КОМІСІЇ

Стаття 137

1. Комісія у справах спеціальних служб може складатись із не більше ніж 9 членів парламенту.
2. Сейм визначає кількість членів, які входитимуть до Комісії у справах спеціальних служб, на вимогу Президії Сейму шляхом прийняття рішення.
3. Заяви кандидатів у члени Комісії вносяться главами депутатських фракцій або групою, у складі не менше ніж 35 парламентарів. Ці заяви подають на ім'я Спікера Сейму.
4. Сейм, на вимогу Президії Сейму, обирає поданий після консультації з Радою Старійшин персональний склад Комісії шляхом спільного голосування.

Стаття 138

1. На першому засіданні Комісії у справах спеціальних служб головує Спікер Сейму. На цьому засіданні Комісія обирає з числа своїх членів Президію Комісії, що складається з одного голови та двох його заступників.
2. Рішення Комісії приймається абсолютною більшістю голосів з присутніх не менше половини членів Комісії.
3. Комісія детально визначає порядок роботи та прийняття рішень.
4. Доступ членів Комісії до інформації, що становить державну таємницю особливої важливості для оборони держави, її Збройних Сил та державної безпеки, визначається нормативними актами з питань державних і службових секретів; канцелярія Спікера Сейму повинна направити запит до Міністра національної оборони або Міністра внутрішніх справ і адміністрації з проханням надати дозвіл членам Комісії на доступ до такої інформації.

Стаття 139

1. Засідання Комісії у справах спеціальних служб проводиться за закритими дверима. Положення Статті 154, пункту 1 не застосовуються.

2. Спільні засідання з іншими комісіями можуть бути відкритими.
3. Голова Комісії може запрошувати осіб, інших від зазначених у Статті 153, пункт 1, для участі у роботі Комісії через або після консультації з Спікером Сейму, Міністром національної оборони чи Міністром внутрішніх справ і адміністрації. Запрошені особи підписують перед Головою письмове зобов'язання про нерозголошення інформації, що стала їм відома, та яка становить державну або службову таємницю.

Стаття 140

З питань, що стосуються спеціальних служб, Комісія бере участь у процесі підготовки проектів закону про бюджет та інших фінансових планів держави, а також у перевірці звітів про їх виконання з наданням свого висновку відповідним комісіям.

Стаття 141

1. Протоколи засідань Комісії у справах спеціальних служб, а також звіти, визначені Статтею 164, пункт 1, і Статтею 168, пункт 1, становлять державну таємницю, за винятком протоколів і звітів відкритих спільних засідань з іншими комісіями. Комісія подає такі протоколи і звіти на ім'я Спікера Сейму.
2. Про хід засідань Комісії у справах спеціальних служб не робиться офіційних повідомлень; однак, такого роду повідомлення, як визначено статтею 166, параграф 1 і 3, робляться стосовно відкритих засідань за участі Комісії у справах спеціальних служб.
3. Комісія може домовитись про заяву щодо свого засідання для преси, радіо та телебачення, обговоривши її зміст, у разі необхідності, з Міністром національної оборони або Міністром внутрішніх справ і адміністрації.

Стаття 142

Беручи до уваги поправки, що вносяться нормами цього Розділу, відповідні норми Регламенту Сейму застосовуються до Комісії у справах спеціальних служб і членів парламенту, обраних до складу цієї Комісії. У межах дії цих норм, як спеціальні розглядаються наступні служби: Управління державної безпеки та Служби військової розвідки.

Завдання Комісії:

- надання висновків до проектів законів та постанов, що стосуються спеціальних служб;
- оцінка загальних нормативних актів, що стосуються діяльності таких служб;

- надання висновку щодо сфер діяльності спеціальних служб, виходячи з інформації, наданої Головами служб;
- аналіз щорічних звітів Голів служб;
- надання висновку на запит щодо призначення визначених осіб на посади Голів та заступників Голів спеціальних служб;
- надання висновку до проекту закону про бюджет у частині, що стосується спеціальних служб, а також звіту про використання бюджетних коштів;
- оцінка співробітництва спеціальних служб, відповідальних перед Міністром внутрішніх справ і адміністрації та Міністром національної оборони, а також співпраці цих служб та військових підрозділів під керівництвом Міністра внутрішніх справ і адміністрації;
- оцінка співробітництва спеціальних служб з урядовими органами управління та правоохоронними структурами і розгляд скарг, пов'язаних з діяльністю спеціальних служб.

РУМУНІЯ

Закон «Про створення, організацію та роботу Спеціальної парламентської комісії з контролю над Службою зовнішньої розвідки»

Парламент Румунії

Палата Депутатів Сенату

На основі контрольних повноважень Парламенту Румунії, відповідно до положень Статті 61, Глава (4), і Статті 64 Конституції Румунії, з урахуванням Статті 8, Глава (3) Закону № 51 / 1991 щодо національної безпеки та згідно зі Статті 3 Закону № 1 / 1998, що стосується організації та функціонування Служби зовнішньої розвідки,

Парламент Румунії приймає наступний закон:

РОЗДІЛ I. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Ст. 1: На дату прийняття цього закону було прийнято рішення про утворення Спеціальної парламентської комісії з контролю над Службою зовнішньої розвідки.

Спеціальна парламентська комісія з контролю за діяльністю Служби зовнішньої розвідки, тут і далі – Комісія, виконує свій мандат протягом законодавчого мандату, на який її було створено, та виконує свою роботу відповідно до положень цього Закону.

Ст. 2: Після обрання, члени Комісії складають наступну присягу під час спільного засідання обох Палат Парламенту:

«Я, _____, будучи членом Спеціальної комісії з контролю над Службою зовнішньої розвідки, присягаю відстоювати і захищати інтереси Румунії та поважати Конституцію і закони країни.

Я присягаю, що упродовж свого мандату, а також після закінчення його дії, я зберегати таємницю щодо документів, даних та розвідувальної інформації, що стали мені відомі під час виконання службових обов'язків, які визначаються цим законом.

Я присягаю, за власною ініціативою, що не буду співробітничати зі структурами, що належать до колишнього «Секурітате» (Департамент державної безпеки Румунії), і я не є ні співробітником Служби зовнішньої розвідки, ні будь-якої іншої розвідувальної служби».

Ст. 3: Голосування по номінальному членству у Комісії та її управління здійснюється з дотриманням вимог Статті 32 Регламенту Сенату та Статті 69 Регламенту Палати Представників (перевиданий), на спільному пленарному засіданні Сенату і Палати Представників. Номінальне членство в Комісії та її управління встановлюється у Додатках № 1 і 2, які є невід'ємною частиною цього закону.

Ст. 4: Положення Статті 2 не повинні бути інтерпретовані як заборона Комісії оприлюднювати свої рішення та результати, коли вона має згоду постійних секретаріатів обох Палат Парламенту.

Ст. 5: Припинення членства у Комісіях з питань оборони, правоохоронних органів та національної безпеки тягне за собою втрату членства у Комісії.

РОЗДІЛ II. ПРЕРОГАТИВИ (ВИКЛЮЧНІ ПРАВА) КОМІСІЇ

Ст. 6: Комісія здійснює якісний, постійний контроль за діяльністю Служби зовнішньої розвідки та має право:

- a) здійснювати аналіз і перевірку дотримання Службою зовнішньої розвідки Конституції та законів Румунії;
- b) перевіряти, чи відповідають накази, інструкції та інші нормативні документи, видані Директором Служби зовнішньої розвідки, законам та Конституції Румунії, рішенням Вищої Ради Оборони країни та рішенням Уряду, які було прийнято з метою введення в силу рішень Вищої Ради Оборони країни;
- c) здійснювати аналіз обґрунтованості бюджету Служби зовнішньої розвідки та перевірки його виконання, виходячи з перевірок, що проводяться компетентними органами;
- d) заслуховувати особу, запропоновану Президентом Румунії на посаду Директора Служби зовнішньої розвідки, стосовно чого подається консультативне схвалення, яке направляється Президенту Румунії. Комісія може подати Президенту Румунії письмове повідомлення щодо відмови у призначенні на посаду Директора Служби зовнішньої розвідки;
- e) перевіряти випадки виявлених у діяльності Служби зовнішньої розвідки порушень Конституції та інших законодавчих норм та приймати рішення щодо заходів, яких необхідно вжити для встановлення законності;
- f) здійснювати аналіз, перевірку та врегулювання скарг громадян, які заявляють про порушення своїх законних прав і свобод внаслідок дій, вжитих Службою зовнішньої розвідки для збору відомостей в інтересах національної безпеки і оборони Румунії. Вона перевіряє та врегульовує будь-які інші скарги і відкриті звинувачення, що надходять на її адресу, пов'язані з порушенням закону Службою зовнішньої розвідки;
- g) контролювати критерії добору та просування по службі особового складу Служби зовнішньої розвідки ;
- h) перевіряти хід просування інтересів Румунії та напрями роботи Служби зовнішньої розвідки, головним чином, щодо визначення, оцінювання, контролювання та усунення ризиків національній безпеці;

- i) перевіряти рівень співпраці та сумісності між Службою зовнішньої розвідки та іншими інституціями сфери національної безпеки;
- j) перевіряти хід співробітництва з подібними іноземними інституціями;
- k) схвалювати проекти законів, пов'язані з діяльністю Служби зовнішньої розвідки;
- l) виконувати будь-які інші функції, визначені рішеннями Парламенту Румунії.

Ст. 7: Виконуючи покладені на неї прерогативи, Комісія вимагає від Служби зовнішньої розвідки, через її Директора, документи, відомості та інформацію, та може заслуховувати осіб, пов'язаних з питаннями, що аналізуються.

Ст. 8: Служба зовнішньої розвідки повинна надати відповідь у встановлені в запитах Комісії строки та дати дозвіл на заслуховування осіб, яких викликає Комісія, зі згоди Директора Служби зовнішньої розвідки.

Ст. 9: Не підпадають під вимоги Статей 7 і 8 документи, відомості та інформація, які стосуються оперативних заходів, пов'язаних з національною безпекою, що тривають або плануються до виконання, розглядаються такими Комісією, за рекомендацією Вищої ради оборони країни, а також розвідувальні дані, що можуть призвести до розкриття дійсних особистостей оперативного персоналу, визначення джерел інформації, конкретних оперативних засобів і методів, використовуваних у розвідувальній роботі в межах, коли вони не протирічать Конституції та чинному законодавству.

Ст. 10: На запит постійних секретаріатів обох Палат або у разі необхідності, Комісія складає та надає їм свої звіти щодо отриманих даних і висновків про результати виконання покладених на неї прерогатив.

РОЗДІЛ III. РОБОТА КОМІСІЇ

Ст. 11: Вимога щодо даних та інформації, необхідних Комісії, а також будь-яка їх передача у відносинах з Службою зовнішньої розвідки здійснюється Комісією через її Президента.

Ст. 12: На виконання своїх прерогатив, Комісія може викликати експертів Служби зовнішньої розвідки, визначених її Директором.

З метою виконання прерогатив, визначених у Статті 6, пункті с), Комісія може звертатись для проведення експертизи до спеціалістів з визначених питань, які працюють в органах державної влади у відповідній сфері.

Особи, яких запрошує Комісія відповідно до Статті 2, повинні підписати зобов'язання щодо дотримання законодавчих норм із захисту державної та службової таємниці, а також щодо охорони відомостей та розвідувальної інформації, яка стане їм відома.

Порушення положень абзацу 3 тягне за собою цивільну дисциплінарну або кримінальну відповідальність, залежно від обставин.

Ст. 13: Комісія може запрошувати на свої засідання постійні комітети обох Палат, Президентів Комісій з питань оборони, правоохоронних органів і національної безпеки, членів Вищої Ради Оборони країни, а також інших осіб.

Ст. 14: На виконання своїх прерогатив, покладених на неї відповідно до цього закону, Комісія приймає рішення більшістю голосів її членів.

Ст. 15: Робота і рішення Комісії становлять державну таємницю, якщо вони визнаються такими за законом, за винятком висновків, що містяться у її звітах, дозволених до оприлюднення постійними секретаріатами обох Палат.

Члени Комісії зобов'язані дотримуватись вимог законодавства щодо охорони державної таємниці, пов'язаної з усіма документами, даними та розвідувальною інформацією, які можуть стати їм відомими під час виконання їх прерогатив, забезпечуючи їх повний захист відповідно до чинного законодавства.

Недотримання вимог абзаців 1 і 2 можуть, відповідно до Регламентів обох Палат, потягти за собою припинення членства в Комісії, доки справу не буде остаточно врегульовано, позбавлення депутатської недоторканності та початок кримінального переслідування щодо нього/неї відповідно до вимог закону.

Ст. 16: Випадки порушення положень Статей 2 та 15, відповідно до вимог власної програми щодо захисту від витоку розвідувальної інформації, розслідуються Комісією Палати представників з юридичних, дисциплінарних питань та недоторканності, комісією Сенату з юридичних питань, призначень, дисциплінарних питань і перевірки (атестації), залежно від обставин, які надають постійним секретаріатам обох Палат висновки та пропоновані заходи, яких необхідно вжити.

Ст. 17: Президент

Президент, який головує на спільних засіданнях обох Палат, на яких питання, що розглядаються, відносяться до компетенції Комісії, може вимагати, від відомства, на вимогу депутатської групи, Президента Комісії та Директора Служби зовнішньої розвідки, щоб відповідна робота здійснювалась на закритих сесіях. Таке рішення приймається більшістю голосів від присутніх депутатів і сенаторів...

БОСНІЯ І ГЕРЦЕГОВИНА

Закон «Про Агентство розвідки та безпеки Боснії і Герцеговини» – Витяг (Парламентський контроль)

(д) Парламентський контроль

Стаття 18

Палата представників та Палата народів Парламентської асамблеї Боснії і Герцеговини спільно створюють Комітет з питань розвідки і безпеки для здійснення контролю за діяльністю Агентства.

Комітет з питань розвідки і безпеки складається із дванадцяти (12) членів, призначених кожною з Палат у співвідношенні 6:6. Перед початком роботи у Комітеті призначені кандидатури отримують від Агентства повноваження на допуск до секретної інформації. Вимоги для отримання повноважень на допуск до секретної інформації для роботи у Комітеті визначаються спільною Колегією двох палат Парламентської асамблеї Боснії і Герцеговини.

У випадку, коли Агентство відмовляє обраному кандидатові у наданні допуску до секретної інформації, Колегія Парламентської асамблеї може вимагати від Агентства перегляду прийнятого рішення, якщо існують обґрунтовані сумніви щодо його законності. Якщо і після цього Агентство відмовляється надати обраному кандидатові допуск до секретної інформації, Колегія або призначає нового кандидата, або підтверджує призначення раніше обраного кандидата.

Голова Комітету з питань розвідки і безпеки обирається з числа членів Комітету і представляє партію, яка представлена в одній із палат Парламентської асамблеї, але не входить до правлячої коаліції. Члени комітету обираються за принципом пропорційного представництва політичних партій, представлених у Палаті представників. Комітет має складатися з представників усіх трьох етнічних груп країни (сербів, хорватів і боснійців – прим. перекл.).

Стаття 19

Засідання Комітету з питань розвідки і безпеки проводяться не менше двох разів на рік.

Голова Комітету призначає засідання за власною ініціативою. За письмовою вимогою щонайменше семи членів Комітету Голова зобов'язаний негайно скликати засідання Комітету відповідно до вимог його регламенту.

Засідання Комітету проводяться за зачиненими дверима, за винятком випадків, передбачених рішеннями Комітету.

Обов'язки Комітету з питань розвідки та безпеки передбачають:

1. Здійснення контролю за дотриманням Агентством вимог чинного законодавства;
2. Організацію слухань з питань призначення Генерального директора і заступника Генерального директора Агентства та висловлювання оцінок відповідних призначень;
3. Аналіз інформації, наданої Головою Комітету, з питань, що входять до його компетенції, у тому числі про заходи, що здійснюються з метою вирішення проблем у роботі Агентства, виявлених в результаті перевірок, аудитів чи розслідувань;
4. Аналіз інформації, наданої Генеральним директором Агентства, щодо діяльності та витрат Агентства, особливо, що стосується витрачання коштів державного бюджету;
5. Аналіз інформації, наданої Генеральним інспектором відповідно до вимог Статті 33 цього Закону;
6. Через Голову Комітету, вимагання від співробітників Агентства надання консультативної допомоги, необхідної для здійснення Комітетом своїх наглядових функцій;
7. Надання висновків щодо детального проекту бюджету Агентства;
8. Проведення перевірок діяльності Агентства відповідно до вимог Статті 20 цього Закону.

Стаття 20

Якщо Комітет з питань розвідки та безпеки має підстави вважати, що Агентство виконує свої обов'язки з порушенням вимог законодавства, він може здійснити перевірку, у тому числі шляхом опитування співробітників Агентства та з наданням доступу до всіх необхідних документів Агентства.

Якщо Комітет з питань розвідки та безпеки доходить висновку, що Агентство здійснює свою діяльність з порушеннями вимог законодавства, він може звернутися до Голови Комітету та/або Генерального директора Агентства з вимогою щодо вжиття необхідних заходів та проведення розслідування з метою визначення осіб, які мають нести відповідальність за ці порушення. Голова Комітету та/або Генеральний директор Агентства зобов'язані інформувати Комітет з питань розвідки та безпеки про результати такого розслідування.

Під час виконання своїх функцій Комітет з питань розвідки та безпеки може вимагати від Голови Комітету, Генерального директора та будь-кого із співробітників Агентства або будь-кого із співробітників Консультативного розвідувального управління надання інформації стосовно діяльності Агентства. Комітет з питань розвідки та безпеки також може вимагати від Голови Комітету та/або Генерального директора Агентства надання усної доповіді з питань, що стосуються діяльності Агентства.

Вищезазначені особи зобов'язані надавати Комітетові усю необхідну інформацію, за винятком інформації, зазначеної у Статті 21 пункті 1 цього Закону.

Стаття 21

У ході парламентського контролю, що здійснюється Комітетом з питань розвідки та безпеки, дія вимоги щодо надання інформації з боку Голови Комітету та Генерального директора Агентства не розповсюджується на інформацію, розголошення якої може завдати шкоди ключовим інтересам національної безпеки, пов'язаним із захистом джерел або процесами у конкретних справах, за винятком випадків, визначених у пункті 2 цієї Статті.

Під час проведення Комітетом з питань розвідки та безпеки перевірки наявної інформації щодо порушення Агентством вимог чинного законодавства, Комітет з питань розвідки та безпеки, за згодою щонайменше семи із своїх членів, може вимагати від Голови Комітету та Генерального директора Агентства надання інформації, необхідної для здійснення контролю за дотриманням Агентством вимог чинного законодавства. Отримана у такий спосіб інформація може використовуватися виключно під час діяльності, передбаченої регламентом Комітету з питань розвідки та безпеки.

Стаття 22

Члени Комітету з питань розвідки та безпеки беруть на себе зобов'язання щодо нерозголошення інформації, що містить державну таємницю, до якої вони мають доступ під час роботи у складі Комітету, і мають дотримуватися цього зобов'язання й після закінчення терміну свого перебування у складі Комітету.

Комітет може скасувати це зобов'язання у випадку, коли це необхідно для захисту інтересів суспільства. Таке рішення може прийматися за згодою щонайменше восьми членів Комітету.

Стаття 23

Комітет з питань розвідки та безпеки встановлює порядок захисту від несанкціонованого розголошення усієї секретної інформації, що надходить у розпорядження Комітету. Цей порядок підлягає узгодженню з Генеральним директором Агентства.

Штатні працівники Комітету або Парламентської асамблеї отримують право доступу до будь-якої секретної інформації тільки за умови, якщо відповідна особа:

1. Погоджується у письмовому вигляді та під присягою дотримуватися встановлених Комітетом вимог секретності як під час перебування, так і після закінчення терміну перебування у складі Комітету або Парламентської асамблеї, та
2. Отримує право доступу до секретної інформації згідно з вимогами, встановленими Комітетом та погодженими із Генеральним директором Агентства.

Частина II

Міжнародні конвенції та ключові інструменти, що регулюють боротьбу проти корупції

ОРГАНІЗАЦІЯ ОБ'ЄДНАНИХ НАЦІЙ

Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції

(Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2007, N 49) (Конвенцію ратифіковано із за-
явами Законом N 251-V від 18.10.2006, ВВР, 2006, N 50, ст.496)

Дата підписання: 31.10.2003

Дата ратифікації Україною: 18.10.2006

Дата набрання чинності для України: 01.01.2010 Офіційний переклад

ПРЕАМБУЛА

Держави-учасниці цієї Конвенції,

- будучи стурбованими серйозністю породжуваних корупцією проблем і загроз для стабільності й безпеки суспільств, що підриває демократичні інститути й цінності, етичні цінності й справедливість та завдає шкоди сталому розвитку й принципу верховенства права, будучи стурбованими також зв'язками між корупцією та іншими формами злочинності, зокрема організованою злочинністю й економічною злочинністю, у тому числі відмиванням коштів,

- будучи стурбованими також випадками корупції, пов'язаними з великими обсягами активів, які можуть складати значну частку ресурсів держави та які ставлять під загрозу політичну стабільність і сталий розвиток цих держав,
- будучи переконаними в тому, що корупція вже не є локальною проблемою, а перетворилася на транснаціональне явище, яке впливає на суспільства й економіки всіх країн, що зумовлює винятково важливе значення міжнародного співробітництва в галузі запобігання корупції та контролю за нею,
- будучи переконаними також у тому, що всеосяжний і комплексний підхід є необхідним для ефективного запобігання корупції та боротьби з нею,
- будучи переконаними також у тому, що наявність технічної допомоги може відігравати важливу роль у розширенні можливостей держав, у тому числі через посилення потенціалу та шляхом інституційної розбудови, у галузі ефективного запобігання корупції та боротьби з нею,
- будучи переконаними в тому, що незаконне придбання особистого майна може завдати серйозної шкоди інститутам демократії, національним економікам та принципу верховенства права,
- будучи сповненими рішучості більш ефективно запобігати міжнародним переказам незаконно придбаних активів, виявляти й припиняти їх та зміцнювати міжнародне співробітництво в поверненні активів,
- підтверджуючи основоположні принципи законності в кримінальному провадженні та цивільному або адміністративному провадженні для встановлення майнових прав,
- беручи до уваги, що запобігати корупції та викоринювати її – це обов'язок усіх держав і що для забезпечення ефективності своїх зусиль у цій галузі вони повинні співпрацювати одна з одною за підтримки й участі окремих осіб і груп, які не належать до державного сектора, таких як громадянське суспільство, неурядові організації та організації, що функціонують на базі громад,
- беручи до уваги також принципи належного управління державними справами й державним майном, справедливості, відповідальності й рівності перед законом і необхідність забезпечити добропорядність, а також сприяти формуванню культури неприйнятності корупції,
- високо оцінюючи роботу Комісії з запобігання злочинності й кримінального правосуддя та Управління Організації Об'єднаних Націй з наркотиків і злочинності в галузі запобігання корупції та боротьби з нею,
- посиляючись на роботу, що здійснюється іншими міжнародними та регіональними організаціями в цій галузі, у тому числі діяльність Африканського союзу, Ради Єв-

ропи, Ради з питань митного співробітництва (також відомої як Всесвітня митна організація), Європейського Союзу, Ліги арабських держав, Організації економічного співробітництва та розвитку та Організації американських держав,

- беручи до уваги з урядів багатосторонні документи щодо запобігання корупції та боротьби з нею, у тому числі, зокрема, Міжамериканську конвенцію про боротьбу з корупцією, прийняту Організацією американських держав 29 березня 1996 року, Конвенцію про боротьбу з корупцією, яка зачіпає посадових осіб Європейських Співтовариств або посадових осіб держав – членів Європейського Союзу, прийняту Радою Європейського Союзу 26 травня 1997 року, Конвенцією про боротьбу з підкупом іноземних посадових осіб у міжнародних комерційних угодах, прийняту Організацією економічного співробітництва та розвитку 21 листопада 1997 року, Кримінальну конвенцію про боротьбу з корупцією, прийняту Комітетом міністрів Ради Європи 27 січня 1999 року, Цивільну конвенцію про боротьбу з корупцією, прийняту Комітетом міністрів Ради Європи 4 листопада 1999 року, та Конвенцію Африканського союзу про недопущення корупції та боротьбу з нею, прийняту главами держав й урядів Африканського союзу 12 липня 2003 року,
- вітаючи набуття чинності 29 вересня 2003 року Конвенцією Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності, домовилися про таке:

ГЛАВА І. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Стаття 1. Цілі

Цілями цієї Конвенції є:

- а) сприяння вжиттю й посиленню заходів, спрямованих на більш ефективне й дієве запобігання корупції та боротьбу з нею;
- б) заохочення, сприяння та підтримка міжнародного співробітництва й технічної допомоги в запобіганні корупції та в боротьбі з нею, зокрема в поверненні активів;
- с) заохочення чесності, відповідальності й належного управління громадськими справами й державним майном.

Стаття 2. Терміни

Для цілей цієї Конвенції:

- а) «державна посадова особа» означає: і) будь-яку особу, яка обіймає посаду в законодавчому, виконавчому, адміністративному або судовому органі Держави-учасниці, яку призначено чи обрано, праця якої оплачувана чи не оплачувана,

- незалежно від старшинства; ii) будь-яку іншу особу, яка виконує будь-яку державну функцію, зокрема для державного органу або державного підприємства, або надає будь-яку державну послугу, як це визначається у внутрішньому праві Держави-учасниці і як це застосовується у відповідній галузі правового регулювання цієї Держави-учасниці; iii) будь-яку іншу особу, що визначається як «державна посадова особа» у внутрішньому праві Держави-учасниці. Однак з метою вжиття деяких конкретних заходів, передбачених главою II цієї Конвенції «державна посадова особа» може означати будь-яку особу, яка виконує будь-яку державну функцію або надає будь-яку державну послугу, як це визначається у внутрішньому праві Держави-учасниці і як це застосовується у відповідній галузі правового регулювання цієї Держави-учасниці;
- b) «іноземна державна посадова особа» означає будь-яку особу, яка обіймає посаду в законодавчому, виконавчому, адміністративному або судовому органі зарубіжної країни, яку призначено чи обрано; а також будь-яку особу, яка здійснює державні функції для зарубіжної держави, зокрема для державного органу або державного підприємства;
 - c) «посадова особа міжнародної організації» означає співробітника міжнародної організації чи будь-яку особу, яка уповноважена такою організацією діяти від її імені;
 - d) «майно» означає будь-які активи, матеріальні або нематеріальні, рухомі або нерухомі, виражені в речах або в правах, а також юридичні документи або активи, що підтверджують право власності на такі активи або інтерес у них;
 - e) «доходи від злочину» означає будь-яке майно, придбане або отримане безпосередньо чи опосередковано в результаті вчинення будь-якого злочину;
 - f) «призупинення операцій (заморожування)» або «арешт» означають тимчасову заборону передачі, перетворення, відчуження або пересування майна, або тимчасовий вступ у володіння таким майном, або тимчасове здійснення контролю над ним за постановою суду чи іншого компетентного органу;
 - g) «конфіскація», що включає у відповідних випадках позбавлення прав, означає остаточне позбавлення майна за постановою суду або іншого компетентного органу;
 - h) «предикатний злочин» означає будь-який кримінальний злочин, у результаті якого виникли доходи, що можуть стати предметом злочину, як зазначено в статті 23 Конвенції;
 - i) «контрольована поставка» означає метод, який уможлиблює вивезення з території, провезення територією або ввезення на територію однієї або кількох держав незаконних або таких, що викликають підозру, партій вантажу з відома й під на-

глядом їхніх компетентних органів з метою розслідування будь-якого злочину та виявлення осіб, що беруть участь у вчиненні цього злочину.

Стаття 3. Сфера застосування

1. Ця Конвенція застосовується відповідно до її положень до запобігання, розслідування та кримінального переслідування за корупцію та до призупинення операцій (заморожування), арешту, конфіскації та повернення доходів від злочинів, визнаних такими згідно із цією Конвенцією.
2. З метою реалізації цієї Конвенції, якщо в ній не передбачено інше, не обов'язково, щоб у результаті вчинення зазначених у ній злочинів були завдані збитки або шкода державному майну.

Стаття 4. Захист суверенітету

1. Держави-учасниці виконують свої зобов'язання згідно з цією Конвенцією відповідно до принципів суверенної рівності й територіальної цілісності держав і принципом невтручання у внутрішні справи інших держав.
2. Ніщо в цій Конвенції не наділяє Державу-учасницю правом здійснювати на території іншої держави юрисдикцію та функції, які входять виключно до компетенції органів цієї іншої держави відповідно до її внутрішнього права.

ГЛАВА II. ЗАХОДИ ЩОДО ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЇ

Стаття 5. Політика й практика запобігання та протидії корупції

1. Кожна Держава-учасниця, згідно з основоположними принципами своєї правової системи, розробляє й здійснює або проводить ефективну скоординовану політику протидії корупції, яка сприяє участі суспільства і яка відображає принципи правопорядку, належного управління державними справами й державним майном, чесності й непідкупності, прозорості й відповідальності.
2. Кожна Держава-учасниця прагне встановлювати й заохочувати ефективні види практики, спрямовані на запобігання корупції.
3. Кожна Держава-учасниця прагне періодично проводити оцінку відповідних правових інструментів й адміністративних заходів з метою визначення їхньої адекватності з точки зору запобігання корупції та боротьби з нею.
4. Держави-учасниці, у належних випадках і згідно з основоположними принципами своїх правових систем, взаємодіють одна з одною та з відповідними міжнародними й регіональними організаціями в розробленні заходів, зазначених у цій статті,

та сприянні їм. Ця взаємодія може включати участь у міжнародних програмах і проектах, спрямованих на запобігання корупції.

Стаття 6. Орган або органи із запобігання та протидії корупції

1. Кожна Держава-учасниця забезпечує, згідно з основоположними принципами своєї правової системи, наявність органу або, у належних випадках, органів, які здійснюють запобігання корупції за допомогою таких засобів, як:
 - a) проведення політики, згаданої в статті 5 цієї Конвенції, і, у належних випадках, здійснення нагляду та координації реалізації такої політики;
 - b) розширення та поширення знань з питань запобігання корупції.
2. Кожна Держава-учасниця забезпечує органу або органам, зазначеним у пункті 1 цієї статті, необхідну незалежність, згідно з основоположними принципами своєї правової системи, з метою надання такому органу або органам можливості виконувати свої функції ефективно й в умовах свободи від будь-якого неналежного впливу. Слід забезпечити необхідні матеріальні ресурси та спеціалізований персонал, а також таку підготовку персоналу, яка може бути потрібна для виконання покладених на нього функцій.
3. Кожна Держава-учасниця повідомляє Генеральному секретареві Організації Об'єднаних Націй назву та адресу органу або органів, які можуть сприяти іншим Державам-учасницям у розробці й вжитті конкретних заходів щодо недопущення корупції.

Стаття 7. Публічний сектор

1. Кожна Держава-учасниця прагне, в належних випадках і згідно з основоположними принципами своєї правової системи, створювати, підтримувати й зміцнювати такі системи приймання на роботу, набору, проходження служби, просування по службі та виходу у відставку державних службовців і, в належних випадках, інших державних посадових осіб, які не обираються, які:
 - a) ґрунтуються на принципах ефективності й прозорості й на таких об'єктивних критеріях, як бездоганність роботи, справедливість і здібності;
 - b) включають належні процедури підбору й підготовки кадрів для заняття державних посад, які вважаються особливо вразливими з точки зору корупції, і ротації, у належних випадках, таких кадрів на таких посадах;
 - c) сприяють виплаті належної винагороди й установленню справедливих окладів з урахуванням економічного розвитку Держави-учасниці;

- d) сприяють здійсненню освітніх і навчальних програм, з метою забезпечення того, що ці особи задовольняють вимоги стосовно правильного, добросовісного й належного виконання державних функцій, а також забезпечують їм спеціалізовану й належну підготовку, щоб поглибити усвідомлення ними ризиків, які пов'язані з корупцією та стосуються виконання ними своїх функцій. Такі програми можуть містити посилання на кодекси або стандарти поведінки у відповідних галузях.
2. Кожна Держава-учасниця також розглядає можливість прийняття належних нормативно-правових актів й вжиття відповідних адміністративних заходів, сумісних із цілями цієї Конвенції й відповідно до основоположних принципів свого внутрішнього права, щоб установити критерії стосовно кандидатів і виборів на державні посади.
 3. Кожна Держава-учасниця також розглядає можливість прийняття належних нормативно-правових актів й вжиття відповідних адміністративних заходів, сумісних із цілями цієї Конвенції й відповідно до основоположних принципів свого внутрішнього права, з метою посилення прозорості у фінансуванні кандидатур на виборні державні посади та, у належних випадках, у фінансуванні політичних партій.
 4. Кожна Держава-учасниця прагне, згідно з основоположними принципами свого внутрішнього права, створювати, підтримувати й зміцнювати такі системи, які сприяють прозорості й запобігають виникненню конфлікту інтересів.

Стаття 8. Кодекси поведінки державних посадових осіб

1. З метою боротьби з корупцією кожна Держава-учасниця заохочує, *inter alia*, не-підкупність, чесність і відповідальність своїх державних посадових осіб згідно з основоположними принципами своєї правової системи.
2. Зокрема, кожна Держава-учасниця прагне застосовувати, у рамках своїх інституціональних і правових систем, кодекси або стандарти поведінки для правильного, добросовісного й належного виконання державних функцій.
3. З метою реалізації положень цієї статті кожна Держава-учасниця бере до уваги, у належних випадках і згідно з основоположними принципами своєї правової системи, відповідні ініціативи регіональних, міжрегіональних та багатосторонніх організацій, наприклад Міжнародний кодекс поведінки державних посадових осіб, який міститься в додатку до Резолюції 51/59 Генеральної Асамблеї від 12 грудня 1996 року.
4. Кожна Держава-учасниця також розглядає, згідно з основоположними принципами свого внутрішнього права, можливість запровадження заходів і систем, які сприяють тому, щоб державні посадові особи повідомляли відповідним органам про корупційні діяння, про які їм стало відомо під час виконання ними своїх функцій.

5. Кожна Держава-учасниця прагне, у належних випадках і згідно з основоположними принципами свого внутрішнього права, запроваджувати заходи й системи, які зобов'язують державних посадових осіб надавати відповідним органам декларації, *inter alia*, про позаслужбову діяльність, заняття, інвестиції, активи та про суттєві дарунки або прибутки, у зв'язку з якими може виникнути конфлікт інтересів стосовно їхніх функцій як державних посадових осіб.
6. Кожна Держава-учасниця розглядає можливість вжиття, згідно з основоположними принципами свого внутрішнього права, дисциплінарних або інших заходів стосовно державних посадових осіб, які порушують кодекси або стандарти, установлені згідно із цією статтею.

Стаття 9. Державні закупівлі й управління державними фінансами

1. Кожна Держава-учасниця вживає, згідно з основоположними принципами своєї правової системи, необхідних заходів для створення належних систем закупівель, які ґрунтуються на прозорості, конкуренції та об'єктивних критеріях прийняття рішень і є ефективними, *inter alia*, щодо запобігання корупції. Такі системи, які можуть передбачати належні порогові показники під час їхнього застосування, спрямовані, *inter alia*, на таке:
 - a) публічне поширення інформації, яка стосується закупівельних процедур і контрактів на закупівлі, зокрема інформацію про запрошених до участі в тендерах і належну або доречну інформацію про укладання контрактів, щоб надати потенційним учасникам тендерів достатній час для підготовки й подання їхніх тендерних заявок;
 - b) установлення, завчасно, умов участі, зокрема критеріїв відбору й прийняття рішень про укладання контрактів, а також правил проведення тендерів, та їхнього опублікування;
 - c) застосування завчасно встановлених й об'єктивних критеріїв стосовно прийняття рішень про державні закупівлі з метою сприяння подальшій перевірці правильності застосування правил або процедур;
 - d) ефективну систему внутрішнього контролю, у тому числі ефективну систему оскарження, для забезпечення можливості звернення в суд захисту та отримання компенсації у випадку недотримання правил або процедур, установлених згідно із цим пунктом;
 - e) у належних випадках заходи регулювання питань, що стосуються персоналу, який несе відповідальність за закупівлі, наприклад вимога про декларування заінтересованості в конкретних державних закупівлях, процедури перевірки й вимоги до професійної підготовки.

2. Кожна Держава-учасниця вживає, згідно з основоположними принципами своєї правової системи, належних заходів для сприяння прозорості й звітності в управлінні державними фінансами. Такі заходи охоплюють, *inter alia*:
 - a) процедури затвердження національного бюджету;
 - b) своєчасне подання звітів про прибутки та видатки;
 - c) систему стандартів бухгалтерського обліку й аудиту й пов'язаного з цим наглядом;
 - d) ефективні й дієві системи управління ризиками та внутрішнього контролю; та
 - e) у належних випадках, коригування під час недотримання вимог, установлених у цьому пункті.
3. Кожна Держава-учасниця вживає таких цивільно-правових та адміністративних заходів, які можуть бути необхідними, згідно з основоположними принципами її внутрішнього права, з метою забезпечення збереження бухгалтерських книг, записів, фінансових відомостей або іншої документації, яка стосується державних видатків й прибутків, і запобігті фальсифікації такої документації.

Стаття 10. Державна звітність

З урахуванням необхідності боротьби з корупцією кожна Держава-учасниця вживає, згідно з основоположними принципами свого внутрішнього права, таких заходів, які можуть бути необхідними для посилення прозорості в її державному управлінні, у тому числі стосовно її організації, функціонування та, у належних випадках, процесів прийняття рішень. Такі заходи можуть включати, *inter alia*, таке:

- a) прийняття процедур або правил, які дозволяють членам суспільства отримувати, у належних випадках, інформацію про організацію, функціонування та процеси прийняття рішень у державному управлінні та, з належною увагою до захисту приватного життя й даних особистого характеру, про рішення та нормативно-правові акти, що стосуються членів суспільства;
- b) спрощення адміністративних процедур, у належних випадках, для полегшення доступу громадськості до компетентних органів, які приймають рішення; та
- c) опублікування інформації, яка може включати періодичні звіти про ризики корупції в державному управлінні.

Стаття 11. Заходи стосовно судових органів й органів прокуратури

1. Ураховуючи незалежність судової влади та її вирішальну роль в боротьбі з корупцією кожна Держава-учасниця, відповідно до основоположних принципів своєї

правової системи й без шкоди для незалежності судових органів, вживає заходів стосовно зміцнення чесності й непідкупності представників судової влади та запобігання будь-якій можливості для корупції серед них. Такі заходи можуть уключати правила, що стосуються поведінки представників судової влади.

2. Заходи, аналогічні тим, яких уживають згідно з пунктом 1 цієї статті, можуть запроваджуватись і застосовуватись в органах прокуратури в тих Державах-учасницях, в яких вони не входять до складу системи органів судової влади, але користуються такою самою незалежністю, як і судові органи.

Стаття 12. Приватний сектор

1. Кожна Держава-учасниця вживає заходів, згідно з основоположними принципами свого внутрішнього права, спрямованих на запобігання корупції в приватному секторі, посилення стандартів бухгалтерського обліку та аудиту в приватному секторі та, у належних випадках, установлення ефективних, відповідних і таких, що стримують, цивільно-правових, адміністративних або кримінальних санкцій за невжиття таких заходів.
2. Заходи, спрямовані на досягнення цих цілей, можуть уключати, *inter alia*, таке:
 - a) сприяння співробітництву між правоохоронними органами та відповідними приватними юридичними особами;
 - b) сприяння розробці стандартів і процедур, призначених для забезпечення добросовісності в роботі відповідних приватних юридичних осіб, у тому числі кодексів поведінки для правильного, добросовісного та належного здійснення діяльності підприємцями й представниками всіх відповідних професій та запобігання виникненню конфлікту інтересів, а також для заохочення використання добросовісної комерційної практики у відносинах між комерційними підприємствами та в договірних відносинах між ними та державою;
 - c) сприяння прозорості в діяльності приватних юридичних осіб, у тому числі, у належних випадках, сприяння вжиттю заходів стосовно ідентифікації юридичних і фізичних осіб, причетних до створення корпоративних організацій та керування ними;
 - d) запобігання зловживанню процедурами, які регулюють діяльність приватних юридичних осіб, у тому числі процедурами, які стосуються субсидій і ліцензій, що надаються державними органами для здійснення комерційної діяльності;
 - e) запобігання виникненню конфлікту інтересів шляхом установлення обмежень, у належних випадках й на обґрунтований строк, стосовно професійної діяльнос-

- ті колишніх державних посадових осіб у приватному секторі після їхнього виходу у відставку або на пенсію, якщо така діяльність або робота безпосередньо пов'язана з функціями, що такі державні посадові особи виконували в період їхнього перебування на посаді або за виконанням яких вони здійснювали нагляд;
- f) забезпечення того, щоб приватні юридичні особи, з урахуванням їхньої структури й розміру, мали достатні механізми внутрішнього аудиторського контролю для надання допомоги в запобіганні та виявленні корупційних діянь і щоб рахунки та необхідні фінансові відомості таких приватних юридичних осіб проходили необхідні процедури аудиту й сертифікації.
3. З метою запобігання корупції кожна Держава-учасниця вживає таких заходів, які можуть бути необхідними, згідно з її внутрішнім правом і правилами, що регулюють ведення бухгалтерського обліку, надання фінансової звітності, а також стандарти бухгалтерського обліку й аудиту, для заборони таких дій, що здійснюються з метою вчинення будь-якого зі злочинів, визнаних такими згідно із цією Конвенцією:
- a) створення неофіційної звітності;
 - b) проведення необлікованих або неправильно зареєстрованих операцій;
 - c) ведення обліку неіснуючих витрат;
 - d) відображення зобов'язань, об'єкт яких неправильно ідентифікований;
 - e) використання підроблених документів; та
 - f) навмисне знищення бухгалтерської документації раніше строків, передбачених законодавством.
4. Кожна Держава-учасниця відмовляє у звільненні від оподаткування стосовно витрат, що є хабарами, які є одним із складових елементів складу злочинів, визнаних такими згідно зі статтями 15 і 16 цієї Конвенції, та, у належних випадках, стосовно інших витрат, зроблених з метою сприяння корупційним діянням.

Стаття 13. Участь суспільства

1. Кожна Держава-учасниця вживає належних заходів, у межах своїх можливостей і згідно з основоположними принципами свого внутрішнього права, для сприяння активній участі окремих осіб і груп за межами державного сектора, таких як громадянське суспільство, неурядові організації та організації, що функціонують на базі громад, у запобіганні корупції й боротьбі з нею та для поглиблення розуміння суспільством факту існування, причин і небезпечного характеру корупції, а також загроз, що створюються нею. Цю участь слід зміцнювати за допомогою таких заходів, як:

- a) посилення прозорості й сприяння залученню населення до процесів прийняття рішень;
 - b) забезпечення для населення ефективного доступу до інформації;
 - c) проведення заходів щодо інформування населення, які сприяють створенню атмосфери неприйняття корупції, а також реалізація програм державної освіти, у тому числі навчальних програм у школах й університетах;
 - d) повага, заохочення та захист свободи пошуку, отримання, опублікування та поширення інформації про корупцію. Можуть установлюватися певні обмеження цієї свободи, але тільки такі обмеження, які передбачені законом і є необхідними:
 - i) для поваги прав або репутації інших осіб;
 - ii) для захисту національної безпеки, або публічного порядку, або охорони здоров'я чи моральності населення.
2. Кожна Держава-учасниця вживає належних заходів для забезпечення того, щоб відповідні органи з протидії корупції, про які йдеться в цій Конвенції, були відомі населенню, і забезпечує доступ до таких органів для надання їм повідомлень, у тому числі анонімно, про будь-які випадки, які можуть розглядатись як злочин відповідно до цієї Конвенції.

Стаття 14. Заходи щодо недопущення відмивання коштів

1. Кожна Держава-учасниця:
- a) установлює всеосяжний внутрішній режим регулювання й нагляду за діяльністю банків та небанківських фінансових установ, у тому числі фізичних або юридичних осіб, які надають офіційні або неофіційні послуги у зв'язку з переказом коштів або цінностей, а також, у належних випадках, інших органів, які є особливо вразливими стосовно відмивання коштів, у межах своєї компетенції, у цілях недопущення та виявлення всіх форм відмивання коштів, причому такий режим ґрунтується в першу чергу на вимогах стосовно ідентифікації особи клієнта й, у належних випадках, власника-бенефіціара, ведення звітності й надання повідомлень про підозрілі угоди;
 - b) без шкоди для статті 46 цієї Конвенції, забезпечує здатність адміністративних, регулятивних, правоохоронних та інших органів, які ведуть боротьбу з відмиванням коштів (у тому числі і судових органів, коли це відповідає внутрішньому праву) здійснювати співробітництво й обмін інформацією на національному та міжнародних рівнях, що встановлюються її внутрішнім правом, і з цією метою розглядає питання про створення підрозділу з фінансової розвідки, який буде

- діяти як національний центр для збирання, аналізу та поширення інформації, що стосується можливих випадків відмивання коштів.
2. Держави-учасниці розглядають питання про застосування практично можливих заходів щодо виявлення переміщення коштів і відповідних оборотних інструментів через їхні кордони й щодо контролю за таким переміщенням за умови дотримання гарантій, спрямованих на забезпечення належного використання інформації, і не створюючи будь-яких перешкод для переміщення законного капіталу. Такі заходи можуть включати вимогу про те, щоб фізичні особи й комерційні підприємства повідомляли про транскордонні перекази значних обсягів готівкових коштів і перекази відповідних оборотних інструментів.
 3. Держави-учасниці розглядають питання про застосування належних і практично можливих заходів для встановлення вимог про те, щоб фінансові установи, у тому числі установи з переказу коштів:
 - а) включали до формулярів для електронного переказу коштів і пов'язаних з ними повідомлень точну й змістовну інформацію про відправника;
 - б) зберігали таку інформацію по всьому ланцюгу здійснення платежу; та
 - с) проводили поглиблену перевірку переказів коштів у випадку відсутності повної інформації про одержувача.
 4. Під час встановлення режиму регулювання й нагляду відповідно до положень цієї статті й без шкоди для будь-якої іншої статті цієї Конвенції Державам-учасницям пропонується керуватися відповідними ініціативами регіональних, міжрегіональних та багатосторонніх організацій, спрямованими проти відмивання коштів.
 5. Держави-учасниці прагнуть до розвитку й заохочення глобального, регіонального, субрегіонального та двостороннього співробітництва між судовими та правоохоронними органами, а також органами фінансового регулювання в цілях боротьби з відмиванням коштів.

ГЛАВА III. КРИМІНАЛІЗАЦІЯ ТА ПРАВООХОРОННА ДІЯЛЬНІСТЬ

Стаття 15. Підкуп національних державних посадових осіб

Кожна Держава-учасниця вживає таких законодавчих та інших заходів, які можуть бути необхідними для визнання кримінально караними наступних діянь, якщо вони вчинені умисно:

- а) обіцянка, пропозиція або надання державній посадовій особі, особисто або через посередників, будь-якої неправомірної переваги для самої посадової особи

або іншої фізичної чи юридичної особи, щоб ця посадова особа вчинила будь-яку дію чи утрималась від вчинення дій під час виконання своїх службових обов'язків;

b) вимагання або прийняття державною посадовою особою, особисто або через посередників, будь-якої неправомірної переваги для самої посадової особи чи іншої фізичної або юридичної особи, щоб ця посадова особа вчинила будь-яку дію чи утрималась від вчинення дій під час виконання своїх посадових обов'язків.

Стаття 16. Підкуп іноземних державних посадових осіб і посадових осіб міжурядових організацій

1. Кожна Держава-учасниця вживає таких законодавчих та інших заходів, які можуть бути необхідними для визнання злочинами умисно вчинених обіцянки, пропозиції або надання іноземній державній посадовій особі чи посадовій особі міжнародної організації, особисто або через посередників, будь-якої неправомірної переваги для самої посадової особи чи іншої фізичної або юридичної особи, щоб ця посадова особа вчинила будь-яку дію чи утрималась від вчинення дій під час виконання своїх посадових обов'язків для одержання або збереження комерційної чи іншої неправомірної переваги у зв'язку з веденням міжнародних справ.
2. Кожна Держава-учасниця розглядає можливість вжиття таких законодавчих та інших заходів, які можуть бути необхідними для визнання злочинами умисно вчинених вимагання або прийняття іноземною державною посадовою особою чи посадовою особою міжнародної організації, особисто або через посередників, будь-якої неправомірної переваги для самої посадової особи чи іншої фізичної або юридичної особи, щоб ця посадова особа вчинила будь-яку дію чи утрималась від вчинення дій під час виконання своїх службових обов'язків.

Стаття 17. Розкрадання, неправомірне привласнення або інше нецільове використання майна державною посадовою особою

Кожна Держава-учасниця вживає таких законодавчих та інших заходів, які можуть бути необхідними для визнання злочинами умисно вчинених розкрадання, неправомірного привласнення або іншого нецільового використання державною посадовою особою з метою одержання вигоди для самої себе або іншої фізичної чи юридичної особи будь-якого майна, державних або приватних коштів, або цінних паперів, чи будь-якого цінного предмета, що знаходиться у віданні цієї державної посадової особи на підставі її службового становища.

Стаття 18. Зловживання впливом

Кожна Держава-учасниця розглядає можливість вжиття таких законодавчих та інших заходів, які можуть бути необхідними для визнання злочинами наступних дій, якщо вони вчинені умисно:

а) обіцянка, пропозиція або надання державній посадовій особі чи будь-якій іншій особі, особисто або через посередників, будь-якої неправомірної переваги, щоб ця посадова особа чи така інша особа зловживала своїм справжнім або удаваним впливом з метою одержання від адміністрації чи державного органу Держави-учасниці будь-якої неправомірної переваги для ініціатора таких дій чи будь-якої іншої особи;

б) вимагання або прийняття державною посадовою особою чи будь-якою іншою особою, особисто або через посередників, будь-якої неправомірної переваги для самої себе чи для іншої особи, щоб ця особа чи така інша особа зловживала своїм справжнім або удаваним впливом з метою одержання від адміністрації або державного органу Держави-учасниці будь-якої неправомірної переваги.

Стаття 19. Зловживання службовим становищем

Кожна Держава-учасниця розглядає можливість вжиття таких законодавчих та інших заходів, які можуть бути необхідними для визнання злочином умисного зловживання службовими повноваженнями або службовим становищем, тобто здійснення будь-якої дії чи утримання від здійснення дій, що є порушенням законодавства, державною посадовою особою під час виконання своїх функцій з метою одержання будь-якої неправомірної вигоди для самої себе чи іншої фізичної або юридичної особи.

Стаття 20. Незаконне збагачення

За умови дотримання своєї конституції та основоположних принципів своєї правової системи кожна Держава-учасниця розглядає можливість вжиття таких законодавчих та інших заходів, які можуть бути необхідними для визнання злочином умисне незаконне збагачення, тобто значне збільшення активів державної посадової особи, яке перевищує її законні доходи і які вона не може раціонально обґрунтувати.

Стаття 21. Підкуп у приватному секторі

Кожна Держава-учасниця розглядає можливість вжиття таких законодавчих та інших заходів, які можуть бути необхідними для визнання злочинами умисно вчинених в ході економічної, фінансової або комерційної діяльності наступних діянь:

а) обіцянка, пропозиція або надання, особисто або через посередників, будь-якої неправомірної переваги будь-якій особі, яка керує роботою організації приватного сектора або працює, на будь-якій посаді, у такій організації, для такої особи чи іншої особи, щоб ця особа вчинила, порушуючи свої обов'язки, будь-яку дію чи утрималась від вчинення дій;

б) вимагання або прийняття, особисто або через посередників, будь-якої неправомірної переваги будь-якою особою, яка керує роботою організації приватного

сектора або працює на будь-якій посаді, у такій організації, для такої особи чи іншої особи, щоб ця особа вчинила, порушуючи свої обов'язки, будь-яку дію чи утрималась від вчинення дій.

Стаття 22. Розкрадання майна в приватному секторі

Кожна Держава-учасниця розглядає можливість вжиття таких законодавчих та інших заходів, які можуть бути необхідними для визнання злочином умисно вчинене в ході економічної, фінансової або комерційної діяльності розкрадання особою, яка керує роботою організації приватного сектора або працює на будь-якій посаді у такій організації будь-якого майна, приватних коштів, або цінних паперів, чи будь-яких інших цінних предметів, які знаходяться у розпорядженні цієї особи на підставі її службового становища.

Стаття 23. Відмивання доходів, здобутих злочинним шляхом

1. Кожна Держава-учасниця вживає, відповідно до основоположних принципів свого внутрішнього права, таких законодавчих та інших заходів, які можуть бути необхідними для визнання злочинами наступних діянь, які вони вчинені умисно:
 - a) i) конверсія або переведення майна, якщо відомо, що таке майно є доходами від злочинів, з метою приховання або маскуванню незаконного походження цього майна або з метою надання допомоги будь-якій особі, що бере участь у вчиненні основного злочину, щоб вона могла ухилитися від відповідальності за свої діяння;
 - ii) приховання або маскуванню справжнього характеру, джерела, місцезнаходження, способу розпорядження, переміщення, прав на майно або його приналежності, якщо відомо, що таке майно є доходами, одержаними злочинним шляхом;
 - b) за умови дотримання основних принципів своєї правової системи:
 - i) придбання, володіння або використання майна, якщо в момент його отримання відомо, що таке майно одержане злочинним шляхом;
 - ii) участь, причетність або вступ у зговір з метою вчинення будь-якого зі злочинів, визначених цією статтею, замах на його вчинення, а також підсобництво, підбурювання, сприяння або надання порад під час його вчинення.
2. З метою реалізації частини 1 цієї статті:
 - a) кожна Держава-учасниця докладает зусиль для реалізації частини 1 цієї статті до найширшого кола предикатних злочинів;

- b) кожна Держава-учасниця включає до числа предикатних злочинів, як мінімум, широке коло злочинів, що визнані такими відповідно до цієї Конвенції;
- c) з метою реалізації викладеного вище пункту «b» предикатні злочини включають злочини, вчинені як у межах, так і поза межами юрисдикції відповідної Держави-учасниці. Однак злочини, вчинені за межами юрисдикції будь-якої Держави-учасниці, є предикатними злочинами тільки за умови, що відповідне діяння визнається злочином відповідно до внутрішнього права держави, в якій воно вчинене, і визнавалося б злочином відповідно до внутрішнього права Держави-учасниці, в якій імплементована або застосовується ця стаття, якби воно було вчинене в ній;
- d) кожна Держава-учасниця подає Генеральному секретареві Організації Об'єднаних Націй тексти своїх законів, які забезпечують реалізацію положень цієї статті, а також тексти будь-яких подальших змін до таких законів або їхній опис;
- e) якщо цього потребують основоположні принципи внутрішнього законодавства Держави-учасниці, то можна передбачити, що злочини, зазначені в частині 1 цієї статті, не стосуються осіб, які вчинили основний злочин.

Стаття 24. Приховування

Без шкоди для положень статті 23 цієї Конвенції кожна Держава-учасниця розглядає можливість вжиття таких законодавчих та інших заходів, які можуть бути необхідними для визнання будь-якого умисно вчиненого злочину, передбаченого цією Конвенцією, злочином, без участі у вчиненні таких злочинів, приховання або безперервного утримання майна, якщо відповідній особі відомо, що таке майно здобуто в результаті будь-якого зі злочинів, що визначені цією Конвенцією.

Стаття 25. Перешкоджання здійсненню правосуддя

Кожна Держава-учасниця вживає таких законодавчих та інших заходів, які можуть бути необхідними для визнання злочинами наступних діянь, якщо вони вчинені умисно:

- a) застосування фізичної сили, погроз або залякування чи обіцянка, пропозиція або надання неправомірної переваги з метою схилення до давання неправдивих показань або втручання в процес давання показань або надання доказів під час провадження у зв'язку з вчиненням злочинів, що визначені цією Конвенцією;
- b) застосування фізичної сили, погроз або залякування з метою втручання у виконання службових обов'язків посадовою особою судових або правоохоронних органів під час провадження у зв'язку з вчиненням злочинів, що визначені цією Конвенцією. Ніщо в цьому пункті не завдає шкоди праву держав-учасниць мати законодавство, яке забезпечує захист інших категорій державних посадових осіб.

Стаття 26. Відповідальність юридичних осіб

1. Кожна Держава-учасниця вживає таких заходів, які, з урахуванням її принципів права, можуть бути необхідними для встановлення відповідальності юридичних осіб за участь у злочинах, що визначені цією Конвенцією.
2. За умови дотримання принципів права Держави-учасниці відповідальність юридичних осіб може бути кримінальною, цивільно-правовою або адміністративною.
3. Притягнення до такої відповідальності не заперечує кримінальної відповідальності фізичних осіб, які вчинили злочини.
4. Кожна Держава-учасниця, зокрема, забезпечує застосування щодо юридичних осіб, які притягуються до відповідальності відповідно до цієї статті, ефективних, домірних і таких, що здійснюють стримувальний вплив, кримінальних або некримінальних санкцій, у тому числі грошових.

Стаття 27. Участь і замах

1. Кожна Держава-учасниця вживає таких законодавчих та інших заходів, які можуть бути необхідними для визнання злочинами відповідно до свого внутрішнього права, будь-яку участь у злочині, наприклад в якості спільника, підсобника або підбурювача, у вчиненні будь-якого злочину, що визначений цією Конвенцією.
2. Кожна Держава-учасниця може вжити таких законодавчих та інших заходів, які можуть бути необхідними для визнання злочином відповідно до свого внутрішнього права будь-який замах на вчинення будь-якого злочину, що визнано таким цією Конвенцією.
3. Кожна Держава-учасниця може вжити таких законодавчих та інших заходів, які можуть бути необхідними для визнання злочином відповідно до свого внутрішнього права приготування до вчинення будь-якого злочину, що визнано таким цією Конвенцією.

Стаття 28. Усвідомлення, намір та умисел як елементи злочину

Усвідомлення, намір або умисел, які необхідні як елементи будь-якого злочину, визначеного цією Конвенцією, можуть бути встановлені з об'єктивних фактичних обставин справи.

Стаття 29. Строк давності

Кожна Держава-учасниця, у відповідних випадках, встановлює відповідно до свого внутрішнього права тривалий строк давності для порушення провадження щодо будь-яких злочинів, що визначені цією Конвенцією, і встановлює більш тривалий

строк давності або можливість призупинення плинину строку давності в тих випадках, коли особа, підозрювана у вчиненні злочину, ухиляється від правосуддя.

Стаття 30. Переслідування, винесення судового рішення та санкції

1. Кожна Держава-учасниця за вчинення будь-якого злочину, що визначений цією Конвенцією, передбачає застосування таких кримінальних санкцій, які враховують ступінь небезпеки цього злочину.
2. Кожна Держава-учасниця вживає таких заходів, які можуть бути необхідними, щоб встановити або забезпечити, відповідно до своєї правової системи й конституційних принципів, належну збалансованість між будь-якими імунітетами або привілеями, наданими їй державним посадовим особам у зв'язку з виконанням ними своїх функцій, і, можливо, у випадку необхідності, здійснювати ефективне розслідування й кримінальне переслідування та виносити судові рішення у зв'язку зі злочинами, визначеними цією Конвенцією.
3. Кожна Держава-учасниця докладає зусиль для забезпечення використання будь-яких передбачених у її внутрішньому праві дискреційних повноважень, що стосуються кримінального переслідування осіб за злочини, визначені цією Конвенцією, для досягнення максимальної ефективності правоохоронних заходів щодо цих злочинів і з належним урахуванням необхідності запобігти вчиненню таких злочинів.
4. Щодо злочинів, визначених цією Конвенцією, кожна Держава-учасниця вживає відповідних заходів, відповідно до свого внутрішнього права і з належним урахуванням прав захисту, з метою забезпечення того, щоб умови, що встановлюються у зв'язку з рішеннями про звільнення до суду або до прийняття рішення за касаційною скаргою або протестом, брали до уваги необхідність присутності обвинуваченого під час подальшого кримінального провадження.
5. Кожна Держава-учасниця бере до уваги ступінь небезпеки відповідних злочинів під час розгляду питання про можливість дострокового або умовного звільнення осіб, засуджених за такі злочини.
6. Кожна Держава-учасниця такою мірою, якою це відповідає основоположним принципам її правової системи, розглядає можливість встановлення процедур, за допомогою яких державна посадова особа, обвинувачена у вчиненні злочину, визначеного цією Конвенцією, може бути у відповідних випадках усунута з посади, тимчасово відсторонена від виконання службових обов'язків або переведена на іншу посаду відповідним органом, з урахуванням необхідності поваги принципу презумпції невинності.

7. Коли це є обґрунтованим, з урахуванням ступеня небезпеки злочину, кожна Держава-учасниця тією мірою, якою це відповідає основоположним принципам її правової системи, розглядає можливість встановлення процедур для позбавлення на визначений строк, встановлений в її внутрішньому праві, за рішенням суду або за допомогою будь-яких інших належних засобів, осіб, засуджених за злочини, що визначені цією Конвенцією, права:
 - a) займати державну посаду; та
 - b) займати посаду на будь-якому підприємстві, яке цілком або частково перебуває у власності держави.
8. Частина 1 цієї статті не завдає шкоди здійсненню компетентними органами дисциплінарних повноважень щодо державних службовців.
9. Жодне з положень цієї Конвенції не зачіпає принципу, на підставі якого визначення злочинів, що зазначені у цій Конвенції, та юридичних заперечень, що застосовуються, або інших правових принципів, які визначають правомірність діянь, входить до сфери внутрішнього права кожної Держави-учасниці, та кримінальне переслідування й покарання за такі злочини здійснюються відповідно до цього права.
10. Держави-учасниці докладають зусиль для сприяння реінтеграції до суспільства осіб, засуджених за злочини, визнані такими цією Конвенцією.

Стаття 31. Призупинення операцій (заморожування), арешт і конфіскація

1. Кожна Держава-учасниця вживає, максимальною мірою, можливою в рамках її внутрішньої правової системи, таких заходів, які можуть бути необхідними для забезпечення можливої конфіскації:
 - a) доходів від злочинів, що визначені цією Конвенцією, або майна, вартість якого відповідає вартості таких доходів;
 - b) майна, обладнання та інших засобів, які використовувались або призначалися для використання під час вчинення злочинів, що визначені цією Конвенцією.
2. Кожна Держава-учасниця вживає таких заходів, які можуть бути необхідними для забезпечення можливості виявлення, відстеження, заморожування або арешту будь-чого з переліченого в частині 1 цієї статті з метою подальшої конфіскації.
3. Кожна Держава-учасниця вживає, відповідно до її внутрішнього права, таких законодавчих та інших заходів, які можуть бути необхідними для управління компетентними органами замороженим, арештованим або конфіскованим майном, зазначеним у частинах 1 і 2 цієї статті.

4. Якщо такі доходи від злочинів були перетворені, частково або повністю, в інше майно, заходи, зазначені в цій статті, застосовуються до такого майна.
5. Якщо такі доходи від злочинів були долучені до майна, придбаного із законних джерел, то конфіскації, без шкоди для будь-яких повноважень, що стосуються заморожування або арешту, підлягає та частина майна, яка відповідає оціненій вартості долучених доходів.
6. До прибутку або інших вигод, які одержані від доходів, здобутих злочинним шляхом, від майна, в яке були перетворені такі доходи, або від майна, до якого були долучені такі доходи, також застосовуються заходи, зазначені в цій статті, так само й такою самою мірою, як і до доходів, що здобуті злочинним шляхом.
7. Для цілей цієї статті й статті 55 цієї Конвенції кожна Держава-учасниця уповноважує свої суди або інші компетентні органи приймати постанови про надання або арешт банківських, фінансових або комерційних документів. Держава-учасниця не може ухилитися від вжиття заходів відповідно до положень цієї частини, посиляючись на необхідність збереження банківської таємниці.
8. Держави-учасниці можуть розглянути можливість встановлення вимоги про те, щоб особа, яка вчинила злочин, довела законне походження таких удаваних доходів від злочину або іншого майна, що підлягає конфіскації, тією мірою, якою така вимога відповідає основоположним принципам їхнього внутрішнього права й характеру судового або іншого розгляду.
9. Положення цієї статті не тлумачаться так, щоб завдавати шкоди правам добросовісних третіх осіб.
10. Ніщо, що містить ця стаття, не зачіпає принципу, на підставі якого заходи, про які в ній ідеться, визначаються і вживаються відповідно до положень внутрішнього права Держави-учасниці й за умови їхнього дотримання.

Стаття 32. Захист свідків, експертів і потерпілих

1. Кожна Держава-учасниця вживає належних заходів, відповідно до своєї внутрішньої правової системи та в межах своїх можливостей, для забезпечення ефективного захисту від ймовірної помсти або залякування свідків та експертів, які свідчать у справах за злочинами, що визначені цією Конвенцією, та, у відповідних випадках, щодо їхніх родичів та інших близьких їм осіб.
2. Заходи, передбачені частиною 1 цієї статті, без шкоди для прав обвинуваченого, у тому числі для права на належний розгляд справи, можуть включати:
 - а) встановлення процедур для фізичного захисту таких осіб, наприклад, – тією мірою, якою це необхідно й практично можливо, – для їхнього переселення в

- інше місце, і прийняття таких положень, які дозволяють, у відповідних випадках, не розголошувати інформацію, що стосується особи та місцезнаходження таких осіб, або встановлюють обмеження щодо такого розголошення інформації;
- б) прийняття правил доведення, які дозволяють свідкам та експертам свідчити в такий спосіб, який забезпечує безпеку таких осіб, наприклад, дозвіл свідчити за допомогою засобів зв'язку, таких як відеозв'язок або інші відповідні засоби.
3. Держави-учасниці розглядають можливість укладання з іншими державами договорів або домовленостей про переселення осіб, зазначених у частині 1 цієї статті.
 4. Положення цієї статті застосовуються також до потерпілих тією мірою, якою вони є свідками.
 5. Кожна Держава-учасниця створює, за умови дотримання свого внутрішнього права, можливості для викладу й розгляду думок і побоювань потерпілих на відповідних стадіях кримінального провадження стосовно осіб, які вчинили злочини, так, щоб це не завдало шкоди правам захисту.

Стаття 33. Захист осіб, які повідомляють інформацію

Кожна Держава-учасниця розглядає можливість включення до своєї внутрішньої правової системи належних заходів для забезпечення захисту будь-яких осіб, які добросовісно й на обґрунтованих підставах повідомляють компетентним органам про будь-які факти, пов'язані зі злочинами, передбаченими цією Конвенцією, від будь-якого несправедливого поводження.

Стаття 34. Наслідки корупційних діянь

З належним урахуванням добросовісно набутих прав третіх осіб кожна Держава-учасниця вживає заходів, відповідно до основоположних принципів свого внутрішнього права, щоб врегулювати питання про наслідки корупції. У цьому контексті Держави-учасниці можуть розглядати корупцію як фактор, що має значення в провадженні про анулювання або розірвання контрактів, або відкликання концесій або інших аналогічних інструментів, або вжиття заходів для виправлення становища, яке склалося.

Стаття 35. Компенсація шкоди

Кожна Держава-учасниця вживає таких заходів, які можуть бути необхідними, відповідно до принципів її внутрішнього права, для забезпечення того, щоб юридична або фізична особа, яка зазнала шкоди в результаті будь-якого корупційного діяння, мала право порушити провадження щодо осіб, які несуть відповідальність за цю шкоду, з метою одержання компенсації.

Стаття 36. Спеціалізовані органи

Кожна Держава-учасниця забезпечує, відповідно до основоположних принципів своєї правової системи, наявність органу чи органів або осіб, які спеціалізуються на боротьбі з корупцією за допомогою правоохоронних заходів. Такому органу чи органам забезпечується необхідна самостійність, відповідно до основоположних принципів правової системи Держави-учасниці, щоб вони могли виконувати свої функції ефективно й без будь-якого неналежного впливу. Такі особи або працівники такого органу або органів повинні мати відповідну кваліфікацію та ресурси для виконання покладених на них завдань.

Стаття 37. Співробітництво з правоохоронними органами

1. Кожна Держава-учасниця вживає відповідних заходів для заохочення осіб, які беруть чи брали участь у вчиненні будь-якого злочину, визначеного цією Конвенцією, до надання інформації, корисної для компетентних органів з метою розслідування й доказування, а також до надання фактичної конкретної допомоги компетентним органам, яка може сприяти позбавленню злочинців доходів, здобутих злочинним шляхом, і вжиттю заходів для повернення таких доходів.
2. Кожна Держава-учасниця розглядає питання про те, щоб передбачити можливість пом'якшення, у відповідних випадках, покарання обвинувачуваної особи, яка суттєвим чином співпрацює в розслідуванні або кримінальному переслідуванні у зв'язку з будь-яким злочином, визначеним цією Конвенцією.
3. Кожна Держава-учасниця розглядає питання про те, щоб передбачити можливість, відповідно до основоположних принципів свого внутрішнього права, надання імунітету від кримінального переслідування особі, яка суттєвим чином співпрацює в розслідуванні або кримінальному переслідуванні у зв'язку з будь-яким злочином, визначеним цією Конвенцією.
4. Захист таких осіб, *mutatis mutandis*, здійснюється в порядку, передбаченому статтею 32 цієї Конвенції.
5. У випадках, коли особа, яка згадується в частині 1 цієї статті, перебуває в одній Державі-учасниці, але може суттєвим чином співпрацювати з компетентними органами іншої Держави-учасниці, заінтересовані Держави-учасниці можуть розглянути можливість укладання договорів або домовленостей, відповідно до свого внутрішнього права, стосовно можливого надання іншими Державами-учасницями такої особі режиму, зазначеного в частинах 2 і 3 цієї статті.

Стаття 38. Співробітництво між національними органами

Кожна Держава-учасниця вживає таких заходів, які можуть бути необхідними для заохочення, відповідно до її внутрішнього права, співробітництва між, з одного боку,

її державними органами, а також державними посадовими особами та, з іншого боку, своїми органами, відповідальними за розслідування та переслідування у зв'язку з кримінальними злочинами. Таке співробітництво може включати:

- а) надання таким відповідальним органам з власної ініціативи інформації, якщо є обґрунтовані підстави вважати, що був вчинений будь-який зі злочинів, визначених статтями 15, 21 та 23 цієї Конвенції; або
- б) надання таким відповідальним органам, на відповідний запит, усієї необхідної інформації.

Стаття 39. Співробітництво між національними органами та приватним сектором

1. Кожна Держава-учасниця вживає таких заходів, які можуть бути необхідними для заохочення, відповідно до її внутрішнього права, співробітництва між національними слідчими органами й органами прокуратури та організаціями приватного сектора, зокрема фінансовими установами, з питань вчинення злочинів, визначених цією Конвенцією.
2. Кожна Держава-учасниця розглядає питання про те, щоб заохочувати своїх громадян та інших осіб, які зазвичай проживають на її території, повідомляти національним слідчим органам й органам прокуратури про вчинення будь-якого злочину, визначеного цією Конвенцією.

Стаття 40. Банківська таємниця

Кожна Держава-учасниця забезпечує, у випадку внутрішніх кримінальних розслідувань у справах за злочинами, що визнані такими цією Конвенцією, наявність у рамках внутрішньої правової системи належних механізмів для подолання перешкод, які можуть виникнути в результаті застосування законодавства про банківську таємницю.

Стаття 41. Відомості про судимість

Кожна Держава-учасниця може вживати таких законодавчих або інших заходів, які можуть бути необхідними для обліку, на умовах і в цілях, які вона вважатиме необхідними, будь-якого раніше винесеного в іншій державі обвинувального вироку стосовно особи, яка підозрюється у вчиненні злочину, що розслідується, для використання такої інформації під час кримінального провадження у справі за злочинном, визнаним таким цією Конвенцією.

Стаття 42. Юрисдикція

1. Кожна Держава-учасниця вживає таких заходів, які можуть бути необхідними для встановлення своєї юрисдикції щодо злочинів, визначених цією Конвенцією, коли:
 - а) злочин вчинено на території цієї Держави-учасниці;

- b) злочин вчинено на борту судна, яке знаходилось під прапором цієї Держави-учасниці в момент вчинення злочину, або повітряного судна, яке зареєстровано відповідно до законодавства цієї Держави-учасниці на такий момент.
2. За умови дотримання статті 4 цієї Конвенції Держава-учасниця може встановити свою юрисдикцію щодо будь-якого злочину, якщо:
- a) злочин вчинено проти громадянина цієї Держави-учасниці; або
- b) злочин вчинено громадянином цієї Держави-учасниці чи особою без громадянства, яка зазвичай проживає на її території; або
- c) злочин є одним із злочинів, визначених пунктом 1(b)(ii) статті 23 цієї Конвенції, і за межами її території з метою вчинення будь-якого злочину, визнаного таким відповідно до пункту 1(a)(i) або (ii) або (b)(i) статті 23 цієї Конвенції, на її території; або
- d) злочин вчинено проти цієї Держави-учасниці.
3. Для цілей статті 44 цієї Конвенції кожна Держава-учасниця вживає таких заходів, які можуть бути необхідними, для встановлення своєї юрисдикції щодо злочинів, визначених цією Конвенцією, коли особа, яка підозрюється у вчиненні злочину, перебуває на її території та вона не видає такої особи лише на тій підставі, що вона є одним з її громадян.
4. Кожна Держава-учасниця може також вжити заходів, які можуть бути необхідними для встановлення своєї юрисдикції щодо злочинів, визначених цією Конвенцією, коли особа, підозрювана у вчиненні злочину, перебуває на її території та вона не видає її.
5. Якщо Держава-учасниця, яка здійснює юрисдикцію відповідно до частини 1 або 2 цієї статті, одержує повідомлення або іншим чином дізнається про те, що будь-які інші Держави-учасниці проводять розслідування, кримінальне переслідування або судовий розгляд у зв'язку з тим самим діянням, компетентні органи цих Держав-учасниць проводять, у відповідних випадках, консультації один з одним з метою координації своїх дій.
6. Без шкоди для норм загального міжнародного права ця Конвенція не виключає існування будь-якої кримінальної юрисдикції, встановленої Державою-учасницею відповідно до свого внутрішнього права.

ГЛАВА IV. МІЖНАРОДНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО

Стаття 43. Міжнародне співробітництво

1. Держави-учасниці співпрацюють в кримінально-правових питаннях відповідно до статей 44 – 50 цієї Конвенції. Коли це доцільно й відповідає їхній внутрішній

правовій системі, Держави-учасниці розглядають можливість надання одна одній сприяння в розслідуванні та провадженні з цивільно-правових та адміністративних питань, пов'язаних з корупцією.

2. Якщо щодо питань міжнародного співробітництва необхідним є дотримання принципу обопільного визнання відповідного діяння злочином, цей принцип вважається дотриманим незалежно від того, чи включає законодавство запитованої Держави-учасниці відповідне діяння до тієї самої категорії злочинів або чи описує вона його за допомогою таких самих термінів, як запитуюча Держава-учасниця, якщо діяння, що становить склад злочину, у зв'язку з яким запитується допомога, вважається кримінально караним відповідно до законодавства обох Держав-учасниць.

Стаття 44. Видача

1. Ця стаття застосовується до злочинів, визначених цією Конвенцією, якщо особа, щодо якої робиться запит про видачу, перебуває на території запитованої Держави-учасниці, за умови, що діяння, у зв'язку з яким зроблено запит про видачу, є кримінально караним відповідно до внутрішнього права як запитуючої Держави-учасниці, так і запитованої Держави-учасниці.
2. Незважаючи на положення пункту 1 цієї статті, Держава-учасниця, законодавство якої допускає це, може дозволити видачу будь-якої особи у зв'язку з будь-яким із злочинів, визначених цією Конвенцією, які не є кримінально караними відповідно до її внутрішнього права.
3. Якщо запит про видачу стосується кількох окремих злочинів, принаймні один з яких тягне видачу відповідно до цієї статті, а інші не тягнуть за собою видачі з причини строку покарання за них, але є діяннями, які визначені цією Конвенцією злочинними, запитована Держава-учасниця може застосувати цю статтю також до цих злочинів.
4. Кожний із злочинів, до яких застосовується ця стаття, вважається включеним до будь-якого існуючого між Державами-учасницями договору про видачу як злочин, що тягне видачу. Держави-учасниці зобов'язуються включати такі злочини як злочини, що тягнуть видачу, до будь-якого договору про видачу, який буде укладено між ними. Якщо Держава-учасниця використовує цю Конвенцію як підставу для видачі правопорушників, коли це дозволено її законодавством, вона не вважає будь-який із злочинів, визначених цією Конвенцією, політичним злочином.
5. Якщо Держава-учасниця, яка обумовлює видачу наявністю договору, одержує запит про видачу від іншої Держави-учасниці, з якою вона не має договору про

видачу, вона може розглядати цю Конвенцію як правову підставу для видачі у зв'язку з будь-яким злочином, до якого застосовується ця стаття.

6. Держава-учасниця, яка обумовлює видачу наявністю договору:
 - а) під час здачі на зберігання своєї ратифікаційної грамоти або документа про прийняття або затвердження цієї Конвенції або приєднання до неї повідомляє Генеральному секретареві Організації Об'єднаних Націй про те, чи буде вона використовувати цю Конвенцію як правову підставу для співробітництва з питань видачі з іншими Державами-учасницями цієї Конвенції; та
 - б) якщо вона не використовує цю Конвенцію як правову підставу для співробітництва з питань видачі, докладає зусиль, у разі можливості, до укладання договорів про видачу з іншими Державами-учасницями цієї Конвенції з метою застосування цієї статті.
7. Держави-учасниці, які не обумовлюють видачу наявністю договору, у відносинах між собою визнають злочини, до яких застосовується ця стаття, злочинами, що тягнуть видачу.
8. Видача здійснюється відповідно до законодавства запитуючої Держави-учасниці, або застосовуваним договорам про видачу, у тому числі враховуючи мінімальний строк покарання, необхідний для видачі, та підстави, на яких запитувана Держава-учасниця може відмовити у видачі.
9. Щодо будь-якого злочину, до якого застосовується ця стаття, Держави-учасниці, за умови дотримання свого внутрішнього права, докладають зусиль для прискорення процедури видачі та спрощення процедури надання доказів.
10. За умови дотримання положень свого внутрішнього права та своїх договорів про видачу запитувана Держава-учасниця, переконавшись у тому, що обставини потребують цього і мають невідкладний характер, та на прохання запитуючої Держави-учасниці, може взяти під варту особу, яка перебуває на її території та про видачу якої зроблено запит, або вжити інших відповідних заходів для забезпечення її присутності під час провадження у справі про видачу.
11. Держава-учасниця, на території якої перебуває особа, яка підозрюється у вчиненні злочину, якщо вона не видає таку особу у зв'язку зі злочином, до якого застосовується ця стаття, лише на тій підставі, що вона є її громадянином, зобов'язана, на прохання запитуючої Держави-учасниці, передати справу без невинуватених зволікань своїм компетентним органам з метою переслідування. Ці органи приймають рішення й здійснюють провадження у такий самий спосіб, як і у випадку вчинення будь-якого іншого тяжкого злочину відповідно до внутрішнього права

цієї Держави-учасниці. Заінтересовані Держави-учасниці співпрацюють одна з одною, зокрема з питань процедури і доказування, для забезпечення ефективності такого переслідування.

12. Якщо Держава-учасниця відповідно до її внутрішнього права може видавати або іншим чином передавати одного зі своїх громадян тільки за умови, що ця особа буде повернута до цієї Держави-учасниці для відбування покарання, призначеного в результаті судового розгляду, у зв'язку з якими запитувалася видача або передача цієї особи, і ця Держава-учасниця й запитувана Держава-учасниця погодилися з таким порядком та іншими відповідними умовами, така умовна видача або передача є достатньою для виконання зобов'язання, встановленого в частині 11 цієї статті.
13. Якщо у видачі, яка запитується з метою виконання вироку, відмовлено, оскільки особа, яка розшукується є громадянином запитуваної Держави-учасниці, запитувана Держава-учасниця, якщо це допускає її внутрішнє право і якщо це відповідає вимогам такого права, на прохання запитуючої Держави-учасниці розглядає питання про виконання вироку, винесеного відповідно до законодавства запитуючої Держави-учасниці, або виконання частини вироку.
14. Будь-якій особі, щодо якої здійснюється провадження у зв'язку з будь-яким злочином, до якого застосовується ця стаття, гарантується справедливе поводження на всіх стадіях провадження, у тому числі здійснення всіх прав і гарантій, передбачених внутрішнім правом Держави-учасниці, на території якої перебуває ця особа.
15. Ніщо в цій Конвенції не тлумачиться як таке, що встановлює зобов'язання видачі, якщо у запитуваної Держави-учасниці є суттєві підстави вважати, що запит про видачу має на меті переслідування або покарання особи за ознакою статі, раси, віросповідання, громадянства, етнічного походження або політичних переконань або, що задоволення цього запиту завдало б шкоди становищу цієї особи з будь-якої іншої причини.
16. Держави-учасниці не можуть відмовляти у виконанні запиту про видачу лише на тій підставі, що злочин вважається пов'язаним з податковими питаннями.
17. Перед тим як відмовити у видачі запитувана Держава-учасниця, у відповідних випадках, проводить консультації з запитуючою Державою-учасницею з метою надання їй достатньої можливості для викладення її думки й надання інформації, що стосується викладених в її запиті фактів.
18. Держави-учасниці докладають зусиль для укладання двосторонніх й багатосторонніх договорів або досягнення домовленостей з метою здійснення або підвищення ефективності видачі.

Стаття 45. Передача засуджених осіб

Держави-учасниці можуть розглядати можливість укладання двосторонніх чи багатосторонніх договорів або досягнення домовленостей про передачу осіб, засуджених до тюремного ув'язнення або інших видів позбавлення волі за злочини, визначені цією Конвенцією, для відбування покарання на їхній території.

Стаття 46. Взаємна правова допомога

1. Держави-учасниці надають одна одній найширшу взаємну правову допомогу в розслідуванні, кримінальному переслідуванні та судовому розгляді справ за злочинами, визначеними цією Конвенцією.
2. Взаємна правова допомога надається в максимально можливому обсязі на підставі відповідних законів, міжнародних договорів, договорів та домовленостей запитованої Держави-учасниці, для розслідування, кримінального переслідування та судового розгляду справ за злочинами, за вчинення яких в запитуючій Державі-учасниці може бути притягнута до відповідальності юридична особа відповідно до статті 26 цієї Конвенції.
3. Взаємна правова допомога, що надається відповідно до цієї статті, може запитуватися для будь-якої з таких цілей:
 - a) одержання показань свідків або заяв окремих осіб;
 - b) вручення судових документів;
 - c) проведення обшуку й накладення арешту, а також заморожування;
 - d) огляд об'єктів та місць;
 - e) надання інформації, речових доказів та висновків експертів;
 - f) надання оригіналів або засвідчених копій відповідних документів та матеріалів, у тому числі урядових, банківських, фінансових, корпоративних або комерційних документів;
 - g) виявлення та відстеження доходів від кримінальної діяльності, майна, засобів вчинення злочинів або інших предметів з метою доказування;
 - h) сприяння добровільній явці відповідних осіб до органів запитуючої Держави-учасниці;
 - i) надання будь-якого іншого виду допомоги, який не суперечить законодавству запитованої Держави-учасниці;
 - j) виявлення, заморожування та відстеження доходів від злочинів відповідно до положень глави V цієї Конвенції;
 - k) вилучення активів відповідно до положень глави V цієї Конвенції.

4. Без шкоди для внутрішнього права компетентні органи Держави-учасниці можуть без попереднього запиту передавати інформацію, що стосується кримінальних справ, компетентному органу іншої Держави-учасниці в тих випадках, коли вони вважають, що така інформація може надати допомогу цьому органу в здійсненні або успішному завершенні розслідування та кримінального переслідування або може привести до складання цієї Державою-учасницею запиту відповідно до цієї Конвенції.
5. Передача інформації відповідно до частини 4 цієї статті здійснюється без шкоди для розслідування та кримінального провадження в державі, компетентні органи якої надають інформацію. Компетентні органи, що одержують інформацію, виконують прохання про збереження конфіденційності цієї інформації, навіть тимчасово, або про обмеження щодо її використання. Це, однак, не перешкоджає Державі-учасниці, що одержує інформацію, розкрити під час провадження ту інформацію, яка виправдовує обвинуваченого. У такому випадку до розкриття інформації Державою-учасницею, що одержує інформацію, повідомляє Державі-учасниці, що надає інформацію, та, на прохання, проводить консультації з Державою-учасницею, що надає інформацію. Якщо у виняткових випадках попереднє повідомлення неможливе, то Державою-учасницею, що одержує інформацію, має невідкладно повідомити про таке розкриття Державі-учасниці, що надає інформацію.
6. Положення цієї статті не зачіпають зобов'язань за будь-яким договором, двостороннім чи багатостороннім, який регулює чи регулюватиме, цілком або частково, взаємну правову допомогу.
7. Частини 9-29 цієї статті застосовуються до запитів, надісланих на підставі цієї статті, якщо відповідні Держави-учасниці не зв'язані будь-яким договором про взаємну правову допомогу. Якщо ці Держави-учасниці зв'язані таким договором, то застосовуються відповідні положення цього договору, якщо тільки Держави-учасниці не погоджуються застосовувати замість них частини 9-29 цієї статті. Державам-учасницям переконливо пропонується застосовувати ці положення, якщо це сприяє співробітництву.
8. Держави-учасниці не відмовляють у наданні взаємної правової допомоги відповідно до цієї статті на підставі банківської таємниці.
9. а) Запитувана Державою-учасницею, відповідаючи на запит про надання допомоги на підставі цієї статті за відсутності обопільного визнання відповідного діяння злочином, бере до уваги цілі цієї Конвенції, зазначені в статті 1;
б) Держави-учасниці можуть відмовити в наданні допомоги відповідно до цієї статті на підставі відсутності обопільного визнання відповідного діяння злочином. Разом з тим, запитувана Державою-учасницею надає, якщо це відповідає

основним концепціям її правової системи, допомогу і, якщо така допомога не пов'язана з примусовими заходами. У такій допомозі може бути відмовлено, якщо запити пов'язані з питаннями незначного характеру або питаннями, у зв'язку з якими запитуване співробітництво або допомога можуть бути забезпечені відповідно до інших положень цієї Конвенції;

с) кожна Держава-учасниця може розглядати можливість вжиття таких заходів, які можуть бути необхідними для того, щоб вона була в змозі надати допомогу в більшому обсязі на підставі цієї статті за відсутності обопільного визнання відповідного діяння злочином.

10. Особа, яка перебуває під вартою або відбуває покарання у вигляді позбавлення волі на території однієї Держави-учасниці та присутність якої в іншій Державі-учасниці є необхідною для встановлення особи, свідчення або надання іншої допомоги в одержанні доказів для розслідування, кримінального переслідування або судового розгляду у справі за злочинами, визначеними цією Конвенцією, може бути передана якщо дотримані наступні умови:

а) ця особа добровільно на це погоджується;

б) компетентні органи обох Держав-учасниць погодились на відповідні умови.

11. Для цілей частини 10 цієї статті:

а) Держава-учасниця, якій передається особа, має право й зобов'язана утримувати передану особу під вартою, якщо тільки Держава-учасниця, що передала цю особу, не просить про інше або не дозволить інше;

б) Держава-учасниця, якій передається особа, негайно виконує своє зобов'язання повернути цю особу для утримання під вартою Державі-учасниці, що передала цю особу, як це було погоджено раніше або як це було іншим чином погоджено компетентними органами обох Держав-учасниць;

с) Держава-учасниця, якій передається особа, не вимагає від Держави-учасниці, яка передала цю особу, застосування процедури видачі для її повернення;

д) переданій особі строк утримання під вартою в Державі-учасниці, яка її передала, зараховується в строк покарання, який вона відбуває в державі, до якої її передали.

12. Без згоди Держави-учасниці, яка відповідно до частин 10 і 11 цієї статті повинна передати будь-яку особу, ця особа, незалежно від її громадянства, не підлягає кримінальному переслідуванню, взяттю під варту, покаранню або будь-якому іншому обмеженню її особистої свободи на території держави, якій вона передається, у

зв'язку з діяльністю, бездіяльністю або вироком, які передували її виїзду з території держави, що передала цю особу.

13. Кожна Держава-учасниця призначає центральний орган, зобов'язаний та уповноважений одержувати запити про надання взаємної правової допомоги та виконувати їх, або пересилати для виконання компетентним органам. Якщо в Державі-учасниці є спеціальний регіон або територія з окремою системою надання взаємної правової допомоги, вона може призначити окремий центральний орган, який виконуватиме таку функцію щодо цього регіону або території. Центральні органи забезпечують оперативне й відповідне виконання або пересилання одержаних запитів. Якщо центральний орган пересилає звернення для виконання компетентному органу, він сприяє оперативному й відповідному виконанню цього запиту. Під час здачі на зберігання ратифікаційної грамоти або документа про прийняття або затвердження цієї Конвенції або приєднання до неї кожна Держава-учасниця повідомляє Генеральному секретареві Організації Об'єднаних Націй про центральний орган, призначений нею з цією метою. Запит про надання взаємної правової допомоги та будь-які повідомлення, що їх стосуються, надсилаються центральним органам, призначеним Державою-учасницею. Ця вимога не заперечує право Держави-учасниці вимагати, щоб такі запити та повідомлення надсилалися їй дипломатичними каналами та, у термінових випадках, якщо Держави-учасниці домовилися про це, і якщо це можливо, через Міжнародну організацію кримінальної поліції.
14. Запити надсилаються в письмовій формі або, коли це можливо, за допомогою будь-яких засобів, що надають можливість відтворити письмовий запис, мовою, прийнятною для запитуваної Держави-учасниці, за умов, що дозволяють цій Державі-учасниці встановити автентичність. Під час здачі на зберігання ратифікаційної грамоти або документа про прийняття чи затвердження цієї Конвенції або приєднання до неї Генеральному секретарю Організації Об'єднаних Націй повідомляється про мову або мови, прийнятні для кожної Держави-учасниці. У термінових випадках і якщо це погоджено Державами-учасницями, запити можуть бути зроблені в усній формі, однак вони мають негайно підтверджуватися письмово.
15. У запиті про надання взаємної правової допомоги має бути зазначена:
 - a) назва запитуючого органу;
 - b) суть справи та характер розслідування, кримінального переслідування або судового розгляду, яких стосується запит, а також назва й функція органу, що здійснює це розслідування, кримінальне переслідування або судовий розгляд;
 - c) короткий виклад відповідних фактів, за виключенням прохань про вручення судових документів;

- d) опис запитуваної допомоги та детальна інформація про будь-яку конкретну процедуру, дотримання якої хотіла б забезпечити запитуюча Держава-учасниця;
 - e) по можливості, дані про особу, її місцезнаходження та громадянство; та
 - f) мета запитуваних доказів, інформації або заходів.
16. Запитувана Держава-учасниця може запитати додаткову інформацію, якщо ця інформація є необхідною для виконання запиту відповідно до її внутрішнього права або якщо ця інформація може полегшити виконання такого запиту.
 17. Запит виконується відповідно до внутрішнього права запитуваної Держави-учасниці і, по можливості, згідно із зазначеними в проханні процедурами.
 18. Тією мірою, якою це можливо й відповідає основоположним принципам внутрішнього права, якщо будь-яка особа знаходиться на території Держави-учасниці й повинна бути заслухана як свідок або експерт судовими органами іншої Держави-учасниці, перша Держава-учасниця може, на прохання другої Держави-учасниці, дозволити проведення слухання за допомогою відеозв'язку, якщо особиста присутність відповідної особи на території запитуючої Держави-учасниці неможлива чи небажана. Держави-учасниці можуть домовитися про те, що слухання проводитиметься судовим органом запитуючої Держави-учасниці у присутності представників судового органу запитуваної Держави-учасниці.
 19. Запитуюча Держава-учасниця не передає й не використовує інформацію або свідчення, надані запитуваною Державою-учасницею, для здійснення розслідування, кримінального переслідування або судового розгляду, іншого, ніж те (той), яке (який) зазначено в проханні, без попередньої згоди на це запитуваної Держави-учасниці. Жодне з положень цього пункту не перешкоджає запитуючій Державі-учасниці розкривати в ході провадження ту інформацію або докази, які виправдовують обвинуваченого. У цьому випадку до розкриття інформації або доказів запитуюча Держава-учасниця повідомляє запитувану Державу-учасницю та, якщо одержано таке прохання, проводить консультації із запитуваною Державою-учасницею. Якщо, у виняткових випадках, завчасне повідомлення неможливе, то запитувана Держава-учасниця негайно повідомляє про таке розкриття запитуваній Державі-учасниці.
 20. Запитуюча Держава-учасниця може вимагати, щоб запитувана Держава-учасниця зберігала конфіденційність запиту, за винятком того, що необхідне для виконання самого запиту. Якщо запитувана Держава-учасниця не може виконати вимоги про конфіденційність, вона негайно повідомляє про це запитуючій Державі-учасниці.

21. У взаємній правовій допомозі може бути відмовлено:

- a) якщо запит не був поданий відповідно до положень цієї статті;
- b) якщо запитувана Держава-учасниця вважає, що виконання запиту може завдати шкоди її суверенітету, безпеці, публічному порядку або іншим життєво важливим інтересам;
- c) якщо внутрішнє право запитуваної Держави-учасниці забороняє її органам здійснювати запитувані заходи щодо будь-якого аналогічного злочину, якби такий злочин був предметом розслідування, кримінального переслідування або судового розгляду в межах її юрисдикції;
- d) якщо виконання запиту суперечило б правовій системі запитуваної Держави-учасниці щодо питань взаємної правової допомоги.

22. Держави-учасниці не можуть відмовляти у виконанні запиту про взаємну правову допомогу лише на тій підставі, що злочин пов'язаний з податковими питаннями.

23. Будь-яка відмова в наданні взаємної правової допомоги мотивується.

24. Запитувана Держава-учасниця виконує запит про надання взаємної правової допомоги в можливо короткі строки та, наскільки це можливо, цілком враховує будь-які кінцеві строки, які запропоновані запитуючою Державою-учасницею і які мотивовані, бажано в самому проханні. Держава-учасниця може звертатися з обґрунтованими запитом про надання інформації про статус і хід здійснення заходів, яких вживає запитувана Держава-учасниця для задоволення її запиту. Запитувана Держава-учасниця відповідає на обґрунтовані запити запитуючої Держави-учасниці щодо статусу запиту і ходу його виконання. Запитуюча Держава-учасниця оперативно повідомляє запитувану Державу-учасницю про те, що необхідності в запитуваній допомозі вже немає.

25. Надання взаємної правової допомоги може бути відстрочене запитуючою Державою-учасницею на підставі перешкоджання розслідуванню, кримінальному переслідуванню або судовому розгляду.

26. Перед відмовою у виконанні запиту відповідно до частини 21 цієї статті або відстрочки її виконання відповідно до частини 25 цієї статті запитувана Держава-учасниця проводить консультації з запитуючою Державою-учасницею для того, щоб визначити, чи може бути допомога надана в такі строки й на таких умовах, які запитувана Держава-учасниця вважає необхідними. Якщо запитуюча Держава-учасниця приймає допомогу на таких умовах, то вона дотримується цих умов.

27. Без шкоди для застосування частини 12 цієї статті свідок, експерт чи інша особа, яка на прохання запитуючої Держави-учасниці погоджується свідчити в ході

провадження або надавати допомогу в ході розслідування, кримінального переслідування або судового розгляду на території запитуючої Держави-учасниці, не підлягає кримінальному переслідуванню, взяттю під варту, покаранню або будь-якому іншому обмеженню власної свободи на цій території у зв'язку з діяльністю, бездіяльністю або засудженням, які стосуються періоду до вибуття з території запитуваної Держави-учасниці. Дія такої гарантії особистої безпеки припиняється, якщо свідок, експерт або інша особа протягом п'ятнадцяти послідовних днів або протягом будь-якого погодженого між Державами-учасницями строку, починаючи з дати, коли такій особі було офіційно повідомлено про те, що її присутності вже не вимагають судові органи, мала можливість залишити територію запитуючої Держави-учасниці, але добровільно залишилася на цій території або, залишивши її, повернулася назад за власною волею.

28. Звичайні витрати, пов'язані з виконанням запиту, покриваються запитуючою Державою-учасницею, якщо заінтересовані Держави-учасниці не домовилися про інше. Якщо виконання запиту вимагає чи буде вимагати суттєвих або надзвичайних витрат, то Держави-учасниці проводять консультації з метою визначення умов, на яких буде виконано запит, а також порядку покриття витрат.

29. Запитувана Держава-учасниця:

a) надає запитуючій Державі-учасниці копії урядових матеріалів, документів або інформацію, які в неї є та які відповідно до її законодавства відкриті для публічного доступу;

b) може на власний розсуд надавати запитуючій Державі-учасниці цілком або частково або з дотриманням таких умов, які вона вважає необхідними, копії будь-яких урядових матеріалів, документів або інформації, які в неї є та які відповідно до її законодавства закриті для публічного доступу.

30. Держави-учасниці розглядають, за необхідності, можливість укладання двосторонніх чи багатосторонніх договорів або досягнення домовленостей, які відповідали б цілям цієї статті, забезпечували б її дію на практиці і зміцнювали б її положення.

Стаття 47. Передача кримінального провадження

Держави-учасниці розглядають можливість взаємної передачі провадження з метою кримінального переслідування у зв'язку зі злочинном, визначеним цією Конвенцією, у випадках, коли така передача відповідає інтересам здійснення правосуддя, зокрема, у випадках, коли зачіпаються кілька юрисдикцій, з метою об'єднання кримінальних справ.

Стаття 48. Співробітництво між правоохоронними органами

1. Держави-учасниці тісно співпрацюють одна з одною, діючи відповідно до своїх внутрішніх правових та адміністративних систем, з метою підвищення ефективності правоохоронних заходів для боротьби зі злочинами, визначеними цією Конвенцією. Держави-учасниці, зокрема, вживають ефективних заходів, спрямованих на:
 - a) зміцнення або, в разі необхідності, встановлення каналів зв'язку між їхніми компетентними органами, установами та службами для забезпечення безпечного і швидкого обміну інформацією про всі аспекти злочинів, що визначені цією Конвенцією, у тому числі, якщо заінтересовані Держави-учасниці будуть вважати це за необхідне, зв'язки з іншими видами злочинної діяльності;
 - b) співробітництво з іншими Державами-учасницями в проведенні розслідувань справ за злочинами, визначеними цією Конвенцією, з метою виявлення:
 - i) місцезнаходження та діяльності осіб, що підозрюються в участі у таких злочинах, або місцезнаходження інших причетних осіб;
 - ii) переміщення доходів або майна здобутих злочинним шляхом;
 - iii) переміщення майна, знаряддя або інших засобів, які використовувалися або призначалися для використання під час вчинення злочинів;
 - c) надання, у відповідних випадках, необхідних предметів або необхідної кількості речовин з метою проведення експертизи або розслідування;
 - d) обмін, у відповідних випадках, з іншими Державами-учасницями інформацією про конкретні засоби й методи, що застосовуються для вчинення злочинів, визначених цією Конвенцією, у тому числі, використання підроблених посвідчень особи, фальшивих, змінених або підроблених документів та інших засобів для приховання діяльності;
 - e) сприяння ефективній координації між їхніми компетентними органами, установами та службами й заохочення обміну співробітниками та іншими експертами, у тому числі, за умови укладання заінтересованими Державами-учасницями двосторонніх договорів або досягнення домовленостей, відрядження співробітників зі зв'язків;
 - f) обмін інформацією та координація адміністративних та інших заходів, що вживаються у відповідних випадках з метою своєчасного виявлення злочинів, визначених цією Конвенцією.
2. З метою практичного застосування цієї Конвенції Держави-учасниці розглядають можливість укладання двосторонніх чи багатосторонніх договорів або досягнення домов-

леностей про безпосереднє співробітництво між їхніми правоохоронними органами, а в тих випадках, коли такі договори або домовленості вже є, внесення змін до них. За відсутності таких договорів або домовленостей між заінтересованими Державами-учасницями, Держави-учасниці можуть розглядати цю Конвенцію як підставу для взаємного співробітництва між правоохоронними органами у справах щодо злочинів, які визначені цією Конвенцією. У відповідних випадках Держави-учасниці повною мірою використовують договори або домовленості, у тому числі механізми міжнародних і регіональних організацій, для розширення співробітництва між своїми правоохоронними органами.

3. Держави-учасниці докладають зусиль для співробітництва, у межах своїх можливостей, з метою протидії визначеним цією Конвенцією злочинам, що вчиняються з використанням сучасних технологій.

Стаття 49. Спільні розслідування

Держави-учасниці розглядають можливість укладання двосторонніх і багатосторонніх договорів і досягнення домовленостей, на підставі яких у зв'язку зі справами, що є предметом розслідування, кримінального переслідування або судового розгляду в одній чи кількох державах, заінтересовані компетентні органи можуть створювати спільні слідчі групи. За відсутності таких договорів або домовленостей спільні розслідування можуть проводитися за окремою для кожного конкретного випадку угодою. Відповідні Держави-учасниці забезпечують повне дотримання суверенітету Держави-учасниці, на території якої проводитиметься таке розслідування.

Стаття 50. Спеціальні методи розслідування

1. З метою ефективної боротьби з корупцією кожна Держава-учасниця, тією мірою, якою це допускається основними принципами її правової системи, і за умов, встановлених її внутрішнім правом, вживає, у межах своєї компетенції, таких заходів, які можуть бути необхідними, щоб дозволити проведення її компетентними органами контролю над поставками й, у тих випадках, коли вона вважає це доречним, використання інших спеціальних методів розслідування, таких як електронне спостереження або інші форми спостереження, або таємні операції, на своїй території, а також визнання доказів, зібраних за допомогою таких методів, в суді.
2. З метою розслідування злочинів, визначених цією Конвенцією, Держави-учасниці докладають зусиль до укладання, у разі необхідності, відповідних двосторонніх чи багатосторонніх договорів або досягнення домовленостей щодо використання спеціальних методів розслідування в міжнародному співробітництві. Такі договори або домовленості укладаються й виконуються з повним дотриманням принципу суверенної рівності держав і реалізуються у суворій відповідності до умов цих договорів або домовленостей.

3. За відсутності договору чи домовленості, зазначених у частині 2 цієї статті, рішення про використання таких спеціальних методів міжнародного розслідування приймаються в кожному окремому випадку й можуть, за необхідності, враховувати фінансові домовленості й договори щодо здійснення юрисдикції заінтересованими Державами-учасницями.
4. Рішення про використання контролю над міжнародними поставками можуть, за згодою заінтересованих Держав-учасниць, включати такі методи, як перехоплення вантажів або засобів і зберігання їх недоторканими або їхнє вилучення чи заміну, цілком або частково.

ГЛАВА V. ЗАХОДИ ЩОДО ПОВЕРНЕННЯ АКТИВІВ

Стаття 51. Загальне положення

Повернення активів відповідно до цієї глави є основоположним принципом цієї Конвенції, і Держави-учасниці мають з цією метою якнайширше співпрацювати одна з одною й надавати одна одній допомогу.

Стаття 52. Запобігання переказам доходів, здобутих злочинним шляхом, та їх виявлення

1. Без шкоди для положень статті 14 цієї Конвенції кожна Держава-учасниця вживає таких заходів, які можуть бути необхідними, відповідно до її внутрішнього права, щоб вимагати від фінансових установ, на які поширюється її юрисдикція, перевіряти особу клієнтів, вживати обґрунтованих заходів для встановлення особи власників-бенефіціарів коштів, депонованих у великому розмірі, і вживати більш жорстких заходів контролю щодо рахунків, які намагаються відкрити або які відкриті особами, які мають або мали значні державні повноваження, членами їхніх сімей і тісно пов'язаними з ними партнерами або від імені будь-яких перерахованих вище осіб. Такі більш жорсткі заходи контролю обґрунтовано покликані виявляти підозрілі операції з метою надання інформації про них компетентним органам, і вони не повинні тлумачитись як такі, що перешкоджають або забороняють фінансовим установам вести справи з будь-яким законним клієнтом.
2. З метою сприяння здійсненню заходів, передбачених у частині 1 цієї статті, кожна Держава-учасниця відповідно до свого внутрішнього права і, керуючись відповідними ініціативами регіональних, міжрегіональних та міжнародних організацій з протидії відмиванню коштів:
 - а) надає рекомендації щодо тих категорій фізичних або юридичних осіб, щодо рахунків яких від фінансових установ, на які поширюється її юрисдикція, очікуватиметься застосування більш жорстких заходів контролю, щодо видів рахунків

й операцій, яким необхідно приділяти особливу увагу, та щодо відповідних заходів щодо відкриття й обслуговування рахунків, а також ведення звітності по рахунках, яких необхідно вжити щодо таких рахунків; та

b) у відповідних випадках повідомляє фінансовим установам, на які поширюється її юрисдикція, на запит іншої Держави-учасниці або з власної ініціативи, про конкретних фізичних або юридичних осіб, щодо рахунків яких від таких установ очікуватиметься застосування більш жорстких заходів контролю, на додаток до тих осіб, яких фінансові установи можуть іншим чином встановити.

3. У контексті пункту «а» частини 2 цієї статті кожна Держава-учасниця вживає заходів для забезпечення збереження фінансовими установами протягом відповідного строку, відповідної звітності щодо рахунків і операцій, до яких причетні особи, зазначені в частині 1 цієї статті, до якої повинна включатися, як мінімум, інформація, що стосується особи клієнта, а також, наскільки це можливо, власника-бенефіціара.
4. З метою запобігання переказам доходів, здобутих злочинним шляхом, визначеним таким відповідно до цієї Конвенції, та їх викриття кожна Держава-учасниця вживає відповідних і ефективних заходів для запобігання, за допомогою своїх регулятивних і наглядових органів, створенню банків, які не існують фізично і які не входять до складу будь-якої регульованої державою фінансової групи. Крім того, Держави-учасниці можуть розглядати можливість встановлення для своїх фінансових установ вимоги відмовлятися вступати в кореспондентські банківські відносини з такими установами або продовжувати такі відносини, а також утримуватись від встановлення відносин з іноземними фінансовими установами, що дозволяють використання рахунків банками, які не існують фізично або які не входять до складу будь-якої регульованої державою фінансової групи.
5. Кожна Держава-учасниця розглядає можливість створення, відповідно до свого внутрішнього права, ефективних систем, які передбачають розкриття фінансової інформації щодо відповідних державних посадових осіб, і встановлює відповідні санкції за недотримання цих вимог. Кожна Держава-учасниця також розглядає можливість вжиття таких заходів, які можуть бути необхідними, щоб дозволити своїм компетентним органам здійснювати обмін такою інформацією з компетентними органами інших Держав-учасниць, якщо це необхідно для розслідування, заявлення прав та вжиття заходів щодо повернення доходів здобутих злочинним шляхом, визначених цією Конвенцією.
6. Кожна Держава-учасниця розглядає можливість вжиття таких заходів, які можуть бути необхідними відповідно до її внутрішнього права, щоб встановити для відповідних державних посадових осіб, які отримують вигоду або мають право під-

пису, або інше повноваження щодо будь-якого фінансового рахунка в будь-якій іноземній країні, вимогу повідомляти про це відповідним органам і вести належний облік щодо рахунків. Такі заходи також передбачають застосування відповідних санкцій за невиконання цих вимог.

Стаття 53. Заходи щодо безпосереднього повернення майна

Кожна Держава-учасниця, відповідно до свого внутрішнього права:

- a) вживає таких заходів, які можуть бути необхідними, щоб дозволити іншій Державі-учасниці подавати до своїх судів цивільні позови про встановлення правової підстави або права власності на майно, придбане в результаті вчинення будь-якого зі злочинів, визначених цією Конвенцією;
- b) вживає таких заходів, які можуть бути необхідними, щоб дозволити своїм судам засуджувати тих осіб, які вчинили злочини, визначені цією Конвенцією, до виплати компенсації або відшкодування збитків іншій Державі-учасниці, якій було завдано шкоди в результаті таких злочинів; та
- c) вживає таких заходів, які можуть бути необхідними, щоб дозволити своїм судам або компетентним органам, під час винесення рішень про конфіскацію, визнавати вимоги іншої Держави-учасниці як законного власника майна, придбаного в результаті вчинення будь-якого зі злочинів, визначених цією Конвенцією.

Стаття 54. Механізми вилучення майна шляхом міжнародного співробітництва у питаннях конфіскації

1. Кожна Держава-учасниця з метою надання взаємної правової допомоги відповідно до статті 55 цієї Конвенції щодо майна, придбаного в результаті вчинення будь-якого зі злочинів, визначених цією Конвенцією, або використаного під час вчинення злочинів, відповідно до свого внутрішнього права:
 - a) вживає таких заходів, які можуть бути необхідними, щоб дозволити своїм компетентним органам виконувати постанови про конфіскацію, винесені судами іншої Держави-учасниці;
 - b) вживає таких заходів, які можуть бути необхідними, щоб дозволити своїм компетентним органам, у межах їхньої юрисдикції, виносити постанови про конфіскацію майна іноземного походження шляхом винесення судового рішення у справах за злочинами про відмивання грошових коштів або такими іншими злочинами, які можуть підпадати під її юрисдикцію, або шляхом використання інших процедур, дозволених її внутрішнім правом; та
 - c) розглядає питання про вжиття таких заходів, які можуть бути необхідними, щоб створити можливість для конфіскації такого майна без винесення вироку

в рамках кримінального провадження у справах, якщо злочинець не може бути підданий переслідуванню з причини смерті, переховування або відсутності чи в інших відповідних випадках.

2. Кожна Держава-учасниця з метою надання взаємної правової допомоги на запит, зроблений на підставі частини 2 статті 55 цієї Конвенції, відповідно до свого внутрішнього права:
 - a) вживає таких заходів, які можуть бути необхідними, щоб дозволити своїм компетентним органам заморожувати або накладати арешт на майно відповідно до постанови про заморожування або арешт, винесеної судом або компетентним органом запитуючої Держави-учасниці, в якій викладаються обґрунтовані підстави, які дозволяють запитуватись Державі-учасниці вважати, що є достатні мотиви для вжиття таких заходів і що по відношенню до цього майна буде в результаті винесено постанову про конфіскацію для цілей пункту «а» частини 1 цієї статті;
 - b) уживає таких заходів, які можуть бути необхідними, щоб дозволити своїм компетентним органам заморожувати або накладати арешт на майно на підставі запити, в якому викладаються обґрунтовані підстави, які дозволяють запитуватись Державі-учасниці вважати, що є достатні мотиви для вжиття таких заходів і що по відношенню до цього майна буде в результаті винесено постанову про конфіскацію для цілей частини 1 «а» цієї статті; та
 - c) розглядає питання про вжиття додаткових заходів, щоб дозволити своїм компетентним органам зберігати майно з метою конфіскації, наприклад, на підставі іноземної постанови про арешт або пред'явлення кримінального обвинувачення у зв'язку з придбанням такого майна.

Стаття 55. Міжнародне співробітництво з метою конфіскації

1. Держава-учасниця, яка одержала від іншої Держави-учасниці, під юрисдикцію якої підпадає будь-який злочин, визначений цією Конвенцією, прохання про конфіскацію, зазначене у частині 1 статті 31 цієї Конвенції, доходів, здобутих злочинним шляхом, майна, знаряддя або інших засобів вчинення злочинів, що знаходяться на її території, у максимальному обсязі, можливому в рамках її внутрішньої правової системи:
 - a) надсилає цей запит своїм компетентним органам з метою винесення постанови про конфіскацію та, у випадку винесення такої постанови, виконує її; або
 - b) надсилає своїм компетентним органам постанову про конфіскацію, винесену судом на території запитуючої Держави-учасниці, відповідно до частини 1 статті 31 та пункту «а» частини 1 статті 54 цієї Конвенції, з метою її виконання

- в обсязі, зазначеному в запиті, і в тій мірі, в якій вона стосується доходів, здобутих злочинним шляхом, майна, обладнання або інших засобів вчинення злочинів, зазначених у частині 1 статті 31, які знаходяться на території запитуваної Держави-учасниці.
2. Після одержання запиту, надісланого іншою Державою-учасницею, під юрисдикцію якої підпадає будь-який злочин, визначений цією Конвенцією, запитувана Держава-учасниця вживає заходів для виявлення, відстеження, заморожування або арешту доходів, здобутих злочинним шляхом, майна, обладнання або інших засобів вчинення злочинів, зазначених у частині 1 статті 31 цієї Конвенції, з метою подальшої конфіскації, постанову про що виносить або запитує Держава-учасниця, або, відповідно до запиту на підставі частини 1 цієї статті, запитувана Держава-учасниця.
 3. Положення статті 46 цієї Конвенції застосовуються з урахуванням відповідних змін до цієї статті. На додаток до інформації, зазначеної в частині 15 статті 46, запит, надісланий на підставі цієї статті, повинен містити:
 - а) щодо запиту, передбаченого в пункті «а» частини 1 цієї статті, – опис майна, що підлягає конфіскації, у тому числі, наскільки це можливо, відомості про місцезнаходження та, якщо це доречно, оціночну вартість майна та виклад фактів, на які посилається запитує Держава-учасниця і які достатні для того, щоб запитувана Держава-учасниця могла вжити заходів для винесення постанови відповідно до свого внутрішнього права;
 - б) щодо запиту, передбаченого в пункті «б» частини 1 цієї статті, – видана запитує Державою-учасницею, юридично чинна копія постанови про конфіскацію, на якій ґрунтується запит, з викладенням фактів та інформація щодо обсягу запитуваного виконання постанови, заява, в якій зазначаються заходи, вжиті запитує Державою-учасницею для надіслання відповідного повідомлення добросовісним третім особам і забезпечення дотримання відповідних правових процедур, а також довідка про те, що постанова про конфіскацію є остаточною;
 - с) щодо запиту, передбаченого в частині 2 цієї статті, – виклад фактів, на які посилається запитує Держава-учасниця, та опис запитуваних заходів, а також за наявності юридично допустима копія постанови, на якій ґрунтується запит.
 4. Рішення та заходи, передбачені в частинах 1 і 2 цієї статті, приймаються запитуваною Державою-учасницею відповідно до та з дотриманням положень її внутрішнього права і відповідно до її процесуальних норм або відповідно до будь-яких двосторонніх чи багатосторонніх договорів або домовленостей, якими вона може бути зв'язана у відносинах з запитує Державою-учасницею.

5. Кожна Держава-учасниця передає Генеральному секретареві Організації Об'єднаних Націй тексти своїх законів та правил, які забезпечують реалізацію положень цієї статті, а також в подальшому тексти будь-яких змін до таких законів і правил або їхній опис.
6. Якщо Держава-учасниця бажає обумовити вжиття заходів, зазначених у частинах 1 і 2 цієї статті, наявністю відповідного договору, така Держава-учасниця розглядає цю Конвенцію як необхідну і достатню договірно-правову підставу.
7. У співробітництві відповідно до цієї статті може бути також відмовлено або застережні заходи можуть бути скасовані, якщо запитувана Держава-учасниця не одержує своєчасно достатніх доказів або якщо майно має мінімальну вартість.
8. До скасування будь-якого застережного заходу, вжитого відповідно до цієї статті, запитувана Держава-учасниця, якщо це можливо, надає запитуючій Державі-учасниці можливість викласти свої обґрунтування на користь продовження застосування такого заходу.
9. Положення цієї статті не повинні тлумачитися як такі, що завдають шкоди правам добросовісних третіх осіб.

Стаття 56. Спеціальне співробітництво

Без шкоди для свого внутрішнього права кожна Держава-учасниця докладає зусиль для вжиття заходів, які дозволяють їй пересилати, без шкоди для її власного розслідування, кримінального переслідування або судового розгляду, інформацію про доходи від злочинів, визначені такими відповідно до цієї Конвенції, іншій Державі-учасниці без попереднього запиту, якщо вона вважає, що розкриття такої інформації може сприяти Державі-учасниці, що одержує її, у порушенні або проведенні розслідування, кримінального переслідування або судового розгляду або може привести до надіслання цією Державою-учасницею запиту на підставі цієї глави Конвенції.

Стаття 57. Повернення активів та розпорядження ними

1. Держава-учасниця відповідно до положень цієї Конвенції та свого внутрішнього права розпоряджається майном, конфіскованим нею на підставі статті 31 або статті 55 цієї Конвенції, у тому числі щодо повернення такого майна його попереднім законним власникам, відповідно до частини 3 цієї статті.
2. Кожна Держава-учасниця вживає, відповідно до основоположних принципів свого внутрішнього права, таких законодавчих та інших заходів, які можуть бути необхідними, щоб дозволити своїм компетентним органам повертати конфісковане майно, коли вони діють на прохання, надіслане іншою Державою-учасницею, відповідно до цієї Конвенції, враховуючи права добросовісних третіх осіб.

3. Відповідно до статей 46 і 55 цієї Конвенції та частин 1 і 2 цієї статті запитувана Держава-учасниця:
 - а) у випадку розкрадання державних коштів або відмивання розкрадених державних коштів, як про це йдеться в статтях 17 і 23 цієї Конвенції, якщо конфіскацію було здійснено відповідно до статті 55 і на підставі остаточного судового рішення, винесеного в запитуючій Державі-учасниці, причому ця вимога може бути знята запитуваною Державою-учасницею, – повертає конфісковане майно запитуючій Державі-учасниці;
 - б) щодо доходів від будь-якого іншого злочину, визначеного цією Конвенцією, якщо конфіскацію було здійснено відповідно до статті 55 цієї Конвенції й на підставі остаточного судового рішення, винесеного в запитуючій Державі-учасниці, причому ця вимога може бути знята запитуваною Державою-учасницею, – повертає конфісковане майно запитуючій Державі-учасниці, якщо запитуюча Держава-учасниця обґрунтовано доводить запитуваній Державі-учасниці своє право власності, яке існувало раніше, на таке конфісковане майно або якщо запитувана Держава-учасниця визнає шкоду, завдану запитуючій Державі-учасниці, як підставу для повернення конфіскованого майна;
 - с) в усіх інших випадках у першочерговому порядку розглядає питання про повернення конфіскованого майна запитуючій Державі-учасниці, повернення такого майна його попереднім законним власникам або виплату компенсації потерпілим від злочину.
4. У відповідних випадках, якщо тільки Держави-учасниці не приймуть іншого рішення, запитувана Держава-учасниця може відрахувати обґрунтовані витрати, понесені в ході розслідування, кримінального переслідування або судового розгляду, які привели до повернення конфіскованого майна або розпорядження ним відповідно до цієї статті.
5. У відповідних випадках Держави-учасниці можуть окремо розглянути можливість укладання в кожному окремому випадку договорів або взаємоприйнятних домовленостей щодо остаточного розпорядження конфіскованим майном.

Стаття 58. Підрозділи для збирання оперативної фінансової інформації

Держави-учасниці співробітничать одна з одною з метою запобігання і боротьби з переказуванням доходів здобутих злочинним шляхом, визначених цією Конвенцією, а також сприяння використанню шляхів і способів вилучення таких доходів і з цією метою розглядають питання про створення підрозділу для збирання оперативної фінансової інформації, який нестиме відповідальність за отримання, аналіз та надіслання компетентним органам повідомлень про підозрілі фінансові операції.

Стаття 59. Двосторонні та багатосторонні договори і домовленості

Держави-учасниці розглядають можливість укладання двосторонніх чи багатосторонніх договорів або досягнення домовленостей для підвищення ефективності міжнародного співробітництва, здійснюваного відповідно до цієї глави Конвенції.

ГЛАВА VI. ТЕХНІЧНА ДОПОМОГА Й ОБМІН ІНФОРМАЦІЄЮ

Стаття 60. Підготовка кадрів і технічна допомога

1. Кожна Держава-учасниця, в межах необхідності, розробляє, здійснює або удосконалює конкретні програми підготовки персоналу, який несе відповідальність за запобігання корупції та боротьбу з нею. Подібні навчальні програми можуть стосуватись, *inter alia*, таких сфер:
 - a) ефективних заходів щодо запобігання, виявлення та розслідування корупційних діянь, а також покарання за них і боротьба з ними, у тому числі використання методів збирання доказів і розслідування;
 - b) створення потенціалу в галузі розроблення та планування стратегічної політики протидії корупції;
 - c) підготовки співробітників компетентних органів з питань складання прохань про взаємну правову допомогу, які задовольняють вимоги цієї Конвенції;
 - d) оцінки та зміцнення установ, керування державною службою та керування державними фінансами, у тому числі державними закупівлями та приватним сектором;
 - e) запобігання переказу доходів, здобутих злочинним шляхом, визначених цією Конвенцією, а також вилучення таких доходів;
 - f) виявлення та заморожування операцій з переказування доходів, здобутих злочинним шляхом, визначених цією Конвенцією;
 - g) відстеження переміщення доходів здобутих злочинним шляхом, визначених цією Конвенцією, та методів, що використовуються для переказу, приховання або утаювання таких доходів;
 - h) відповідних та ефективних правових й адміністративних механізмів та методів, які сприяють вилученню доходів, здобутих злочинним шляхом, визначених цією Конвенцією;
 - i) методи, що використовуються під час захисту потерпілих і свідків, які співробітничать з судовими органами; та
 - j) підготовка працівників в галузі національних і міжнародних правил та іноземних мов.

2. Держави-учасниці, з урахуванням своїх можливостей, розглядають питання про надання одна одній найширшої технічної допомоги, особливо в інтересах країн, що розвиваються, у зв'язку з їхніми відповідними планами та програмами боротьби з корупцією, у тому числі матеріальну підтримку та підготовку кадрів у галузях, зазначених у частині 1 цієї статті, а також підготовку кадрів і надання допомоги та взаємний обмін відповідним досвідом і спеціальними знаннями, що сприятиме міжнародному співробітництву між Державами-учасницями з питань видачі та взаємної правової допомоги.
3. Держави-учасниці активізують, в міру необхідності, зусилля, спрямовані на максимальне підвищення ефективності практичних і навчальних заходів міжнародних і регіональних організацій та в рамках відповідних двосторонніх і багатосторонніх договорів або домовленостей.
4. Держави-учасниці розглядають можливість сприяння одна одній, на запит, у проведенні оцінок, вивчення та дослідження видів, причин, наслідків та збитків, завданих корупцією у своїх країнах, з метою розроблення, за участю компетентних органів і суспільства, стратегій і планів дій щодо боротьби з корупцією.
5. Для сприяння вилученню доходів, здобутих злочинним шляхом, визначених цією Конвенцією, Держави-учасниці можуть співробітничати в наданні одна одній імен експертів, які можуть надавати допомогу в досягненні цієї мети.
6. Держави-учасниці розглядають можливість використання субрегіональних, регіональних та міжнародних конференцій і семінарів для сприяння співробітництву й технічній допомозі та стимулюванню обговорення проблем, що становлять взаємний інтерес, у тому числі особливих проблем і потреб країн, що розвиваються, та країн з перехідною економікою.
7. Держави-учасниці розглядають можливість створення добровільних механізмів з метою надання фінансового сприяння країнам, що розвиваються, та країнам з перехідною економікою щодо застосування цієї Конвенції шляхом здійснення програм і проектів у галузі технічної допомоги.
8. Кожна Держава-учасниця розглядає можливість здійснення добровільних внесків на потреби Управління Організації Об'єднаних Націй з наркотиків і злочинності, з метою сприяння через Управління реалізації програм і проектів, країнам, що розвиваються, для здійснення цієї Конвенції.

Стаття 61. Збирання та аналіз інформації про корупцію та обмін такою інформацією

1. Кожна Держава-учасниця розглядає можливість проведення, консультуючись з експертами, аналізу тенденцій в галузі корупції на своїй території, а також умов, в яких здійснюються корупційні злочини.

2. Держави-учасниці, з метою розроблення, наскільки це можливо, загальних визначень, стандартів і методологій, розглядають можливість розширення статистичних даних, аналітичних знань щодо корупції та інформації, у тому числі про оптимальні види практики у справі запобігання корупції й боротьби з нею, та обміну ними через посередництво міжнародних і регіональних організацій.
3. Кожна Держава-учасниця розглядає можливість здійснення контролю за своєю політикою і за практичними заходами боротьби з корупцією, а також проведення оцінки їхньої ефективності й дієвості.

Стаття 62. Інші заходи: здійснення цієї Конвенції шляхом економічного розвитку й технічної допомоги

1. Держави-учасниці вживають заходів, які сприяють оптимальному здійсненню цієї Конвенції, наскільки це можливо, шляхом міжнародного співробітництва з урахуванням негативних наслідків корупції для суспільства в цілому, у тому числі для його сталого розвитку.
2. Держави-учасниці, наскільки це можливо й у координації одна з одною, а також з міжнародними й регіональними організаціями, докладають конкретних зусиль для:
 - a) активізації співробітництва на різних рівнях з країнами, що розвиваються, з метою посилення здатності цих країн до запобігання корупції та боротьби з нею;
 - b) розширення фінансової та матеріальної допомоги з метою підтримання зусиль країн, що розвиваються, у ефективному недопущенні корупції й боротьби з нею та надання їм допомоги для успішного здійснення цієї Конвенції;
 - c) надання технічної допомоги країнам, що розвиваються, та країнам з перехідною економікою з метою сприяння задоволенню їхніх потреб у зв'язку зі здійсненням цієї Конвенції. Для цього Держави-учасниці докладають зусиль для регулярного і добровільного внесення коштів на рахунок, конкретно призначений для цієї мети в механізмі фінансування, створеному Організацією Об'єднаних Націй. Держави-учасниці можуть також розглянути, відповідно до свого внутрішнього законодавства та положень цієї Конвенції, можливість переказування на згаданий вище рахунок певної частки грошових коштів або відповідної вартості доходів або майна здобутих злочинним шляхом, конфіскованих на підставі положень цієї Конвенції;
 - d) заохочення та переконання інших держав і фінансових установ, у відповідних випадках, до приєднання до них у зусиллях, яких докладають на підставі цієї статті, у тому числі шляхом забезпечення країнам, що розвиваються, проведен-

ня більшого обсягу програм підготовки кадрів і сучасного обладнання, з метою допомогти їм у досягненні цілей цієї Конвенції.

3. Наскільки це можливо, ці заходи не заперечують існуючі зобов'язання щодо іноземної допомоги або інші домовленості про фінансове співробітництво на двосторонньому, регіональному або міжнародному рівні.
4. Держави-учасниці можуть укласти двосторонні чи багатосторонні договори про матеріально-технічну допомогу, беручи до уваги фінансові домовленості, необхідні для забезпечення ефективності міжнародного співробітництва, передбаченого цією Конвенцією, а також для запобігання й виявлення корупції та боротьби з нею.

ГЛАВА VII. МЕХАНІЗМИ ЗДІЙСНЕННЯ

Стаття 63. Конференція Держав – учасниць Конвенції

1. Цим засновується Конференція Держав – учасниць Конвенції з метою розширення можливостей Держав-учасниць і співробітництва між ними для досягнення цілей, встановлених цією Конвенцією, а також сприяння здійсненню цієї Конвенції та нагляду за її здійсненням.
2. Генеральний секретар Організації Об'єднаних Націй скликає Конференцію Держав-учасниць не пізніше, ніж через рік після набуття чинності цією Конвенцією. Згодом відповідно до правил процедури, що прийняті Конференцією Держав-учасниць, проводяться чергові наради Конференції.
3. Конференція Держав-учасниць приймає правила-процедури й правила, які регулюють здійснення видів діяльності, що зазначені у цій статті, у тому числі правила, що стосуються допуску й участі спостерігачів та оплати витрат, понесених ними під час здійснення цих видів діяльності.
4. Конференція Держав-учасниць погоджує види діяльності, процедури та методи роботи для досягнення цілей, викладених у частині 1 цієї статті, у тому числі:
 - а) сприяння діяльності Держав-учасниць відповідно до статей 60 і 62 та глав II – V цієї Конвенції, у тому числі шляхом заохочення добровільних внесків;
 - б) сприяння обміну між Державами-учасницями інформацією про форми корупції й тенденції в цій галузі, а також про успішні методи запобігання корупції, боротьби з нею та повернення доходів, здобутих злочинним шляхом, через опублікування відповідної інформації, визначеної в цій статті;
 - в) співробітництво з відповідними міжнародними й регіональними організаціями та механізмами, а також неурядовими організаціями;

- d) належне використання відповідної інформації, підготовленої іншими міжнародними й регіональними механізмами з метою запобігання корупції та боротьби з нею, для уникнення зайвого дублювання роботи;
 - e) періодичний розгляд питання про виконання цієї Конвенції її Державами-учасницями;
 - f) внесення рекомендацій, які стосуються вдосконалення цієї Конвенції та її здійснення;
 - g) врахування потреб Держав-учасниць у технічній допомозі у зв'язку з виконанням цієї Конвенції та внесення рекомендацій щодо будь-яких дій, які вона може вважати необхідними у зв'язку з цим.
5. Для цілей частини 4 цієї статті Конференція Держав-учасниць одержує необхідні відомості про заходи, вжиті Державами-учасницями в ході виконання цієї Конвенції, про труднощі, на які вони при цьому натрапили, на підставі наданої ними інформації й через посередництво додаткових механізмів нагляду, які можуть створюватися Конференцією Держав-учасниць.
 6. Кожна Держава-учасниця надає Конференції Держав-учасниць інформацію про свої програми, плани та практику, а також про законодавчі й адміністративні заходи, спрямовані на виконання цієї Конвенції, як це необхідно Конференції Держав-учасниць. Конференція Держав-учасниць вивчає питання про найефективніші шляхи одержання такої інформації та прийняття на її підставі відповідних рішень, у тому числі, інформацію, одержану від Держав-учасниць і від компетентних міжнародних організацій. Можуть бути розглянуті також матеріали, одержані від відповідних неурядових організацій, належним чином акредитованих відповідно до процедур, які визначатимуться рішенням Конференції Держав-учасниць.
 7. На підставі частин 4-6 цієї статті Конференція Держав-учасниць, якщо вона вважає за необхідне, засновує будь-який відповідний механізм або орган з метою сприяння ефективному здійсненню Конвенції.

Стаття 64. Секретаріат

1. Генеральний секретар Організації Об'єднаних Націй забезпечує необхідне секретарське обслуговування Конференції Держав – учасниць Конвенції.
2. Секретаріат:
 - a) надає Конференції Держав-учасниць допомогу в діяльності, про яку йдеться в статті 63 цієї Конвенції, а також забезпечує необхідним обслуговуванням сесії Конференції Держав-учасниць;

b) на запит, надає Державам-учасникам допомогу в наданні інформації Конференції Держав-учасниць, як це передбачено в частинах 5 і 6 статті 63 цієї Конвенції; та

c) забезпечує необхідну координацію з секретаріатами інших відповідних міжнародних і регіональних організацій.

ГЛАВА VIII. ЗАКЛЮЧНІ ПОЛОЖЕННЯ

Стаття 65. Здійснення Конвенції

1. Кожна Держава-учасниця вживає, відповідно до основоположних принципів свого внутрішнього права, необхідних заходів, законодавчих й адміністративних, для забезпечення виконання своїх зобов'язань за цією Конвенцією.
2. Кожна Держава-учасниця може вживати суворіших заходів для запобігання корупції та боротьби з нею, ніж ті, що передбачені цією Конвенцією.

Стаття 66. Врегулювання спорів

1. Держави-учасниці докладають зусиль для врегулювання спорів щодо тлумачення або застосування цієї Конвенції шляхом переговорів.
2. Будь-який спір між двома чи більше Державами-учасницями щодо тлумачення або застосування цієї Конвенції, який не може бути врегульований шляхом переговорів протягом обґрунтованого строку, передається на запит однієї з цих Держав-учасниць на арбітражний розгляд. Якщо протягом шести місяців з моменту запиту про арбітраж ці Держави-учасниці не зможуть домовитися про його організацію, будь-яка з цих Держав-учасниць може передати спір до Міжнародного Суду, звернувшись із заявою відповідно до Статуту Суду.
3. Кожна Держава-учасниця може під час підписання, ратифікації, прийняття або затвердження цієї Конвенції або під час приєднання до неї заявити про те, що вона не вважає себе зв'язаною положеннями частини 2 цієї статті. Інші Держави-учасниці не зв'язані положеннями частини 2 цієї статті щодо будь-якої Держави-учасниці, яка зробила таке застереження.
4. Держава-учасниця, яка зробила застереження відповідно до частини 3 цієї статті, може будь-коли зняти це застереження шляхом надіслання повідомлення Генеральному секретареві Організації Об'єднаних Націй.

Стаття 67. Підписання, ратифікація, прийняття, затвердження та приєднання

1. Ця Конвенція відкрита для підписання всіма державами з 9 до 11 грудня 2003 року в Мериді, Мексика, а потім у Центральних установах Організації Об'єднаних Націй у Нью-Йорку до 9 грудня 2005 року.

2. Ця Конвенція також відкрита для підписання регіональними організаціям економічної інтеграції за умови, що принаймні одна з держав-учасниць такої організації підписала цю Конвенцію відповідно до частини 1 цієї статті.
3. Ця Конвенція підлягає ратифікації, прийняттю або затвердженню. Ратифікаційні грамоти або документи про прийняття або затвердження здаються на зберігання Генеральному секретареві Організації Об'єднаних Націй. Регіональна організація економічної інтеграції може здати на зберігання свою ратифікаційну грамоту або документ про прийняття або затвердження, якщо принаймні одна з її держав-членів вчинила так само. Цією ратифікаційною грамотою або документом про прийняття або затвердження така організація повідомляє про сферу своєї компетенції щодо питань, врегульованих цією Конвенцією. Така організація також повідомляє депозитарію про будь-яку відповідну зміну сфери своєї компетенції.
4. Ця Конвенція відкрита для приєднання будь-якої держави чи будь-якої регіональної організації економічної інтеграції, принаймні одна з держав-членів якої є Учасницею цієї Конвенції. Документи про приєднання здаються на зберігання Генеральному секретареві Організації Об'єднаних Націй. Під час приєднання регіональна організація економічної інтеграції повідомляє про сферу своєї компетенції щодо питань, врегульованих цією Конвенцією. Така організація також повідомляє депозитарію про будь-яку відповідну зміну сфери своєї компетенції.

Стаття 68. Набуття чинності

1. Ця Конвенція набирає чинності на дев'яностий день після дати здачі на зберігання тридцятій ратифікаційної грамоти або документа про прийняття, затвердження або приєднання. Для цілей цієї частини Конвенції будь-яка така грамота або документ, здані на зберігання регіональною організацією економічної інтеграції, не розглядаються як додаткові до грамот або документів, що здані на зберігання державами – членами такої організації.
2. Для кожної держави або регіональної організації економічної інтеграції, які ратифікують, приймають або затверджують цю Конвенцію або приєднуються до неї після здачі на зберігання тридцятій ратифікаційної грамоти або документа про такі дії, ця Конвенція набирає чинності на тридцятий день після дати здачі на зберігання такою державою або організацією відповідної грамоти або документа або в дату набрання чинності цієї Конвенції відповідно до частини 1 цієї статті в залежності від того, що настає пізніше.

Стаття 69. Зміни

1. Після закінчення строку п'яти років після набрання чинності цією Конвенцією Держава-учасниця може запропонувати зміну й надіслати її Генеральному секретареві Організації Об'єднаних Націй, який потім пересилає запропоновану зміну Державам-учасницям і Конференції Держав-учасниць Конвенції з метою розгляду цієї

- пропозиції та прийняття рішення щодо нього. Конференція Держав-учасниць докладає всіх зусиль для досягнення консенсусу щодо кожної зміни. Якщо всі зусилля щодо досягнення консенсусу були вичерпані, і згоди не було досягнуто, то, як крайній засіб, для прийняття зміни необхідна більшість у дві третини голосів Держав-учасниць, які присутні й беруть участь у голосуванні на засіданні Конференції Держав-учасниць.
2. З питань, що входять до їхньої компетенції, регіональні організації економічної інтеграції здійснюють своє право голосу відповідно до цієї статті, маючи число голосів, рівне числу їхніх держав-членів, які є Учасницями цієї Конвенції. Такі організації не здійснюють свого права голосу, якщо їхні держави-члени здійснюють своє право голосу, і навпаки.
 3. Зміна, прийнята відповідно до частини 1 цієї статті, підлягає ратифікації, прийняттю або затвердженню Державами-учасницями.
 4. Зміна, прийнята відповідно до частини 1 цієї статті, набуває чинності щодо Держави-учасниці через дев'яносто днів після дати здачі нею на зберігання Генеральному секретареві Організації Об'єднаних Націй ратифікаційної грамоти або документа про прийняття чи затвердження такої зміни.
 5. Коли зміна набуває чинності, вона стає обов'язковою для всіх Держав-учасниць, які висловили згоду на її обов'язковість. Інші Держави-учасниці продовжують бути зв'язаними положеннями цієї Конвенції та будь-якими змінами, які вони раніше ратифікували, прийняли або затвердили.

Стаття 70. Денонсація

1. Держава-учасниця може денонсувати цю Конвенцію шляхом надіслання письмового повідомлення Генеральному секретареві Організації Об'єднаних Націй. Така денонсація набирає чинності після закінчення одного року після дати одержання повідомлення Генеральним секретарем.
2. Регіональна організація економічної інтеграції перестає бути учасницею цієї Конвенції, коли всі її держави-члени денонсували цю Конвенцію.

Стаття 71. Депозитарій та мови

1. Депозитарієм цієї Конвенції призначається Генеральний секретар Організації Об'єднаних Націй.
2. Оригінал цієї Конвенції, англійський, арабський, іспанський, китайський, російський та французький тексти якої є рівно автентичними, здається на зберігання Генеральному секретареві Організації Об'єднаних Націй.

НА ПОСВІДЧЕННЯ ЧОГО нижчепідписані, належним чином уповноважені на те представники, підписали цю Конвенцію.

РАДА ЄВРОПИ

Цивільна конвенція про боротьбу з корупцією

(Конвенцію ратифіковано Законом N 2476-IV від 16.03.2005, ВВР, 2005, N 16, ст.266)

Дата підписання: 04.11.1999

Дата набуття чинності: 01.01.2006

Офіційний переклад

ПРЕАМБУЛА

Держави-члени Ради Європи, інші держави та Європейське Співтовариство, які підписали цю Конвенцію, враховуючи, що метою Ради Європи є досягнення більшого єднання між її членами, усвідомлюючи важливість зміцнення міжнародного співробітництва у галузі боротьби із корупцією,

- наголошуючи, що корупція є однією із найнебезпечніших загроз правопорядку, демократії, правам людини, чесності та соціальній справедливості і що вона перешкоджає економічному розвитку та загрожує належному і справедливому функціонуванню країн із ринковою економікою,
- визнаючи, що корупція має негативні фінансові наслідки для громадян, компаній і держав, а також для міжнародних установ,
- переконані, що цивільне право обов'язково має сприяти боротьбі із корупцією шляхом надання особам, яким заподіяно шкоду, можливості отримати справедливую компенсацію,
- посилаючись на висновки та резолюції Дев'ятнадцятої (Мальта, 1994 рік), Двадцять Першої (Чеська Республіка, 1997 рік) і Двадцять Другої (Молдова, 1999 рік) конференцій міністрів юстиції європейських країн,
- беручи до уваги Програму дій проти корупції, ухвалену Комітетом міністрів у листопаді 1996 року,
- беручи також до уваги обґрунтування можливості розробки конвенції про цивільно-правові засоби отримання компенсації за шкоду, заподіяну внаслідок корупційних дій, яке було затверджене Комітетом міністрів у лютому 1997 року,
- зважаючи на резолюцію (97) 24, яка стосується 20 керівних принципів боротьби із корупцією та яку Комітет міністрів ухвалив у листопаді 1997 року на своєму 101-му засіданні, на резолюцію (98) 7, яка дозволяє укладення часткової та розширеної угоди про створення «Групи держав проти корупції (ГРЕКО)» та яку Комітет міністрів

ухвалив у травні 1998 року на своєму 102-му засіданні, а також на резолюцію (99) 5, якою створюється ГРЕКО та яку було ухвалено 1 травня 1999 року,

- посилаючись на Заключну декларацію та План дій, ухвалені главами держав і урядів держав-членів Ради Європи на їхньому Другому засіданні у Страсбурзі у жовтні 1997 року,

домовились про таке:

ГЛАВА І. ЗАХОДИ, ЯКИХ НЕОБХІДНО ВЖИТИ НА НАЦІОНАЛЬНОМУ РІВНІ

Стаття 1. Мета

Кожна Сторона передбачає у своєму внутрішньому законодавстві ефективні засоби правового захисту осіб, яким заподіяно шкоду внаслідок корупційних дій, з метою надання таким особам можливості захищати свої права та інтереси, включаючи можливість отримання компенсації за заподіяну шкоду.

Стаття 2. Визначення корупції

Для цілей цієї Конвенції «корупція» означає прямі чи опосередковані вимагання, пропонування, дачу або одержання хабара чи будь-якої іншої неправомірної вигоди або можливості її отримання, які порушують належне виконання будь-якого обов'язку особою, що отримує хабара, неправомірну вигоду чи можливість мати таку вигоду, або поведінку такої особи.

Стаття 3. Компенсація за заподіяну шкоду

1. Кожна Сторона передбачає у своєму внутрішньому законодавстві для осіб, яким заподіяно шкоду внаслідок корупційних дій, право на порушення судової справи з метою отримання повної компенсації за заподіяну шкоду.
2. Така компенсація може охоплювати матеріальні збитки, втрачену вигоду та нематеріальну шкоду.

Стаття 4. Відповідальність

1. Кожна Сторона передбачає у своєму внутрішньому законодавстві такі умови компенсації заподіяної шкоди:
 - i) вчинення відповідачем особисто або з його дозволу корупційної дії чи невжиття ним розумних заходів для запобігання вчиненню корупційної дії;
 - ii) заподіяння шкоди позивачу; та
 - iii) наявність причинного зв'язку між корупційною дією та заподіяною шкодою.

2. Кожна Сторона передбачає у своєму внутрішньому законодавстві групу відповідальність для випадків, коли у заподіянні шкоди внаслідок однієї і тієї самої корупційної дії є винними декілька відповідачів.

Стаття 5. Відповідальність держави

Кожна Сторона передбачає у своєму внутрішньому законодавстві для осіб, яким державні посадові особи під час виконання своїх службових обов'язків заподіяли шкоду корупційними діями, належні процедури отримання компенсації від держави чи, у випадку недержавних установ, від керівних органів таких установ.

Стаття 6. Контрибутивна вина

Кожна Сторона передбачає у своєму внутрішньому законодавстві зменшення чи відмову у компенсації з урахуванням усіх обставин, якщо позивач через його власну помилку сприяв завданню шкоди чи її посиленню.

Стаття 7. Позовна давність

1. Кожна Сторона передбачає у своєму внутрішньому законодавстві, що позовна давність для компенсації заподіяної шкоди становить не менше трьох років від дня, коли особа, якій було заподіяно шкоду, дізналася чи обґрунтовано могла знайти про заподіяння шкоди або про здійснення корупційної дії та про особистість винної особи. Проте суд не розглядає такий позов після закінчення позовного строку тривалістю не менше десяти років від дня здійснення корупційної дії.
2. Закони Сторін, які регулюють переривання та зупинення перебігу давності, застосовуються, у разі необхідності, до строків позовної давності, передбачених у пункті 1.

Стаття 8. Дійсність угод

1. Кожна Сторона передбачає у своєму внутрішньому законодавстві, що угоди чи їхні положення, які передбачають корупцію, вважаються такими, що не мають сили.
2. Кожна Сторона передбачає у своєму внутрішньому законодавстві, що всі сторони будь-якої угоди, чия домовленість була порушена тією чи іншою корупційною дією, мають право звертатися до суду із проханням про визнання такої угоди недійсною без порушення їхнього права вимагати компенсації заподіяної шкоди.

Стаття 9. Захист працівників

Кожна Сторона передбачає у своєму внутрішньому законодавстві належний захист проти будь-якої необґрунтованої санкції щодо працівників, які мають достатні підстави підозрювати корупцію та які добросовісно доповідають про свої підозри відповідальним особам або компетентним органам.

Стаття 10. Рахунки та аудит

1. Кожна Сторона передбачає у своєму внутрішньому законодавстві будь-які заходи, що необхідні для чіткого складання суб'єктами економічної діяльності річних звітів і отримання дійсної та вірогідної інформації про фінансовий стан суб'єкта економічної діяльності.
2. З метою запобігання корупційним діям кожна Сторона передбачає у своєму внутрішньому законодавстві необхідність підтвердження аудиторами, що річні звіти містять дійсну та вірогідну інформацію про фінансовий стан суб'єкта економічної діяльності.

Стаття 11. Збирання доказів

Кожна Сторона передбачає у своєму внутрішньому законодавстві ефективні процедури збирання доказів під час цивільного провадження у справі про корупцію.

Стаття 12. Тимчасові заходи

Кожна Сторона передбачає у своєму внутрішньому законодавстві такі судові розпорядження, які необхідні для збереження прав і інтересів сторін під час цивільного провадження у справі про корупцію.

ГЛАВА II. МІЖНАРОДНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО ТА КОНТРОЛЬ ЗА ВИКОНАННЯМ

Стаття 13. Міжнародне співробітництво

Сторони здійснюють ефективне співробітництво у питаннях, які стосуються цивільного провадження у справах про корупцію, і особливо вручення документів, збирання доказів в інших країнах, юрисдикції, визнання та виконання рішень судових органів іноземних країн і судових витрат, згідно із положеннями відповідних міжнародних документів про міжнародне співробітництво у цивільних і комерційних справах, Сторонами яких вони є, а також відповідно до їхнього внутрішнього законодавства.

Стаття 14. Контроль за виконанням.

Контроль за виконанням цієї Конвенції Сторонами здійснює Група держав проти корупції (ГРЕКО).

ГЛАВА III. ПРИКІНЦЕВІ ПОЛОЖЕННЯ

Стаття 15. Підписання та набрання чинності

1. Цю Конвенцію відкрито для підписання державами-членами Ради Європи, державами, які не є членами Ради, але які брали участь у розробці Конвенції, та Європейським Співтовариством.

2. Вона підлягає ратифікації, прийняттю або затвердженню. Ратифікаційні грамоти або документи про прийняття чи затвердження здаються на зберігання Генеральному секретарю Ради Європи.
3. Ця Конвенція набирає чинності в перший день місяця, що настає після закінчення тримісячного періоду від дати, на яку чотирнадцять держав, які її підписали, висловили свою згоду на обов'язковість для них Конвенції відповідно до положень пункту 2. Будь-яка держава, що підписала Конвенцію і що не є членом Групи держав проти корупції (ГРЕКО) на час ратифікації, прийняття чи затвердження, автоматично стає членом Групи у день набрання цією Конвенцією чинності.
4. Стосовно будь-якої держави, що підписала Конвенцію та що висловлюватиме свою згоду на обов'язковість для неї Конвенції після набрання нею чинності, ця Конвенція набирає чинності в перший день місяця, що настає після закінчення тримісячного періоду від дати висловлення нею своєї згоди про обов'язковість для неї Конвенції відповідно до положень пункту 2. Будь-яка держава, що підписала Конвенцію і що не є членом Групи держав проти корупції (ГРЕКО) на час ратифікації, прийняття чи затвердження, автоматично стає членом Групи у день набрання цією Конвенцією чинності стосовно такої держави.
5. Будь-які конкретні умови участі Європейського Співтовариства у Групі держав проти корупції (ГРЕКО) визначаються у разі необхідності за спільною згодою із Європейським Співтовариством.

Стаття 16. Приєднання до Конвенції

1. Після набрання цією Конвенцією чинності Комітет міністрів Ради Європи після консультацій із учасниками Конвенції може запропонувати будь-якій державі, яка не є членом Ради і яка не брала участі у розробці Конвенції, приєднатися до цієї Конвенції у рішенні, що приймається більшістю голосів, передбаченою у статті 20d Статуту Ради Європи, і одноставним голосуванням представників Сторін, які мають право засідати в Комітеті.
2. Стосовно будь-якої держави, що приєдналася до цієї Конвенції, Конвенція набирає чинності в перший день місяця, що настає після закінчення тримісячного періоду від дати здачі на зберігання документа про приєднання Генеральному секретарю Ради Європи. Будь-яка держава, що приєдналася до цієї Конвенції, автоматично стає членом ГРЕКО, якщо вона на час приєднання ще не є таким членом, у день набрання цією Конвенцією чинності стосовно такої держави.

Стаття 17. Застереження

Жодні застереження стосовно будь-якого положення цієї Конвенції не дозволяються.

Стаття 18. Територіальне застосування

1. Будь-яка держава чи Європейське Співтовариство під час підписання або здачі на зберігання своєї ратифікаційної грамоти або свого документа про прийняття, затвердження чи приєднання може визначити територію (території), до якої застосовуватиметься ця Конвенція.
2. Будь-яка Сторона може в будь-який інший час після цього заявою на ім'я Генерального секретаря Ради Європи поширити дію цієї Конвенції на будь-яку іншу територію, визначену в цій заяві. Щодо такої території Конвенція набирає чинності в перший день місяця, що настає після закінчення тримісячного періоду від дати отримання такої заяви Генеральним секретарем.
3. Будь-яка заява, зроблена відповідно до двох попередніх пунктів, може стосовно будь-якої території, визначеної в цій заяві, бути відкликана шляхом подання відповідного повідомлення на ім'я Генерального секретаря. Відкликання набирає чинності в перший день місяця, що настає після закінчення тримісячного періоду від дати отримання такого повідомлення Генеральним секретарем.

Стаття 19. Відношення до інших документів і угод

1. Ця Конвенція не зашкоджує правам та зобов'язанням, що випливають із міжнародних багатосторонніх документів, які стосуються спеціальних питань.
2. Сторони цієї Конвенції можуть укладати між собою двосторонні чи багатосторонні угоди з питань, що розглядаються у Конвенції, з метою доповнення чи посилення її положень або сприяння застосуванню принципів, закріплених у ній, чи без шкоди для цілей та принципів цієї Конвенції вони можуть дотримуватися певних правил з цього питання в рамках спеціальної системи, яка є обов'язковою на час відкриття цієї Конвенції для підписання.
3. Якщо дві чи більше Сторін вже уклали угоду чи договір стосовно якогось з питань, що розглядаються у цій Конвенції, або в інший спосіб встановили свої стосунки щодо цього питання, вони мають право застосовувати таку угоду чи такий договір або відповідним чином регулювати такі стосунки замість цієї Конвенції.

Стаття 20. Поправки

1. Поправки до цієї Конвенції можуть пропонуватися будь-якою Стороною, і вони надсилаються Генеральним секретарем Ради Європи державам-членам Ради Європи, державам, які не є членами Ради, але які брали участь у розробці цієї Конвенції, Європейському Співтовариству, а також будь-якій державі, яка приєдналася до Конвенції або якій було запропоновано приєднатися до неї відповідно положень статті 16.

2. Будь-яка поправка, що її запропонувала та чи інша Сторона, надсилається Європейському комітетові із правового співробітництва (ЄКПС), який подає Комітетові міністрів свій висновок щодо запропонованої поправки.
3. Комітет міністрів розглядає запропоновану поправку та висновок, поданий Європейським комітетом із правового співробітництва (ЄКПС), і після консультацій із Сторонами Конвенції, які не є членами Ради Європи, може прийняти таку поправку.
4. Текст будь-якої поправки, прийнятої Комітетом міністрів відповідно до пункту 3 цієї статті, надсилається Сторонам для прийняття.
5. Будь-яка поправка, прийнята відповідно до пункту 3 цієї статті, набирає чинності на тридцятий день від дати, на яку всі Сторони поінформували Генерального секретаря про її прийняття ними.

Стаття 21. Врегулювання спорів

1. Європейський комітет із правового співробітництва (ЄКПС) Ради Європи постійно інформується про тлумачення та застосування цієї Конвенції.
2. У разі виникнення між Сторонами спору щодо тлумачення чи застосування цієї Конвенції такі Сторони намагаються врегулювати спір шляхом переговорів або будь-яким іншим мирним шляхом на їхній вибір, включаючи подання спору на розгляд Європейського комітету із правового співробітництва (ЄКПС), арбітражного суду, рішення якого є обов'язковими для Сторін, або Міжнародного Суду за згодою відповідних Сторін.

Стаття 22. Денонсація

1. Будь-яка Сторона може в будь-який час денонсувати цю Конвенцію шляхом подання відповідного повідомлення на ім'я Генерального секретаря Ради Європи.
2. Така денонсація набирає чинності в перший день місяця, що настає після закінчення тримісячного періоду від дати отримання такого повідомлення Генеральним секретарем.

Стаття 23. Повідомлення

Генеральний секретар Ради Європи повідомляє держави-члени Ради, будь-які інші держави, які підписали цю Конвенцію, та Сторони Конвенції про:

- a) будь-яке підписання;
- b) здачу на зберігання будь-якої ратифікаційної грамоти або будь-якого документа про прийняття, затвердження чи приєднання;

- c) будь-яку дату набрання чинності цією Конвенцією відповідно до статей 15 та 16;
- d) будь-яку іншу дію, будь-яке повідомлення або сповіщення, які стосуються цієї Конвенції.

На посвідчення чого нижчепідписані, належним чином на те уповноважені представники підписали цю Конвенцію.

Вчинено у Страсбурзі четвертого дня листопада місяця 1999 року англійською та французькою мовами, причому обидва тексти є однаково автентичними, в одному примірнику, який зберігатиметься в архіві Ради Європи. Генеральний секретар Ради Європи надсилає засвідчені копії цієї Конвенції кожній державі-члену Ради Європи, державам, які не є членами Ради, але які брали участь у розробці цієї Конвенції, Європейському Співтовариству, а також будь-якій державі, якій було запропоновано приєднатися до Конвенції.

РАДА ЄВРОПИ

Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією

(Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2007, N 47-48)

(Конвенцію ратифіковано із заявою Законом N 252-V від 18.10.2006, ВВР, 2006, N 50, ст.497) Дата підписання: 27.01.1999

Дата ратифікації Україною: 18.10.2006

Дата набрання чинності для України: 01.03.2010

Офіційний переклад

ПРЕАМБУЛА

Держави – члени Ради Європи та інші держави, які підписали цю Конвенцію,

- враховуючи, що метою Ради Європи є досягнення більшого єднання між її членами,
- визнаючи важливість активізації співробітництва між іншими державами, що підписали цю Конвенцію,
- переконані у необхідності здійснювати у невідкладному порядку спільну кримінальну політику, спрямовану на захист суспільства від корупції, включаючи ухвалення відповідних нормативно-правових актів і вжиття превентивних заходів,
- наголошуючи, що корупція загрожує правопорядку, демократії та правам людини, руйнує належне управління, чесність та соціальну справедливість, перешкоджає конкуренції та економічному розвитку і загрожує стабільності демократичних інститутів і моральним засадам суспільства,
- вважаючи, що ефективна боротьба із корупцією вимагає розширення, активізації та поліпшення міжнародного співробітництва у кримінальних справах,
- вітаючи останні події, які ще більше поглиблюють на міжнародному рівні розуміння та співробітництво у справі боротьби із корупцією, включаючи заходи Організації Об'єднаних Націй, Світового банку, Міжнародного валютного фонду, Всесвітньої організації торгівлі, Організації американських держав, ОЕСР і Європейського Союзу,
- беручи до уваги Програму дій проти корупції, ухвалену Комітетом міністрів Ради Європи у листопаді 1996 року, на виконання рекомендацій Дев'ятнадцятої Конференції міністрів юстиції європейських країн (Валлетта, 1994 рік),
- відзначаючи у цьому зв'язку важливість участі держав, які не є членами Ради Європи, у діяльності Ради, спрямованій проти корупції, а також вітаючи їхній цінний внесок у реалізації Програми дій проти корупції,

- відзначаючи також, що Резолюція N 1, ухвалена на 21-й Конференції міністрів юстиції європейських країн (Прага, 1997 рік), закликає до швидкого впровадження Програми дій проти корупції та рекомендує, зокрема, якнайскоріше укласти кримінальну конвенцію, яка передбачала б скоординоване визнання злочинів, пов'язаних із корупцією, злочинними, посилення співробітництва у галузі переслідування осіб, які підозрюються у вчиненні таких злочинів, а також ефективний механізм для подальших дій, відкритий для держав-членів і держав, які не є членами Ради Європи, на рівних засадах,
- беручи до уваги, що глави держав і урядів держав-членів Ради Європи з нагоди їхньої другої зустрічі, що відбулася у Страсбурзі 10-11 жовтня 1997 року, вирішили шукати спільні шляхи подолання ризиків, які створює зростання корупції, та ухвалили План дій, у якому Комітетові міністрів, крім іншого, доручається забезпечити якнайскорішу розробку міжнародно-правових документів відповідно до Програми дій проти корупції з метою розвитку співробітництва у галузі боротьби із корупцією, включаючи її зв'язки із організованою злочинністю та відмиванням грошей,
- враховуючи також, що у резолюції (97) 24, яка стосується 20 керівних принципів боротьби із корупцією та яку Комітет міністрів ухвалив 6 листопада 1997 року на своєму 101-му засіданні, підкреслюється необхідність якнайскорішої розробки міжнародно-правових документів відповідно до Програми дій проти корупції,
- з огляду на прийняття Комітетом міністрів на своєму 102-му засіданні 4 травня 1998 року резолюції (98) 7, що дозволяє укладення часткової та розширеної угоди про створення «Групи держав проти корупції (ГРЕКО)», яка спрямовуватиме свою діяльність на розширення можливостей її членів у галузі боротьби із корупцією шляхом здійснення контролю за виконанням ними своїх зобов'язань у цій галузі, домовились про таке:

ГЛАВА I. ВИКОРИСТАННЯ ТЕРМІНІВ

Стаття 1. Використання термінів

Для цілей цієї Конвенції:

- а) вираз «посадова особа» тлумачиться за змістом визначення «державного службовця», «публічної посадової особи», «мера», «міністра» чи «судді» у національному законодавстві та у кримінальному праві держави, де відповідна особа виконує такі функції;
- б) термін «суддя», наведений вище у підпункті (а), включає прокурорів і осіб, які обіймають посаду судді;

- с) у випадку судового переслідування державної посадової особи іншої держави переслідуюча держава може застосовувати визначення державної посадової особи тільки у тій мірі, у якій це визначення сполучне із її національним законодавством;
- д) «юридична особа» означає будь-яке утворення, яке має такий статус за діючим національним законодавством, за винятком держав або інших державних органів, які здійснюють владні повноваження, та міждержавних міжнародних організацій.

ГЛАВА II. ЗАХОДИ, ЯКИХ НЕОБХІДНО ВЖИТИ НА НАЦІОНАЛЬНОМУ РІВНІ

Стаття 2. Дача хабара національним державним посадовим особам

Кожна Сторона вживатиме таких законодавчих та інших заходів, які можуть бути необхідними для встановлення у своєму національному законодавстві кримінальної відповідальності за умисне обіцяння, пропонування чи надання будь-якою особою прямо чи опосередковано будь-якої неправомірної переваги будь-яким посадовим особам, для них особисто чи для інших осіб, з метою заохочення їх до виконання чи невиконання своїх службових обов'язків.

Стаття 3. Одержання хабара національними державними посадовими особами

Кожна Сторона вживатиме таких законодавчих та інших заходів, які можуть бути необхідними для встановлення у своєму національному законодавстві кримінальної відповідальності за умисне вчинення вимагання чи одержання будь-якими посадовими особами прямо чи опосередковано будь-якої неправомірної переваги, для них особисто чи для інших осіб, або прийняття пропозиції чи обіцянки надання такої переваги з метою виконання чи невиконання ними своїх службових обов'язків.

Стаття 4. Хабарництво членів національних представницьких органів

Кожна Сторона вживатиме таких законодавчих та інших заходів, які можуть бути необхідними для встановлення у своєму національному законодавстві кримінальної відповідальності за дії, згадані у статтях 2 і 3, якщо вони вчиняються будь-якою особою, що є членом будь-якого національного представницького органу, який здійснює законодавчі або виконавчі повноваження.

Стаття 5. Хабарництво іноземних державних посадових осіб

Кожна Сторона вживатиме таких законодавчих та інших заходів, які можуть бути необхідними для встановлення у своєму національному законодавстві кримінальної відповідальності за дії, згадані у статтях 2 і 3, якщо вони вчиняються посадовою особою будь-якої іншої держави.

Стаття 6. Хабарництво членів іноземних представницьких органів

Кожна Сторона вживатиме таких законодавчих та інших заходів, які можуть бути необхідними для встановлення у своєму національному законодавстві кримінальної відповідальності за дії, згадані у статтях 2 і 3, якщо в них задіяна будь-яка особа, що є членом будь-якого представницького органу, який виконує законодавчі або виконавчі функції у будь-якій іншій державі.

Стаття 7. Дача хабара у приватному секторі

Кожна Сторона вживатиме таких законодавчих та інших заходів, які можуть бути необхідними для встановлення у своєму національному законодавстві кримінальної відповідальності за умисне надання під час здійснення підприємницької діяльності обіцянки, пропонування чи дачі прямо чи опосередковано будь-якої неправомірної переваги будь-яким особам, які обіймають керівні посади у приватних підприємствах або працюють на них у будь-якій якості, для них особисто чи для інших осіб, з метою заохочення їх до виконання чи невиконання наданих їм повноважень на порушення їхніх обов'язків.

Стаття 8. Одержання хабара у приватному секторі

Кожна Сторона вживатиме таких законодавчих та інших заходів, які можуть бути необхідними для встановлення у своєму національному законодавстві кримінальної відповідальності за умисне вчинення під час здійснення підприємницької діяльності вимагання чи одержання прямо чи опосередковано будь-якими особами, які обіймають керівні посади у приватних підприємствах або працюють на них у будь-якій якості, будь-якої неправомірної переваги чи обіцянки такої вигоди для них особисто чи для інших осіб або прийняття пропозиції чи обіцянки отримання такої переваги з метою заохочення їх до виконання чи невиконання наданих їм повноважень на порушення їхніх обов'язків.

Стаття 9. Хабарництво посадових осіб міжнародних організацій

Кожна Сторона вживатиме таких законодавчих та інших заходів, які можуть бути необхідними для встановлення у своєму національному законодавстві кримінальної відповідальності за дії, згадані у статтях 2 і 3, якщо в них задіяна будь-яка посадова особа або інший співробітник, який працює за контрактом, за змістом положень про персонал, будь-якої міжнародної чи наднаціональної організації чи органу, членом якого є відповідна Сторона, та будь-якою відрядженою чи невідрядженою особою, яка здійснює повноваження, що відповідають повноваженням таких посадових осіб або співробітників.

Стаття 10. Хабарництво членів міжнародних парламентських асамблей

Кожна Сторона вживатиме таких законодавчих та інших заходів, які можуть бути необхідними для встановлення у своєму національному законодавстві кримінальної

відповідальності за дії, згадані у статті 4, якщо в них задіяні будь-які члени парламентських асамблей міжнародних або наднаціональних організацій, членом яких є відповідна Сторона.

Стаття 11. Хабарництво суддів і посадових осіб міжнародних судів

Кожна Сторона вживатиме таких законодавчих та інших заходів, які можуть бути необхідними для встановлення визнання у своєму національному законодавстві кримінальної відповідальності за дії, згадані у статтях 2 і 3, якщо в них задіяні будь-які особи, що обіймають посаду судді, або посадові особи будь-якого міжнародного суду, юрисдикцію якого визнала відповідна Сторона.

Стаття 12. Зловживання впливом

Кожна Сторона вживатиме таких законодавчих та інших заходів, які можуть бути необхідними для встановлення у своєму національному законодавстві кримінальної відповідальності за умисне вчинення обіцяння, пропонування чи надання прямо або опосередковано будь-якої неправомірної переваги будь-якій особі, яка заявляє чи підтверджує, що вона може за винагороду зловживати впливом на прийняття рішень будь-якою особою, згаданою у статтях 2, 4-6 і 9-11, незалежно від того, чи така неправомірна перевага призначена для неї особисто чи для іншої особи, а також вимагання, одержання або прийняття пропозиції чи обіцянки надання такої переваги у винагороду за такий вплив незалежно від того, чи такий вплив дійсно здійснюється, чи призводить до бажаного результату.

Стаття 13. Відмивання доходів, отриманих від злочинів, пов'язаних із корупцією

Кожна Сторона вживатиме таких законодавчих та інших заходів, які можуть бути необхідними для встановлення у своєму національному законодавстві кримінальної відповідальності за дії, що згадуються у пунктах 1 і 2 статті 6 Конвенції Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом (ETS 141), на умовах, наведених у цих пунктах, якщо предикатний злочин є одним із злочинів, передбачених у статтях 2-12 цієї Конвенції, в тій мірі, в якій відповідна Сторона не зробила застереження чи заяви стосовно цих злочинів або не вважає такі злочини тяжкими з огляду законодавства в сфері відмивання доходів.

Стаття 14. Фінансові злочини

Кожна Сторона вживатиме таких законодавчих та інших заходів, які можуть бути необхідними для встановлення відповідальності у своєму національному законодавстві, що передбачає кримінальні чи інші санкції за нижченаведені умисні дії чи бездіяльність з метою вчинення, приховування чи маскуванню злочинів, згаданих у статтях 2-12, якщо Сторона не зробила відповідного застереження чи відповідної заяви:

- a) виписування чи використання рахунку або будь-якого іншого облікового документа чи запису, що містить недостовірну чи неповну інформацію;
- b) незаконне неоформлення запису про сплату.

Стаття 15. Співучасть

Кожна Сторона вживатиме таких законодавчих та інших заходів, які можуть бути необхідними для встановлення у своєму національному законодавстві кримінальної відповідальності за допомогу у вчиненні чи підбурювання до вчинення будь-якого із кримінальних злочинів, передбачених цією Конвенцією.

Стаття 16. Імунітет

Положення цієї Конвенції не впливають на положення будь-якого договору, протоколу чи статуту, а також на інструменти їх впровадження у тому, що стосується позбавлення імунітету.

Стаття 17. Юрисдикція

1. Кожна Сторона вживатиме таких законодавчих та інших заходів, які можуть бути необхідними для визнання у своєму національному законодавстві підсудними кримінальні злочини, передбачені статтями 2-14 цієї Конвенції, якщо:
 - a) злочини вчинено повністю або частково на її території;
 - b) злочинець є її громадянином, посадовою особою чи членом одного із її національних представницьких органів;
 - c) злочини вчинено однією із її посадових осіб чи одним із членів її національних представницьких органів або будь-якою особою, згаданою у статтях 9-11, яка водночас є її громадянином.
2. Кожна держава під час підписання або здачі на зберігання своєї ратифікаційної грамоти чи свого документа про ратифікацію, прийняття, затвердження або приєднання може у заяві на ім'я Генерального Секретаря Ради Європи повідомити про те, що вона залишає за собою право не застосовувати чи застосовувати лише в особливих випадках або за особливих умов правила підсудності, визначені у підпунктах b та c пункту 1 цієї статті чи будь-якій її частині.
3. Якщо Сторона використала можливість зробити застереження, як це передбачено у пункті 2 цієї статті, вона вживатиме таких заходів, які можуть бути необхідними для встановлення підсудності злочинів, що розглядаються у цій Конвенції, у випадках, коли правопорушник знаходиться на її території і вона його не видає іншій Стороні виключно на підставі його громадянства після отримання прохання про видачу.

4. Ця Конвенція не виключає можливості встановлення Стороною кримінальної юрисдикції відповідно до національного законодавства.

Стаття 18. Відповідальність юридичних осіб

1. Кожна Сторона вживатиме таких законодавчих та інших заходів, які можуть бути необхідними для забезпечення відповідальності юридичних осіб за передбачені цією Конвенцією кримінальні злочини – дачу хабара, зловживання впливом та відмивання доходів, – вчинені на їхню користь будь-якою фізичною особою, яка діяла незалежно або як представник того чи іншого органу юридичної особи та яка обіймає керівну посаду у цій юридичній особі, із використанням:
 - представницьких повноважень юридичної особи; чи
 - повноважень приймати рішення від імені юридичної особи; чи
 - повноважень здійснювати контроль за діяльністю юридичної особи;а також за залучення такої фізичної особи до вищезазначених злочинів у якості співучасника чи підбурювача.
2. Крім випадків, передбачених у пункті 1, кожна Сторона вживатиме необхідних заходів для забезпечення відповідальності юридичної особи, коли неналежний контроль з боку фізичної особи, згаданої у пункті 1, призвів до вчинення в інтересах цієї юридичної особи кримінальних злочинів, наведених у пункті 1, фізичною особою, що їй підпорядковується.
3. Відповідальність юридичної особи за пунктами 1 та 2 не виключатиме кримінального переслідування фізичних осіб, які вчиняють кримінальні злочини, згадані у пункті 1, підбурюють до них або беруть у них участь.

Стаття 19. Санкції та заходи

1. З огляду на серйозний характер кримінальних злочинів, передбачених цією Конвенцією, кожна Сторона запроваджуватиме стосовно кримінальних злочинів, визначених у статтях 2-14, ефективні, адекватні та стримуючі санкції і заходи, включаючи, у разі вчинення таких злочинів фізичними особами, позбавлення волі із подальшою можливістю екстрадиції.
2. Кожна Сторона забезпечуватиме, щоб юридичним особам, притягнутим до відповідальності відповідно до пунктів 1 та 2 статті 18, призначалися ефективні, адекватні та стримуючі кримінальні або некримінальні санкції і заходи, включаючи штрафи.
3. Кожна Сторона вживатиме таких законодавчих та інших заходів, які можуть бути необхідними для забезпечення можливості конфіскації чи в інший спосіб вилу-

чення засобів вчинення кримінальних злочинів і доходів, отриманих від кримінальних злочинів, визначених цією Конвенцією, чи власності, вартість якої відповідає таким доходам.

Стаття 20. Спеціалізовані органи

Кожна Сторона вживатиме таких заходів, які можуть бути необхідними для забезпечення спеціалізації персоналу та органів на боротьбі із корупцією. Для того, щоб вони могли здійснювати свої функції ефективно та без будь-якого невинного тиску, вони повинні мати необхідну самостійність відповідно до основоположних принципів правової системи Сторони. Сторони забезпечуватимуть персоналу таких органів підготовку та фінансові ресурси, достатні для виконання його завдань.

Стаття 21. Співробітництво із національними органами та між ними

Кожна Сторона вживатиме таких заходів, які можуть бути необхідними для того, щоб органи державної влади та будь-яка посадова особа співробітничали із дотриманням національного законодавства із тими національними органами, які відповідають за розслідування та переслідування кримінальних злочинів:

- a) шляхом інформування таких органів на свою власну ініціативу у тих випадках, коли є достатні підстави вважати вчиненням будь-який із кримінальних злочинів, визначених у статтях 2-14; або
- b) шляхом надання таким органам на їхній запит будь-якої необхідної інформації.

Стаття 22. Захист помічників правосуддя та свідків

Кожна Сторона вживатиме таких заходів, які можуть бути необхідними для забезпечення ефективного й належного захисту:

- a) тих, хто повідомляє про кримінальні злочини, визначені у статтях 2-14, або в інший спосіб співробітничав із органами слідства та переслідування;
- b) свідків, які дають показання стосовно цих злочинів.

Стаття 23. Заходи по сприянню збиранню доказів і конфіскації доходів

1. Кожна Сторона вживатиме таких законодавчих та інших заходів, – включаючи заходи, що дозволяють застосування спеціальних слідчих методів із дотриманням національного законодавства, – які можуть бути необхідними для забезпечення їй можливості сприяти збиранню доказів у зв'язку із кримінальними злочинами, визначеними у статтях 2-14 цієї Конвенції, та ідентифікувати, вистежувати, заморожувати і заарештовувати засоби та доходи, отримані від корупції, чи власність, вартість якої відповідає таким доходам, до яких можуть застосовуватися заходи, передбачені у пункті 3 статті 19 цієї Конвенції.

2. Кожна Сторона вживатиме таких законодавчих та інших заходів, які можуть бути необхідними для забезпечення своїх судів або інших компетентних органів правом виносити постанови про подання банківської, фінансової або комерційної інформації чи про вилучення такої інформації для здійснення заходів, передбачених у пункті 1 цієї статті.
3. Банківська таємниця не може перешкоджати здійсненню заходів, передбачених у пунктах 1 і 2 цієї статті.

ГЛАВА III. КОНТРОЛЬ ЗА ВИКОНАННЯМ

Стаття 24. Контроль

Контроль за виконанням цієї Конвенції Сторонами здійснює Група держав проти корупції (ГРЕКО).

ГЛАВА IV. МІЖНАРОДНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО

Стаття 25. Загальні принципи та заходи міжнародного співробітництва

1. Сторони якнайтісніше співпрацюватимуть одна з одною згідно із положеннями відповідних міжнародних договорів про міжнародне співробітництво у кримінальних справах чи домовленостей, досягнутих на основі однакового законодавства чи законодавчої взаємності, а також із дотриманням їхнього національного законодавства з метою розслідування та переслідування кримінальних злочинів, визначених у цій Конвенції.
2. Якщо Сторони не є учасниками міжнародних договорів або домовленостей, наведених у пункті 1, застосовуються статті 26-31 цієї глави.
3. Статті 26-31 цієї глави застосовуються також у випадках, коли вони є більш сприятливими, ніж положення міжнародних договорів або домовленостей, наведених у пункті 1.

Стаття 26. Взаємна допомога

1. Сторони надаватимуть одна одній якнайширшу взаємну допомогу, швидко обробляючи запити, що надходять від органів, які відповідно до національного законодавства, мають право розслідувати чи переслідувати кримінальні злочини, визначені цією Конвенцією.
2. У наданні взаємної правової допомоги за пунктом 1 цієї статті може бути відмовлено, якщо, на думку запитованої Сторони, задоволення запиту може зашкодити

її основоположним інтересам, національному суверенітету, національній безпеці чи громадському порядку.

3. Сторони не можуть застосовувати правило таємності банківських операцій як підставу для відмови у будь-якому співробітництві за цією главою. Якщо це передбачає її національне законодавство, Сторона може вимагати, щоб запит про співробітництво, який передбачає зняття таємниці банківських операцій, скріплювався дозволом судді чи іншого судового органу, включаючи державних обвинувачів, що займається кримінальними справами.

Стаття 27. Екстрадиція

1. Кримінальні злочини, визначені цією Конвенцією, вважатимуться такими, що включені до будь-якого договору про екстрадицію, чинного між Сторонами, як злочини, що тягнуть видачу.
2. Якщо Сторона, яка зумовлює екстрадицію наявністю відповідного договору, отримує запит про екстрадицію іншій Стороні, з якою вона не має чинного договору про екстрадицію, вона може вважати цю Конвенцію правовою основою для видачі, коли йдеться про будь-який злочин, визначений цією Конвенцією.
3. Сторони, які не зумовлюють екстрадицію наявністю відповідного договору, у стосунках між собою визнають кримінальні злочини, визначені цією Конвенцією, такими, що тягнуть екстрадицію.
4. Екстрадиція здійснюватиметься відповідно до умов, передбачених у законодавстві запитованої Сторони або чинних договорах про екстрадицію, включаючи підстави, на яких запитована Сторона може відмовити у екстрадиції.
5. Якщо у екстрадиції за кримінальний злочин, передбачене цією Конвенцією, відмовляється виключно на підставі громадянства правопорушника, або якщо запитована Сторона вважає, що вона має юрисдикцію над таким злочином, запитована Сторона передає справу до своїх компетентних органів для переслідування осіб, які підозрюються у вчиненні злочину, якщо вона не домовилася про інше із запитуючою Стороною, й інформує належним чином останню про остаточні результати справи.

Стаття 28. Надання інформації за власною ініціативою

Без шкоди для свого розслідування чи провадження у справі Сторона може без попереднього запиту надіслати іншій Стороні інформацію про виявлені факти, якщо вона вважає, що повідомлення такої інформації може допомогти отримуючій Стороні у порушенні чи проведенні розслідування або провадження стосовно кримінальних

злочинів, визначених цією Конвенцією, або може сприяти поданню такою Стороною запиту згідно із цією главою.

Стаття 29. Центральний орган

1. Сторони призначають центральний орган або у разі необхідності декілька центральних органів, які відповідають за подання запитів, надають відповіді на запити, зроблені відповідно до цієї глави та забезпечують виконання таких запитів або передачу їх до відповідних органів для виконання.
2. Кожна Сторона під час підписання або здачі на зберігання своєї ратифікаційної грамоти чи свого документа про прийняття, затвердження або приєднання повідомляє Генеральному Секретарю Ради Європи назви та адреси органів, призначених на виконання пункту 1 цієї статті.

Стаття 30. Безпосередній зв'язок

1. Центральні органи підтримують між собою безпосередній зв'язок.
2. У термінових випадках запити про надання взаємодопомоги та повідомлення, що стосуються такої допомоги, можуть надсилатися безпосередньо судовими органами, включаючи державних обвинувачів, запитуючої Сторони таким самим органам запитуваної Сторони. У таких випадках копія подання надсилається одночасно центральному органу запитуваної Сторони через центральний орган запитуючої Сторони.
3. Будь-який запит або будь-яке повідомлення за пунктами 1 і 2 цієї статті може робитися через Міжнародну організацію кримінальної поліції (Інтерпол).
4. Якщо запит надсилається відповідно до пункту 2 цієї статті, а отримуючий орган не має повноважень розглядати такий запит, отримуючий орган передає запит до компетентного національного органу і самостійно інформує про це запитуючу Сторону.
5. Запити чи повідомлення за пунктом 2 цієї статті, які не стосуються примусових заходів, можуть безпосередньо надсилатися компетентними органами запитуючої Сторони компетентним органам запитуваної Сторони.
6. Кожна держава під час підписання або здачі на зберігання своєї ратифікаційної грамоти чи свого документа про прийняття, затвердження або приєднання може повідомити Генеральному Секретарю Ради Європи про те, що заради ефективності запити, зроблені за цією главою, мають надсилатися до її центрального органу.

Стаття 31. Інформація

Запитувана Сторона невідкладно інформує запитуючу Сторону про заходи, вжиті щодо запиту, зробленого за цією главою, та про остаточні результати таких заходів. Запитувана Сторона також невідкладно інформує запитуючу Сторону про будь-які обставини, що унеможливають виконання запланованих заходів або можуть суттєво його затримати.

ГЛАВА V. ПРИКІНЦЕВІ ПОЛОЖЕННЯ

Стаття 32. Підписання та набрання чинності

1. Цю Конвенцію відкрито для підписання державами-членами Ради Європи та державами, які не є членами Ради Європи, але які брали участь у її розробці. Такі держави можуть висловити свою згоду на обов'язковість для них цієї Конвенції шляхом:
 - а) підписання без застереження щодо ратифікації, прийняття чи затвердження; або
 - б) підписання за умови ратифікації, прийняття чи затвердження з подальшою ратифікацією, прийняттям чи затвердженням.
2. Ратифікаційні грамоти або документи про прийняття чи затвердження здаються на зберігання Генеральному Секретарю Ради Європи.
3. Ця Конвенція набирає чинності в перший день місяця, що настає після закінчення тримісячного періоду від дати, на яку чотирнадцять держав висловили свою згоду на обов'язковість для них Конвенції відповідно до положень пункту 1 цієї статті. Будь-яка така держава, що не є членом Групи держав проти корупції (ГРЕКО) на час ратифікації, автоматично стає членом Групи у день набрання цією Конвенцією чинності.
4. Стосовно будь-якої держави, що підписала Конвенцію та що висловлюватиме свою згоду на обов'язковість для неї Конвенції після набрання нею чинності, ця Конвенція набирає чинності в перший день місяця, що настає після закінчення тримісячного періоду від дати висловлення нею своєї згоди про обов'язковість для неї Конвенції відповідно до положень пункту 1. Будь-яка держава, що підписала Конвенцію і що не є членом Групи держав проти корупції (ГРЕКО) на час ратифікації, автоматично стає членом Групи у день набрання цією Конвенцією чинності стосовно такої держави.

Стаття 33. Приєднання до Конвенції

1. Після набрання цією Конвенцією чинності Комітет міністрів Ради Європи після консультацій із Договірними державами-учасниками Конвенції може запропо-

нувати Європейському Співтовариству, а також будь-якій державі, яка не є членом Ради Європи і яка не брала участі у розробці Конвенції, приєднатися до цієї Конвенції шляхом прийняття рішення, що приймається більшістю голосів, передбаченою у пункті d статті 20 Статуту Ради Європи, і одноставним голосуванням представників Договірних держав, які мають право засідати в Комітеті міністрів.

2. Стосовно Європейського Співтовариства та будь-якої держави, що приєдналася до цієї Конвенції відповідно до пункту 1 цієї статті, Конвенція набирає чинності в перший день місяця, що настає після закінчення тримісячного періоду від дати здачі на зберігання документа про приєднання Генеральному Секретарю Ради Європи. Європейське Співтовариство та будь-яка держава, що приєдналася до цієї Конвенції, автоматично стають членами ГРЕКО, якщо вони на час приєднання ще не є такими членами, у день набрання цією Конвенцією чинності стосовно них.

Стаття 34. Територіальне застосування

1. Будь-яка держава під час підписання або здачі на зберігання своєї ратифікаційної грамоти або свого документа про прийняття, затвердження чи приєднання може визначити територію (території), до якої застосовуватиметься ця Конвенція.
2. Будь-яка Сторона може в будь-який інший час після цього заявою на ім'я Генерального Секретаря Ради Європи поширити дію цієї Конвенції на будь-яку іншу територію, визначену в цій заяві. Щодо такої території Конвенція набирає чинності в перший день місяця, що настає після закінчення тримісячного періоду від дати отримання такої заяви Генеральним Секретарем.
3. Будь-яка заява, зроблена відповідно до двох попередніх пунктів, може стосовно будь-якої території, визначеної в цій заяві, бути відкликана шляхом подання відповідного повідомлення на ім'я Генерального Секретаря Ради Європи. Відкликання набирає чинності в перший день місяця, що настає після закінчення тримісячного періоду від дати отримання такого повідомлення Генеральним Секретарем.

Стаття 35. Відношення до інших конвенцій та угод

1. Ця Конвенція не зашкоджує правам та зобов'язанням, що впливають із міжнародних багатосторонніх конвенцій, які стосуються спеціальних питань.
2. Сторони цієї Конвенції можуть укласти між собою двосторонні чи багатосторонні угоди з питань, що розглядаються у Конвенції, з метою доповнення чи посилення її положень або сприяння застосуванню принципів, закріплених у ній.
3. Якщо дві чи більше Сторін вже уклали угоду чи договір стосовно якогось із питань, що розглядаються у цій Конвенції, або в інший спосіб встановили свої стосунки

щодо цього питання, вони мають право застосовувати таку угоду чи такий договір або відповідним чином регулювати такі стосунки замість цієї Конвенції, якщо це сприяє міжнародному співробітництву.

Стаття 36. Заяви

Будь-яка держава під час підписання або здачі на зберігання своєї ратифікаційної грамоти або свого документа про прийняття, затвердження чи приєднання може заявити, що вона визнаватиме кримінальними злочинами дачу та одержання хабара іноземними посадовими особами відповідно до статті 5, посадовими особами міжнародних організацій відповідно до статті 9 або суддями та посадовими особами міжнародних судів відповідно до статті 11, тільки якщо посадова особа чи суддя діють або утримуються від дій на порушення своїх обов'язків.

Стаття 37. Застереження

1. Будь-яка держава під час підписання або здачі на зберігання своєї ратифікаційної грамоти або свого документа про прийняття, затвердження чи приєднання може залишити за собою право не визнавати повністю або частково у своєму національному законодавстві кримінальними злочинами дії, згадані у статтях 4, 6-8, 10 і 12, або злочини, що пов'язані із одержанням хабара та визначені у статті 5.
2. Будь-яка держава під час підписання або здачі на зберігання своєї ратифікаційної грамоти або свого документа про прийняття, затвердження чи приєднання може заявити, що вона користуватиметься застереженням, передбаченим у пункті 2 статті 17.
3. Будь-яка держава під час підписання або здачі на зберігання своєї ратифікаційної грамоти або свого документа про прийняття, затвердження чи приєднання може заявити, що вона може відмовити у наданні правової взаємодопомоги відповідно до пункту 1 статті 26, якщо запит стосується злочину, який, на думку запитуваної Сторони, є політичним злочином.
4. Жодна держава не може на застосування пунктів 1, 2 і 3 цієї статті заявляти застереження до більше ніж п'яти положень, згаданих у цих пунктах. Жодні інші застереження не дозволяються. Застереження однакового характеру до статей 4, 6 і 10 вважаються одним застереженням.

Стаття 38. Строк дії та перегляд заяв і застережень

1. Заяви, згадані у статті 36, та застереження, згадані у статті 37, діють упродовж трьох років від дати набрання цією Конвенцією чинності стосовно відповідної держави. Проте такі заяви та застереження можуть поновлюватися на періоди такої самої тривалості.

2. За дванадцять місяців до закінчення строку дії заяви чи застереження Генеральний Секретар Ради Європи повідомляє відповідну державу про закінчення такого строку. Ця держава не пізніше ніж за три місяці до закінчення строку дії заяви чи застереження має повідомити Генерального Секретаря про те, що вона залишає таку заяву чи таке застереження в силі, вносить до заяви чи застереження зміни або відкликає заяву чи застереження. Якщо відповідна держава не надсилає такого повідомлення, Генеральний Секретар інформує цю державу про те, що строк дії її заяви чи застереження вважається автоматично подовженим на шестимісячний період. Якщо до спливу цього шестимісячного періоду відповідна держава не повідомляє про свій намір залишити заяву чи застереження в силі або внести до заяви чи застереження зміни, така заява чи застереження втрачає чинність.
3. Якщо Сторона робить заяву чи застереження відповідно до статей 36 та 37, до поновлення дії такої заяви чи такого застереження або на запит, вона надає ГРЕКО пояснення щодо підстав подовження строку дії.

Стаття 39. Поправки

1. Поправки до цієї Конвенції можуть пропонуватися будь-якою Стороною, і вони надсилаються Генеральним Секретарем Ради Європи державам-членам Ради Європи, кожній державі, яка не є членом Ради Європи, але яка приєдналася до Конвенції або якій було запропоновано приєднатися до неї відповідно положень статті 33.
2. Будь-яка поправка, запропонована тією чи іншою Стороною, надсилається Європейському комітетові із проблем злочинності (ЄКПЗ), який подає Комітетові міністрів свій висновок щодо запропонованої поправки.
3. Комітет міністрів розглядає запропоновану поправку та висновок, поданий ЄКПЗ, і після консультацій із державами-учасниками Конвенції, які не є членами Ради Європи, може прийняти таку поправку.
4. Текст будь-якої поправки, прийнятої Комітетом міністрів відповідно до пункту 3 цієї статті, надсилається Сторонам для прийняття.
5. Будь-яка поправка, прийнята відповідно до пункту 3 цієї статті, набирає чинності на тридцятий день від дати, на яку всі Сторони поінформували Генерального Секретаря про її прийняття ними.

Стаття 40. Врегулювання спорів

1. Європейський комітет Ради Європи із проблем злочинності постійно інформується про тлумачення та застосування цієї Конвенції.

2. У разі виникнення між Сторонами спору щодо тлумачення чи застосування цієї Конвенції такі Сторони намагаються врегулювати спір шляхом переговорів або будь-яким іншим мирним шляхом на їхній вибір, включаючи подання спору на розгляд Європейського комітету із проблем злочинності, арбітражного суду, рішення якого є обов'язковими для Сторін, або Міжнародного суду за згодою відповідних Сторін.

Стаття 41. Денонсація

1. Будь-яка Сторона може в будь-який час денонсувати цю Конвенцію шляхом подання відповідного повідомлення на ім'я Генерального Секретаря Ради Європи.
2. Така денонсація набирає чинності в перший день місяця, що настає після закінчення тримісячного періоду від дати отримання такого повідомлення Генеральним Секретарем.

Стаття 42. Повідомлення

Генеральний Секретар Ради Європи повідомляє держави-члени Ради Європи та будь-яку державу, що приєдналася до Конвенції про:

- a) будь-яке підписання;
- b) здачу на зберігання будь-якої ратифікаційної грамоти або будь-якого документа про прийняття, затвердження чи приєднання;
- c) будь-яку дату набрання чинності цією Конвенцією відповідно до статей 32 та 33;
- d) будь-яку заяву чи будь-яке застереження, зроблене відповідно до статей 36 або 37;
- e) будь-яку іншу дію, будь-яке повідомлення або інформацію, що стосується цієї Конвенції.

На посвідчення чого нижчепідписані належним чином на те уповноважені представники підписали цю Конвенцію.

Вчинено у Страсбурзі двадцять сьомого січня 1999 року англійською та французькою мовами, причому обидва тексти є однаково автентичними, в одному примірнику, який зберігатиметься в архіві Ради Європи. Генеральний Секретар Ради Європи надсилає засвідчені копії цієї Конвенції кожній державі-члену Ради Європи, державам, які не є членами Ради, але які брали участь у розробці цієї Конвенції та будь-якій державі, якій було запропоновано приєднатися до Конвенції.

ТРАНСПАРЕНСІ ІНТЕРНЕТШНЕЛ

Будування цілісності, виховання доброчесності та боротьба з корупцією у сфері оборони й безпеки: 20 практичних реформ

Автор: Марк Пайман

ВСТУПНЕ СЛОВО ЛОРДА РОБЕРТСОНА

На превеликий жаль багатьох чесних людей, що працюють у цій сфері, багато з оборонних і безпекових інституцій відомі своєю недоброчесною поведінкою та корупційністю. В дуже багатьох країнах, як у сфері державного управління, так і серед промислової спільноти, підкуп дуже часто вважається просто звичайним інструментом «ведення справ». Але з таким явищем неможливо миритися, оскільки корупція і організована злочинність становлять величезну загрозу для успішної реалізації політики національної безпеки і, безперечно, політики міжнародної безпеки також.

Транспаренсі Інтернешнел (TI) підготувала це нове видання свого посібника з урахуванням відгуків, які надійшли після виходу першого видання від урядів держав, збройних сил та цивільних організацій. У ньому знайшла своє відображення практика подальшого використання нового підходу Транспаренсі Інтернешнел, який вже впродовж трьох років успішно застосовується по відношенню до таких різних країн, як Афганістан, Болгарія, Норвегія та Україна, а також пропонуються багато нових ідей, які стосуються започаткування та реалізації позитивних змін у сфері оборони й безпеки.

Ця робота відкриває новий напрямок нашої діяльності, який буде мати значний вплив на зниження рівня корупції. Працюючи разом з TI з 2006 року, в 2008 році я вперше запровадив комплекс загальноєвропейських стандартів у сфері боротьби із практикою хабарництва серед підприємств оборонної промисловості. Це був важливий перший крок на цьому шляху, який показав, що оборонно-промислова спільнота готова зробити свій внесок у боротьбу з корупційною практикою. У 2010 році відбувся трансатлантичний форум підприємств оборонної промисловості IFBEC (International Forum for Business Ethical Conduct), присвячений питанням норм етичної поведінки в бізнесі, і я з нетерпінням чекаю на позитивні результати цих заходів.

Однак проблема корупції стосується не тільки оборонної промисловості. Міністерства оборони, силові відомства і збройні сили повинні вжити широкомасштабних заходів із будування цілісності та виховання доброчесності, які допоможуть знизити корупційний ризик та підвищити стандарти етичної поведінки посадових осіб і керівників усіх рівнів.

Перебуваючи на посаді Генерального секретаря НАТО, я ніколи не мирився з корупцією. Сьогодні я із задоволенням відзначаю прогрес, досягнутий НАТО, яке разом з ТІ започаткувало нову ініціативу під назвою «Будування цілісності і виховання добросовісності» (Building Integrity). Ця ініціатива знайшла широку підтримку, а її масштаби з дня заснування значно зросли. Але попереду перед нами стоять ще багато складних завдань.

Усі країни, а особливо ті, на території яких нещодавно тривали військові конфлікти, мають приділяти серйозну увагу питанням боротьби з корупцією, тому що це відповідає їх власним інтересам. Цей посібник дає добру нагоду для початку цієї роботи. Я запрошую вас прочитати його.

Лорд Робертсон, колишній Генеральний секретар НАТО
Січень 2011 р.

Мета цього посібника дуже проста: він має показати посадовцям, уповноваженим приймати важливі рішення, яким чином можна досягти суттєвого прогресу в подоланні корупції у сфері оборони й безпеки.

Посадовці та керівники високого рангу пояснили нам, чому їх так турбує проблема корупції у військових організаціях і силових структурах. За їх власними словами, тому що:

- корупція призводить до втрати і без того обмежених ресурсів;
- корупція знижує рівень боєздатності збройних сил;
- корупція підриває довіру суспільства до збройних сил і силових структур;
- обмеженість доступу до інформації про оборонний бюджет робить його бажаним об'єктом зловживань для нечесних політиків, які прагнуть власного збагачення;
- міжнародні компанії не хочуть мати справи з корумпованими економіками.

Учасники корупційних схем добре розуміють, що корупція може знизити ефективність, або навіть зовсім унеможливити успішну реалізацію ретельно розробленої політики безпеки, і таким чином звести нанівець ефективність усіх здійснених заходів та витрачених коштів.

Спеціалісти все частіше погоджуються і з тим, що корупція є головною перешкодою на шляху до успішної діяльності з підтримки миру та державотворення. Але ця проблема чомусь дуже часто розглядається як другорядна, а не як головна рушійна сила військового конфлікту.

Таким чином, необхідність боротьби з корупцією є цілком очевидною. Ми живемо в епоху швидкоплинних змін. Безпекове середовище сьогодні зовсім не таке, яким воно

було за часів «холодної війни». Уряди держав все менше й менше готові миритися із втратами, які несе із собою корупція, особливо в умовах економічної кризи. Постійно розвивається й саме загальне уявлення про корупцію: це явище стає більш зрозумілим, про нього все частіше говорять, і розробляються ефективні шляхи для вимірювання рівня корупції, відстеження її динаміки і характеристик та боротьби з нею.

У цьому посібнику надаються два десятки прикладів реформувальних заходів, розроблених на основі найновішого практичного досвіду, накопиченого як Транспаренсі Інтернешнел, так і урядами держав, зацікавлених у створенні нових підходів до боротьби із явищем корупції.

Транспаренсі Інтернешнел висловлює свою подяку усім, хто допомагав у створенні цього посібника

При створенні цього посібника ТІ дотримувалася принципів об'єктивності й неупередженості, а нашою головною метою було пропонування конструктивних шляхів для вирішення проблеми корупції, а не концентрування уваги на прикладах корупційної поведінки.

ТІ займається цією проблемою з 2004 року, зокрема в рамках програми «Оборона і безпека» (Defence and Security Programme), головний офіс якої знаходиться в Лондоні. Ми конструктивно і тісно співпрацюємо з оборонними підприємствами, урядами держав, НАТО та Африканським союзом, а також з такими науковими і військовими установами, як Академія оборони Сполученого Королівства та Женевський центр політики безпеки.

Це вже друге видання цього посібника. Ми суттєво оновили його зміст, додавши декілька нових підходів та нових глав з питань, які викликають інтерес, зокрема, що стосується військових операцій, виховання лідерів змін та утилізації надлишкового майна.

У створенні описаних тут ідей і підходів брали участь спеціалісти з близько 35-ти держав світу. Серед них були небайдужі представники міністерств оборони і силових структур, збройних сил, представництв ТІ в окремих державах, наукових установ і вищих військових навчальних закладів, а також журналісти. Хотів би висловити щирі подяку усім цим людям. Сподіваюся, що цей посібник надихне усіх, хто його читає, на початок діяльності з вирішення проблем, які у ньому порушуються.

Я мав честь працювати разом із групою високоталановитих спеціалістів з різних країн. Команда програми ТІ «Оборона і безпека» є унікальною в тому сенсі, що вона працювала впродовж багатьох годин і за дуже невелику винагороду над тим, щоб організувати усі необхідні поїздки, курси, робочі наради, міжнародні навчання та дослідження, які лягли в основу наших висновків. Висловлюю свою глибоку подяку усім цим людям та багатьом досвідченим спеціалістам і колишнім військовим офіцерам, які не шкодували свого часу і зусиль та допомагали нам у цій роботі.

Також хотів би особливо відзначити Департамент міжнародного розвитку DFID (Department for International Development) Сполученого Королівства, який забезпечив фінансування значної частини цього проекту, а також Міжнародний військовий штаб НАТО та представників місії НАТО у країнах-членах та партнерах альянсу, які з великим ентузіазмом сприйняли ідеї та підходи, запропоновані в цьому посібнику.

Сподіваюся, що читач знайде багато корисного для себе у цьому новому виданні нашого посібника. Ми будемо з нетерпінням чекати ваших відгуків.

Марк Пайман (Mark Pym)

Директор програми «Міжнародна оборона і безпека», Транспаренсі Інтернешнел, Сполучене Королівство

Січень 2011 р.

1. ВИЯВЛЕННЯ ТА ВИЗНАЧЕННЯ КОРУПЦІЙНИХ РИЗИКІВ

Ті дає чітке визначення корупції, в якому сконцентрована вся сутність цього явища. Корупція – це зловживання владними повноваженнями з метою отримання власної вигоди.

На перший погляд може здаватися, що зміст такого явища, як корупція, є простим і зрозумілим. Однак насправді це не так. Корупція може мати багато різних проявів. Для чіткого визначення корупційних ризиків у сфері оборони і безпеки необхідні дві речі:

- комплекс критеріїв, на основі яких будуть формулюватися різні проблеми корупції у сфері оборони і безпеки;
- аналіз і оцінка, які дадуть відповіді на питання, які з цих проблем існують у тій чи іншій державі, і які з них є найбільш небезпечними.

У цьому розділі ми розкажемо про:

- ефективний комплекс критеріїв для визначення головних корупційних ризиків у сфері оборони/безпеки. Ті вже має успішний досвід використання цього комплексу критеріїв по відношенню до найрізноманітніших країн (див. Главу 1);
- механізм, який можуть використовувати уряди держав для здійснення оцінки власного рівня цілісності і доброчесності з метою визначення корупційних ризиків у своїх оборонних організаціях і силових структурах. Цей механізм складається із запитальника та наступного аналізу отриманих відповідей групою досвідчених спеціалістів (Глава 2);
- те, яким чином методи аналізу та вимірювання можна використовувати для виявлення, визначення та моніторингу корупційних ризиків. Дослідженнями корупції у різних країнах займаються багато організацій. За результатами цих досліджень уряд тієї чи іншої країни може дізнатися про те, яке місце за рівнем корумпованості

займає його країна по відношенню до інших країн. Аналітичні методи можна розробити або адаптувати для досліджень у сфері оборони й безпеки конкретної країни. Тому вони можуть стати незамінним інструментом регулювання і моніторингу результатів антикорупційних заходів (Глава 3).

ВИЯВЛЕННЯ ТА ВИЗНАЧЕННЯ КОРУПЦІЙНИХ РИЗИКІВ

1. Визначення корупційних ризиків у сфері оборони й безпеки

Явище корупції складається з багатьох її різновидів. У цьому посібнику ми розподілили питання корупції в оборонній сфері на 29 окремих видів, на основі яких здійснюється аналіз по кожній окремій країні. Щоб полегшити виявлення та визначення корупційних ризиків, ТІ розробила комплекс критеріїв для формування уявлення про особливості корупції у сфері оборони й безпеки, які допоможуть вам краще орієнтуватися у різних проблемах корупції та слугуватимуть основою для здійснення власного аналізу.

Цей комплекс критеріїв обговорювався з вищим керівництвом багатьох країн світу, у тому числі з міністрами оборони, найвищими керівниками та представниками старшого офіцерського складу збройних сил, а також під час відкритих зустрічей з організаціями громадянського суспільства.

Хоча цей комплекс критеріїв не можна вважати остаточним чи найбільш повним, він розроблений достатньо детально, і тому більшість з країн можуть використовувати його як основу для подальшої розробки і вдосконалення. Весь комплекс критеріїв для визначення корупційних ризиків у сфері оборони й безпеки ми умовно поділили на п'ять загальних категорій в залежності від конкретних типів корупції. Напрямок оборонної діяльності, де корупція має значне поширення і становить найбільш серйозну проблему, присвячено одну з наступних глав цього посібника.

Цей комплекс є хорошим інструментом для початку дискусії з відповідних питань всередині міністерства чи відомства або окремих видів збройних сил. Він дає загальне уявлення про те, які проблеми відносяться до цієї сфери, і яким має приділятися найбільша увага. Він може визначати загальні напрямки бесід з колегами та окреслює найбільш важливі питання.

Політичні

Якщо корумпована особа чи група осіб мають змогу здійснювати вплив на оборонну та безпекову політику (наприклад, прийняти рішення про необхідність закупівлі надзвуків реактивних літаків, коли насправді такої потреби не існує), це можна вважати корупцією високого рівня (тобто на рівні структур влади). Наступний закупівельний процес може загалом здійснюватися у законний спосіб, проте базове рішення буде корупційним.

Політичні	Система кадрового забезпечення	Закупівельна діяльність
Політика оборони/безпеки	Поведінка керівництва	Технічні вимоги/технічні характеристики
Зв'язок між оборонними і державними ресурсами	Фонд заробітної плати, Підвищення у званні, Призначення на посади, Система заохочень і стимулів	Постачання з одного-єдиного джерела
Оборонний бюджет	Призов на обов'язкову строкову службу	Таємні домовленості з учасниками тендерів
Організована злочинність	Система виплати заробітної плати	Посередники/брокери
Контроль за діяльністю розвідувальних служб	Цінності і стандарти	Схеми фінансування
Експортний контроль	Невеликі хабарі	Офсети
		Надання контрактів, Постачання товарів/послуг
		Підрядні організації
		Вплив з боку постачальників
Фінанси	Військові операції	
Утилізація майна	Ігнорування корупції в державі, де проводиться операція	
Закритий доступ до інформації про фінансування деяких заходів/організацій	Корупція у представництвах і місіях	
Економічна діяльність збройних сил	Укладання контрактів	
Незаконна діяльність приватних підприємств	Приватні охоронні підприємства	

Малюнок 1: Визначення корупційних ризиків у сфері оборони й безпеки

Військові процеси можуть умисно спотворюватися або штучно ускладнюватися з метою приховування корупційних рішень чи фактів незаконного збагачення, наприклад, коли відсутній порядок офіційного ухвалення політичних документів, або коли політичні рішення не оприлюднюються. У своєму найгіршому прояві, військова корупція найвищого рівня може бути ознакою «захоплення держави», коли еліта отримує можливість формування державних рішень не тільки у військовій сфері, але й в інших сферах державного управління.

У країнах, багатих на такі природні ресурси, як, наприклад, нафта, ліс, родовища цінних мінералів чи рибні ресурси, збройні сили або структури безпеки отримують безпосередній чи незаконний доступ до їх експлуатації. *Такий зв'язок між оборонни-*

ми/безпечними структурами та природними багатствами часто спостерігається у конфліктонебезпечних середовищах (наприклад, у Сьєрра-Леоне, багатій на діамантові родовища, чи багатій на нафту Анголі), але його також можна спостерігати і в умовах мирного часу, як це відбувається, зокрема, в Нігерії чи Індонезії. Подібні зв'язки можуть згодом перетворитися на головні чинники виникнення збройного конфлікту.

Організована злочинність існує у будь-якій країні і становить загрозу для транснаціональної безпеки, яка постійно зростає. Організована злочинність все більше міцніє завдяки досягненням науково-технічного прогресу. Вона не визнає державних чи міжнародних кордонів і процвітає у некерованих середовищах, головним чином у нестабільних країнах. Вважається, що, оскільки рушійною силою організованої злочинності є прагнення до збагачення, майже жодне відомство і жодна країна не здатні ефективно боротися із цим явищем і що цим вірусом, скоріше за все, уражені збройні сили, силові структури й розвідувальні служби. За таких умов стратегії боротьби з корупцією будуть неефективними, якщо одночасно із здійсненням антикорупційних заходів головна увага не буде приділятися питанням боротьби з організованою злочинністю.

Корумпованість розвідувальних служб становить серйозну проблему для деяких держав, особливо з колишнього соціалістичного табору і тих, на території яких до недавня мали місце збройні конфлікти. Розвідувальні служби займаються збором інформації, яка теоретично може використовуватися для отримання економічних чи політичних переваг. Тому розвідувальні служби є дуже бажаним об'єктом корупційної поведінки¹.

Структури, що контролюють експорт озброєнь, вважаються уразливими для корупційного ризику з точки зору можливості здійснення незаконних передач озброєнь з усіма їх негативними наслідками для гуманітарного права, прав людини та стабільного розвитку. Крім того, корупція перешкоджає й успішній боротьбі із сильною організованою злочинністю та тероризмом, оскільки вона заважає державі ефективно контролювати подальший шлях озброєнь після їх отримання кінцевим користувачем, якому вони призначалися з самого початку.

Фінанси

Одна із проблемних сфер, де відбувається найбільша кількість порушень, пов'язана з неналежним використанням коштів, призначених для фінансування діяльності збройних сил і силових структур. Культура секретності, яка панує в оборонному секторі, може створити середовище, в якому не буде місця для таких елементів позитивного досвіду, як зовнішні аудити, на тій підставі, що це начебто може зашкодити інтересам національної безпеки. Однак підвищення рівня прозорості тільки посилює

довіру суспільства до відповідних організацій. У будь-якій організації чи підрозділі раціональний менеджмент ресурсів, у поєднанні із системою своєчасного і ефективного бухгалтерського обліку, є одним із найбільш потужних механізмів підтримки на належному рівні стандартів цілісності й доброчесності. Чим ефективнішою буде ця система, тим менше у ній буде можливостей для корупції. Неефективна та ізольована система бухгалтерського обліку не тільки створює сприятливі умови для зловживань і махінацій, але й дає можливість порушникам приховувати свої злочинні дії. Навіть якщо порушення і виявляються, неефективність системи бухгалтерського обліку не дозволяє знайти порушників і притягнути їх до відповідальності.

Дуже часто проблеми, пов'язані з коруптивним менеджментом, зустрічаються й у сфері *утилізації майна*. У більшості випадків такі порушення відбуваються у вигляді незаконного привласнення або продажу майнових комплексів чи надлишкової техніки, особливо в умовах скорочення збройних сил. Можливості для здійснення неналежного обліку чи продажу через корупційні схеми або за заниженою вартістю існують навіть там, де йдеться про великі обсяги майна.

Постійні і дуже складні проблеми пов'язані й з *обмеженістю доступу до інформації про бюджети збройних сил і силових структур*. Обмеженість такого доступу може бути дійсно виправданою, але вона ж і створює можливості для зловживань. Деякі країни розробили новаторські шляхи для мінімізації таких ризиків. Але ще більший ризик виникає там, де поза межами сектору оборони існують позабюджетні фонди, які використовуються збройними силами чи структурами безпеки, але не визнаються як «позабюджетні».

Позабюджетні джерела фінансування діяльності збройних сил і силових структур існують у багатьох країнах. Це, зокрема, *підприємства, які належать до сфери управління збройних сил*, а також цивільні й оборонні компанії, якими безпосередньо чи опосередковано володіє військова організація країни. Це також створює очевидні ризики з точки зору підтримання на належному рівні стандартів цілісності й доброчесності.

Проблема неналежного використання існуючих ресурсів також стосується і *приватних підприємств, які діють у незаконний спосіб*, наживаючись на махінаціях з державними ресурсами. Це може відбуватися у вигляді виплати «дружнім» структурам необґрунтовано великих сум за надання консультаційних чи інших послуг, або залучення військовослужбовців до виконання робіт в інтересах приватних осіб. Бувають і випадки, коли приватні підприємства забезпечують фінансову підтримку оборонної організації в обмін на послуги із військового захисту їх бізнесових інтересів. Головна небезпека такої системи патрон-клієнтських стосунків між військовою організацією і приватним бізнесом полягає у тому, що чим більше прибутків вона приносить, тим складніше із нею боротися.

Система кадрового забезпечення

Система кадрового забезпечення є особливо уразливою до корупційного ризику, особливо коли вірусом тотальної корупції уражена військова організація в цілому. Проблема уникнення обов'язкового призову на строкову військову службу через корупцію існувала ще за часів правління французького імператора Наполеона². Вставка 1, на прикладі російської системи призову на обов'язкову військову службу, показує, який вплив може мати корупція на систему кадрового менеджменту збройних сил.

Це тільки один із прикладів корупційної практики у сфері кадрового менеджменту. Інші приклади наведені на Малюнку 3. Такі корупційні прояви можуть існувати у різних формах – від включення «мертвих душ» до списків на отримання грошового забезпечення до практики здирицтва по відношенню до підлеглих.

Корупція у системі кадрового забезпечення збройних сил особливо небезпечна тим, що вона підриває морально-психологічний стан працівників і підвищує вірогідність їх подальшої участі у корупційній практиці або заставляє їх миритися з цим ганебним явищем.

Що стосується керівного і офіцерського складу збройних сил, при здійсненні своїх керівних функцій вони повинні постійно *демонструвати зразкові моделі поведінки*, а їх власна поведінка повинна піддаватися справедливій і об'єктивній оцінці, наприклад, з боку незацікавлених експертів або через опитування громадської думки.

Багато громадян мають досвід участі в корупції, коли вони у своєму повсякденному житті вдаються до виплат *невеликих сум хабарів*. Це може бути винагорода за прискорення деяких адміністративних процедур, хабар при проходженні контролю на кордоні або відкуп від жадібних правоохоронців, які займаються здирицтвом з громадян. Хоча цей посібник присвячений питанням масштабної корупції і хабарництва серед структур влади високого рівня, політики мають потурбуватися про те, щоб антикорупційні заходи у рівній мірі стосувалися й випадків незначних хабарів та побутової корупції.

Програма антикорупційних заходів майже не матиме шансів на успіх, якщо вона буде сфокусована тільки на корупції у владних структурах та ігноруватиме корупцію на побутовому рівні; користь від таких заходів має бути відчутною для простих громадян на місцевому рівні.

Керівникам процесів реформування мають бути надані додаткові повноваження. Вони повинні мати можливість висловлювати переконливі аргументи на користь необхідних змін (Глава 4), розробляти спільну стратегію та створювати стимули для змін в середовищі вищих структур влади (Глава 5), створювати програми реформ (Глава 6), займатися вихованням лідерів змін в усіх підрозділах організації (Глава 7) та залучати до цієї роботи незалежних учасників (Глави 9 і 10).

Суттєвого прогресу можна досягти шляхом вдосконалення системи цінностей військової організації (Глава 8).

Головні проблеми цілісності й добросовісності в системі кадрового забезпечення армії та силових структур пов'язані із системою виплати заробітної плати, системами підвищення у званні і призначення на посади, а також із системою заохочень і стимулів. Далі надаються конкретні приклади таких проблем:

Система виплати заробітної плати являє собою довгий ланцюжок, який через систему окремих ланок пов'язує державну скарбницю із конкретним військовослужбовцем. У багатьох корумпованих середовищах ці кошти розкрадаються або на певних ланках перенаправляються на інші потреби. В кінцевому рахунку до рядового

Вставка 1: Система обов'язкового призову на строкову військову службу в Росії

Обов'язковий призов на строкову військову службу може бути причиною поширення корупції у збройних силах, як це відбувається в Росії. З метою уникнення обов'язкової військової служби юнаки призовного віку платять хабарі представникам військової влади, членам медичних комісій, які оцінюють придатність молодих людей до служби в армії, а також посадовцям у військових комісаріатах. Така практика є доволі поширеною і публічно визнається російською владою. В липні 2010 року Ліберально-демократична партія Росії, яка сповідує націоналістичні ідеї і лідером якої є відомий політик Володимир Жириновський, запропонувала законопроект, згідно з яким юнаки призовного віку можуть відмовитися від служби в армії, заплативши в бюджет держави суму еквівалентну 32,5 тисячі доларів США, а отримані у такий спосіб кошти мають направлятися на фінансування діяльності Міністерства оборони. Сам факт пропонування такого заходу, метою якого є подолання корупції у військових комісаріатах, говорить про масштаби корупційних явищ в системі військового призову Росії та публічне визнання цієї проблеми.

За останні декілька років російський уряд здійснив низку серйозних заходів для подолання корупції у сфері кадрового забезпечення збройних сил. У квітні 2008 року термін строкової служби був скорочений з 18-ти до 12-ти місяців, але одночасно скоротився й перелік підстав для відстрочки або звільнення від проходження обов'язкової військової служби³. У той же час федеральна програма, яка була розрахована на період з 2004 до 2007 рр. і передбачала заходи в рамках експериментального етапу переходу до формування збройних сил на повністю професійній основі, майже провалилася. Причинами цього провалу спеціалісти називають недосконалу розробку програми та глибоко вкорінені корупційні схеми, через які контрактники не мають можливості отримувати у повному обсязі призначені для них суми грошового забезпечення⁴.

військовослужбовця доходить лише частина призначеної для нього суми фінансування. Особливо гостро ця проблема стоїть у середовищах, де відбуваються збройні конфлікти, але вона також є досить поширеною і в мирний час.

Якщо говорити про проблему корупції в більш загальному контексті, боротьба з нею потребує приділення належної уваги питанням цінностей та етичної поведінки персоналу військових підрозділів, офіцерів і посадовців. Корупційний ризик зводиться до мінімуму там, де існує *добре розвинена етична культура*, де всі дотримуються визначених принципів діяльності, правил та керівних принципів. Особливо це стосується військової організації і силових структур, сама природа і традиції яких вимагають суворого дотримання офіційно встановлених правил.

Система виплати заробітної плати	<ul style="list-style-type: none"> • Вилучення певної частки із загального фонду заробітної плати • Включення «мертвих душ» до списків на отримання заробітної плати • Корупційні махінації із фондом заробітної плати з метою присвоєння частини заробітної плати рядових військовослужбовців
Призначення на посади/ залучення на службу	<ul style="list-style-type: none"> • Призначення на посади або прийом на роботу через систему знайомств; протекціонізм (просування по службі певних осіб незалежно від їх ділових якостей чи заслуг) та кумівство; призначення на посади «своїх» людей • Присвоєння позачергових звань; перешкоджання реформам у сфері кадрового забезпечення та інших сферах з метою збереження власних повноважень і влади у конкретній сфері <p>Обов'язковий призов на строкову військову службу:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Плата за уникнення військової служби • Плата за право участі в миротворчих підрозділах • Сприяння у вступі на службу до збройних сил розвинених країн світу та пов'язані із цим махінації • Навчальні заклади • Сприяння певним особам у конкурсному відборі претендентів для участі в миротворчих операціях та оплата відповідних «послуг» • Військові операції або міжнародні місі
Заохочення, стимули та дисциплінарний вплив	<ul style="list-style-type: none"> • Здирництво по відношенню до підлеглих • Виплата хабарів за уникнення дисциплінарного покарання або за поновлення на посаді • Використання засобів дисциплінарного впливу з метою усунення загроз для власних повноважень і влади • Використання системи заохочень і стимулів для залучення на свою сторону нових прибічників

Малюнок 3: Корупційні ризики в системі кадрового забезпечення

Військові операції

Поведінка збройних сил під час їх діяльності як у власній країні, так і за її межами має вирішальне значення для збереження та подальшого зростання довіри й поваги до військової організації з боку суспільства. Діяльність збройних сил формує той контекст, де звичайні громадяни частіше за все вступають у безпосередній контакт із збройними силами та представниками влади. Саме тому їх поведінка має таке величезне значення. Це у рівній мірі стосується як військовослужбовців, так і працівників приватних охоронних підприємств.

Коли міжнародні підрозділи втручаються у конфлікт на території певної країни, їх ставлення до корупції в цій країні буде мати вирішальне значення для успіху всієї міжнародної військової операції. Якщо ж проблема корупції у країні ігнорується, це створює великий ризик того, що міжнародні сили будуть розглядатися як співучасники корупційних дій. Раніше вважалося, що у військовій доктрині корупція може розглядатися як суто цивільна проблема чи проблема органів державної влади. Однак досвід останніх операцій в різних регіонах земної кулі – від Афганістану до Боснії чи Колумбії – свідчить, що держави мають розглядати корупцію як важливий контекстуальний чинник військової операції.

На превеликий жаль, існує дуже багато прикладів, коли військове втручання або миротворчі підрозділи самі ставали джерелами корупційної поведінки і коли випадки корупції мали місце й серед представників міжнародних місій. У багатьох країнах збройні сили використовуються для забезпечення внутрішньої безпеки, і часто це відбувається тоді, коли цю безпеку не здатні забезпечити правоохоронні органи. Прикордонні війська та служби внутрішньої розвідки й безпеки також часто входять до сфери управління міністерства оборони відповідної країни і розглядаються як складові збройних сил. Тому так важливо розглядати антикорупційні заходи в рамках військової операції як один із ключових елементів будування цілісності й виховання доброчесності в оборонній сфері.

У конфліктному середовищі грошові потоки до певної країни в особі місцевих замовників та організацій з матеріально-технічного забезпечення – у вигляді як фінансової допомоги, так і військової підтримки – є важливою складовою допомоги у розвитку цієї країни. Але будь-яка конфліктна ситуація з усіма її проблемами і труднощами створює сприятливі умови для корупції при наданні контрактів та безкарності за неналежне виконання або невиконання цих контрактів.

Закупівлі

Закупівлі – це та сфера оборонної діяльності, яка, як правило, є найбільш уразливою до корупційного ризику, причому цей ризик існує на будь-якому з етапів закупівельного циклу.

1. Урядова політика	Особливі стосунки у сфері оборони; Оборонні бюджети Зовнішні джерела фінансування; Виробництво; Державний тиск на імпортерів
2. Визначення дефіциту спроможностей	Військовий, політичний та комерційний вплив
3. Визначення потреб/розробка умов контрактів	Брак професійних знань та досвіду/корупційний досвід військових/посадовців, анонімні агенти; «виправдана» непрозорість, надмірна обмеженість доступу до інформації на підставі захисту інтересів національної безпеки
4. Визначення допоміжних потреб	Складність та висока вартість процесу
5. Визначення вартості проекту	На основі недостовірних даних
6.Тендер	Тендер за участю одного-єдиного постачальника; змова учасників тендеру; відсутність чи недостатній рівень прозорості; офсетні вимоги; встановлення нереальних термінів виконання робіт
7. Оцінка пропозицій учасників тендеру та надання контрактів	Махінації при здійсненні оцінок; протекціонізм по відношенню до певних учасників тендеру; наслідки необ'єктивної оцінки офсетів; відсутність чи недостатній рівень прозорості; обрання постачальників без урахування фактору ефективності витрат
8. Виробництво і постачання	Внесення змін до контрактів; відсутність контролю з боку посадових осіб; неналежна робота обладнання та відсутність у контрактах положень про ремонт такого обладнання
9. Етап експлуатації	Відкликання контрактів; брак професійних знань та досвіду; відсутність довготривалого нагляду (особливо коли йдеться про контракти з надання послуг)

Малюнок 2: Корупційні ризики закупівельного циклу

На кожному з етапів закупівельного циклу існують свої корупційні ризики, як це показано на схемі. У цьому посібнику ми не намагалися проаналізувати абсолютно усі шляхи боротьби із корупційними ризиками в сфері закупівель. Натомість чотири глави цієї книги (14-17) присвячені новим ідеям та підходам до подолання найбільш небезпечних ризиків в цій сфері.

2. ОЦІНКА ДЕРЖАВОЮ ВЛАСНОГО РІВНЯ ЦІЛІСНОСТІ Й ДОБРОЧЕСНОСТІ

Процес оцінки власного рівня цілісності й доброчесності є інструментом, який держави можуть використовувати як основу для визначення масштабу існуючих проблем.

Процес оцінки власного рівня цілісності й доброчесності – це один із шляхів, за допомогою якого керівництво сектору оборони й безпеки може критично оцінити ефективність заходів із будівництва цілісності й виховання доброчесності та краще зрозуміти існуючі корупційні ризики. Ця методологія проходить випробування і використовується у п'яти різних країнах: це Боснія і Герцеговина, Болгарія, Хорватія, Норвегія та Україна. Це потужний стимулюючий інструмент, який заставляє працівників задумуватися над питаннями цілісності й доброчесності та оцінювати існуючі процедури і процеси. За умови його використання у підрозділах усіх рівнів, він може створити солідну основу для майбутніх реформ.

Процес оцінки власного рівня цілісності й доброчесності був розроблений у результаті спільної роботи ТІ та держав-членів НАТО під загальним керівництвом Польщі. Рамки цього процесу не обмежуються державами НАТО. Він може застосовуватися будь-де і є доступним для використання усіма державами, які захочуть ним скористатися.

Процес самооцінки складається з двох частин: це заповнення запитальника із багатьма питаннями та аналіз отриманих результатів під час зустрічей з керівництвом організації та експертами.

Спільний документ ТІ і НАТО з питань процесу оцінки власного рівня цілісності й доброчесності

Запитальник

Більшість з питань, що містяться в запитальнику самооцінки, стосуються практичної діяльності, а не відповідного законодавства, а його головна мета полягає у виявленні корупційних ризиків у ключових сферах діяльності сектору оборони і безпеки:

1. Демократичний контроль та участь у ньому.
2. Антикорупційне законодавство та політика держави.
3. Антикорупційна політика в сфері оборони й безпеки.
4. Працівники: поведінка, принципи, освіта й підготовка, дисципліна.
5. Планування і бюджетування.
6. Військові операції.
7. Закупівлі.
8. Стосунки з оборонними підприємствами та іншими постачальниками.

Приклад запитальника та інструкції щодо його заповнення можна знайти тут: www.defenceagainstcorruption.org/publications.

Вставка 2: Процес самооцінки в Норвегії

Метою процесу самооцінки є надання практичної допомоги усім країнам. З самого початку уряд Норвегії не був впевнений у тому, що він зможе отримати багато користі від цього процесу, але Міністерство національної оборони було приємно здивоване його результатами. За результатами процесу самооцінки Норвегія суттєво переглянула зміст своїх реформ в сфері будівництва цілісності, виховання доброчесності і боротьби з корупцією та змогла забезпечити кращу координацію відповідних заходів у межах всієї системи в цілому. Досвід участі Норвегії у цьому процесі свідчить про те, що інструменти, які розробляються, можуть виявитися корисними для дуже великої кількості країн всього світу.

Оцінка результатів опитування працівників

Після заповнення запитальників, найбільш швидким і ефективним шляхом для оцінки ефективності антикорупційних заходів є проведення нарад для аналізу й обговорення отриманих відповідей. Такі обговорення можуть відбуватися у трьох форматах:

- суто внутрішнє обговорення під час зустрічей з представниками міністерства оборони чи безпеки;
- обговорення за участю представників міністерства оборони чи безпеки, а також інших міністерств і відомств;
- обговорення за участю зовнішніх експертів.

Дуже бажано було б, щоб у процесах аналізу й оцінки отриманих відповідей були задіяні зовнішні експерти. Це допоможе забезпечити об'єктивність процесу оцінки та належне заповнення запитальника працівниками організації. В країнах-членах НАТО та партнерах альянсу аналіз отриманих відповідей у запитальниках самооцінки здійснюється зовнішніми експертами. До групи експертів входять: один представник НАТО, один представник держави, що здійснює антикорупційні реформи, та один експерт у відповідній сфері, наприклад, представник ТІ. Крім того, до складу групи може входити один представник держави, яка планує запровадити у себе процес самооцінки власного рівня цілісності і доброчесності. Що стосується країн, які не є членами НАТО, ТІ могла б очолити експертну групу або надати своїх представників для участі в її роботі.

Були визначені декілька напрямків позитивного досвіду діяльності з будівництва цілісності, виховання доброчесності та боротьби з корупцією, в тому числі:

- створення і використання комісій з розгляду скарг;
- підготовка міністерством оборони посібника з питань етичної поведінки при укладанні господарчих угод в сфері оборони;

- розробка процесу здійснення закупівельних процедур через електронні портали.

Серед напрямків, яким необхідно приділити увагу, були визначені відсутність координації антикорупційних заходів між різними міністерствами й відомствами, використання позитивного досвіду та труднощі, яких зазнає генеральний ревізор при виявленні випадків корупційної поведінки. Загалом вважається, що серед країн, які займаються питаннями будування цілісності, виховання доброчесності та боротьби із корупцією в оборонному секторі, найбільших успіхів досягла Норвегія⁵.

Для роботи експертної групи, як правило, вистачає трьох днів, упродовж яких проводяться зустрічі з низкою посадовців та інших осіб, що займаються питаннями оборони й безпеки. Ці зустрічі є дуже важливою частиною процесу самооцінки, і дуже бажано було б, щоб у них також брали участь і представники політичної влади високого рівня.

У деяких країнах у таких зустрічах беруть участь і представники інших зацікавлених міністерств і відомств, зокрема міністерства фінансів і контрольно-ревізійного управління, а також організацій громадянського суспільства, які доносять своє бачення існуючих корупційних ризиків до інших представників уряду. Крім того, члени експертної групи можуть сприяти розповсюдженню позитивного досвіду інших країн.

Експертна група доповідає про результати своєї роботи військовому керівництву країни та надає пропозиції щодо реформування сфер діяльності, які за результатами аналізу процесу самооцінки виявилися найбільш уразливими до корупційного ризику.

Процес самооцінки і аналізу його результатів може проводитися на одноразовій основі або періодично повторюватися через певні проміжки часу.

3. ВИМІРЮВАННЯ, АНАЛІЗ І МОНІТОРИНГ

Вимірювання рівня корупції дозволяє краще зрозуміти її причини, створити досвід боротьби з нею та визначити її реальні параметри для оцінки ефективності антикорупційних заходів.

Без вимірювання рівня корупції неможливо отримати інформацію, необхідну для створення, реалізації та оцінки ефективності програм антикорупційних заходів. Однак загальновідомо, що виміряти рівень корупції дуже важко і це є складним завданням не тільки для урядів, але й для вчених, політиків та спеціалістів-практиків у сфері боротьби із корупцією. Сама природа корупції робить її складним явищем, а виявлення випадків корупції ускладнюється тим, що їх важко довести через таємний характер подібних дій. Тому так важко оцінити корупцію на усіх її різних рівнях. Крім того, корупцію неможливо досконально виміряти за допомогою тільки одного певного інструменту.

У цій частині надається опис різноманітних методологій вимірювання корупції, які використовуються в різних організаціях і країнах, та описуються особливості їх за-

стосування в оборонному секторі. Не дивлячись на усі пов'язані з цим труднощі, військова корупція цілком піддається вимірюванню, а результати такого вимірювання можуть застосовуватися при визначенні напрямків реформувальних заходів.

Вимірювання корупції на рівні окремої країни

Аналіз на основі сприйняття корупції та досвіду участі в корупції

Такий аналіз здійснюється на основі кваліфікованої думки експертного співтовариства країни, представників бізнесу і громадян, та часто і широко використовується для оцінки рівня корупції з точки зору спеціалістів і простих громадян⁶.

Найбільш відомим інструментом вимірювання корупції на основі її сприйняття є розроблений ТІ Індекс сприйняття корупції CPI (Corruption Perceptions Index). Це щорічний міжнародний рейтинг, в якому країни впорядковані за показником сприйняття рівня корупції в публічному секторі. Індекс визначається на основі комплексу незалежних досліджень і опитувань підприємців та експертів. Наприклад, рейтинг 2010 року базувався на тринадцяти незалежних дослідженнях та охоплював 178 країн і територій світу. Індекс являє собою оцінку від 10 (відсутність корупції) до 0 (надзвичайно високий рівень корупції)⁷.

Метод вимірювання корупції на основі досвіду базується на даних, зібраних під час опитувань громадян і організацій на предмет їх власного корупційного досвіду. Отримані у такий спосіб дані потім підсумовуються, і за остаточними результатами складаються рейтинги, які дозволяють здійснювати порівняння параметрів корупції в різних країнах та у різні проміжки часу⁸.

Існують і комбіновані методики, які враховують як індекс сприйняття корупції, так і параметри, що вимірюються на основі корупційного досвіду. Це, зокрема, «Світові індекси державного управління» (Worldwide Governance Indicators), які щорічно визначаються Світовим банком та вимірюють якість державного управління у більш ніж 200 країнах, а також міжнародний рейтинг ТІ «Індекс хабародавців» (Bribe Payer's Index)⁹, в якому країни впорядковані в залежності від індексу вірогідності участі їх підприємств-експортерів у виплаті хабарів іноземним замовникам.

Головна перевага вимірювання корупції на основі її сприйняття полягає в тому, що оцінка корупції будується безпосередньо на опитуванні людей. Але з іншого боку, оцінки людей не завжди можливо пов'язати із конкретними реформувальними заходами, що вже здійснюються керівництвом або є необхідними. Цей недолік усувається шляхом проведення інших видів досліджень і опитувань.

Реальні рівні корупції

Дослідження й опитування, побудовані на реальних рівнях корупції, наприклад, випадках переслідування конкретних корупціонерів, або реальному досвіді виплати

хабарів, застосовуються рідко з тієї простої причини, що відповідні дані або відсутні, або дають неповну картину. Одним з успішних прикладів такого роду досліджень вважається дослідження корупції в Афганістані, яке у 2010 році здійснило Управління ООН з питань наркотиків та злочинності. У такий же спосіб деякі країни відслідковують показники і факти, на основі яких можна визначити рівень корупції, наприклад, дзвінки на «гарячу» лінію з повідомленнями про випадки корупції.

Непрямі вимірювання

Непрямі вимірювання будуються на показниках, які характеризують не рівень корупції в конкретній країні, а, навпаки, її контекстуальні параметри, які є «антагоністами» корупції, тобто, наприклад, механізми відповідальності суспільства та суспільного контролю, рівень прозорості та якість державного управління¹⁰. Такі вимірювання здійснюються шляхом опитувань та складання порівняльних таблиць, а їх результати порівнюються на фоні зовнішнього комплексу критеріїв. Серед успішних прикладів оцінки «антагоністів» корупції слід назвати «Всесвітній індекс цілісності й доброчесності» (Global Integrity Index), який визначає незалежна некомерційна організація «Глобальна доброчесність» (Global Integrity), «Індекс відкритості бюджету» (Open Budget Index), який визначає міжнародна організація «Міжнародне партнерство з бюджету» (International Budget Partnership), і спільний проект ТІ та Інституту моніторингу доходів (Revenue Watch Institute) – Проект зі сприяння прозорості доходів (Promoting Revenue Transparency Project). На основі непрямих вимірювань можна робити висновки про рівень корупції за відсутності можливостей для здійснення прямих вимірювань. Деякі з цих інструментів передбачають здійснення оцінок правил, законів і практичної діяльності, і тому їх можна вважати у рівній мірі об'єктивними і суб'єктивними.

Малюнок 4: Рейтинг ТІ «Індекс сприйняття корупції» за 2010 рік

Застосування щодо сектору оборони: дослідження та вимірювання в секторі оборони

Теорія та методологія вимірювань, що використовуються в інших сферах діяльності держави, які є придатними до використання і по відношенню до оборонних організацій¹¹.

Така діяльність розпочинається із визначення факторів, що спричиняють корупцію у сфері оборони, та розгляду напрямків майбутніх реформувальних заходів. Характер та головна мета діяльності з вимірювання рівня корупції в оборонному секторі залежать від того, чи обумовлюється корупція структурними факторами (наприклад, складність закупівельних процедур), а також від рівня обмеженості доступу до інформації та особливостей процесу розвитку конкретної країни. Наприклад, якщо корупція обумовлюється структурними факторами, метою такої діяльності буде вимірювання ефективності механізмів внутрішнього контролю та якості дотримання встановлених процедур. Рівень прозорості, звітності й відповідальності при реалізації оборонної політики та військових бюджетів різних країн можна виміряти і порівняти на фоні визначених спеціалістами параметрів, як це відбувається при визначенні індексів відкритості бюджетів або індексу хабародавців.

З іншого боку, результати аудиторських перевірок та інші об'єктивні показники більше підходять для вимірювання випадків адміністративної корупції, наприклад, перенаправлення частини фонду заробітної плати на інші потреби, привласнення ресурсів або резервування коштів для виплати хабарів. Крім того, це дозволяє спростити процес акумулювання даних, які характеризують параметри корупції, а також здійснювати порівняльні оцінки за відповідними показниками різних країн та змін, що відбуваються з плином часу. Наприклад, в 2006 році група військових експертів ТІ здійснила вимірювання масштабів оборонних закупівель з одного-єдиного джерела та таких, що здійснюються без попереднього проведення відповідних тендерів¹². Мета цього дослідження полягала у кількісному вимірюванні масштабів закупівель з одного-єдиного джерела з точки зору їх кількості та вартості. Як видно з прикладів, що наведені вище, можна розробити методологію вимірювань для практичного використання і в секторі оборони. Є безліч шляхів, що допоможуть урядам держав зміцнити відповідні спроможності, які вже існують, наприклад, через використання державної Торговельної палати або вдосконалення вже існуючих механізмів досліджень та опитувань. Такі вимірювання становлять не тільки теоретичний інтерес, але вони є важливою складовою діяльності, яка має показати суспільству, що антикорупційні заходи здійснюються і що вони дають свої результати.

КЕРУВАННЯ ПРОЦЕСАМИ ЗМІН

Для успіху антикорупційних заходів величезне значення має чітко визначена тверда позиція керівництва, тобто вищого керівництва міністерства оборони та вищого керівництва збройних сил і силових структур.

Збройні сили цілком справедливо визнають здатність виконувати керівні функції як головну вимогу до представників офіцерського складу, і такі ж вимоги мають висуватися й до урядових відомств.

Але не тільки від цього залежить успіх антикорупційних заходів.

Керівники мають володіти необхідними знаннями та добре розуміти, які саме інструменти й важелі повинні використовуватися в цій діяльності. Це дасть їм змогу краще побудувати ефективну антикорупційну стратегію та відповідну діяльність, розробити раціональний підхід до будівництва цілісності й виховання доброчесності у своїй організації та впевнити своїх підлеглих у правильності обраного шляху реформ.

У цьому розділі ми розкажемо про наступне:

- яким чином мають бути сформульовані переконливі аргументи на користь змін (частина 4);
- потужний інструмент для будівництва спільної мети діяльності керівництва секторів оборони й безпеки (частина 5);
- яким чином мають розроблятися антикорупційні програми для застосування в секторі оборони й безпеки (частина 6);
- як сформувати команду офіцерів та посадовців середньої ланки, які будуть рушійною силою необхідних змін (частина 7);
- кодекси поведінки посадовців оборонного сектору та порівняльні оцінки різних країн за параметрами поведінки держави (частина 8);
- яким чином мають будуватися партнерські стосунки із замовниками військової продукції; чия підтримка та співробітництво можуть зіграти ключову позитивну роль в «очищенні» процесу закупівель (частина 9);
- яким чином залучення громадянського суспільства підвищує рівень довіри до структур оборони й безпеки та сприяє підвищенню рівня об'єктивності (частина 10).

4. ФОРМУВАННЯ ПЕРЕКОНЛИВИХ АРГУМЕНТІВ НА КОРИСТЬ ЗМІН

За умов існування команди, яка буде пропонувати і відстоювати аргументи на користь змін, члени військових підрозділів та цивільна громадськість стануть іще більш палкими прибічниками реформ, якщо такі аргументи будуть достатньо переконливими. Досвід ТІ свідчить, що добитися цього не так важко, як може здаватися на перший погляд, тим більше, що існують певні ідеї та комплекс головних аргументів, які вже успішно використовуються в багатьох країнах.

Підстави для здійснення змін

Велика кількість літератури з питань здійснення функцій керівництва показує, наскільки ефективнішим може бути процес реформування, коли люди дійсно щиро за-

цікавлені в його результатах та відчують себе повноправними учасниками цього процесу, а не просто механічно виконують накази керівництва або стають об'єктом чергової «нової» ініціативи. Люди підтримуватимуть процеси змін, коли вони будуть розуміти їх важливість, пов'язувати їх зі змінами у своєму власному житті та відчувати, що вони можуть зробити свій внесок у процес реформування. Центром такої діяльності має бути пропонування аргументів, які є не тільки переконливими, але й пов'язаними своїм корінням із буденною діяльністю працівників організації. Упродовж останніх семи років ТІ проводила опитування багатьох військових офіцерів та посадовців, щоб дізнатися, чому, на їх думку, так важливо боротися з корупцією в сфері оборони й безпеки. Ми отримали дуже різні відповіді, які залежали від конкретного контексту, але всі опитувані неодмінно називали три основні причини:

1. Корупція призводить до втрати і без того обмежених ресурсів

Втрати ресурсів через корупцію можуть легко досягати 25 відсотків загальної суми фінансування, призначеної для оборонних закупівель. Корупція є причиною закупівлі товарів та послуг за цінами, які перевищують їх реальну вартість. Корупція в системі заробітної плати може означати, що до військовослужбовців середньої ланки доходить тільки частина належної їм суми грошового забезпечення, або навіть не доходить взагалі.

Незаконний продаж військового майна чи надлишкової техніки позбавляє збройні сили та державу належних їм доходів.

Закупівлі занадто дорогої чи непотрібної техніки з метою власного збагачення жадібних високопосадовців або політиків є найбільш неприпустимою формою розкрадання обмежених ресурсів.

Період економічної скрути, коли неефективне витрачання ресурсів є найбільш помітним і аморальним, дає добру нагоду для мобілізації необхідної підтримки з метою вирішення цієї проблеми.

2. Корупція негативно впливає на рівень боєздатності збройних сил

Більшість з представників старшого офіцерського складу часто вказують на такі проблеми, як закупівлі техніки та обладнання, які не відповідають наявним потребам і вимогам, є непотрібними або закупуються за завищеними цінами, у той час, як збройні сили не отримують обладнання й техніки, яких вони дійсно потребують. У найгірших випадках, існування масштабної корупції та системи підвищення у званні чи на посаді через корупцію або особисті зв'язки, а не за ознаками професіоналізму, означає, що рівень боєздатності збройних сил є нижчим, ніж він міг би бути за відсутності вищевказаних явищ.

3. Корупція підриває рівень довіри суспільства до армії та силових структур

Ефективність діяльності оборонних і безпекових структур окремої держави у великій мірі залежить від рівня довіри, яким вони користуються в суспільстві. Лише один гучний корупційний скандал здатний різко знизити рівень суспільної довіри, а на відновлення чесної репутації може знадобитися дуже багато часу. Деякі країни докладають величезних зусиль для відновлення довіри суспільства до свого міністерства оборони й безпеки, армії і силових структур шляхом здійснення активних антикорупційних заходів. У якості яскравого прикладу можна навести Колумбію, де негативний імідж збройних сил колись перешкодив зусиллям уряду у його боротьбі з наркотиками та повстанськими рухами.

Представники старшого офіцерського складу та високопосадовці також постійно називають і три наступні причини:

- Корупцію в сфері оборони досить легко організувати і приховувати, тому вона часто використовується як акумулятор і провідник коштів, які потім направляються на фінансування перевибірчих кампаній та виплату «відкатів» за корупційну підтримку і відповідні « послуги».
- Солідні оборонні підприємства намагаються уникати стосунків з економіками, які характеризуються високим рівнем корупції. Це, в свою чергу, обмежує можливості для розвитку таких економік та отримання ними необхідних технологій і обладнання. Міністерство оборони Колумбії визнало це однією з головних причин початку своїх антикорупційних реформ 2004-06 років.
- Корупція в оборонній сфері є стримуючим фактором розвитку країни. У деяких країнах окремі підрозділи збройних сил почали займатися експлуатацією природних багатств держави, зокрема лісових і земельних ресурсів, а також родовищ нафти, таким чином завдаючи великої шкоди інтересам добробуту держави та її громадян.

Позитивна спрямованість антикорупційних заходів: «будування цілісності та виховання доброчесності»

Які б позитивні заходи не застосовувалися для боротьби із корупцією, вона завжди є явищем негативним. Можуть існувати безліч антикорупційних заходів і стратегій стримування корупції. Люди мають повністю повірити в цю ідею, яка більше спрямована на заходи позитивного характеру, ніж на мінімізацію негативних факторів. Будь-яка програма антикорупційних заходів має приділяти значну увагу позитивним ідеям та відповідній діяльності. І тому саме будування цілісності та виховання доброчесності має стати тою позитивною концепцією, яка забезпечить необхідний рівень підтримки людей.

Діяльність з будування цілісності і виховання доброчесності спрямована на зміцнення людських цінностей та кодексів поведінки, а також на підготовку, освіту й ви-

Вставка 3: Труднощі перекладу: тлумачення терміну «integrity» в українській мові

У буквальному перекладі на українську мову англійський термін «integrity» означає «відсутність внутрішніх протиріч». Але таке тлумачення зовсім не відображає потрібного значення цього слова в англійській мові. Це: 1) здатність бути чесним та морально стійким; 2) цілісність та 3) міцність конструкції. Отже це слово в українському перекладі не підходить для використання в контексті добросесної поведінки державних посадовців. Натомість український словник юридичних термінів визначає «integrity» як «добросесність», тобто «високу моральність та чесність». Високоморальна та чесна особистість визначається як така, що «живе чесним життям та дотримується усіх принципів моральності». Хоча у формальних законах такі терміни, як «цілісність», «добросесність» та «моральність» майже неможливо використати у їх повному значенні, цілком можливо дати тлумачення терміну «integrity» у контексті кодексу поведінки для державних посадових осіб.

ховання. Однак у деяких країнах розуміння концепції «цілісності й добросесності» ускладнюється через відсутність адекватного перекладу. Наприклад, дуже важко підібрати аналогічні терміни в російській та інших слов'янських мовах. Ті активно допомагає таким країнам у розробці більш широкого тлумачення цього терміну, яке б повністю відображало усі нюанси його інтерпретації в англійській мові (див. вставку 3).

Для того, щоб програма антикорупційних заходів користувалася належною підтримкою людей, необхідно, щоб хоча б половина із цих заходів була присвячена питанням будування цілісності і виховання добросесності. Це рівною мірою стосується як співпраці з міжнародними організаціями, так і роботи на рівні окремих країн¹³.

Реалізація запобіжних заходів разом із заходами карального характеру

Якщо розглядати корупцію як проблему, більшість людей думають, що боротьба з нею полягає тільки в судовому переслідуванні та покаранні корупціонерів. Такі заходи дійсно входять до комплексу інструментів боротьби з корупцією, але насправді вони складають тільки одну з його частин.

Запобіжні та виховні заходи є не такими помітними, але саме вони створюють той фундамент, на якому будується така культура цілісності й добросесності, де корупційний ризик буде мінімальним. У цьому посібнику надаються описи запобіжних заходів, які могли б запровадити у себе всі зацікавлені країни.

Дотримання вимог чинного законодавства

При здійсненні реформ антикорупційного спрямування пріоритетне значення іноді відводиться заходам зі створення більш досконалої нормативно-правової бази. Проте в більшості випадків вже існуюче законодавство є достатньо ефективним, однак

його вимоги виконуються несвоєчасно чи не в повному обсязі, або ж не виконуються взагалі (як виняток можна навести приклад Сполученого Королівства, де відповідна нормативно-правова база з самого початку була недосконалою, поки в квітні 2010 року не була ухвалена нова редакція закону про боротьбу із корупцією 'Bribery Act').

За таких обставин керівництву міністерства оборони та збройних сил належало б здійснити власний аналіз корупційних проблем та запропонувати комплекс реформувальних і запобіжних заходів.

Такі заходи, скоріше за все, будуть здійснюватися як на політичному рівні, так і на рівні практичної діяльності. Наприклад:

- чітка позиція керівництва щодо політики рішучої протидії корупції в будь-яких її проявах, розробка відповідної стратегії та військових наказів;
- розробка спеціальних політичних інструментів, як-от обов'язкове декларування високопосадовцями особистих статків;
- зміни окремих процедур, зокрема в сфері оборонних закупівель;
- відповідна підготовка військових офіцерів та посадовців;
- залучення до антикорупційної діяльності зовнішніх учасників, зокрема підприємств оборонної промисловості, організацій громадянського суспільства і засобів масової інформації. Для успіху діяльності із забезпечення прозорості та зміцнення стандартів цілісності й доброчесності особи, які керують відповідними процесами, повинні користуватися чіткою підтримкою політичного керівництва держави.

За наявності міцної підтримки на політичному рівні, пріоритет має надаватися швидкій реалізації найбільш важливих реформ.

Якщо ж рівень підтримки є недостатнім, зміни необхідно здійснювати у спосіб, який не буде викликати значного і відкритого опору, наприклад, шляхом відповідних тренувальних і виховних заходів.

Діяти на рівні уряду в цілому

Корупція не визнає кордонів між різними організаціями чи функціями. Якщо вірусом корупції серйозно уражена країна в цілому, корупція, скоріше за все, буде присутньою в усіх структурах державної влади. Антикорупційна діяльність в сфері оборони й безпеки повинна бути пов'язаною з аналогічною діяльністю на рівні урядових організацій в цілому. Більше того, структури оборони й безпеки могли б узяти на себе провідну роль в реалізації антикорупційної стратегії держави. Це могло б принести особливу користь країнам, де до недавнього часу тривали військові конфлікти.

У більшості країн світу програма перешкоджання корупції здійснюється на рівні всього уряду і координується міжвідомчою групою. Велику користь від подібних іні-

ціатив може отримати оборонна організація. Тому відповідні зусилля в секторі оборони мають бути максимально узгодженими з аналогічними зусиллями уряду держави. Однак, навіть якщо така діяльність здійснюється лише окремими урядовими структурами, а не на рівні уряду в цілому, бажано було б, щоб оборонна організація і силові структури взяли на себе ініціативу і почали боротися із корупцією самостійно. Велика кількість заходів, запропонованих у цьому посібнику, успішно застосовуються в країнах, де антикорупційною діяльністю займається лише міністерство оборони, а інші урядові відомства майже не підтримують цю діяльність.

Оборонна організація і силові структури, як правило, користуються такими перевагами, як чітка ієрархічна структура та культура суворого дотримання наказів, правил та вказівок. Це означає, що їм значно легше, ніж іншим урядовим організаціям, очолити процеси боротьби із корупцією та підвищення стандартів прозорості. Одним із прикладів країни, оборонна організація якої взяла на себе ініціативу та очолила такий складний і масштабний процес, як боротьба із корупцією, є Польща, де Міністерство національної оборони запровадило цілу низку антикорупційних реформ.

Важливість залучення зовнішніх учасників

Міністерства оборони й безпеки та збройні сили часто намагаються вирішувати свої проблеми тільки за рахунок власних сил та характеризуються слабким рівнем інтегрованості в суспільство. Проте велику користь може дати політика активного залучення до процесу змін зовнішніх учасників. Залучення поважних зовнішніх учасників посилює довіру суспільства до процесів реформ та підвищує вірогідність їх успішної реалізації. Якщо представники вищого керівництва та командного складу готові роз'яснювати своїм працівникам і громадськості свою політику та необхідність змін, це також підвищить рівень суспільної довіри та упевненості в успішній реалізації реформ, як це відбувається, коли громадянське суспільство долучається до нагляду й контролю за реалізацією оборонної політики і основних програм військових закупівель. Відповідні інструменти залучення до антикорупційних реформ зовнішніх учасників розглядаються в наступних частинах цієї глави.

В якості найбільш яскравого прикладу такої відкритості оборонної організації до співпраці із зовнішніми структурами можна навести діяльність уряду Південно-Африканської Республіки після закінчення епохи апартеїду в 1994 році. Тоді уряд ПАР здійснив найбільш відкритий за часів існування цієї держави перегляд своєї оборонної політики, в якому були активно задіяні зовнішні експерти¹⁴. Ще одним прикладом є Болгарія, де новий міністр оборони прийняв рішення про те, що, починаючи з листопада 2009 року, усі майбутні військові закупівлі мають піддаватися нагляду й контролю з боку громадянського суспільства.

У частинах 9 і 10 розглядаються питання співпраці з військовими замовниками та громадянським суспільством.

5. ФОРМУВАННЯ СЕРЕД ПРЕДСТАВНИКІВ КЕРІВНИЦТВА СПІЛЬНОГО БАЧЕННЯ КОРУПЦІЙНИХ ПРОБЛЕМ

ТІ розробила одноденний семінар, під час якого представники вищого керівництва структур оборони й безпеки можуть сформувавши єдине бачення головних проблем.

Представникам офіцерського і керівного складу військової організації не завжди легко і зручно займатися вирішенням проблем військової корупції. Керівники нижчої ланки будуть скоріше приховувати випадки корупції, тому що не хочуть мати справи з наслідками оприлюднення таких випадків або боятися негативної реакції з боку свого керівництва. На вищих рівнях керівництва замовчування цієї проблеми врешті решт призводить до того, що вона зовсім не обговорюється і не порушується навіть вищими керівниками організації.

Досвід ТІ та багатьох держав світу свідчить, що проблема закритості корупційної теми вирішується досить легко. Для досягнення найкращого ефекту відповідна проблематика повинна постійно обговорюватися під час буденних зустрічей керівників, а вище керівництво повинно дати іншим представникам організації чіткий сигнал про те, що подібні втрати часу та практика замовчування проблеми є недопустимими.

У цій частині глави пропонується один із можливих шляхів для досягнення цієї мети. Він полягає у започаткуванні практики організації робочих нарад представників керівництва, де буде розроблятися спільне бачення існуючих корупційних проблем та обговорюватимуться узгоджені підходи до їх вирішення.

Дні керівництва

ТІ співпрацює з багатьма державами у розробці методології та сприянні діяльності з організації Днів керівництва цивільних і військових організацій.

Досвід ТІ показує, що практика організації Днів керівництва є дуже успішною і корисною з трьох причин:

- Працівники організації, навіть на рівні її вищого керівництва, мають дуже різні уявлення про те, що таке корупція, та про характер і природу конкретних корупційних проблем. Одноденний семінар ТІ дозволить представникам керівництва організації створити спільне бачення цих проблем.
- Уже сам факт організації і проведення такого заходу дасть членам організації і суспільству чіткий сигнал, що проблема корупції стоїть на порядку денному, і що її врешті решт буде вирішено. У свою чергу, це дасть військовим офіцерам і посадовцям відповідних структур стимул і добру нагоду для обговорення цього питання в своїй підрозділах.
- Це сприятиме зміцненню віри в те, що цю проблему цілком можливо вирішити, про що свідчить досвід інших країн. Відверте обговорення цих питань може створити величезне прагнення до змін. Коли присутній на нараді представник вищого керів-

ництва організації дає усім іншим учасникам зрозуміти, що проблема корупції є відкритою для обговорення, це може відкрити такі напрямки реформ, про які раніше ніхто навіть і не думав.

Пропозиції щодо організації цього процесу

Корупція часто є дуже чутливим питанням для тих, хто тільки розпочав займатися цією проблемою. Тому дуже корисною була б допомога досвідченого в цих питаннях партнера. Ті сприяє державам в організації цілої низки відповідних заходів. Разом з організаторами ми пропонуємо наступну загальну структуру подібних заходів:

Кількість присутніх:

25-50 осіб, як правило, міністри та/або заступники міністрів; генеральні директори або інші представники керівного складу міністерств оборони й безпеки; представники старшого офіцерського складу збройних сил та/або силових структур в ранзі від полковника до генерал-лейтенанта і генерал-полковника.

Місце проведення заходу:

Для забезпечення вільної дискусії подібні зустрічі мають відбуватися в зручних місцях, але не в звичайних офісних будівлях. Бажано, щоб це були відомі будівлі, які зазвичай використовуються для проведення зустрічей високого рівня. Це дозволить учасникам заходу відчути важливість питання, що обговорюється.

Структура:

Одноденний семінар може мати наступну структуру:

- вступне слово одного з представників керівництва;
- доповідь представника ТІ про корупцію в сфері оборони й безпеки та шляхи її подолання;
- групове обговорення проблеми виявлення та визначення основних проблем корупції в сфері оборони/безпеки з використанням комплексу критеріїв, описаного в Главі 1;
- доповідь високопосадовця з іншої країни про її досвід у вирішенні проблеми корупції;
- групова робота із визначення головних напрямків боротьби з корупцією;
- перерва на обід;
- розробка головних елементів програми антикорупційних заходів та шляхів їх практичної реалізації на рівні міністерства оборони і збройних сил.

Результати:

Результати роботи семінару можуть бути зафіксовані в наступних документах:

- головні питання корупції, що стоять перед організаціями оборони й безпеки;
- узгоджений перелік корупційних проблем в сфері оборони й безпеки, яким необхідно приділити першочергову увагу;
- базовий варіант програми заходів для вирішення поставлених завдань;
- ресурсне забезпечення та часові рамки програми антикорупційних заходів.

Метою такого семінару є створення спільного бачення головних корупційних проблем та узгодженого підходу до їх вирішення.

Наслідки

Логічним продовженням семінару має бути розробка плану дій та отримання необхідної інформації від керівників усіх рівнів, які існують у відповідних організаціях. Керівники також можуть узяти на себе функцію залучення провідних спеціалістів, що знаходяться у їх підпорядкуванні, до роботи над реалізацією завдань, визначених за результатами Дня керівництва. При цьому вони пропонують свої версії плану дій та постійно підкреслюють важливість будування цілісності, виховання доброчесності та зниження корупційного ризику.

В ідеалі День керівництва має стати каталізатором подальшого діалогу та подальших дій. Зовнішня організація, яка надає підтримку у проведенні таких заходів, часто має змогу продовжувати свою допомогу, час від часу співпрацюючи із відповідними відомствами та збройними силами з метою підтримки необхідного темпу змін.

6. РОЗРОБКА ПРОГРАМ АНТИКОРУПЦІЙНИХ ЗАХОДІВ. КЕРІВНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ З ПИТАНЬ СТВОРЕННЯ ПРОГРАМИ З УРАХУВАННЯМ ДОСВІДУ РІЗНИХ КРАЇН

Боротьба із корупцією в сфері безпеки й оборони – це процес, який вимагає виявлення і визначення конкретних проблем та залучення до відповідної роботи представників офіцерського складу, посадовців і зацікавлених учасників. Для належної координації та управління заходами із будування цілісності і виховання доброчесності величезне значення має план заходів з ліквідації виявлених проблем. Такий план розробляється окремо для кожної оборонної організації, силової структури та відповідних підрозділів, проте за своїм загальним змістом він не повинен відрізнятися від аналогічних планів інших державних структур і установ.

Ця глава, рекомендації якої побудовані на позитивному досвіді Польщі і Болгарії, показує, як можуть бути побудовані цільові програми антикорупційних заходів в обо-

ронних організаціях та якими можуть бути довготривалі наслідки таких заходів. Велику користь дає й вивчення досвіду реалізації оборонних реформ в інших країнах.

Перед тим, як розпочинати розробку програми антикорупційних заходів, слід здійснити ретельний аналіз існуючого стану справ, який виявить усі сильні і слабкі місця антикорупційної діяльності в організації. На Малюнку 5 наведений приклад простого аналізу, який дасть змогу сконцентрувати зусилля на напрямках, що вимагають нового погляду й уваги, а також показані результати аналізу існуючого стану справ, який здійснило Міністерство національної оборони Польщі.

Будь-яка програма антикорупційних заходів не може реалізовуватися без визначення конкретних термінів та основних етапів. На Малюнку 6 показана «дорожня карта» заходів із будувannya цілісності і виховання доброчесності у військовій сфері, яку розробило Міністерство національної оборони Польщі. Вставка 4 надає опис плану антикорупційних дій, який складається із 11-ти кроків і запроваджений в Болгарії. Керівництво діяльністю із реалізації передбачених такою «дорожньою картою» заходів мають взяти на себе підрозділи високого (в ідеалі найвищого) рівня в структурі Міністерства оборони та/або збройних сил, в залежності від масштабу таких заходів. Результати відповідної діяльності мають регулярно доповідатися координаційній групі, яка відповідає за реалізацію плану дій. Дуже важливо забезпечити функціонування певних механізмів, які дозволять відслідковувати динаміку програми заходів та її результати. Це може відбуватися, наприклад, через механізми нагляду й контролю.

Сильні місця	<ul style="list-style-type: none"> • розуміння рівня і структури корупції в Міністерстві оборони та збройних силах; • велика кількість організацій, задіяних у боротьбі із корупцією: Контрольне управління (міністерства оборони), Аудиторське бюро (міністерства оборони), Військова контррозвідка, Військова поліція, Військова прокуратура, Вища контрольна палата.
Слабкі місця	<ul style="list-style-type: none"> • відсутність координації між різними учасниками; • дуже мало системних змін через відсутність політики цілісності й доброчесності; • відсутність органу із профілактики корупції.
Результат	<ul style="list-style-type: none"> • відсутність прогресу у будувannya цілісності і вихованні доброчесності, низька ефективність антикорупційних заходів; • неефективність закупівельного процесу: купуються озброєння, а не спроможності; • акцент на витрачання бюджетних коштів, а не на ефективності витрат.

Малюнок 5. Аналіз сильних і слабких місць антикорупційної діяльності Міністерства національної оборони Польщі

лю з боку громадськості чи з боку працівників організації, або в результаті аналізу й оцінки зовнішньою експертною групою на основі певного комплексу критеріїв, або через залучення засобів масової інформації.

Іноді буває так, що керівництво організації не бачить ніякої необхідності у створенні й реалізації окремої програми антикорупційних заходів, оскільки вважає, що для вирішення проблеми корупції цілком достатньо програм і планів, розроблених різними управліннями і підрозділами. Такий підхід не можна вважати виправданим, тому що корупція являє собою класичний приклад проблеми, яка не має міжорганізаційних кордонів. Отже для досягнення реальних змін не обійтися без розробки нового підходу.

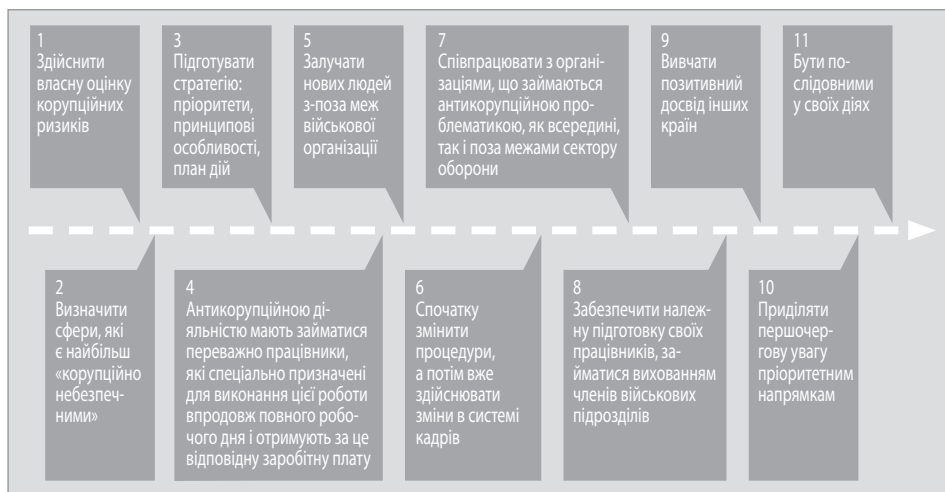
Вставка 4: Антикорупційна реформа в Болгарії

У серпні 2009 року Міністерство оборони Болгарії запропонувало свій план антикорупційних дій, який охоплює всі рівні формування й реалізації оборонної політики держави. Метою цього плану є підвищення ефективності оборонної політики шляхом створення сприятливих умов для мінімізації корупційних ризиків. План дій передбачає запровадження нової практики державного управління, а також заходи із посилення системи цінностей та поведінкових моделей працівників сектору оборони, в тому числі і що стосується дотримання кодексу поведінки.

План антикорупційних дій, що складається із 11-ти кроків: досвід Міністерства оборони Болгарії

1. Рішуча боротьба із політичною корупцією.
2. Аналіз і оцінка корупційного середовища.
3. Запровадження незалежного аудиту рішень з питань оборонної політики.
4. Реорганізація системи контролю за реалізацією оборонної політики.
5. Самооцінка, аналіз її результатів і розробка заходів із попередження випадків корупції, неналежного менеджменту та зловживання службовими повноваженнями.
6. Розробка системи інформування про можливі конфлікти інтересів серед працівників Міністерства оборони та проведення відповідних розслідувань.
7. Удосконалення системи інформування (у тому числі анонімного) про випадки корупції.
8. Підготовчі і тренувальні заходи антикорупційного спрямування.
9. Розробка стандартів поведінки.
10. Створення державно-приватних партнерств проти корупції.
11. Вимірювання рівня довіри до оборонної організації.

Міністерство оборони Болгарії розробляло цей план на основі тих же принципів, на яких будуються аналогічні плани дій усіх інших міністерств і відомств держави. Існують офіційно встановлені регуляторні механізми, які передбачають проведення регулярних зустрічей керівників на рівні Міністерства оборони та всього уряду. Для успішної реалізації цього плану Міністерство оборони, очевидно, готове піти на реформування усіх своїх керівних структур.

Малюнок 6: «Дорожня карта» заходів із будовання цілісності і виховання доброчесності у військовій сфері, розроблена Міністерством національної оборони Польщі

Визначення пріоритетів, порядку та формату дії

Оскільки ресурси для здійснення антикорупційних заходів, як правило, обмежені, важливо, щоб вони були сконцентровані на проблемах, які потребують першочергового вирішення. Пріоритетними вважаються проблеми, які характеризуються співіснуванням двох факторів. Це, по-перше, висока вірогідність їх виникнення, і, по-друге, важкі наслідки таких проблем, як-от значні фінансові втрати, серйозне падіння рівня боєздатності підрозділів чи ризик втрати довіри з боку суспільства та іноземних партнерів. Якоїсь однієї універсальної формули для здійснення антикорупційних реформ в природі не існує, тому що такі реформи розробляються в залежності від конкретних обмежень, визначених для кожної окремої країни. Більшість антикорупційних програм розраховані на період від 3-х до 4-х років.

Розробка і реалізація стратегії активної колективної діяльності

В ідеалі, програма антикорупційних заходів має розроблятися у співпраці із громадянським суспільством та урядовими структурами. Також важливо вже на перших етапах розробки проекту систематично залучати до цієї діяльності якомога більше зацікавлених учасників. Такий підхід важливий з точки зору забезпечення необхідної підтримки з боку усіх учасників реформ, особливо в контексті військової організації, а також підтримання на високому рівні політичної волі партнерів і колег. Оскільки бізнес також зацікавлений в результатах проектів розвитку, необхідно з самого початку запрошувати представників комерційного сектору до участі в розробці окремих

Вставка 5: Програма антикорупційних реформ в Міністерстві національної оборони Польщі

Починаючи з листопада 2005 року, Міністерство національної оборони Польщі запровадило у військовій організації цілу низку реформ у сфері боротьби із корупцією, будування цілісності і виховання доброчесності. На той час, згідно з індексом сприйняття корупції CPI, Польща мала найгірший індекс сприйняття корупції в публічному секторі серед усіх 25-ти держав Євросоюзу. Проблема була настільки серйозною, що зобов'язання кандидатів щодо боротьби із корупцією зіграли свою роль під час президентських і парламентських виборів, які відбулися того ж року. На Малюнку 5 показані сильні і слабкі місця діяльності із попередження корупції в Міністерстві національної оборони станом на 2005 рік. Проблемами боротьби із корупцією займалися одразу декілька організацій сектору оборони, зокрема Військова поліція, Військова прокуратура, Служба військової розвідки та Контрольне управління і Ревізійне управління у складі Міністерства національної оборони. Однак їх діяльність була неузгодженою і некоординованою, а розгляд документу про корупційні ризики, розробленого на початку 2005 року, був відкладений і, відповідно, не були ухвалені необхідні заходи. Це означало, що Міністерство не мало ефективної антикорупційної політики.

Дії:

До початку реформи системи державного управління, яка почала здійснюватися з 2005 року, антикорупційна діяльність на загальнонаціональному рівні була спрямована переважно на вдосконалення системи виявлення випадків корупційних дій та притягнення корупціонерів до відповідальності. Було створено нову спецслужбу, якій було доручено координування всієї антикорупційної діяльності. В органах прокуратури були створені спеціальні підрозділи для розслідування великих фінансових махінацій та діяльності організованих злочинних угруповань.

Дії: Міністерство національної оборони

Після зміни керівництва Міністерства національної оборони одним із перших рішень нового міністра було призначення директора з питань режиму антикорупційної діяльності, головне завдання якого полягало в розробці антикорупційної політики Міністерства та здійсненні керівництва й нагляду за її реалізацією. Було засновано спеціалізоване управління з питань режиму антикорупційної діяльності, яке мало займатися вдосконаленням процедур для забезпечення необхідних стандартів прозорості, звітності й відповідальності. Міністерство запровадило більш ефективний режим діяльності із перешкоджання випадкам конфлікту інтересів серед членів тендерних комітетів. Зокрема, нові правила декларування конфлікту інтересів тепер розповсюджуються не тільки на представників тендерних комітетів, але й на членів їх родин.

Існуючі кодекси поведінки членів військових підрозділів та цивільних посадовців були визнані непридатними для практичного використання через їх надто загальний характер. Такими ж були визнані й закони про лобістську діяльність у сфері законотворення, оскільки в

них повністю ігнорувалася проблема лобювання з боку бізнесових структур. Крім того, був розроблений кодекс поведінки військового і цивільного персоналу під час стосунків з підприємствами оборонної промисловості. Цей кодекс побудований на загальних принципах людської поведінки і детально регулює правила поведінки (див. частину 8).

З метою обмеження обсягів військових закупівель з одного-єдиного джерела (без проведення відповідних тендерів) Міністерство активно наполягало на тому, що закупівлі військової техніки повинні здійснюватися на конкурентних засадах. Був спрощений порядок доступу до інформації про майбутні та існуючі програми закупівель, і тепер вся ця інформація публікується в одному місці на сайті Міністерства в глобальній комп'ютерній мережі. Крім того, процеси підготовки й реалізації закупівельних процедур віднині підлягають контролю й нагляду з боку антикорупційного органу Міністерства національної оборони.

Під час тендеру на закупівлю літаків VIP-класу Міністерство запровадило деякі з елементів розроблених ТІ пактів про добросовісність у сфері оборонних закупівель (Defence Integrity Pacts), зокрема, що стосується зобов'язання усіх учасників закупівельного процесу про дотримання ними вимог етичної поведінки (див. Главу 16). Збільшилася й кількість електронних аукціонів, а Міністерство планує продовжити діяльність із розробки закупівельних процедур через електронні портали.

Уроки польських реформ

Міністерство національної оборони запровадило в себе низку дуже важливих антикорупційних заходів, але це тільки перші кроки на цьому важкому й довгому шляху. Процес польських реформ свідчить про те, наскільки важливо рішуче братися до роботи та залучати до неї якомога більше зацікавлених учасників, а також показує важливість і цінність навіть найменших змін.

Ефективність реформ значно підвищується у разі застосування комбінованого підходу, коли заходи із будівництва цілісності і виховання добросовісності (через вдосконалення існуючих процедур, підготовку та виховання) супроводжуються більш дієвими антикорупційними заходами.

елементів антикорупційної програми. Більш детально процес реформ в Міністерстві національної оборони Польщі описується в тексті Вставки 5.

7. ВИХОВАННЯ ЛІДЕРІВ ЗМІН – П'ЯТИДЕННИЙ КУРС ДЛЯ ПРЕДСТАВНИКІВ КЕРІВНИЦТВА І СТАРШОГО ОФІЦЕРСЬКОГО СКЛАДУ

Створення в усіх організаціях критичної маси людей, які володіють знаннями про корупцію та розуміють важливість підвищення стандартів цілісності й добросовісності

Для запровадження і підтримання необхідного темпу реформ необхідні відповідні знання та лідери, які будуть очолювати процеси перетворень. Певна кількість цього важливого ресурсу може бути присутньою в організації ще до початку реформ. Про-

Вставка 6: Відгуки учасників п'ятиденного курсу з питань підвищення стандартів цілісності й доброчесності в оборонній сфері

- «До цього я вже мав свій власний план, але цей курс надав мені ще більше мотивації і натхнення»
- «Ми повинні подавати особистий приклад доброчесності та боротьби із корупцією»
- «Цей курс зарядив мене новими ідеями, які я тепер можу пропонувати в своєму міністерстві»
- «Я отримав додаткові знання, які я зможу застосовувати на практиці в своїй професійній діяльності».

те є ще багато інших людей, які готові взяти участь у цьому процесі, але не володіють необхідними знаннями чи повноваженнями.

Міністерства та організації можуть підвищити рівень цих знань шляхом здійснення підготовчих і виховних заходів з питань цілісності й доброчесності, а також шляхом створення команди прихильників реформ, які будуть направляти процес змін та сприяти їх практичній реалізації.

Курс про основні принципи будування цілісності і виховання доброчесності

Новий п'ятиденний курс «Основні принципи будування цілісності і виховання доброчесності» (Building Integrity Foundation Course) був розроблений ТІ спільно з Оборонною Академією Сполученого Королівства і НАТО. Цей курс створений з метою підвищення рівня кваліфікації представників керівного (начальники управлінь) та старшого офіцерського (полковники¹⁵) складу з питань принципів антикорупційної діяльності, будування цілісності та виховання доброчесності. Такий рівень учасників курсу дозволить створити основу для проведення в їх власних міністерствах подальшої підготовчої і виховної роботи з відповідних питань, оскільки ці люди мають змогу впливати на прийняття рішень та добре розуміють користь, яку може принести діяльність із будування цілісності та виховання доброчесності. Вони також можуть виступати провідниками змін у своїх організаціях.

Цей курс проводиться як в міжнародному контексті (його вже прослухали представники більш ніж двох десятків країн), так і на рівні окремих держав. В останньому випадку мета курсу полягає у створенні всередині керівництва і командної вертикалі групи прихильників змін, які будуть володіти необхідними знаннями і зможуть очолити відповідні процеси в структурах оборони і безпеки держави. Рамки цього курсу не обмежуються державами НАТО, а відкриті для представників будь-якої країни. Він складається з окремих модулів, що дає змогу усім зацікавленим країнам використовувати весь курс або тільки окремі його елементи, що становлять для них найбільший інтерес.

Курс побудовано на інноваційних підходах. Його зміст регулярно оновлюється та вдосконалюється і може бути адаптований до вимог конкретної країни.

День 1	Вступне слово	Підготовчі заходи	Корупція в моїй країні	Верховенство закону
День 2	Інструменти стримування корупції	Особиста поведінка	Поведінка представників керівництва	Поведінка представників керівництва
День 3	Фінансовий менеджмент в публічному секторі	Роль засобів масової інформації	Досвід у сфері військових закупівель Міністерства національної оборони Польщі	Військові закупівлі
День 4	Корупція в Афганістані	Держави перехідного періоду	Оборонна реформа в Болгарії	
День 5	Організована злочинність	Як мені із нею боротися?		

Презентація Тренувальні завдання
 Обговорення Аналіз прикладів і проблем із практичної діяльності

Малюнок 7: Структура курсу з питань будувannya цілісності та виховання доброчесності

Зміст курсу

Курс «Основні принципи будувannya цілісності і виховання доброчесності» (див. його структуру, що описана вище) складається із комплексу презентацій, аналізу конкретних проблем та тренувальних завдань. Він спрямований на зміцнення основ, на яких будуються керівництво, цілісність, доброчесність, ефективне державне управління і менеджмент в секторах оборони й безпеки, шляхом обміну і розповсюдження знань, критичних зауважень та позитивного досвіду різних країн. Курс відкрито розглядає корупцію як проблему і показує, що її можливо і необхідно обговорювати. Він дає нові знання і конкретні відомості про:

- прозорість та принципи ефективного державного управління;
- підвищення стандартів цілісності й доброчесності та зниження рівня корупції;
- інтегрування в систему менеджменту, зокрема в сфері закупівель і військових операцій, стратегій будувannya цілісності, виховання доброчесності та зниження рівня корупції;
- залучення громадськості та організацій громадянського суспільства до діяльності із підвищення стандартів цілісності й доброчесності та зниження рівня корупції.

Одна з головних переваг цього курсу полягає в можливості обміну досвідом та професійними знаннями з представниками інших країн і міжнародних організацій. Курс запрошує відомих експертів та знайомить слухачів із цілою низкою різноманітних

прикладів з реального досвіду практичної діяльності. Таким чином слухачі можуть оцінити власну ситуацію на контекстному фоні інших країн та інших осіб за схожих обставин, і через таке порівняння навчитися виробляти практичні і реалістичні рішення проблем. Це також дозволяє адаптувати зміст курсу до особливостей конкретного регіону або вимог конкретного контингенту слухачів та сприяти розвитку зв'язків між представниками різних країн і організацій.

Цей курс вирішує два завдання. По-перше, він дає знання (як ідеї, так і практичні механізми) з питань боротьби із корупцією в сфері оборони/безпеки, і, по-друге, висвітлює важливу роль лідерів, додаючи слухачам впевненості в тому, що вони цілком здатні здійснити необхідні організаційні зміни.

Відділення Т1 з питань оборони/безпеки запрошує до спілкування країни, які зацікавлені в участі в міжнародному варіанті цього курсу, або якщо вони бажають адаптувати його для використання у своїх організаціях.

8. УДОСКОНАЛЕННЯ КОДЕКСІВ ПОВЕДІНКИ, СИСТЕМИ ЦІННОСТЕЙ ТА ПОВЕДІНКОВИХ МОДЕЛЕЙ

Керівні рекомендації зі сприяння проявам позитивної поведінки; найновіші дослідження з питань позитивного і негативного досвіду різних країн

Якісні програми реформ забезпечують зміцнення позитивних моделей поведінки та механізмів контролю. Було б помилкою думати, що головною метою антикорупційних програм має бути тільки стримування незаконної або неетичної поведінки. Насправді такі програми повинні приділяти належну увагу й заходам позитивного спрямування. По відношенню до сфери оборони/безпеки це означає посилення системи цінностей та кодексів поведінки офіцерів, посадовців і персоналу військових підрозділів.

В умовах найбільш ефективного режиму цілісності й добросовісності процес прийняття кожного окремого рішення існує в рамках системи чітко визначених етичних норм. Ці норми мають бути розроблені таким чином, щоб давати чіткі відповіді на питання: яка поведінка є прийнятною, а яка є недопустимою. Прийняття зобов'язань щодо дотримання вимог етичної поведінки підвищує рівень довіри суспільства до представників керівництва сектору оборони/безпеки і військових офіцерів, і не в останню чергу завдяки чіткому визначенню поведінки, якої від них очікують.

Чітке визначення того, що є етичним, а що – неприйнятним, дозволяє створити певні орієнтири та забезпечити ясність у сферах, в яких працівники часто опиняються перед необхідністю вирішення складних дилем. Постійне стимулювання й посилення працівниками організації норм морально-етичної поведінки зменшує кількість порушень антикорупційного законодавства і разом з тим дозволяє створити середовище, в якому прояви неприйнятної поведінки стануть більш помітними на загальному фоні, і таким чином спростити процес виявлення і нейтралізації подібних проявів.

У тісній співпраці з представниками великої кількості країн з усього світу ТІ провела аналіз і оцінку існуючих стандартів та досвіду використання норм етичної поведінки посадових осіб і офіцерів сектору оборони у відносинах з підприємствами-постачальниками товарів і послуг для збройних сил. У першому такому дослідженні (2008-09 рр.) взяли участь 32 країни світу¹⁶. В 2010 році ТІ здійснила друге (і більш детальне) дослідження, в якому взяли участь 12 країн: Аргентина, Австралія, Хорватія, Данія, Німеччина, Кенія, Литва, Норвегія, Саудівська Аравія, Іспанія, Швеція та Україна¹⁷. За результатами цього дослідження було визначено низку прикладів позитивного досвіду. Однак, у той же час, це дослідження виявило й сфери діяльності, які потребують подальшого вдосконалення, зокрема, що стосується освіти й підготовки та впровадження системи цінностей.

Уряди усіх держав, які брали участь у дослідженні, вже мають нормативно-правову базу, що регулює норми ділової етики. Ця нормативно-правова база складається із цілого комплексу різноманітних законодавчих актів, регламентів, законів про державну службу та адміністративних і кримінальних кодексів. Однак багато з країн не мають інструментів чи механізмів для роз'яснення та доведення вимог цих законів до кожного посадовця. До того ж, ці вимоги часто розпорочені по різних документах, а не зібрані в єдиному кодексі поведінки. Потребують серйозного вдосконалення й більшість з програм підготовчо-виховного спрямування та заходів із розповсюдження позитивного досвіду, і те ж саме стосується регулювання діяльності в сферах, найбільш уразливих до корупційного ризику.

Встановлення стандартів морально-етичної і ділової поведінки дає суспільству чіткий сигнал, що оборонна організація серйозно ставиться до проблеми корупції та діяльності зі зміцнення стандартів цілісності й доброчесності.

Якими мають бути якісні стандарти?

Програма заходів із забезпечення дотримання норм ділової поведінки буде найбільш успішною в тому випадку, якщо вона буде побудована на цінностях і морально-етичних стандартах, які відображають очікування суспільства по відношенню до оборонної організації. Тому розробка такої програми має здійснюватися за широкої й активної участі громадськості, що дозволить унеможливити розробку стандартів морально-етичної поведінки, призначених для суто «внутрішнього» використання.

Декларування особистих статків і майна

Одним із потужних інструментів перешкодження корупції є декларування державними посадовцями своїх особистих статків та майна, і користь цього заходу починають визнавати все більше й більше країн. Це особливо актуально для країн, де в державних організаціях відсутня потужна й добре розвинена і вкорінена культура цілісності й доброчесності, яка б зобов'язувала їх працівників чесно оприлюднюва-

Вставка 7: Основні елементи позитивного досвіду

- Єдиний легко доступний кодекс поведінки для всіх працівників, який міцно пов'язаний своїм корінням із системою морально-етичних норм і цінностей, є привабливим для читання, має просту структуру, насичений ілюстративними матеріалами, виконаний зручним для читання шрифтом та написаний цікавою (не канцелярською) мовою;
- чіткі інструкції щодо дотримання стандартів звітності й відповідальності, у тому числі, хто конкретно відповідає за програму впровадження морально-етичних норм поведінки, порядок інформування про випадки корупції та де можна отримати консультацію з відповідних питань;
- норми і правила попередження випадків підкупу; грошові винагороди, подарунки та гостинні прийоми; конфлікт інтересів та діяльність працівників після їх виходу з лав організації, бажано на основі ретельного аналізу конкретних прикладів із реальної діяльності;
- регулярні підготовчо-виховні заходи з питань етики й моральності та курси підвищення кваліфікації з цих питань, під час яких правила й норми будуть розглядатися в контексті реальних ситуацій;
- періодичне оновлення та вдосконалення змісту кодексу та відповідної програми заходів.

Одним із прикладів позитивного досвіду, опис якого можна вільно знайти в глобальній комп'ютерній мережі, є діяльність Міністерства оборони Австралії (див. список літератури).

ти інформацію, яка теоретично може поставити під сумнів їх добру репутацію. Крім оприлюднення інформації, яка допоможе виявити випадки незаконного збагачення окремих посадовців, декларування посадовцями своїх особистих статків сприяє підвищенню рівня довіри суспільства до оборонних організацій, зміцненню механізмів нагляду, контролю, звітності й відповідальності, а також допомагає в перешкодженні конфлікту інтересів¹⁸.

Наприклад, міністерства оборони Аргентини, Хорватії, Кенії і Литви вимагають від своїх працівників декларування усіх своїх особистих статків і доходів з метою виявлення можливого конфлікту інтересів. Результати аналізу декларацій разом з іншими документами аналогічного змісту згодом передаються на розгляд комісії з питань етики та/або відкрито оприлюднюються.

Особливо суворий режим декларування запроваджений в Аргентині, де посадовець протягом 30-ти робочих днів після вступу на посаду зобов'язаний під присягою підтвердити свою декларацію про відсутність конфлікту інтересів. Дані, що містяться в деклараціях, підлягають щорічному оновленню чи уточненню, а остання декларація подається не пізніше, ніж через 30 днів після звільнення з посади. Декларації мають подаватися у чітко встановлені для цього терміни, недотримання яких тягне за собою відповідні санкції. Систему декларування особистих статків для представників

офіцерського складу та посадових осіб високого рангу також запровадило й Міністерство національної оборони Польщі.

Різні країни застосовують власні системи декларування, але існують певні загальні принципи, дотримання яких дозволить підвищити ефективність процесу декларування посадовцями своїх особистих статків і майна¹⁹:

- **Мета декларування:** полягає у перешкоджанні спробам власного збагачення за рахунок корупції, чи в попередженні конфлікту інтересів, чи і того й іншого? Від відповіді на це питання залежатимуть і вимоги. Якщо метою декларування є боротьба із спробами збагачення через корупцію, в багатьох випадках дуже корисним було б створення в межах системи незалежної структури, яка б мала повноваження із проведення відповідних розслідувань.

Вставка 8: Повідомлення про випадки корупції у безпечний для інформаторів спосіб

Уряди держав, міжнародні організації, структури бізнесу та громадянське суспільство все частіше визнають важливість системи інформування про факти корупційної поведінки як потужного інструменту стримування корупції. Оборонні організації деяких країн вважають, що повідомлення про випадки корупційної поведінки є морально-етичним обов'язком посадових осіб, однак на практиці міністерства оборони лише декількох країн створили конкретні безпечні канали інформування, якими працівники організацій могли б користуватися на умовах анонімності.

Унікальною в своєму роді є система анонімного інформування, створена в Міністерстві оборони Австралії. До її складу входить «гаряча лінія» для співробітників міністерства, яка працює в цілодобовому режимі²⁰. Посадові особи мають змогу особисто зустрічатися з представниками відповідного слідчого органу або порушувати певні проблеми на сайті міністерства в локальній мережі Інтранет. Міністерство підготувало невеликий посібник, з якого працівники можуть отримати детальні інструкції щодо користування системою інформування. В ньому також висвітлюються такі питання, як збереження анонімності інформатора та порядок проведення розслідування повідомлених фактів.

В Аргентині працівники можуть анонімно повідомляти відповідні органи про свої підозри щодо участі посадовців в корупції, скориставшись електронною системою, доступ до якої здійснюється з головної сторінки на офіційному веб-сайті міністерства оборони. Через цю систему повідомлення надходять безпосередньо до міністра оборони²¹.

Хоча в країні не існує окремого законодавства, яке забезпечувало б захист анонімних інформаторів, міністерство намагається вживати всіх необхідних захисних заходів в залежності від обставин кожного окремого випадку.

Вставка 9: Організація науково-практичної конференції з питань виховання цілісної й доброчесної поведінки: український досвід

У Києві відбулася науково-практична конференція з питань уніфікації тренувально-навчальних модулів у сфері будувannya цілісності й виховання доброчесності, де були присутні керівники академій збройних сил і силових структур України, у тому числі Служби безпеки, Міністерства оборони, Міністерства внутрішніх справ та Державної прикордонної служби. Мета цього заходу полягала в забезпеченні умов для того, щоб представники підрозділів сектору оборони/безпеки, які мають однакові звання та виконують аналогічні функції, отримували освіту, підготовку і виховання з питань цілісності й доброчесності за однаковими стандартами.

Учасники конференції узгодили рішення про створення постійної робочої групи з питань освіти й підготовки у сфері будувannya цілісності і виховання доброчесності, яка забезпечить розробку ефективної і узгодженої програми освітньо-виховних заходів із будувannya цілісності й виховання доброчесності в організаціях оборонного сектору. Робоча група, до складу якої увійшли представники усіх зацікавлених організацій, планує здійснити аналіз і оцінку існуючого стану освітньо-виховної діяльності в сфері боротьби із корупцією у кожній із цих організацій, зокрема механізмів перешкоджання корупції та притягнення порушників до відповідальності. За результатами цих досліджень будуть створені навчальні матеріали та уніфікована національна освітньо-виховна програма з питань будувannya цілісності і виховання доброчесності, яка буде застосовуватися в підрозділах усіх організацій сектору оборони/безпеки.

- *Доступність відповідної інформації для громадськості:* грань, що відділяє право громадськості на доступ до інформації та право посадовця на конфіденційність приватної інформації, може бути дуже тонкою, зокрема у випадках, коли до майнових декларацій включаються дані, що стосуються дружини/чоловіка посадової особи. Механізм, який запроваджений в Аргентині, передбачає розподілення видів інформації за категоріями в залежності від того, чи підпадає інформація певного виду під вимогу про обов'язкове повідомлення, чи ні. Запровадження цього механізму дозволяє уникнути більшості з проблем такого роду.
- *Перевірка наданої інформації:* для забезпечення ефективності процесу декларування статків бажано, щоб надана інформація піддавалася незалежній і об'єктивній перевірці, яку мають здійснювати працівники, що володіють відповідною кваліфікацією. Дуже корисним з точки зору оцінки посадовців на предмет корумпованості може бути використання системи тривожних симптомів або так званих «червоних прапорців», а також активна позиція засобів масової інформації.
- *Покарання:* особливо потужним стримуючим фактором може бути впровадження системи покарань в залежності від конкретного типу і масштабу порушень, наприклад, за

повідомлення в майновій декларації неправдивих даних. Суворість покарання може варіюватися від адміністративних санкцій (догана, пониження в званні чи на посаді, тимчасове відсторонення від посади або звільнення) до кримінальної відповідальності.

- *Зв'язок із кодексом поведінки:* вимога щодо обов'язкового декларування особистих статків і майна має бути жорстко зафіксована в чіткому й повноцінному кодексі поведінки (далі див. частину «Ділова поведінка»).

Вставка 10: Декларування статків і майна; освітньо-виховна діяльність в сфері закупівель та укладання контрактів: аргентинський досвід

Декларування статків і майна

Аргентинські посадовці зобов'язані декларувати усі свої особисті статки і майно. Інформація, що міститься у відповідних деклараціях, розподілена на дві категорії: до першої належить інформація, що підлягає оприлюдненню, а до другої – конфіденційна інформація.

Інформація, що підлягає оприлюдненню, містить дані про усі статки і майно, які знаходяться у власності конкретної посадової особи, його/її дружини/чоловіка та їх неповнолітніх дітей. Це стосується, зокрема, об'єктів нерухомості, особистої власності, капіталів у вигляді цінних паперів та акцій, кредитів, в тому числі іпотечних, заробітної плати та щорічних доходів/витрат, пов'язаних із приватною практикою, а також оренди приміщень та соціального забезпечення. Крім того, у своїй декларації посадова особа має надавати дані про джерела надходження коштів та походження статків, а також про дати придбання цією особою усіх об'єктів власності за відповідний період часу.

Декларації особистих статків і майна посадовців відкриті для доступу простих громадян після заповнення ними спеціальної форми із зазначенням мети такого прохання.

Надана в декларації інформація конфіденційного характеру містить дані про усі банківські рахунки, що належать посадовій особі, номери її кредитних карток, про банківські сейфи та точне місце розташування об'єктів нерухомості, що знаходяться в її особистій власності. Доступ до цієї інформації мають тільки органи судової влади і прокуратури.

Освітньо-виховна діяльність в сфері закупівель та укладання контрактів:

За ініціативою Управління з питань прозорості у складі Міністерства оборони Аргентини та в якості одного з основних елементів його політики прозорості, антикорупційний орган організував для офіцерів збройних сил, які мають повноваження із підготовки та укладання контрактів, декілька навчальних курсів, присвячених питанням прозорості процесів закупівель та укладання контрактів. Слухачі курсів отримують підготовку з питань політики прозорості та боротьби із корупцією. На прохання Управління з питань прозорості зміст курсу був направлений для розгляду й оцінки спеціалістами ТІ. Він надає основні відомості про кримінальні аспекти корупції та різноманітні шляхи забезпечення дотримання вимог політики прозорості при здійсненні формальних процедур, пов'язаних із підготовкою та укладанням контрактів. Після оцінки спеціалістами ТІ оновлений за їх рекомендаціями курс буде запропонований усім офіцерам і посадовцям збройних сил, які відповідають за контрактну і закупівельну діяльність.

Підготовка, освіта й виховання представників керівного складу

Бажано було б, щоб усі заходи з етичного виховання були узгоджені між собою, починаючи від ознайомлення із базовими поняттями та принципами, які мають культивуватися серед працівників під час основного курсу підготовки і далі закріплюватися впродовж всієї їх професійної кар'єри. Такі заходи можуть здійснюватися в рамках курсів підвищення кваліфікації перед присвоєнням чергового військового звання чи курсів для штабних офіцерів, і мають передбачати вивчення конкретних прикладів етичної поведінки й аналіз складних дилем та їх інтегрування в усі аспекти практичної підготовки.

Для представників керівного складу підготовка з питань будування цілісності й виховання доброчесності має здійснюватися в рамках окремого навчального модуля, розробленого спеціально для цієї категорії працівників і присвяченого виключно питанням цілісності й доброчесності. Такий модуль може використовуватися як окремий курс для працівників, які досягли певного військового звання (як правило, полковника), або як спеціальний предмет курсу для штабних офіцерів.

9. ЗАЛУЧЕННЯ ВІЙСЬКОВИХ ПОСТАЧАЛЬНИКІВ

Упродовж останніх п'яти років спостерігається тенденція, коли підприємства оборонної промисловості все частіше виявляють бажання долучитися до антикорупційної реформи. Уряди держав можуть скористатися цією тенденцією для прискорення темпів своїх реформ.

У цій главі надаються приклади того, як уряди і підприємства можуть взаємно сприяти своїй діяльності із підвищення стандартів цілісності й доброчесності в оборонному секторі. Наприклад, уряди можуть забезпечувати й підтримувати сприятливе зовнішнє середовище для ведення бізнесу, а також вимагати від підприємств, з якими вони підтримують господарсько-економічні стосунки, дотримання високих стандартів цілісності й доброчесності, зокрема, через притягнення корупціонерів до відповідальності та перешкоджання проявам корупційної поведінки. Підприємства, у свою чергу, можуть підвищити власні стандарти цілісності й доброчесності шляхом забезпечення належного дотримання вимог законодавства та шляхом колективної діяльності, таким чином демонструючи своє бажання працювати в середовищі, вільному від хабарництва.

За результатами декількох досліджень, міжнародний оборонний сектор входить до числа найбільш корупційно небезпечних сфер діяльності у всьому світі. Одним з таких досліджень є індекс хабародавців (Bribe Payer's Index), який визначає TI. У 2002 році сектор озброєнь і оборонної продукції опинився на другій позиції в рейтингу найбільш корумпованих галузей промисловості.

Згідно з рейтингом оцінки ризиків в комерційному секторі за 2006 рік, який щорічно укладає міжнародне аналітичне агентство «Контроль ризиків» (Control Risks), близь-

Малюнок 8: Індекс хабародавців за 2002 рік

ко третини опитаних працівників оборонного сектору вважали, що в попередньому році їх підприємства втратили мінімум один контракт через підкуп представників замовника, до якого вдалася конкуруюча фірма. Вони також заявили, що вважають це головним аргументом проти участі їх підприємства в тендерах (див. Малюнок 9). Отже це пояснює, чому оборонні компанії уникають стосунків із країнами, де, як вони вважають, їх бізнес буде пов'язаний із великими ризиками, в першу чергу з точки зору корупційної небезпеки. Тому зрозуміло, що вирішення цієї проблеми відповідає інтересам оборонних підприємств і в той же час відкриває широкі можливості для співпраці між оборонними відомствами різних країн та військово-промисловою спільнотою.

Співпраця з оборонними підприємствами

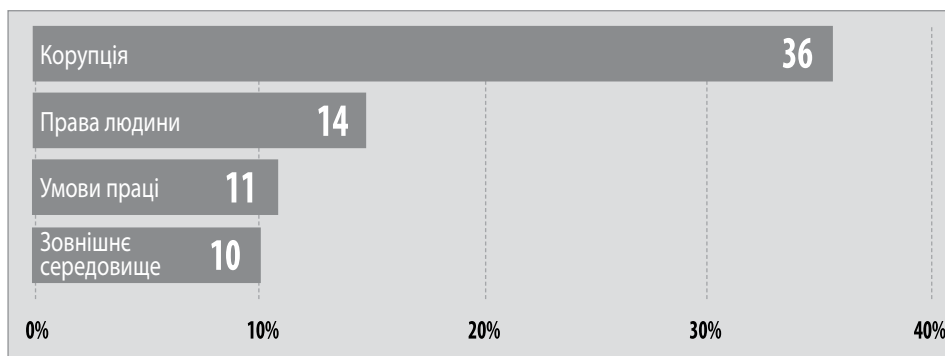
Коли оборонна організація приймає рішення про необхідність боротьби із корупцією та отримує необхідні знання і виробляє відповідну стратегію, працівникам організації необхідно знайти партнерів для того, щоб забезпечити стримування корупції в усіх структурах сектору оборони. Такі партнерства відіграють важливу роль у виявленні сфер, де механізми корупції традиційно функціонують окремо один від одного.

Програми антикорупційних заходів ніколи не будуть ефективними, якщо вони розробляються і виконуються без участі виробничої спільноти. Активна співпраця між державними оборонними організаціями і підприємствами військової промисловості може допомогти в нейтралізації «джерел живлення» корупції в оборонному секторі. Кожна із сторін цього партнерства могла б запропонувати іншій стороні свою допомогу й підтримку в реалізації заходів із будування цілісності й виховання доброчесної поведінки, та відмовитися від господарсько-економічних стосунків із структурами, які вважаються корумпованими, незалежно від того, чи це є підприємство-виробник, чи організація, яка займається державними закупівлями. Одна з найбільш серйозних проблем, які турбують оборонні організації, полягає в тому, що вони не завжди отримують можливість працювати з відомими виробниками, які мають змогу постачати продукцію високої якості. Поважні компанії з «чистою» репутацією уникають середовищ, уражених вірусом тотальної системної корупції, та використовують механізми суворого контролю, які допомагають мінімізувати можливості для корупції, що можуть виходити з боку їх власних підрозділів чи посередників. Це може дати міністерству оборони потужний стимул для впровадження антикорупційних реформ.

Співпраця між виробниками оборонної продукції

Існує багато можливостей для участі підприємств приватного сектору в програмі заходів із будування цілісності, виховання доброчесності та зниження корупційного ризику на будь-якому з етапів програми. Підприємства можуть дати уряду чіткий сигнал, що вони не мають наміру брати участі в хабарництві чи корупційній практиці, що, безумовно, матиме потужний позитивний вплив на посадовців та організації в цілому. У таких сферах діяльності, як видобувна промисловість, водне господарство, банківська справа та будівництво, провідна роль у підвищенні стандартів цілісності й доброчесності належить саме підприємствам приватного сектору. Якщо підприємства дійсно бажають сприяти підвищенню цих стандартів в оборонних організаціях, вони повинні підвищувати відповідні стандарти й у стосунках між собою. Один із шляхів, за допомогою якого виробники можуть підвищувати стандарти доброчесної поведінки, полягає у створенні антикорупційного форуму та запровадженні кодексу стандартів поведінки.

Наприклад, свої зусилля в боротьбі із корупцією об'єднали підприємства оборонної промисловості держав Євросоюзу, а координуванням відповідних заходів займа-

Малюнок 9: Причини, через які виробники можуть відмовитися від участі в тендерах на постачання своєї продукції (за результатами дослідження, здійсненого агентством Control Risks в 2006 р.)

ються асоціації підприємств аерокосмічної і оборонної промисловості Європи. Після зустрічей керівників провідних оборонних підприємств, які відбулися за сприяння ТІ, асоціаціями була утворена група з розробки комплексу загальних галузевих стандартів CIS (Common Industry Standards), яких мають дотримуватися самі асоціації та підприємства, що входять до їх складу.

Загальні галузеві стандарти, які були ухвалені в 2008 році, регулюють наступні сфери:

1. Дотримання вимог законодавства та нормативних положень.
2. Можливість застосування цих стандартів по відношенню до провідних організацій, посередників та консультантів.
3. Заборона корупційної практики.
4. Подарунки та гостинні прийоми.
5. Благодійні внески та інша підтримка діяльності політичних партій.
6. Агенти, консультанти та посередники – обережність і увага; положення законодавства; гонорари; контроль/перевірка і т. ін.
7. Програми заходів із будівництва цілісності й виховання доброчесності.
8. Санкції.

З того часу, як були розроблені стандарти CIS (2007), національні асоціації Франції і Сполученого Королівства спільними зусиллями працюють над створенням національних антикорупційних форумів для забезпечення практичної реалізації цих стандартів. Аналогічний (та набагато більший) форум існує й у США, де він носить назву «Ініціатива оборонної промисловості» (Defense Industry Initiative, див. Вставку 12).

Крім того, Союз британських підприємств аерокосмічної галузі та Асоціація виробників оборонної продукції Сполученого Королівства підготували невеликий довідник із рекомендаціями щодо практичного застосування стандартів CIS²².

Аналогічні заходи здійснюються й у інших промислових галузях (див. Вставку 11).

Ще одним прикладом спільної діяльності підприємств оборонної промисловості є обмін позитивним досвідом. Наприклад, у США після гучних скандалів, пов'язаних із неетичною поведінкою деяких відомих виробників оборонної продукції, в 1986 році була започаткована ініціатива оборонної промисловості «Ділова етика й поведінка» (Defense Industry Initiative on Business Ethics and Conduct, DII), метою якої було запровадження на рівні всіх оборонних структур країни спільних ідеалів етики, цілісності й доброчесності (див. Вставку 12). У рамках ініціативи DII для її учасників кожного року організуються форуми позитивного досвіду та здійснюються широкомасштабні підготовчо-виховні заходи з питань етики та ділової поведінки. За більш детальною інформацією рекомендуємо звернутися до веб-сайту за адресою: www.dii.org.

Санкції за порушення підприємствами встановлених вимог і стандартів

У кінцевому рахунку ці зусилля, які мають на меті зміцнення взаємної довіри між суспільством і підприємствами приватного сектору, не можуть бути достатньо ефективними без запровадження санкцій за порушення антикорупційного законодавства і відповідних нормативних положень. Завдяки підприємствам, які дотримуються усіх норм етичної по-

Вставка 11: Приклади успішної співпраці підприємств на галузевому рівні

Нафтогазова і видобувна промисловість

Ініціатива «Прозорість підприємств видобувної галузі промисловості» (Extractive Industry Transparency Initiative, EITI) являє собою широку коаліцію, яка об'єднує організації громадянського суспільства, уряди, промислові підприємства, інвесторів і міжнародні організації, та встановлює всесвітні стандарти прозорості витратів і доходів у видобувних галузях різних країн світу. Ініціатива EITI була започаткована в 2002 році з метою боротьби із наслідками явища, відомого як «прокляття природних ресурсів». Парадоксальність цього явища полягає в тому, що країни, багаті на природні ресурси, як правило, більше, ніж інші країни, страждають від бідності, корупції та конфліктів, які процвітають на підґрунті постійної боротьби за багатства. Багато з цих проблем обумовлюються низькою якістю і слабкістю державного управління. Ініціатива EITI спрямована на вдосконалення системи державного управління в країнах-учасницях шляхом підвищення стандартів прозорості, звітності й відповідальності у видобувній галузі. У заходах в рамках цієї ініціативи активну участь беруть як уряди держав, так і підприємства, що займаються видобуванням і експлуатацією природних ресурсів.

За додатковою інформацією рекомендуємо звернутися до веб-сайту: www.eiti.org.

ведінки, оборонні організації можуть застосовувати санкції проти тих, хто не здатен забезпечити дотримання тих самих стандартів. Першочергова увага – у вигляді притягнення до відповідальності через механізми кримінального правосуддя – має приділятися намаганням деяких підприємств корупційним шляхом отримати переваги перед конкурентами. Оборонні організації можуть посилити мотивацію до відмови від корупції, запровадивши «чорні» списки підприємств, які були визнані – на основі судового рішення або власного зізнання під час розгляду обвинувачень у суді – винними в участі у корупційній практиці. Вставка 13 надає опис практики використання «чорних» списків в контексті більш загального регулювання діяльності оборонних підприємств США.

Уряди

Важлива роль у залученні до програми реформ як національних, так і міжнародних виробників належить найвищим керівникам організацій сектору оборони/безпеки. Така діяльність може передбачати деякі або усі із наступних заходів:

- зустріч із збірною делегацією підприємств-виробників та стимулювання їх до вироблення спільної ініціативи у відповідній промисловій галузі;
- регулярні зустрічі з представниками галузевих організацій для аналізу і моніторингу досягнутих результатів;
- постійне і наполегливе нагадування іноземним виробникам про те, що вони мають певні зобов'язання за угодою про впровадження стандартів CIS, і що уряд очікує від них суворого дотримання цих стандартів;
- під час галузевих конференцій та інших подібних заходів, регулярні виступи із доповідями про важливість дотримання виробниками оборонної продукції високих стандартів ділової поведінки;
- здійснення ретельного аналізу сфер, де уряду необхідно вжити суворих заходів з метою створення більш сприятливих умов для реалізації галузевих реформ.

10. ЗАЛУЧЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Структури оборони й безпеки часто характеризуються низьким рівнем інтегрованості в суспільство, який відображає їх намагання вирішувати всі свої проблеми тільки за рахунок власних зусиль. Проте реформи будуть більш успішними й ефективними, якщо вони будуть реалізовуватися у співпраці із громадянським суспільством.

Організації громадянського суспільства здатні зробити вагомий внесок у боротьбу із корупцією в секторі оборони/безпеки. Вони можуть здійснювати незалежні дослідження й аналізи, які допоможуть оборонній організації оцінити результати власної антикорупційної діяльності та підвищити ефективність і вірогідність успішної реалі-

Вставка 12: Ініціатива оборонної промисловості «Ділова етика й поведінка»

У Сполучених Штатах після низки гучних скандалів, пов'язаних із неетичною поведінкою деяких відомих виробників оборонної продукції, в 1986 році була започаткована ініціатива оборонної промисловості «Ділова етика й поведінка» (DII), метою якої було запровадження на рівні усіх оборонних структур країни спільних ідеалів етики, цілісності й доброчесності. Ініціатива DII робить свій внесок у розвиток федеральної нормативно-правової бази США. Він полягає в запровадженні шести принципів, навколо яких мають об'єднуватися виробники і галузеві асоціації. На сьогоднішній день ці принципи полягають в наступному:

1. Кожен з учасників ініціативи повинен запровадити в усіх своїх підрозділах офіційно затверджений кодекс етичної поведінки та забезпечити дотримання його вимог. Такий кодекс має встановити високі етичні цінності й стандарти, дотримання яких очікується від усіх працівників організації, яка є учасницею ініціативи.
2. Кожен з учасників ініціативи повинен забезпечити належну підготовку усіх працівників своєї організації щодо виконання ними своїх обов'язків, що випливають із кодексу етичної поведінки.
3. Учасники мають забезпечити умови для виявлення випадків порушення кодексу поведінки шляхом створення внутрішньої системи інформування, яка б убезпечувала інформаторів від можливих репресивних дій.
4. Учасники зобов'язані самостійно забезпечити управління відповідними процесами шляхом реалізації механізмів нагляду й контролю за дотриманням вимог федерального законодавства з питань закупівель та впровадження системи добровільного інформування компетентних органів про випадки порушення вимог федерального законодавства з питань закупівель.
5. Усі учасники зобов'язані обмінюватися між собою позитивним досвідом у сфері реалізації принципів DII; усі учасники зобов'язані брати участь у щорічному форумі, присвяченому питанням розповсюдження позитивного досвіду.
6. Усі учасники мають бути підзвітними суспільству.

Більш детальну інформацію можна знайти тут: www.dii.org.

Вставка 13: «Чорний» список військово-повітряних сил США

Військово-повітряні сили США мають великий досвід стосунків із виробниками оборонної продукції. Вони розробили систему, яка дозволяє застосовувати норми федеральних законів для стримування корупції й покарання порушників антикорупційного законодавства, з одного боку, та стимулювання етичної поведінки, з іншого боку.

У складі організацій і відомств американського уряду є спеціальні посадовці, які займаються вирішенням питань щодо повного чи тимчасового відсторонення від виконання державних замовлень підприємств, які порушують затверджені правила поведінки. «Чорний» список таких підприємств, який постійно оновлюється, знаходиться у відкритому доступі в глобальній мережі Інтернет. Перед укладанням нових контрактів посадовці із відповідними повноваженнями мають впевнитися в тому, що підприємства, які претендують на ці контракти, не внесені до «чорного» списку. Прийняття рішення про довічне або тимчасове внесення до «чорного» списку означає, що відповідні особи чи організації не можуть претендувати на подальше отримання контрактів від будь-яких із відомств чи установ, що знаходяться в підпорядкуванні федерального уряду США.

Рішення про внесення підприємств чи окремих осіб до «чорного списку» приймається у випадках, якщо вони мали відношення до будь-якого злочину, пов'язаного із порушенням вимог ділової етики й добросовісності, у тому числі шахрайством та корупцією. Можливість внесення до «чорного» списку виступає достатньо потужним фактором стримування від участі в подібній діяльності. Рішення про відсторонення особи чи підприємства від участі в держзамовленнях приймається й тоді, коли мали місце випадки неналежного виконання ними своїх зобов'язань за укладеними контрактами, а також на інших серйозних підставах, встановлення яких віддається на розсуд посадових осіб, які володіють повноваженнями із вирішення відповідних питань.

Відповідальна особа ВПС США, яка приймає рішення про відсторонення певних організації та осіб від участі в держзамовленнях, також здійснює нагляд за відповідними розслідуваннями уряду США та процедурами притягнення до відповідальності постачальників ВПС, які підозрюються в діях, заборонених законодавством про державні закупівлі. Правовою основою такої діяльності є федеральний закон США «Про позови проти шахрайства» (False Claims Act, 31 U.S.C. §3729-3733). Цей закон стимулює людей, не пов'язаних із урядом чи державними організаціями, до подання позовів проти виконавців замовлень федерального уряду, гарантуючи їм отримання певного відсотка від суми відшкодованих збитків. Держава також вимагає від підприємств обов'язкового інформування компетентних органів про випадки неналежної поведінки, а підприємства, які не дотримуються цієї вимоги, позбавляються права участі у виконанні державних замовлень.

Стимули для суворого дотримання американськими підприємствами стандартів етичної поведінки забезпечені у національній директиві, що регулює правила визначення міри покарання. Згідно із цим документом міра покарання підприємств, які обвинувачуються в порушенні встановлених норм поведінки, визначається з урахуванням ефективності програми заходів конкретного підприємства із забезпечення дотримання його працівниками норм ділової етики й поведінки. Міра покарання залежить і від масштабу та ефективності діяльності підприємства із перешкоджання проявам неетичної поведінки. Крім того, при обранні підрядних організацій американські ВПС намагаються віддавати перевагу підприємствам, відомим своєю добросовісною і етичною поведінкою²³.

зації програми реформ. Громадянське суспільство може сприяти впровадженню механізмів моніторингу й контролю, які дозволять встановити більш чіткі і прозорі процедури і в кінцевому рахунку підвищити рівень довіри до структур оборони й безпеки країни. Воно також може стати учасником публічного обговорення відповідних питань, а згодом і діяльності, яка буде здійснюватися за результатами такого обговорення.

Оскільки організації громадянського суспільства, як правило, не беруть участі в діяльності політичних партій і можуть розглядатися як нейтральні, незалежні від уряду гравці, співпраця із ними є ознакою відкритості, яка підвищує рівень довіри до уряду країни. Громадянському суспільству належить провідна роль не тільки в країнах розвиненої сталої демократії, але й у державах з перехідною економікою, посттоталітарних державах та тих, що пережили військові конфлікти. Його знання й досвід можуть безпосередньо сприяти структурам оборони/безпеки у їх діяльності із виявлення й визначення корупційних ризиків, розробки і запровадження заходів із перешкоджання цим ризикам та моніторингу отриманих результатів.

Багато матеріалів цього посібника присвячені питанням участі громадянського суспільства в діяльності структур оборони/безпеки, але конкретно в цій главі участь громадянського суспільства розглядається в якості одного з елементів загальної довгострокової стратегії організацій сектору оборони/безпеки.

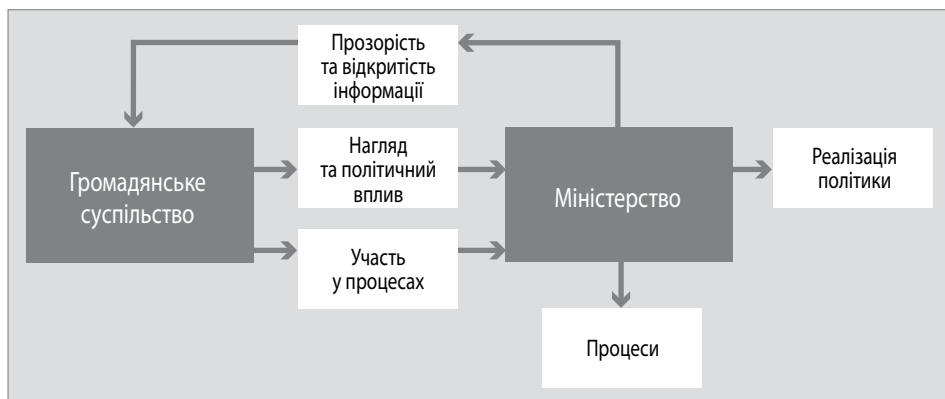
Співпраця із громадянським суспільством

Метою участі громадянського суспільства в діяльності оборонної організації є сприяння у будівництві більш потужних і ефективних збройних сил, які будуть діяти під цивільним наглядом та відповідати очікуванням народу, якому вони служать. Організації громадянського суспільства можуть висловлювати точки зору, які за інших обставин оборонні організації ніколи б не почули, забезпечуючи таким чином існування важливої ланки, якої бракує, в ланцюгу, що з'єднує збройні сили із суспільством.

Ми вважаємо за необхідне розробити такий порядок, за якого консультації з громадянським суспільством стануть нормою життя оборонної організації. Нижче надається опис напрямків діяльності, де такі консультації були б дуже бажаними і корисними:

Формування політики

Громадянське суспільство може допомогти у формуванні політики, виступаючи в якості провідника поглядів громадян на оборонну політику. Це може відбуватися як на парламентському рівні – через подання пропозицій на розгляд комітету з питань оборони або здійснення впливу на його членів – так і шляхом консультацій, ініційованих самою обороною організацією. Роблячи свій внесок у формування політики, організації громадянського суспільства мають право вимагати від оборонних організацій дотримання високих стандартів цілісності, добросовісності і прозорості.

Малюнок 10: Участь громадянського суспільства в діяльності із оборонних закупівель

Прозорість бюджету

Для забезпечення успішної діяльності структур оборони/безпеки суспільство має бути впевненим у тому, що у своїй діяльності вони дотримуються високих стандартів цілісності й доброчесності. Один з найкращих шляхів до підвищення рівня суспільної довіри полягає в забезпеченні максимальної відкритості в питаннях, що стосуються бюджетів, фінансів і доходів. При здійсненні реформ, спрямованих на підвищення рівня суспільної довіри до своїх оборонних/безпекових інститутів, уряди деяких держав приділяють особливу увагу саме заходам із забезпечення прозорості фінансових аспектів їх діяльності.

Закупівлі

Це один із пріоритетних напрямків діяльності, де допомога громадянського суспільства може бути особливо корисною, наприклад, коли вона надається у вигляді незалежного нагляду й контролю (це питання частково розглядається в Главах 15 і 16). Крім того, оборонне відомство могло б на регулярній основі організовувати «круглі столи» з конкретних питань оборони й безпеки. Такі зустрічі дозволять усім зацікавленим гравцям збиратися разом для того, щоб більше дізнаватися один про одного та в легкій неформальній атмосфері обмінюватися своїми думками. «Круглі столи» могли б служити в якості спільного форуму для широкого кола внутрішніх і зовнішніх гравців, зокрема міністерств оборони й фінансів, виробників оборонної продукції, громадянського суспільства та засобів масової інформації.

Залучення і участь суспільства

Залучення та активна участь громадянського суспільства безпосередньо впливають на підвищення рівня суспільної довіри. Стимулювання представників керівництва до

розвитку між відповідними організаціями і зовнішнім світом партнерських стосунків, міцно і глибоко пов'язаних із потребами та очікуваннями суспільства, підвищить рівень суспільної довіри до цих організацій, і таким чином дозволить їм більш ефективно виконувати покладені на них завдання та додати їм легітимності в очах суспільства.

Участь громадянського суспільства в реформувальних заходах

Залучення громадянського суспільства може відбуватися вже на перших етапах процесу реформ, особливо коли йдеться про розробку стратегії, і повинно стати звичайним явищем у діяльності оборонної організації. Це може привести до необхідності внесення суттєвих змін у формат роботи міністерства оборони. При цьому технологія менеджменту змін має бути спрямована на подолання внутрішнього опору і створення серед працівників організації почуття впевненості в ефективності й надійності нової системи стосунків.

Організація взаємодії між громадянським суспільством і оборонними інституціями

Залучення громадянського суспільства може відбуватися декількома шляхами. Міністр оборони може призначити представника громадянського суспільства для здійснення керівництва антикорупційними реформами. Бажано, щоб це був високоавторитетний спеціаліст, зокрема, з досвідом роботи в сфері оборони. Наприклад, на перших етапах процесу реформ, спрямованих на будівництво цілісності і підвищення стандартів добросовісної поведінки, Міністр національної оборони Польщі призначив керівником антикорупційних реформ члена правління представництва ТІ в Польщі.

Інтеграція з громадянським суспільством може розпочинатися і з розробки програми реформ після здійснення міністерством процесу оцінки власного рівня цілісності

Вставка 14: Науково-практична конференція держав Південно-Східної Азії з питань співробітництва у сфері нетрадиційної безпеки

У червні 2010 року Асоціація держав Південно-Східної Азії і організації громадянського суспільства організували другу науково-практичну конференцію з питань співробітництва у сфері нетрадиційної безпеки. Під час цього дводенного заходу представники різних зацікавлених гравців даного регіону обговорювали питання підвищення рівня довіри і взаєморозуміння між організаціями громадянського суспільства і військовими структурами. При цьому головна увага приділялася питанням цивільно-військової співпраці під час надзвичайних ситуацій гуманітарного характеру, а також негативним наслідкам відсутності координації і взаємної довіри між збройними силами і громадянським суспільством з точки зору ефективності військової діяльності. У конференції взяли участь більше 170-ти представників збройних сил, спеціалізованих організацій громадянського суспільства, міністерств оборони, внутрішніх справ і закордонних справ та багатьох інших зацікавлених структур.

й доброчесності (див. Главу 2). Залучення громадянського суспільства на цьому етапі дозволить йому зробити власний внесок у формування політики реформ та створення певних еталонних показників, на фоні яких будуть вимірюватися й оцінюватися отримані результати. Крім того, організації громадянського суспільства можуть стати учасниками парламентських консультацій і слухань, під час яких вони зможуть формулювати та офіційно вносити на розгляд законодавчої влади свої пропозиції щодо напрямків і змісту реформ. Проте ефективність такого підходу залежатиме від ступеня зрілості громадянського суспільства та наявності відповідних парламентських механізмів.

Громадянське суспільство також може співпрацювати безпосередньо із підприємствами оборонної промисловості, стимулюючи їх до підвищення стандартів власної поведінки та створюючи можливості для участі оборонних підприємств у відкритих дискусіях з питань формування в галузі середовища, вільного від корупції і неетичної поведінки.

ВІЙСЬКОВІ ОПЕРАЦІЇ

За останні 50 років характер військових операцій суттєво змінився

Сучасне військово-оперативне середовище складається із операцій військового втручання, миротворчих місій та міжнародних операцій військової допомоги державам, що потерпають від внутрішніх збройних конфліктів. У цьому середовищі проблема корупції розглядається з трьох різних точок зору в залежності від комплексу чинників, що її обумовлюють, як:

- головна проблема оперативного середовища, де корупція є основною причиною і одночасно наслідком конфлікту;
- ризик, який може виникнути всередині військового контингенту, розміщеного на території відповідної країни, і до боротьби з яким необхідно підготуватися, причому незалежно від того, чи це є внутрішній конфлікт, міжнародне втручання чи миротворча місія;
- головна проблема періоду після завершення військової фази операції, коли проводяться переговори і за їх результатами здійснюються державотворчі заходи, які вимагають усунення умов для подальшого поширення масштабів і поглиблення коріння корупції.

У цьому розділі ми розкажемо:

- яким чином розміщений на території держави військовий контингент може підходити до питання подолання корупції як одного із головних чинників успіху військової операції, з наданням рекомендацій щодо розробки доктрин, а також організації освітньо-виховних і підготовчих заходів (Глава 11);

- чому корупція в державі, що потерпає від збройного конфлікту, може розглядатися як головна проблема оперативного середовища, і яким чином вона може впливати на успіх переговорів із розв'язання конфлікту (Глава 12);
- яким чином можна підвищити стандарти цілісності й доброчесності при укладанні контрактів на території держави, де проводиться військова операція, особливо в контексті підприємств цієї держави (Глава 13).

11. ПИТАННЯ ПЛАНУВАННЯ І РОЗРОБКИ СТРАТЕГІЙ ЩОДО КОНФЛІКТНИХ СЕРЕДОВИЩ

Корупція є однією із стратегічних проблем збройних сил, що беруть участь у військових операціях. Нижче пропонується низка рекомендацій щодо розробки доктрин та змісту освітньо-виховних і тренувальних заходів перед відправленням контингенту в зону військової операції.

До останнього часу вважалося, що збройні сили можуть не перейматися проблемою корупції і розглядати її як питання суто цивільного управління. Однак сучасний досвід різних країн світу, від Афганістану до Боснії і Колумбії, свідчить про те, що збройним силам необхідно активно працювати над цим питанням – шляхом розробки відповідних доктрин та організації освітньо-виховних і тренувальних програм.

Належна підготовка до вирішення проблем корупції, яких би аспектів військової операції вони не стосувалися, допоможе підвищити вірогідність успішного завершення військової місії в цілому. В цій главі ми розкажемо про те, яким чином питання корупції можна органічно інтегрувати в оперативні доктрини та процеси планування й аналізу військових місій, а також надамо рекомендації стосовно змісту відповідних освітньо-виховних і підготовчих заходів безпосередньо перед направленням контингенту в зону військової операції. Вивчення обставин і особливостей військових операцій в конкретних країнах дозволяє зробити певні висновки на майбутнє та визначити приклади позитивного досвіду. Їх можна використовувати для подальшого вдосконалення відповідних доктрин і підготовчо-виховних програм, завдяки яким особовий склад буде озброєний необхідними знаннями й навичками і зможе самостійно вирішувати такі питання безпосередньо в ході участі у військовій операції. Відповідні доктрини, в частині, що стосується людських ресурсів, конкретних напрямків діяльності і структур, мають враховувати необхідність дотримання оптимального балансу між військовими діями у їх традиційному розумінні та заходами більш м'якого втручання, які дозволяють військовим завоювати підтримку місцевого населення.

Доктрина

Дуже велике значення має вирішення проблеми корупції як одного з головних контекстуальних чинників військової операції. Тому його необхідно враховувати при розробці військових доктрин усіх рівнів – тактичного, оперативного і стратегічного.

Вставка 15: Доктрина збройних сил Сполученого Королівства

У 2009 році військове керівництво Сполученого Королівства ухвалило нову редакцію доктрини про участь збройних сил в сучасних стабілізаційних операціях, яка ґрунтується на досвіді участі британських підрозділів в операціях на території Афганістану, Боснії, Сьєра-Леоне та в інших регіонах земної кулі. В новій редакції питання корупції розглядається як невід'ємна складова частина військової доктрини, в якій відображено, зокрема, наступне:

- Корупція є одним із головних чинників державної нестабільності та економічного занепаду.
- Корупція на рівні владних структур негативно впливає на функціонування сектору безпеки, знижує якість і ефективність державного управління та сприяє виникненню і продовженню збройних конфліктів.
- Корупція дає підстави і можливості для ведення ворожої пропаганди та сприяє поширенню злочинності й нестабільності.
- Корупція може легко підірвати стратегію командувача операцією, спрямовану на забезпечення підтримки населення.
- Сприяння у легітимізації та розвитку спроможностей уряду країни перебування означає і допомогу цьому уряду у зниженні корупції та у його перетворенні на відкриту й прозору структуру²⁴.

Багато країн світу розпочали роботу над вдосконаленням і адаптуванням своїх військових доктрин до сучасних умов. З огляду на це бажано було б, щоб в антикорупційній складовій цих документів знайшли своє відображення наступні міркування:

- корупція і корупційна діяльність забезпечують джерела фінансування для сил спротиву і таким чином сприяють активізації повстанської діяльності;
- корупцію в оперативному середовищі необхідно розглядати в загальному культурному контексті конкретної країни;
- корупція в структурах безпеки країни перебування військового контингенту часто є головною причиною незадоволення місцевого населення, тому її необхідно вирішувати в рамках комплексної програми розвитку сил безпеки відповідної країни.

Наприклад, усі ці питання знайшли своє відображення в новій редакції доктрини стабілізаційних операцій збройних сил Сполученого Королівства (див. Вставку 15).

Освіта, виховання й підготовка військового контингенту перед відправленням до регіону військової операції

Успіх діяльності із подолання корупційних ризиків, пов'язаних із проведенням військової операції, в значній мірі залежатиме від належної підготовчо-виховної роботи

з відповідним військовим контингентом. З точки зору створення ефективного комплексу тренувально-виховних заходів в рамках підготовки контингентів до відправки в регіони військових операцій, корисними можуть бути наступні заходи:

- Брифінги, в тому числі за участю представників зовнішніх антикорупційних організацій, з питань змісту тижневого навчального курсу в рамках підготовки контингенту до відправки в країну проведення військової операції.
- Практичні тренування: відповідно до особливостей кожної окремої країни перебування, розробка конкретних сценаріїв та корупційних/етичних дилем, які будуть відпрацьовуватися в рамках підготовчих освітньо-виховних курсів. Такі вправи мають розроблятися з урахуванням культурного контексту відповідної країни, рівня толерантності місцевого населення до корупції та найбільш поширених в цій країні різновидів корупції, і можуть застосовуватися в рамках тренувальних заходів усіх рівнів – починаючи від вправ, під час яких військовослужбовці вчаться правильно реагувати на дії корумпованих посадовців контрольно-перепускних пунктів, і закінчуючи командуванням операції, до сфери відповідальності якого входить боротьба із корупцією в органах місцевої влади.
- Розробка керівних рекомендацій: створення спеціального комплексу рекомендацій та короткотермінових навчальних курсів для бойових командирів, зокрема тих, які знаходяться в безпосередньому контакті із місцевою та/або міжнародною спільнотою, і діяльність яких пов'язана із укладанням контрактів або проведенням виховної роботи серед підлеглих.
- Рольова підготовка: забезпечення рольової підготовки осіб, задіяних у процесах оперативних закупівель та укладанні відповідних контрактів.

Діяльність після повернення контингенту із зони військової операції: процеси, визначені на основі досвіду

Процес аналізу отриманого досвіду є важливим інструментом розробки й подальшого розвитку комплексу знань про конкретне оперативне питання. Цей процес, зокрема, передбачає детальне опитування членів військових підрозділів усіх рівнів одразу ж або через деякий короткий час після їх повернення із зони проведення військової операції. Існує цілий комплекс запитань, які можуть слугувати цінним джерелом нової інформації для оборонної організації. У тексті Вставки 16 наводиться перелік запитань, які можуть ставитися до членів військових бригад, що повертаються з Афганістану. Такі опитування можуть не тільки надати необхідні нові знання підрозділам, що відправляються в ту саму країну, але й сприяти більш загальному розвитку освітньо-виховних і підготовчих програм збройних сил, а також військових доктрин. Враховуючи, що корупція має значний

Вставка 16: Афганістан

1. В якому форматі здійснювалося обговорення питань корупції: під час шури (зібрання), зустрічей ради старійшин або засідань відповідного комітету? Якщо так, які конкретно питання обговорювалися?
2. Чи мали місце очевидні випадки, коли особи купували певні посади? Якщо так, хто ці особи? Якими були наслідки таких випадків?
3. Про які проблеми корупції більше за все говорить місцеве населення? Наскільки важливою є проблема корупції для місцевого населення?
4. Якими були найважливіші питання корупції з точки зору членів військової бригади?
5. Торгівля якими видами продукції є найбільш поширеною в місті? Чи намагалися ви особисто зрозуміти чинники ціноутворення на ці види продукції? Чи були ви свідками розмов про корупційну складову ціноутворення?
6. Чи цікавився цим питанням командир вашої бригади? Якщо так, яких заходів ним було вжито? Якщо ні, чи мали місце якісь негативні наслідки відсутності відповідних заходів?
7. Що ви зробили для забезпечення своїх власних закупівельних потреб? Чи мала місце надмірна диверсифікація товарів/послуг через корупційні причини?
8. Чи були ви або ваші товариші свідками корупційної поведінки (наприклад, з боку представників афганської поліції) під час патрулювання територій? Якщо так, якими були ваші дії?
9. Яку підготовку й рекомендації ви хотіли б отримати, але не отримали перед відправкою в зону військових дій?
10. Назвіть три головні уроки, які ви винесли з цієї операції?

вплив на успіх військової операції, її необхідно розглядати в рамках загального процесу аналізу отриманого досвіду, особливо, коли це стосується миротворчих і стабілізаційних операцій.

12. КОРУПЦІЯ І РОЗВ'ЯЗАННЯ КОНФЛІКТУ

Питання боротьби із корупцією мають стати невід'ємною складовою частиною усіх аспектів безпеки, дипломатичних стосунків та економічного розвитку держав після закінчення військової фази операції, оскільки корупція дуже часто отримує продовження і поширення саме в постконфліктному середовищі. Міжнародні миротворчі операції часто фокусуються на вимогах головних сторін конфлікту, а не на створенні шляхів для досягнення стабільності і забезпечення нормальної роботи державних структур. За таких умов жадоба до власного збагачення може легко заволодіти думками окремих осіб, а отже й стати фактором поширення і зміцнення коріння корупції.

Одним із критично важливих елементів розв'язання конфлікту та/або діяльності, що здійснюється одразу ж після закінчення військової фази операції, є роль збройних сил. Деякі експерти вважають, що при вирішенні питань корупції і пов'язаної з нею організованої злочинності миротворчі контингенти можуть взяти на себе роль локомотиву в забезпеченні функцій держави в більш широкому контексті, наприклад, що стосується охорони державного кордону чи боротьби із злочинністю. Вони також можуть забезпечити механізми взаємодії інших учасників відбудови країни та виконувати координуючі функції при здійсненні заходів із зміцнення спроможностей держави на більш довгострокову перспективу²⁵.

За таких умов особливої уваги потребують питання, пов'язані із сектором оборони/безпеки, силами поліції та судової гілки влади²⁶. І не тільки тому, що саме ці інституції забезпечують стабільне функціонування держави, але й тому, що в багатьох випадках вони мають краще ресурсне забезпечення у порівнянні з іншими урядовими структурами. Міністерства оборони країн Європи й Азії, керуючись вимогами, що випливають із їх членства в таких міжнародних угодах, як, наприклад, Програма НАТО «Партнерство заради миру», часто беруть на себе провідну роль у реформуванні сектору безпеки, і таким чином подають приклад іншим урядовим інституціям²⁷. Боротьба з корупцією в сфері оборони й безпеки є одним із найбільш ефективних шляхів забезпечення стабільності держави та нормального і довготривалого функціонування механізмів державної влади.

Планування стабілізаційної діяльності на стратегічному рівні

Враховуючи вищезазначене, існують усі підстави для впровадження нового підходу до процесу розв'язання конфліктів. Використання більш цілісного й комплексного підходу до створення елементів успішного державотворення, в тому числі й комплексного підходу до боротьби із корупцією, може стати ефективним інструментом ведення переговорів, як на дипломатичному, так і на політичному рівнях. Це допоможе учасникам переговорів з усіх сторін спільно працювати заради досягнення кращого майбутнього для країн постконфліктного періоду, а також для попередження конфліктів в нестабільних країнах.

Для досягнення довготривалого ефекту оперативна діяльність має супроводжуватися систематичними зусиллями, спрямованими на забезпечення верховенства закону, посилення механізмів державного управління та боротьбу із корупцією і організованою злочинністю. Часто існують тісні взаємостосунки між головними посередниками в переговорах між групами впливу до, під час і після конфлікту, організованими злочинними угрупованнями та структурами сектору оборони/ безпеки. Отже необхідно виробити чіткі стратегії для унеможливлення ситуацій, коли державотворча діяльність асоціюється із зміцненням потужних і глибоко вкорінених інтересів та створенням більш сприятливих умов для корупції й організованої злочинності.

На нашу думку, проблеми корупції і можливі шляхи їх вирішення мають стати невід'ємною складовою будь-яких політичних дискусій, пов'язаних із плануванням усіх чотирьох сфер діяльності перехідного періоду, коли збройний конфлікт уже розв'язано, але держава поки що залишається в нестабільному і слабкому стані (див. Малюнок 11).

Хоча програми стабілізаційних заходів для постконфліктних держав охоплюють усі чотири сфери діяльності, що зазначені вище, корупція в більшості випадків розглядається тільки в контексті державного управління, зокрема у зв'язку із необхідністю забезпечення верховенства закону та притягнення до відповідальності порушників закону. Ми вважаємо це великою помилкою: стратегія боротьби із корупцією має стати одним з найактивніших елементів стабілізаційної діяльності в усіх цих чотирьох напрямках.

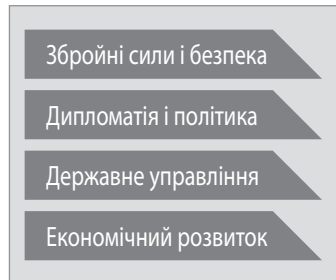
Немає потреби говорити про те, що визначені цілі програми мають бути реалістичними і здійсненними. Для досягнення реальних результатів боротьби із корупцією можуть знадобитися роки наполегливої праці. Але це зовсім не означає, що, наприклад, Афганістан, який за індексом сприйняття корупції СІР (Corruption Perceptions Index) сьогодні знаходиться на 176-му місці серед 178-ми країн світу, не здатний за п'ять років піднятися в цьому рейтингу до рівня Пакистану, який знаходиться на 143-й позиції, або, наприклад, Нігерії чи Мозамбіку (134 та 116 позиції відповідно). Відмінним результатом для Афганістану було б досягнення впродовж наступних 5-10 років прогресу в боротьбі із корупцією, якого досягли такі країни, як Сербія (78 позиція за індексом СІР), Руанда (66) чи Ліберія (87).

Попри усі труднощі конфліктного і постконфліктного періодів, держави цілком здатні досягти відчутних результатів у стримуванні й подоланні корупції.

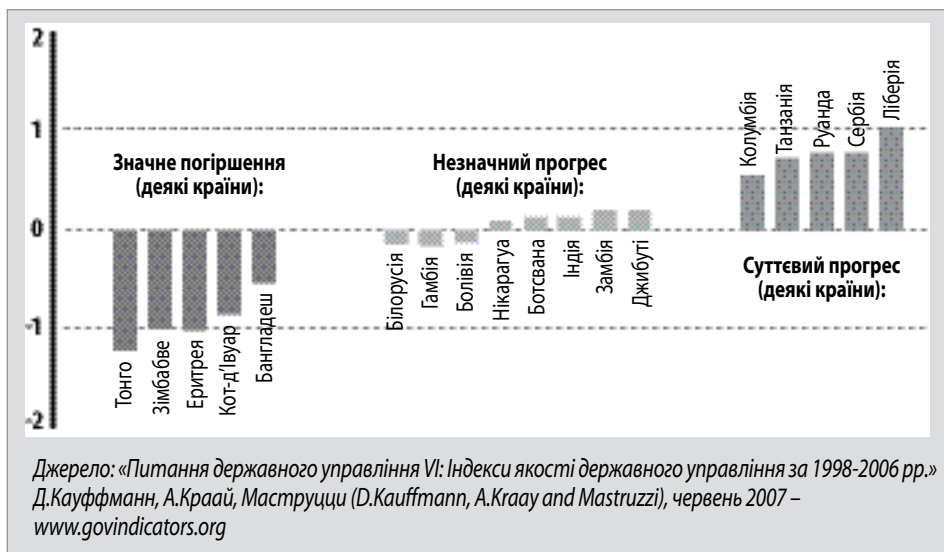
Наприклад, на наступній діаграмі відображені статистичні дані Світового банку про успіхи деяких країн світу у стримуванні й боротьбі із корупцією. Успіх відповідної діяльності вимірювався на основі порівняльних оцінок стану корупції в державах в період з 1998 по 2006 рр. За ці вісім років чотири із п'яти країн, які досягли найбільш вагомих результатів, а саме: Колумбія, Ліберія, Руанда і Сербія, перебували в стані постконфліктної трансформації²⁸.

Планування кампанії та її завдань

Корупція має відчутний вплив на оперативне середовище. Тому дуже важливо, щоб фактор корупції належним чином враховувався при здійсненні оцінок та плануванні завдань операції на усіх рівнях командної вертикалі.

Малюнок 11: Головні сфери діяльності перехідного періоду після розв'язання конфлікту

Малюнок 12: Порівняльні оцінки стану боротьби із корупцією в деяких країнах на основі змін, що відбулися в період з 1998 по 2006 рр. (за даними Інституту Світового банку)

У формуванні кращого розуміння корупційних проблем оперативного середовища, від яких великою мірою залежить успіх місії, може допомогти комплекс критеріїв, описаний у Главі 1. Подальше вдосконалення й деталізація запропонованого комплексу критеріїв можуть здійснюватися на основі історичних довідок і доповідей про існуючий стан справ, підготовлених розвідувальними й аналітичними службами, зокрема, за результатами спільних зустрічей представників керівного складу військових і цивільних структур країни, де проводиться операція. Такий підхід дозволяє повністю врахувати культурний контекст конкретної країни при здійсненні оцінок її корупційного середовища. Один із прикладів такого комплексу критеріїв наведений в Малюнку 13.

Після діагностування усіх чинників корупції можна визначити корупційні ризики, які матимуть найбільш безпосереднє відношення до військової операції на усіх рівнях командної вертикалі. Це, в свою чергу, дасть змогу розробити оптимальні плани та впровадити відповідні механізми на рівні військових з'єднань, частин і підрозділів.

Керівні рекомендації щодо боротьби з корупцією в контексті миротворчих операцій

Спеціально для миротворчих місій ООН ТІ розробила комплекс керівних рекомендацій, які допоможуть мінімізувати пов'язані із цим корупційні ризики. Ці рекомендації багато в чому нагадують деякі із підходів, описаних у цьому посібнику. Необхідно підкреслити, що успіх міжнародних миротворчих місій та репутація держав-учасниць

Верховенство закону/державне управління	Безпека	Контракти	Незначні хабарі
Корупційні призначення на високі посади; зловживання посадовцями своїми службовими повноваженнями	Низький рівень прозорості витратів на забезпечення діяльності структур безпеки	Цілковита непрозорість контрактів	Занадто ускладнені процеси буденної діяльності, які важко здійснювати без хабарів
Відсутність чи низький рівень покарань за участь високопосадовців у корупційних діях	Розкрадання коштів, призначених на виплату заробітних плат, зокрема через систему «мертвих душ» або через поліцію	Ненадання послуг чи надання послуг низької якості, особливо в будівельній сфері	Незаконне вилучення грошових сум або вимагання хабарів представниками правоохоронних органів та під час проходження громадянами прикордонного контролю
Велика кількість призначень на державні посади через корупційні зв'язки, а не за рівнем професіоналізму	Передача деяких функцій безпеки стороннім структурам	Змова кланів з метою отримання контролю над сферою закупівель	Проблема, частково спричинена міжнародною діяльністю
Наркоманія та наркомафія всередині уряду	Низький рівень контролю за збройними формуваннями	Занадто велика кількість рівнів субпідрядництва	
Організована злочинність	Хабарі за забезпечення безпеки пересування автомобільних колон	Мінімальне залучення місцевих підприємств	
Низький рівень прозорості бюджетних витратів	Продаж зброї/техніки		
Низький рівень прозорості потоків фінансової допомоги	Неналежний захист державного кордону		
Корупційний менеджмент державних ресурсів, зокрема у видобувній галузі, земельній сфері та ліцензійній діяльності			

■ Проблема, частково спричинена міжнародною діяльністю

Малюнок 13: Діагностика корупції в конфліктному середовищі – сучасний досвід (Т1)

Вставка 17: Комісія з питань боротьби із корупцією – досвід Сьєра-Леоне

Незважаючи на стан громадянської війни, яка вирувала в Сьєра-Леоне до 2002 року, в 2000 році парламент цієї держави своїм рішенням створив національну комісію з питань боротьби із корупцією, визнавши її головною перешкодою на шляху до припинення в країні збройного протистояння. Ця комісія мала трирівневу структуру, а її головним завданням було зниження рівня корупції, в тому числі за рахунок здійснення профілактичних заходів і корупційних розслідувань, а також проведення серед населення просвітницької роботи з відповідних питань. Однак обставини, що склалися в цьому конкретному постконфліктному середовищі, не дозволили новоствореній структурі ефективно виконувати покладені на неї завдання. Попри усі намагання комісії охопити якомога більше сфер діяльності уряду, вона не користувалася довірою суспільства, не отримала усіх необхідних повноважень і адекватного бюджетного фінансування, і до того ж не була цілком вільною від політичного впливу.

Для виправлення цієї ситуації та усунення умов, за яких країна могла знову опинитися у вирі збройного конфлікту, уряд держави був вимушений активізувати свої антикорупційні зусилля. Була розроблена національна антикорупційна стратегія (НАКС), яка передбачала створення широкої коаліції учасників, зацікавлених у подоланні корупції, та приділяла особливу увагу питанням активного партнерства з організаціями громадянського суспільства і засобами масової інформації.

Важливо й те, що НАКС передбачала й суттєве оновлення антикорупційного законодавства. В 2008 році був ухвалений новий закон про боротьбу із корупцією. Згідно з цим законом була утворена незалежна антикорупційна комісія, яка отримала усі повноваження із проведення корупційних розслідувань, профілактики корупції, судового переслідування та покарання корупціонерів. На відміну від попередньої комісії, новий орган отримав право здійснювати усі ці заходи незалежно від генеральної прокуратури і міністерства юстиції, а його повноваження поширювалися на фізичних і юридичних осіб усіх форм власності. В результаті Сьєра-Леоне отримала дієвий антикорупційний орган, який вже реалізував низку радикальних заходів.

цих місій великою мірою залежать від того, наскільки ефективно при цьому будуть вирішуватися проблеми корупції.

Але за якими критеріями масштаб корупційної проблеми визнається таким, що потребує втручання Спеціального представника ООН та реагування на цю проблему на політичному рівні? Експерти ТІ вважають, що це необхідно в ситуаціях, коли:

1. Корупція є однією з головних причин конфлікту та/або рушійною силою конфлікту, що не дає йому припинитися. В якості прикладів можна навести тліючі конфлікти, які відбуваються в Кавказькому регіоні, і продовження яких дуже вигідне усім сторонам цих конфліктів.

2. Проблема корупції, за результатами опитувань громадської думки, викликає велику стурбованість населення країни, і при цьому ООН отримує широкі повноваження по відношенню до цієї країни. Сучасний приклад – Афганістан.
3. Держава володіє значними ресурсами і природними багатствами, і при цьому існує ризик їх розкрадання чи привласнення окремими особами або кланами.
4. Продовження корупції ставить під загрозу успіх діяльності з відбудови держави після закінчення військової фази міжнародної операції і не дозволяє підрозділам ООН залишити країну наодинці з її проблемами.

13. ЗНИЖЕННЯ КОРУПЦІЙНИХ РИЗИКІВ ПРИ УКЛАДАННІ Й РЕАЛІЗАЦІЇ КОНТРАКТІВ ДЛЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОПЕРАТИВНИХ ПОТРЕБ МІЖНАРОДНИХ КОНТИНГЕНТІВ

Більш широкий контекст, який складають процедури підготовки й укладання контрактів – особливо, коли це пов'язане з великими обсягами фінансової допомоги, що надходять до конкретної країни, – необхідно розглядати поза межами звичайних закупівельних процедур і правил.

Коли в країні, що потерпає від внутрішнього конфлікту, розміщується міжнародний контингент, забезпечення його матеріально-технічних потреб і пов'язані із цим контрактні процеси мають значний вплив на економіку цієї країни та на доступні обсяги її ресурсів. Під час деяких міжнародних місій їх керівники намагаються забезпечити існуючі оперативні потреби за рахунок максимального використання економічного потенціалу країни перебування, в той час як оперативні потреби інших місій в дуже великій мірі залежать від зовнішніх постачальників. В обох випадках необхідність забезпечення оперативних потреб міжнародних контингентів приводить до значних змін на ринках відповідних товарів, послуг та робочої сили. За умов ефективного менеджменту, надання контрактів місцевим підприємствам може створити потужний потенціал для відродження економіки країни перебування міжнародного контингенту, але, з іншого боку, це може створити потенціал і для подальшого зростання корупції в цій країні.

Контрактна діяльність безпосередньо впливає й на міжнародну місію як таку. Надання контрактів структурам, відомим своєю корумпованістю або зв'язками із повстанськими рухами, дає дуже неоднозначний сигнал місцевому населенню. І в тому, і в іншому випадках дуже важливо, щоб представники керівництва міжнародної місії володіли інформацією – особливо, що стосується зв'язків і мереж впливу кожного із місцевих підрядників – та знаннями, які допоможуть прогнозувати наслідки контрактної діяльності для міжнародної місії та визначити ті з них, що матимуть позитивний вплив на діяльність місії. В складному оперативному середовищі, особливо на перших етапах розміщення й підтримки діяльності контингенту, немає ніякої впевне-

ності в тому, що контракти на забезпечення оперативних потреб будуть укладатися з «чистими», некорумпованими структурами. Механізм забезпечення оперативних потреб міжнародного контингенту буде більш ефективним за умови використання системного підходу до ретельного вивчення й оцінки інформації про місцеві підприємства, з якими укладаються контракти, та розповсюдження цієї інформації на всіх рівнях командної вертикалі. Чим скоріше будуть забезпечені можливості для укладання контрактів із «чистими» постачальниками, тим прозорішими будуть відповідні закупівельні процеси.

Все це означає, що керівники на усіх рівнях командної вертикалі, а також підрозділи, що відповідають за підготовку й укладання контрактів, повинні обов'язково враховувати фактор корупції при плануванні своєї діяльності. В сфері контрактної діяльності міжнародні контингенти та міжнародні донори повинні приділяти належну увагу наступним питанням:

- Чи отримали структури, що займаються контрактами та матеріально-технічним забезпеченням (на рівні як прийняття рішень, так і їх практичної реалізації), необхідну підготовку з питань зниження корупційних ризиків, пов'язаних із забезпеченням оперативних потреб міжнародних контингентів? Чи здійснюється діяльність із застосування, забезпечення дотримання та модернізації відповідних процедур?
- Чи володіють командири оперативних підрозділів необхідними знаннями про організації, з якими укладаються контракти, і яким чином це може впливати на зміст і конфігурацію міжнародної місії?
- Чи створена база даних про усі підрядні організації; чи вона функціонує і постійно оновлюється, і чи використовується вона усіма місцевими й міжнародними структурами, що відповідають за контрактну діяльність в країні перебування міжнародного контингенту?
- Чи здійснюється систематична діяльність із вивчення й оцінки підрядних мереж і їх можливих зв'язків з корупцією (та повстанськими рухами)? Наскільки часто здійснюється перегляд цих знань і оцінок?
- Чи існують ефективні й діючі механізми нагляду за дотриманням вимог у сфері надання контрактів, постачання товарів/послуг та контролю якості товарів/послуг, що постачаються? Наскільки ретельно здійснюється процес відбору претендентів на отримання контрактів?
- Чи оприлюднюється в місцевих ЗМІ інформація про вартість контрактів? Чи ведеться й регулярно публікується реєстр усіх наданих контрактів, їх вартості та підприємств, що отримали контракти?

- На яких підставах робляться висновки про те, чи дійсно потрібні місцевому населенню комунальні проекти, що реалізується? На основі чийх думок робляться такі висновки? Чи створюються для цього групи із представників місцевого населення?
- Хто із представників командної вертикалі відповідає (і має відповідну підготовку) за реалізацію механізмів перевірки, аналізу й розслідування можливих корупційних зв'язків?
- Чи вистачає досвіду і спеціалістів із створення офіційних механізмів (на усіх рівнях) для забезпечення якісного державного управління та «чистоти» процесів підготовки й укладання контрактів?
- Які місцеві організації, якщо такі існують, можуть надавати консультації з питань обрання виконавців контрактів та моніторингу діяльності з виконання контрактів?
- Як забезпечити активну участь представників місцевого населення у діяльності з моніторингу контрактної діяльності?
- Чи існують достатньо ефективні механізми відшкодування збитків у разі невідповідності якості товарів чи послуг вимогам контрактів?
- Чи можливо здійснювати оплату товарів чи наданих послуг тільки після успішного виконання контракту або певного його етапу?

Великі військові контракти

Звичайно, коли мова йде про забезпечення оперативних потреб, простіше за все було б купувати необхідні товари й послуги у зовнішніх постачальників. Такі закупівлі здійснювати значно легше з тієї точки зору, що ці підрядники добре знайомі з процедурами оборонних закупівель і в минулому вже зарекомендували себе як добросовісні виконавці.

Однак небезпека подібного підходу полягає в тому, що великі міжнародні компанії можуть розглядати необхідність забезпечення оперативних потреб як можливість отримати контракти через корупцію і активно використовувати цю ситуацію. Існує безліч таких прикладів, останні з яких мали місце під час міжнародних операцій в Афганістані й Іраку і фіксувалися Спеціальним генеральним інспектором з відбудови Іраку (див. Вставку 18).

Особливо важкою проблемою є укладання й забезпечення виконання контрактів на постачання необхідних товарів і послуг в умовах конфліктного середовища. Міжнародний контингент, що втручається у внутрішній конфлікт, змушений отримувати все необхідне через території, де конфліктуючі сторони ведуть військові дії, і тому його можливості для здійснення таких постачань часто є досить обмеженими. Потреба в життєво необхідному обладнанні чи техніці буває настільки критичною, що міжнародні підрозділи іноді змушені навіть закривати очі на необхідність виплати хабарів, без яких це обладнання чи техніка не могли б безпечно дістатися пункту призначення.

Укладання контрактів з місцевими постачальниками

Ще більше проблем виникає тоді, коли контракти укладаються з місцевими постачальниками. З точки зору стабілізації і відбудови країни, забезпечення замовленнями місцевих підприємств відкриває величезні можливості для створення нових робочих місць та відродження економіки цієї країни, а отже й сприяє успіху діяльності окупаційних сил. Однак, з іншого боку, корупція, пов'язана із укладанням контрактів з місцевими постачальниками, може перетворитися на джерело живлення нестабільності та негативно впливати на сприйняття місцевим населенням окупаційних сил, зокрема, коли в результаті корупційної діяльності не виправдовуються його очікування у зв'язку з відсутністю постачання законтракованих товарів і послуг.

Цей досвід добре демонструє, з якою легкістю недоброчесні чи корумповані особи можуть використовувати у власних інтересах систему, яка є слабкою й недоско-

Вставка 18: Боротьба з корупцією в контексті відбудови Іраку

Упродовж декількох років після початку програми відбудови Іраку до країни були направлені мільярди готівкових доларів. При цьому не вщухали розмови про масштабну корупцію, пов'язану з укладанням і виконанням відповідних контрактів. У зв'язку з цим в січні 2004 року був призначений Спеціальний генеральний інспектор для здійснення фінансового нагляду за дотриманням законності при реалізації проектів із відбудови Іраку. Крім того, була налагоджена система інформування Генеральної інспекції про випадки корупції, яка дозволила Інспекції сформувати декілька важливих напрямків діяльності. Після початку низки аудиторських перевірок були виявлені декілька осіб, які, діючи під прикриттям проектів тимчасового коаліційного уряду (Coalition Provisional Authority/CPA), в тому числі проектів зі створення поліцейської академії та будівництва бібліотеки, здійснювали фінансові махінації в особливо великих розмірах.

У результаті тривалих слідчих дій і аудиторських перевірок були виявлені численні випадки посадових злочинів, безгосподарності, службових зловживань та махінацій. Тимчасовий коаліційний уряд не забезпечив належного нагляду й контролю за використанням виділених фінансових ресурсів, в результаті чого десятки мільйонів доларів були використані не за призначенням (іншими словами, просто розкрадені).

Вирішення цієї проблеми не буде простим і легким. Проте розпочинати треба з констатації очевидного. По-перше, це те, що контракти із матеріально-технічного забезпечення майже завжди пов'язані із хабарництвом, і, по-друге, це необхідність підвищення рівня прозорості, яка дозволить виявляти факти зловживань, а згодом ефективно стримувати та/або поступово позбавлятися від них. Як приклад можна навести контракти із забезпечення вантажоперевезень в інтересах американських підрозділів в Афганістані (детальний аналіз цих контрактів наданий в доповіді 'Warlord Inc')²⁹.

налою, і де відсутні ефективні механізми нагляду, звітності й відповідальності. Він демонструє й необхідність здійснення жорсткого нагляду за укладанням і реалізацією контрактів від самого початку діяльності окупаційних сил зі стабілізації та відбудови держав після завершення військової фази операції, а також необхідність створення умов, за яких вчинені злочини будуть ефективно виявлятися і розслідуватися, а злочинці – притягатися до відповідальності. Попри усі труднощі, пов'язані з необхідністю підтримання оптимального балансу між звітністю й відповідальністю, з одного боку, та ефективністю діяльності в оперативному середовищі, з іншого боку, абсолютно необхідно створити потужний наглядовий орган уже з самого початку стабілізаційної діяльності (підготовлено за матеріалами доповіді Спеціального генерального інспектора з відбудови Іраку, див. «Важкі уроки: Досвід відбудови Іраку», Спеціальний генеральний інспектор з відбудови Іраку)³⁰.

Однак існує низка дуже позитивних прикладів практичних ініціатив, які допоможуть забезпечити високі стандарти прозорості, звітності й відповідальності при укладанні й реалізації контрактів з місцевими постачальниками товарів/послуг. Це дозволить міжнародним контингентам, за рахунок надання контрактів, підтримувати розвиток місцевих підприємств, не порушуючи при цьому будь-яких із встановлених правил і процедур. Один з таких прикладів – це діяльність канадської неурядової організації 'Peace Dividend Trust' (PDT), яка спеціалізується на створенні механізмів взаємодії між міжнародними організаціями і місцевими підприємствами. Організація допомагає у вирішенні такого складного завдання, як визначення спроможностей місцевих суб'єктів економічної діяльності, а також надає послуги із перекладу контрактів і іншої документації. Ця організація діє на території декількох країн, де відбуваються збройні конфлікти (див. Вставку 20). Виходячи з досвіду міжнародної діяльності у конфліктних і постконфліктних державах, можна зробити низку важливих висновків, які далі надаються у вигляді рекомендацій:

- будьте прозорими у своїх стосунках із місцевим населенням: оприлюднюйте в місцевих ЗМІ інформацію про головні умови і заплановані результати міжнародної діяльності, про бюджет програм та механізми контролю й нагляду за їх реалізацією;
- максимально обмежуйте кількість рівнів субпідрядництва та можливу кількість передач контракту від одного виконавця до іншого;
- оплату контракту здійснюйте тільки по факту постачання законтракованих товарів/послуг та у встановлені для цього терміни, як це робить, наприклад, Трастовий фонд із відбудови Афганістану (Afghanistan Reconstruction Trust Fund);
- уважно слідкуйте, можливо, навіть із застосуванням деяких прийомів розвідки, за реалізацією великих контрактів;

- максимально обережно підходьте до укладання контрактів у випадках, коли постачання здійснюються з одного-єдиного джерела; такі випадки мають бути винятком, а не правилом, щоб забезпечити можливість для початку діяльності максимально можливої кількості місцевих компаній.

Провідна роль громадянського суспільства

Величезний потенціал програм відбудови полягає не тільки в розвитку місцевої економіки, але й у зміцненні спроможностей місцевих громад і їх лідерів та у створенні відчуття власної відповідальності за спільну справу. Програма національної єдності Афганістану є дуже добрим прикладом того, як розвиток спроможностей місцевих органів влади може бути органічно інтегрований в програми відбудови держави (див. Вставку 19).

В якості іншого прикладу можна навести діяльність із нагляду за виконанням контрактів, яку здійснює афганська організація Integrity Watch Afghanistan (IWA). На територіях, де тривають збройні конфлікти, існує багато випадків, коли організація, що отримала контракт, передає зобов'язання щодо його виконання іншій субпідрядній організації, та – другій, і так декілька разів. IWA запровадила новий порядок, згідно з яким нагляд за реалізацією конкретних проектів здійснюється представниками сільських чи міських громад, яких вони безпосередньо стосуються, а результати моніторингу доповідаються керівництву відповідного проекту. Таким чином керівництво проекту, яке часто може бути досить віддаленим від остаточного виконавця, отримує

Вставка 19: Програма національної єдності Афганістану

Програма національної єдності (National Solidarity Programme/NSP) була створена в 2003 році за ініціатииви Міністерства відродження села та розвитку з метою сприяння розвитку спроможностей місцевих громад із визначення, планування, управління й моніторингу їх власних проектів розвитку. Програма NSP надає підтримку у підвищенні якості державного управління на рівні місцевих органів влади, таким чином надаючи жителям сільських населених пунктів можливість самостійно приймати рішення, які будуть безпосередньо впливати на їх життя та рівень добробуту.

Сільські громади, що володіють реальними повноваженнями й спроможностями, зможуть усі разом добиватися значного покращення умов безпеки для життя людей. Програма надає підтримку цілим громадам, в тому числі найбільш бідним та найменш захищеним їх представникам. Вона дозволяє місцевим громадам приймати важливі рішення та брати безпосередню участь в усіх етапах їх розвитку і з використанням частини їх власних ресурсів. Громади обирають своїх лідерів та представників для формування добровільних рад розвитку громад, які створюються на засадах прозорості і демократії. Станом на сьогоднішній день проекти розвитку в рамках програми NSP здійснюються в 28 тисячах населених пунктів Афганістану³¹.

Вставка 20: Проект Східного Тимору 'Мирний дивіденд ринку'

Проект Східного Тимору «Мирний дивіденд ринку» ('Peace Dividend Marketplace' (PDM-TL)) був започаткований в серпні 2007 року. Керівництво проектом здійснюється через головний офіс, розташований в столиці Східного Тимору місті Ділі, та мережу регіональних представництв. Проект охоплює місцеві підприємства з усіх 13-ти адміністративних районів Східного Тимору. Метою проекту PDM-TL є забезпечення довготривалої економічної стабілізації через збільшення обсягів закупівель товарів і послуг від місцевих виробників. Коли міжнародна спільнота купує товари/послуги та наймає робочу силу на місцях, це означає, що значна частина фінансування міжнародної операції йде безпосередньо на підтримку розвитку місцевої економіки. Проект PDM-TL вирішує це завдання за рахунок сприяння у створенні нових робочих місць, збільшенні доходів місцевого бюджету та розвитку внутрішнього ринку товарів і послуг. Результати активізації ділової діяльності на місцях створюють потужний імпульс для економічного розвитку сільських районів. Оскільки розвиток села є одним із пріоритетних напрямків діяльності національного уряду, такий підхід підтримують як уряд Східного Тимору, так і міжнародна спільнота.

З дня заснування проекту PDM-TL з метою сприяння розвитку села вжито наступних заходів:

- забезпечення місцевих виробників замовленнями на загальну суму, що перевищує 24 мільйона доларів США (враховуючи підтвержені нові замовлення на суму 17 млн. доларів);
- допомога в організації інвестицій в розвиток сільського господарства Східного Тимору на загальну суму \$7 млн., завдяки здійсненню більш ніж 12 тис. фінансово-господарських операцій;
- перевірка і створення бази даних про більш ніж 2700 місцевих суб'єктів економічної діяльності для використання в рамках електронного бізнес-порталу Східного Тимору;
- створення і публікація реєстрів суб'єктів економічної діяльності по усіх 13-ти адміністративних районах, з наданням опису номенклатури товарів і послуг, які можуть запропонувати підприємства кожного із сільських районів.³³

безпосередній доступ до інформації про хід реалізації проекту і може робити висновки про те, чи використовуються за призначенням виділені ним кошти, чи ні³².

ЗАКУПІВЛІ

Абсолютно в усіх країнах закупівлі є найбільш корупційно небезпечною сферою діяльності сектору оборони/безпеки

Закупівлі – це та сфера діяльності, де корупційні дії відносно легко приховати. Цьому сприяють декілька факторів, зокрема, складність закупівельного процесу, висока

вартість контрактів, закритий характер інформації про такі закупівлі, а також обмеженість кола постачальників з міркувань безпеки та неможливість здійснення повноцінного аудиту й розслідування можливих порушень після завершення закупівлі як такої. Тому закупівлі, як правило, складають один із пріоритетних напрямків антикорупційних реформ.

У цьому розділі ми розкажемо:

- З чого може розпочинатися створення закупівельної політики, організації і культури. Необхідно ретельно дослідити шляхи для забезпечення ефективності бюджетних витрат через конкуренцію, партнерство та закупівлі в одного заздалегідь обраного постачальника без проведення відповідного тендеру, а також уважно вивчити доцільність існуючих обмежень на доступ до інформації про військові закупівлі. Іноді найкращий шлях до підвищення стандартів цілісності й добросовісності при здійсненні оборонних закупівель лежить у площині реорганізації закупівельних функцій (Глава 14).
- Про використання механізмів незалежного нагляду за проведенням тендерів на постачання оборонної продукції, із залученням організацій, що не належать до міністерства, яке відповідає за відповідний закупівельний проект. У деяких державах таку вимогу закріплено на законодавчому рівні, а інші використовують механізми нагляду за участю громадянського суспільства, зокрема запропоновані Ті Пакти про добросовісність в сфері оборонних закупівель (Defence Integrity Pacts). Ці пакти являють собою угоди, які зобов'язують усіх претендентів на закупівельний контракт, а також представників замовника утримуватися від корупційної поведінки, а дотримання вимог цих угод контролюється незалежними організаціями (Глави 15 і 16).
- Про підходи до офсетних угод, враховуючи, що цей сегмент закупівельної діяльності несе у собі значний корупційний потенціал. Офсети, як правило, мають великі обсяги, які часто досягають 150 відсотків від вартості закупівельного контракту, який вони супроводжують, і тому так важливо, щоб ця сфера знаходилася під ефективним наглядом (Глава 17).

14. КОНФІДЕНЦІЙНІСТЬ, ОРГАНІЗАЦІЯ ТА КОНКУРЕНЦІЯ

Реформа в сфері закупівель має розпочинатися з реформи організаційної культури

Прозорий і контрольований закупівельний процес починається з ефективної закупівельної політики. Хоча обмеженість доступу до інформації про деякі закупівельні процеси може бути дійсно виправданою з міркувань національної безпеки, більшість закупівель мають бути відкритими й прозорими.

Найкращий шлях до забезпечення ефективності закупівель для потреб оборони й безпеки з точки зору раціонального витрачання бюджетних ресурсів полягає в організації і проведенні відкритих тендерних процедур із залученням максимально

можливої кількості учасників. Існують деякі спроможності, які здатний забезпечити тільки один-єдиний постачальник, і тому проводити тендер в даному випадку немає потреби. Однак це стосується лише абсолютної меншості закупівель, нагляд за якими має бути суворішим, ніж за закупівлями, що здійснюються на конкурентних засадах.

Закупівельні процедури як такі мають бути організовані у прозорий спосіб, оскільки оборонні контракти часто передбачають великі обсяги закупівель.

Секретність і конфіденційність

Ці поняття є протилежністю прозорості, і тому вони створюють певні проблеми, коли йдеться про необхідність підвищення стандартів цілісності й доброчесності та зменшення корупційного ризику. Деякі сфери діяльності міністерств оборони й безпеки дійсно потребують захисту у вигляді обмеженості доступу до відповідної інформації, і в цьому посібнику ми не ставили собі за мету і не намагалися доводити інше.

Проте з часом такі умови можуть створити середовище, в якому абсолютно всі сфери діяльності – через звичку або з міркувань простої зручності – будуть захищені обмеженістю доступу до відповідної інформації, навіть коли в цьому не буде особливої потреби. Така ситуація частіше за все спостерігається саме в секторі оборони й безпеки. Однак більшість із оборонних закупівель зовсім не потребують спеціальних обмежень з огляду на їх начебто конфіденційний характер. Такі категорії товарів, як черевики, обмундирування, транспортні засоби, офісна техніка та багато інших видів товарів, що входять до номенклатури військових закупівель, вільно пропонуються на ринку, а отже є доступними для будь-яких покупців. Навіть товари такої категорії як, наприклад, патрульні катери, майже не містять нічого такого, що варто було б захищати під грифом секретності. Керівники закупівельних управлінь міністерств оборони багатьох країн світу дійшли висновку, що в багатьох випадках близько 70-80 відсотків усіх контрактів (у вартісному обчисленні) не потребують грифу секретності, під яким вони сьогодні проходять.

В якості позитивного досвіду можна навести приклад Колумбії. Згідно з наказом Державного секретаря з питань оборони, усі оборонні контракти відтепер позбавлені грифу секретності, за винятком закупівель, які за особистим рішенням держсекретаря повинні мати конфіденційний характер (або більш високий рівень секретності)³⁴. Це дозволило, з одного боку, зберегти гриф секретності для контрактів, які дійсно цього потребують, і одночасно припинити практику, коли такий гриф присвоювався несекретним контрактам із суто бюрократичних міркувань. Аналогічні правила запровадили в себе міністерства оборони і деяких інших держав, зокрема Нігерії³⁵.

Якщо міністерства оборони дійсно бажають підвищити стандарти цілісності й доброчесності у своїй закупівельній діяльності, вони мали б переглянути існуючу практику присвоєння грифів секретності та розглянути можливість зміни своєї організаційної культури в напрямку, описаному на колумбійському прикладі.

Організація закупівель

Оборонними закупівлями займаються дуже різні організації з точки зору їх розмірів і бюджетів – починаючи від зовсім маленьких, які існують в країнах із невеликими збройними силами і, відповідно, дуже обмеженими закупівельними потребами, і закінчуючи такими гігантами як, наприклад, Міністерство оборони США. Однак існують дві постійні проблеми, характерні для усіх без винятку організацій, незалежно від їх розміру. Це професіоналізм співробітників організації та її організаційна структура.

Не можна забувати про те, що закупівлі є специфічною сферою діяльності, яка потребує вузькопрофесійних знань і навичок. Отже нею повинні займатися професіонали, а не спеціалісти широкого профілю чи структури, які не мають постійного штату працівників.

Тому дуже важливо, щоб міністерства й відомства створили свій власний професійний кадровий потенціал в сфері закупівель, як це робиться в інших спеціалізованих сферах діяльності.

З точки зору організаційної структури, важливо визначити, яким чином будуть здійснюватися закупівлі – окремо для кожного виду збройних сил чи централізовано через міністерство оборони або безпеки. Досвід деяких країн говорить про недоцільність створення закупівельних підрозділів всередині окремих видів збройних сил, оскільки вони, як правило, не мають досвідчених спеціалістів в сфері закупівель, а ієрархічна природа збройних сил означає, що закупівельний підрозділ повністю не захищений від незаконного впливу з боку певних представників керівництва відповідного виду збройних сил. Наявність централізованого закупівельного органу дозволяє забезпечити розвиток комплексу відповідних знань і навичок та знижує ризик здійснення незаконного впливу. В деяких країнах закупівлі здійснюються одночасно на обох рівнях – централізованому і місцевому. При цьому розподілення закупівельних функцій між цими двома рівнями може відбуватися або за вартісним показником (закупівлі, вартість яких перевищує певний граничний показник, передаються на централізований рівень), або в залежності від номенклатури товарів, що закуповуються (на місцевому рівні закуповуються тільки окремі визначені категорії товарів, а закупівлі усіх інших категорій товарів здійснюються центральним закупівельним органом). Реформи з централізації військових закупівель відбулися, зокрема, в Колумбії (див. Вставку 21).

Вставка 21: Реформа Міністерства оборони Колумбії

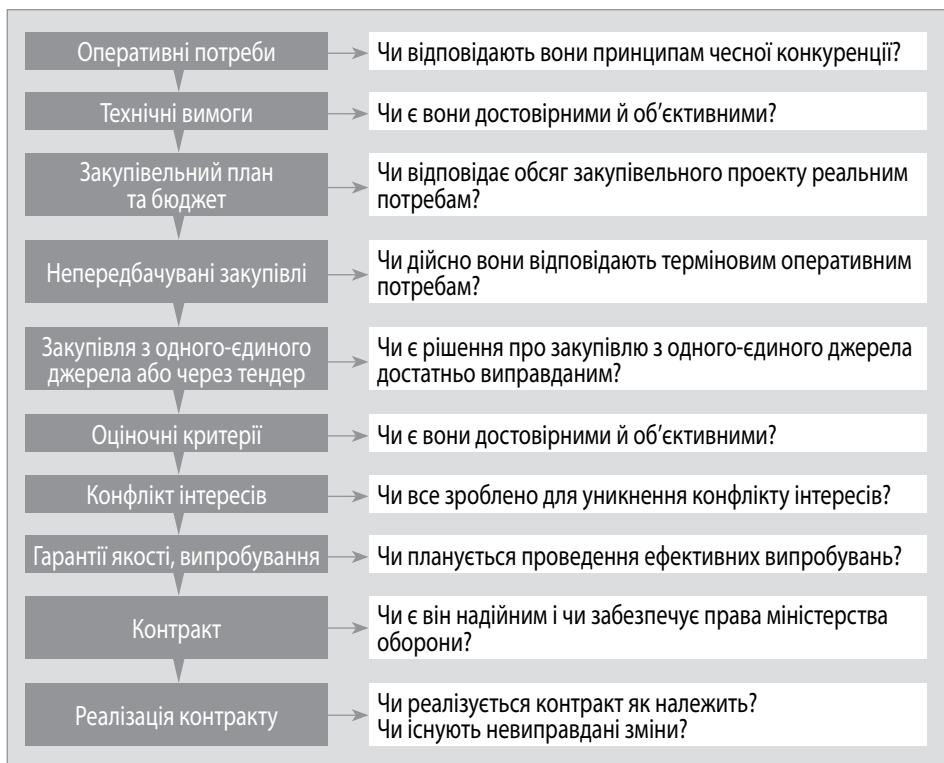
В 2004 році Міністерство оборони Колумбії започаткувало низку реформ, мета яких полягала в усуненні умов для корупції при здійсненні оперативної діяльності та в підвищенні загальної ефективності збройних сил і їх перетворенні в прозору і підзвітну суспільству структуру. Ключ-

чову роль в успіху перших кроків на цьому шляху зіграла політична воля вищого керівництва держави та рішучість керівників оборонного відомства, в першу чергу міністрів оборони того періоду. Після того, як реформа зрушила з місця, Міністерство оборони підключило до цієї справи усі свої адміністративні й організаційні ресурси. Однак подальший прогрес на цьому шляху вже залежав від прозорості і зрозумілості цих дій для суспільства та формально-правового закріплення курсу антикорупційних реформ, яке дозволяло б здійснювати їх незалежно від волі політичного керівництва, що зіграла таку важливу роль на перших етапах реформ.

Одним із п'яти стратегічних завдань, затверджених Міністерством оборони в «Об'єднаній стратегії демократичної безпеки» на період з 2007 по 2010 рр., було «створення сучасних збройних сил, поведінка яких буде відповідати найвищим морально-етичним стандартам, і які будуть користуватися найвищою довірою й підтримкою суспільства». У зв'язку з цим одним із пріоритетних напрямків діяльності було визначено «підвищення ефективності й прозорості використання бюджетних ресурсів»³⁶.

Нове політичне керівництво Міністерства оборони взялося за реалізацію більш досконалого механізму прийняття рішень і моніторингу в сфері закупівельної діяльності. Це дозволило впорядкувати і систематизувати механізми практичної реалізації й контролю закупівельних процедур – починаючи від розробки тендерної документації і закінчуючи підписанням контрактів та постачаннями – шляхом посилення ролі цивільного керівництва та залучення інших міністерств і державних контролюючих організацій, а також структур приватного сектору та наукових установ. Характерною особливістю цієї ініціативи було створення комісії з питань етики та прозорості (Comision de Etica y Transparencia), до складу якої увійшли представники провідних підприємств, командувачі усіх видів збройних сил, два колишні керівники оборонного відомства і нинішній міністр оборони. Комісія отримала повноваження із здійснення постійного моніторингу закупівельних бюджетів, попереднього визначення корупційних ризиків та розробки проектів змін в сферах, які цього потребують.

Іншим заходом, спрямованим на зниження корупційного ризику, було створення єдиного спеціалізованого відомства із матеріально-технічного забезпечення, яке взяло на себе функції централізованого забезпечення усіх видів збройних сил. І, нарешті, заключним елементом антикорупційної реформи в оборонному відомстві було запровадження нової політики співробітництва з громадянським суспільством, яка отримала назву «Модель активного публічного менеджменту» (Modelo de Gerencia Publica Activa). Вона була створена в 2006 році спільними зусиллями Міністерства оборони і Генерального контрольного-ревізійного управління та імплементована Управлінням внутрішнього контролю Міністерства оборони. Модель активного публічного менеджменту спрямована на підвищення якості публічної політики та забезпечення реальної участі й відповідальності суспільства. Завдяки новій політиці вдалося розпочати важливі зміни у внутрішній культурі оборонного відомства, а також посилити акцент на таких її цінностях, як відповідальність, підконтрольність і звітність³⁷.

Малюнок 14: Ключові запитання, які ставляться з метою попередження корупції в сфері військових закупівель: досвід Міністерства оборони Польщі

Ключові запитання, які визначають якість закупівельного процесу

Малюнок 14 надає перелік запитань, на які шукає відповіді Міністерство національної оборони Польщі в рамках своєї реформувальної ініціативи. За результатами цих досліджень Міністерство стало значно більше уваги приділяти питанням організації електронних аукціонів (див. Вставку 23).

Конкурентність

У більшості закупівельних систем конкуренція визнається найкращим інструментом для забезпечення ефективності бюджетних витрат при здійсненні великих закупівельних проектів. Норми, що регулюють закупівельні процедури, як правило, детально прописуються в законах і нормативних документах про державні закупівлі, однак це не забезпечує повної гарантії відсутності таких явищ, як хабарництво, «відкати», змови потенційних постачальників чи покупців і постачальників або здійснення тиску, особливо в таких сферах закупівельного процесу, як визначення тендерних вимог, обрання постачальників та надання контрактів.

Навіть за наявності в державі детально розробленої нормативно-правової бази закупівель, військові закупівлі часто не підпадають під дію цих норм і правил згідно з відповідними положеннями законодавства про національну безпеку. Крім того, існуючі обмеження на кількість постачальників в окремих сферах закупівель, а також необхідність оперативного забезпечення потреб бойових підрозділів змушують закупівельні організації уникати участі в практиці закупівель на конкурентних засадах.

Відсутність конкуренції створює сприятливі умови для зростання корупційних ризиків. Особливу стурбованість викликають безальтернативні закупівлі, коли вимоги конкурентності оминаються на користь одного заздалегідь обраного постачальника.

Безальтернативні закупівлі

Безальтернативна закупівля – це процес придбання або закупівлі певних товарів чи послуг без проведення тендерних процедур, який відбувається за результатами переговорів з одним заздалегідь обраним постачальником.

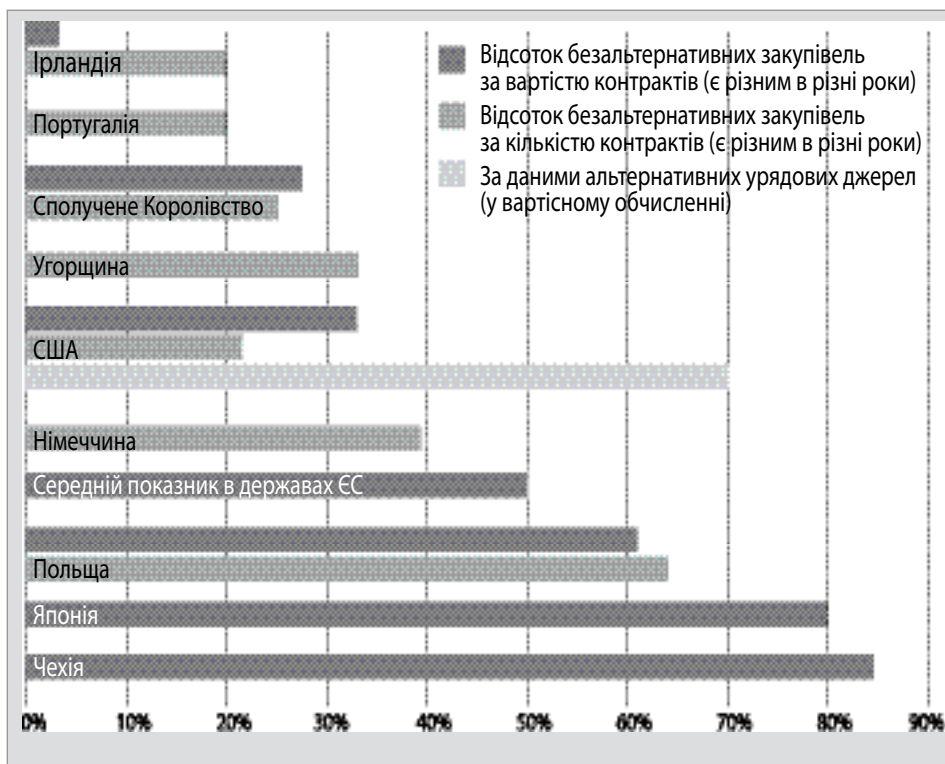
У деяких випадках безальтернативні закупівлі відбуваються тоді, коли на ринку існує тільки один-єдиний постачальник, здатний забезпечити постачання потрібних товарів чи послуг з дуже специфічними або унікальними характеристиками. Однак рішення про безальтернативні закупівлі часто приймаються й з огляду на необхідність прискорення циклу прийняття рішень та зниження вартості закупівельного процесу. Але вигоди від подібної економії легко нівелюються слабкістю позиції при веденні переговорів з постачальником: коли постачальник тільки один, або коли одному певному постачальнику надається очевидна перевага перед усіма іншими, він опиняється в більш вигідному становищі, яке дає йому можливість здійснювати постачання за більш високими цінами.

Вставка 22: Закупівлі збройних сил Сполученого Королівства

Загальним правилом оборонних закупівель у Сполученому Королівстві є відкрита публікація тендерних можливостей та залучення до конкурсних процедур максимально можливої кількості зацікавлених учасників, навіть у випадках, коли мова йде про забезпечення таких чутливих оперативних спроможностей, як, наприклад, засоби ядерного стримування можливої агресії. Після прийняття рішення про необхідність придбання певних спроможностей, технічні, фінансові та комерційні аспекти тендерів піддаються незалежній оцінці та ухваленню. Усі відповідні процеси також підлягають нагляду з боку парламенту та громадськості. У процесах нагляду й контролю бере участь і державне контрольно-ревізійне управління, яке здійснює аналіз як окремих аспектів тендерів, так і всього змагального процесу в цілому, а також аудиторські служби оборонного відомства. Свідченням такої відкритості є відносно невеликий відсоток безальтернативних закупівель на фоні великих обсягів оборонних закупівель Сполученого Королівства (див. Малюнок 15).

Масштаби безальтернативних або безконкурсних закупівель в оборонних організаціях точно невідомі. В 2006 році відділення оборони й безпеки ТІ провело опитування представників оборонних організацій на предмет кількості й вартості закупівель з одного-єдиного джерела. Результати цього дослідження показали, що в сфері оборони практика безальтернативних закупівель є доволі поширеною.

Якщо безальтернативна закупівля є єдиним можливим шляхом забезпечення певних потреб, такі закупівлі мають піддаватися особливо суворому нагляду й контролю з метою максимального зниження пов'язаних із цим корупційних ризиків. Для цього уряди мають вжити цілу низку узгоджених між собою заходів аудиту й контролю, причому рівень таких заходів має бути значно вищим, ніж при здійсненні конкурентних закупівель. При цьому аудитори мають керуватися правилами й інструкціями, встановленими не тільки оборонною організацією, але й центральним органом виконавчої влади в сфері аудиту. Безперечно, при цьому мають враховуватися інтереси національної безпеки. Проте конфлікту між конфіденційним характером закупівлі та

Малюнок 15: Безальтернативні закупівлі у відсотках до загального обсягу оборонних закупівель

Вставка 23: Електронні аукціони

Електронні закупівлі є електронним різновидом закупівельного циклу, що здійснюється, зокрема, через розміщені в глобальній мережі платформи або через електронні засоби зв'язку між окремими суб'єктами економічної діяльності. Електронні закупівлі забезпечують шляхи до підвищення ефективності й економічності та зниження витрат в усіх аспектах військових закупівель. Вони також ускладнюють можливості для маніпулювання цим процесом, до яких можуть вдаватися постачальники чи корумповані члени уряду. Уряди та оборонні відомства декількох країн вже широко застосовують електронні закупівлі як ефективний інструмент скорочення витрат і особливо як інструмент підвищення стандартів цілісності й добросовісності закупівельного процесу. Дуже активно працює в цьому напрямку уряд Мексики, а Міністерство національної оборони Польщі запровадило електронні аукціони як один із ключових елементів експериментальних заходів із підвищення стандартів цілісності й добросовісності. Електронні закупівлі дійсно знижують можливості для корупції та дозволяють міністерству економити великі суми коштів, проте їх не так легко реалізувати, як може здаватися на перший погляд. По-перше, запровадження електронних закупівель – це зовсім недешевий процес, для створення якого потрібні значні інвестиції. І, по-друге, це означає важкий культурний перехід від надзвичайно бюрократизованих «паперових» процесів до електронних процесів. Хоча електронні закупівлі усувають можливості для реалізації старих шахрайських схем, і таким чином знижують корупційний ризик, вони все ж таки не дають стовідсоткової гарантії захисту від маніпулятивних технологій, модернізованих під сучасні умови.

необхідністю уважного вивчення усіх її аспектів в рамках механізмів нагляду й контролю можна уникнути за рахунок створення спеціальної групи незалежних аудиторів із наданням їм доступу до секретної інформації.

Кожне рішення про безальтернативні закупівлі має бути узгодженим на рівні закупівельного або тендерного комітету оборонної організації. В інтересах забезпечення прозорості всі документи з обґрунтуванням необхідності здійснення закупівлі на безальтернативних засадах мають розроблятися в уніфікованому форматі і за першою вимогою надаватися для розгляду групі незалежних аудиторів.

Безальтернативність закупівлі не повинна слугувати інструментом для обрання певного бажаного постачальника. Такою ж недопустимою є практика, коли необхідність безальтернативної закупівлі пояснюється інтересами національної безпеки, в той час як насправді такої необхідності не існує.

Оборонні організації деяких країн намагаються здійснювати свої стосунки з єдиним постачальником на засадах партнерства. Проте такий підхід, який в окремих випадках може бути дійсно ефективним, не можна вважати цілком виправданим, оскільки він пов'язаний із достатньо високим корупційним ризиком і не завжди дозволяє обирати найвигідніші варіанти з точки зору співвідношення ціна/якість.

15. НЕЗАЛЕЖНИЙ МОНІТОРИНГ

Незалежний моніторинг є новим ефективним інструментом зниження корупційного ризику в сфері оборонних закупівель

Система моніторингу в секторі оборони/безпеки сьогодні є об'єктом активної модернізації і впровадження інноваційних підходів. Деякі країни займаються розробкою механізмів залучення громадянського суспільства до нагляду за різноманітними аспектами оборонних програм, стратегій та бюджетів іще на етапі їх розробки. Це такі механізми, як, наприклад:

- залучення авторитетного незалежного спеціаліста до роботи в оборонному відомстві в якості експерта-консультанта або відповідальної особи із повноваженнями прийняття рішень та участі в діяльності основних атестаційних комісій;
- включення авторитетних незалежних експертів до складу тендерних комітетів;
- здійснення незалежного аналізу технічних аспектів тендерної документації;
- здійснення незалежного аналізу закупівельного процесу в цілому;
- здійснення незалежного аналізу думок і вражень від участі в тендері підприємств, які його програли;
- здійснення незалежного аналізу рівня й обсягів конкуренції при здійсненні оборонних закупівель.

І Корейська Республіка, і Мексика запровадили в себе механізми незалежного моніторингу закупівельних процесів (див. Вставки 24 і 25).

Ті займається розробкою інноваційних шляхів для здійснення незалежного моніторингу окремих великих контрактів, зокрема, через реалізацію Пактів про доброчесність (або антикорупційних угод) в сфері оборонних закупівель (Defence Integrity Pacts/DIPs). Пакт про доброчесність являє собою угоду між урядом держави-покупця оборонної продукції та зацікавленими постачальниками, яка зобов'язує усіх учасників закупівельного процесу перешкоджати проявам корупційної поведінки на усіх етапах організації і проведення тендеру та після його завершення. При цьому нагляд за дотриманням вимог антикорупційної угоди здійснює незалежний контролер чи група контролерів (Глава 16). Антикорупційні угоди в сфері оборонних закупівель в тому чи іншому вигляді вже запровадили в себе міністерства оборони декількох країн світу (див. Вставку 26, де описується досвід Аргентини).

Організація економічного співробітництва й розвитку визнала оборонний сектор Корейської Республіки взірцем для оборонних організацій інших країн³⁹.

Організація відкритих дискусій з питань оборонних закупівель

Для посадовців, які звикли працювати в атмосфері повної секретності, оприлюднення інформації про заплановані закупівлі військової техніки та їх обговорення під час

Вставка 24: Незалежний моніторинг – досвід Південної Кореї

Після низки корупційних скандалів, пов'язаних із закупівельними процесами в Міністерстві оборони Корейської Республіки, уряд країни створив новий закупівельний орган – Управління програм оборонних закупівель, який мав діяти поза межами організаційної структури оборонного відомства. Разом із цим в систему оборонних закупівель була інтегрована ціла низка процесів антикорупційної спрямованості, в тому числі декларування посадовцями своїх статків і майна, декларування подарунків та обмеження на діяльність посадових осіб після їх звільнення з лав організації. Крім того, був значно посилений акцент на прозорості закупівель для громадськості³⁸. Для здійснення нагляду за процесами закупівель, в структурі нового Управління був створений відділ із розгляду скарг на неправомірні дії посадовців. Мета цього заходу полягала у створенні можливостей для посилення нагляду за закупівельними процесами з боку суспільства, зокрема через розслідування фактів порушень, повідомлених у зверненнях громадян. Відділ із розгляду скарг також уповноважений приймати рішення про здійснення всебічної перевірки окремих контрактів, якщо при їх реалізації були виявлені порушення, а також сприяти у розв'язанні суперечок в залежності від обставин кожного окремого випадку.

Реформа системи оборонних закупівель також передбачає обов'язкове підписання усіма співробітниками закупівельних служб Пакту про добросовісність (угода, що зобов'язує усіх учасників закупівельного процесу з боку покупця і постачальників дотримуватися вимог добросовісної поведінки), який має силу нормативного документу. Вимога щодо підписання Пактів про добросовісність є обов'язковою не тільки для Управління програм оборонних закупівель, але й для підпорядкованих йому структур, а також підприємств, що беруть участь у тендерному процесі або виконанні вже укладених контрактів.

У період з 2006 по 2009 рр. до відділу із розгляду скарг було подано 66 скарг громадян, по 50 із яких були здійснені слідчі дії і прийняті відповідні рішення, а решта знаходяться на стадії слідства. За результатами слідчих дій по 13 справах начальником відділу були запропоновані заходи з виправлення виявлених порушень, і по одній справі було розпочато аудиторську перевірку. В результаті цих заходів вдалося вдвічі скоротити тривалість процесів закупівель та прийняття рішень. Якщо в 2005 році весь процес займав в середньому 228 днів, сьогодні для цього потрібно не більше 124-х днів.

відкритих публічних дискусій, особливо на початку такої практики, може здаватися чимось зовсім неможливим і неприйнятним.

Однак відкриті обговорення, які слугують в якості спільного форуму для внутрішніх і зовнішніх учасників закупівельного процесу, зокрема міністерств оборони й фінансів, підприємств оборонної промисловості, організацій громадянського сус-

пільства та ЗМІ, дозволяють залучити до планування важливих аспектів оборони й безпеки максимальну кількість представників найрізноманітніших сфер діяльності. Такі публічні дискусії сприяють посиленню стандартів цілісності й доброчесності оборонних закупівель та підвищують рівень довіри суспільства до цієї сфери діяльності оборонного відомства. Вони також дають можливість усім сторонам закупівельного процесу стати його активними учасниками та обмінюватися важливою для себе інформацією. Коли всі учасники дискусії сидять за одним круглим столом, це ставить їх в однакове становище по відношенню один до одного і дозволяє вільно обговорювати думки та ідеї з метою створення єдиних для всіх «правил гри».

Якою має бути ефективна відкрита дискусія?

До порядку денного відкритої дискусії можуть входити найрізноманітніші питання, але вони повинні відображати місцевий контекст і його проблеми, і можуть охоплювати максимально можливе або, навпаки, мінімально можливе коло проблем в залежності від конкретних потреб. Модератором цих дискусій має бути незалежний учасник, який добре розуміє суть проблем, що обговорюються. Окрім короткої вступної доповіді з відповідної тематики, це має бути живе безпосереднє обговорення без довгих заздалегідь підготовлених презентацій. Найважливіше завдання при цьому полягає в залученні до цієї дискусії усіх головних учасників закупівельного процесу.

Вставка 25: Загальноурядовий підхід із використанням інституту незалежних контролерів: мексиканський досвід

Мексика запровадила у себе творчий і добре структурований підхід до підвищення стандартів цілісності й доброчесності в сфері державних (тобто не тільки військових) закупівель. Зокрема, в країні запроваджено практику підписання Пактів про доброчесність, що вже розглядалася в цій главі. Але якщо в інших країнах такі антикорупційні угоди підписуються для кожного окремого закупівельного проекту, уряд Мексики визначив десятку найбільш корупційно небезпечних сфер державних закупівель, де підписання таких угод є обов'язковим. Це, зокрема, великі й високовартісні контракти, контракти у сферах, пов'язаних із високим корупційним ризиком, та контракти, які з точки зору уряду мають бути максимально захищеними від корупції. Уряд створив мережу незалежних інспекторів (або, як їх тут називають, «громадських свідків»), до складу якої входять близько двох десятків народних контролерів, і забезпечив умови для успішної діяльності цього інституту зовнішнього контролю. Фінансування діяльності народних контролерів здійснюється переважно із державного бюджету, але іноді необхідні кошти надає підприємство, яке виграло тендер і отримало державний контракт. Безпосередню участь у цьому процесі бере мексиканське відділення ТІ (TI Mexicana), яке за останні 10 років супроводжувало діяльність із підписання близько 60-ти Пактів про доброчесність.

Вставка 26: Пакти про доброчесність у поєднанні з громадськими слуханнями – аргентинський досвід

Аргентинське відділення ТІ (Poder Ciudadano) відіграє провідну роль у запровадженні інноваційних змін у сфері місцевого самоврядування. Зокрема, ця організація запровадила практику поєднання громадських слухань із пактами про доброчесність, яка дозволяє міським громадам економити значні суми коштів. Така практика була вперше випробувана в місті Морон, що налічує 350 тисяч жителів і розташоване в центрі столичного регіону Буенос-Айреса. Після успішного завершення цього експерименту «ТІ Аргентина» розробила аналогічні процеси й для інших аргентинських міст, і нещодавно очолила програму прозорості та залучення громадян в місті Буенос-Айресі. Метою цієї програми є забезпечення механізмів моніторингу й контролю над процесом публічних торгів за контракти на утилізацію й використання відходів. Цей процес передбачає:

- а) забезпечення громадського контролю: народний контролер, який бере участь у здійсненні нагляду й контролю за процесом публічних торгів;
- б) консультації з представниками громадськості при розробці проекту тендерної документації: проведення нарад і зустрічей з метою збору й аналізу думок з приводу існуючих вимог до тендерів і відповідної документації;
- в) організацію громадських слухань: відповідальний орган державної влади організує конференцію за участю громадян, суб'єктів економічної діяльності, експертів та представників опозиції для обговорення їх зауважень і пропозицій щодо запропонованих урядом умов обрання підрядних організацій;
- г) підписання Пактів про доброчесність, за якими уряд і всі учасники тендерного процесу пов'язуються спільними зобов'язаннями щодо взаємного перешкоджання спробам пропонування хабарів, які можуть виходити з боку як претендентів на контракт, так і з боку представників міської влади. Більш детально про цей процес можна дізнатися тут: www.unhabitat.org.

Очікувані результати

Національні конференції є основною платформою, де оборонна організація може спілкуватися, можливо вперше, із громадянським суспільством.

Такі відкриті конференції розширюють коло учасників загального закупівельного процесу і відкривають двері для зовнішнього нагляду за діяльністю оборонної організації, таким чином дозволяючи керівникам сфери оборони побачити корупційні ризики там, де вони їх раніше ніколи не бачили. Хоча такі дискусії зазвичай організуються для обговорення конкретного закупівельного проекту, вони сприяють підвищенню прозорості закупівельного процесу в цілому та створюють сприятливі умови для подальшої і більш широкої співпраці із громадянським суспільством.

16. ПАКТИ ПРО ДОБРОЧЕСНІСТЬ У СФЕРІ ВІЙСЬКОВИХ ЗАКУПІВЕЛЬ

Спеціально для сектору оборони ТІ розробила інструмент незалежного нагляду й контролю за великими закупівельними проектами. Сучасні процеси військових закупівель є складними й комплексними. Ця складність може сприяти підвищенню рівня прозорості закупівельної діяльності. Але, з іншого боку, вона ж створює сприятливі умови для зловживання посадовцями своїми службовими повноваженнями.

Наприклад, у 2005 році начальник департаменту закупівель міністерства оборони США прийняла рішення про надання фірмі Боїнг контракту вартістю 30 мільярдів доларів на постачання партії танкерів для заправки літаків паливом у повітрі, і в той же час вела переговори про працевлаштування в тій самій фірмі. Врешті решт ця посадова особа отримала вирок за обвинуваченнями в корупції. Цей приклад є свідченням того, що навіть найскладніша національна система не забезпечує повної гарантії захисту від корупції⁴⁰.

З метою забезпечення більш високого рівня прозорості під час здійснення закупівель в інтересах оборони й безпеки ТІ розробила такий ефективний механізм, як Пакт про добросовісність. Пакт про добросовісність являє собою антикорупційну угоду, яка використовується як інструмент незалежного нагляду й контролю за дотриманням стандартів цілісності й добросовісності при обранні виконавців та реалізації державних контрактів. Практика укладання таких антикорупційних угод сьогодні широко застосовується урядами багатьох країн світу, зокрема в будівній і видобувній галузях промисловості.

У подальшому ця процедура була модернізована й адаптована до умов сектору оборони, і може використовуватися не тільки в сфері закупівель, але й для забезпечення прозорості та здійснення нагляду в сфері утилізації обладнання, землі або інфраструктури.

Розробка й реалізація Пактів про добросовісність у сфері оборонних закупівель

Пакт про добросовісність в сфері оборонних закупівель, як правило, містить три головних компоненти:

- коротка угода, в якій усі зацікавлені постачальники та закупівельна організація беруть на себе конкретні зобов'язання щодо перешкоджання проявам хабарництва, а зацікавлені постачальники додатково зобов'язуються дотримуватися підвищених стандартів прозорості. Зацікавлені постачальники також погоджуються на застосування проти них санкцій, зокрема у вигляді позбавлення права на продовження участі у відповідному тендері, у разі доведеного порушення ними будь-якого із зобов'язань, прийнятих за цією угодою;
- незалежний контролер (або група контролерів), який забезпечує дотримання всіма сторонами зобов'язань, прийнятих за цією угодою. Це, як правило, потребує залучення незалежного технічного експерта, який вивчає тендерну документацію на

предмет наявності ознак незаконного або корупційного впливу і який може надавати допомогу учасникам тендеру, якщо вони мають якісь зауваження або скарги щодо здійснення тендерних процедур;

- більш високий рівень доступу громадськості до тендерної документації і процесів. Це дозволяє громадянам і організаціям громадянського суспільства брати безпосередню і більш активну участь у відповідних процесах, а також забезпечує довіру й підтримку до цих процесів з боку суспільства.

Вставка 27: Колумбійська програма закупівлі авіаційної техніки⁴¹

У 2004 році колумбійське (Transparencia por Colombia) та британське (TI-UK) відділення Транспаренсі Інтернешнел надали оборонному відомству Колумбії допомогу в реалізації Пакту про добросовісність при підписанні контрактів у рамках державної програми закупівлі авіаційної техніки. Колумбійський уряд прийняв рішення про необхідність оновлення парку бойових літаків, які використовувалися у боротьбі з наркобізнесом. Для придбання більш ніж двох десятків літаків із державного бюджету було виділено 237 мільйонів доларів США. Попередня спроба оновлення авіаційного парку провалилася через неузгодженість позицій з питань кількості та конкретних типів літаків, необхідних для ліквідації виявленого дефіциту спроможностей. Упродовж декількох років місцеве відділення ТІ тісно співпрацювало з оборонним відомством у напрямку підвищення стандартів цілісності й добросовісності в діяльності оборонної організації країни. За цей час був накопичений великий досвід у сфері антикорупційних реформ і державних закупівель, однак представники відділення були обмежені у своїх можливостях спілкування з технічними експертами з військових закупівель. Британське відділення ТІ надало двох технічних експертів з великим досвідом роботи в сфері військових і оборонних закупівель, які супроводжували діяльність із підписання Пактів про добросовісність. Оборонне відомство відкрило для цих експертів вільний доступ до повного пакету тендерної документації, а через 14 днів експерти підготували і подали на розгляд керівників відомства свої висновки і зауваження. Тендерний комітет відреагував майже негайно. Деякі зауваження були враховані, деякі – відкинуті, а для решти було надане відповідне обґрунтування. Оскільки окремі технічні й контрактні питання залишилися неузгодженими, ТІ-УК направила до Боготи свого експерта для проведення консультацій із представниками Міністерства оборони та всіх учасників закупівельної програми. Особлива увага при цьому приділялася технічним вимогам та положенням контракту. Міністерство оборони наполягало на максимальній прозорості закупівельного процесу і вимагало детальної розробки технічних вимог, що мало б мінімізувати можливості для корупції. Свою підтримку надали й збройні сили, які визнали, що ефективність бойового використання літаків великою мірою залежатиме від рівня прозорості і «чистоти» закупівельного процесу⁴².

Коротка угода розробляється за зразками, наданими іншими країнами або ТІ. При цьому може виникнути необхідність в адаптуванні формату або змісту угоди згідно з вимогами законодавства відповідної країни. Призначається незалежний контролер і узгоджується схема фінансування відповідної діяльності. Керівні рекомендації з питань організації цих двох процесів можна знайти на офіційному веб-сайті ТІ. За додатковими консультаціями можна звертатися до країн, що вже мають досвід використання антикорупційних угод, або до оборонного відділення ТІ.

Пакти про доброчесність у сфері оборонних закупівель відрізняються від аналогічних угод в інших сферах діяльності тим, що в першому випадку процедура додатково передбачає здійснення аналізу технічних вимог закупівельного проекту. Така необхідність пояснюється тим, що технічні вимоги іноді розробляються відповідно не до реальних потреб, а до можливостей конкретного «привілейованого» поставальника, фактично гарантуючи йому перемогу в тендері. Подібна практика є доволі поширеною, і з нею необхідно боротися так само, як і з іншими джерелами корупції у сфері військових закупівель.

Пакт про доброчесність можна легко пристосувати до особливостей конкретного закупівельного контракту. Фактично, такі антикорупційні угоди можна використовувати для будь-якої закупівлі, але бажано було б, щоб вони використовувалися тільки при реалізації великих контрактів на закупівлю дорогої техніки чи обладнання.

Сфери застосування антикорупційних угод є різними для різних країн. Наприклад, уряд Мексики кожного року визначає шість або сім великих закупівельних проектів, які він вважає пріоритетними з точки зору необхідності захисту від корупції. У той же час уряд Болгарії вирішив, що антикорупційні угоди мають супроводжувати будь-який закупівельний контракт збройних сил, який перевищує певну визначену межу вартості.

Практика укладання антикорупційних угод стає все більш відомою й серед підприємств оборонної промисловості.

Позитивні наслідки реалізації антикорупційних угод у сфері військових закупівель

Ефективність закупівель: антикорупційна угода підвищує ефективність закупівельного процесу, забезпечуючи надійну і дуже важливу гарантію зниження корупції при реалізації конкретних закупівельних контрактів.

Впевненість учасників закупівельного контракту у доброчесності всіх інших учасників створює умови для спокійного ритмічного плину закупівельного процесу, коли сторони, що не отримали контракту, сприйматимуть свою поразку тільки як результат чесної конкурентної боротьби. Це, у свою чергу, виключає можливість небажаної затримки в реалізації контракту через довгі процедури оскарження результатів тендеру і в кінцевому рахунку сприяє покращенню загального клімату в усіх сферах діяльності сектору оборони. У деяких країнах застосування практики укладання ан-

тикорупційних угод дозволило скоротити тривалість тендерного процесу. Крім того, прозорість і об'єктивність тендеру зміцнює довіру до організації, яка його проводить. Це означає, що в майбутніх тендерах цієї організації братимуть участь все більше й більше учасників, які будуть впевнені в тому, що змагання буде чесним і що його результат не буде спланованим заздалегідь.

Довірливі стосунки з виконавцями контракту: у разі виникнення серйозних питань щодо контрактного процесу, в якості надійного арбітру виступає незалежний контролер, до якого можуть звертатися організації-замовники і компанії-виконавці контракту. Це забезпечує впевненість у тому, що усі скарги будуть уважно розглянуті і для усунення проблем буде вжито усіх необхідних заходів. Антикорупційні угоди також сприяють більш чіткому дотриманню встановлених правил і процедур через запровадження санкцій за їх порушення, причому саме під час тендеру, а не після обрання переможців і підписання контрактів.

Підвищення рівня суспільної довіри: підписання Пактів про добросовісність у сфері оборонних закупівель із одночасним запровадженням інституту незалежних контролерів підвищує рівень суспільної довіри та сприяє усуненню підозр у корупції, які часто супроводжують великі комплексні контракти. Це забезпечується завдяки запровадженню вимог щодо прозорості та надання доступу до необхідної інформації, таким чином забезпечуючи можливість для більш ефективного нагляду за здійсненням закупівельного процесу. Це також створює умови для активної участі та нагляду за закупівельними процесами з боку громадськості, особливо у випадках, коли незалежний контролер представляє одну з організацій громадянського суспільства. Тісна співпраця між оборонними організаціями і громадянським суспільством в рам-

Вставка 28: Порядок здійснення оборонних закупівель в Індії

У 2006 році уряд Індії запровадив новий порядок здійснення оборонних закупівель, що передбачає наступні вимоги:

- підвищення прозорості під час здійснення польових випробувань;
- обов'язкове використання антикорупційних угод при реалізації контрактів вартістю понад 1 мільярд рупій (\$22 млн.). Згідно із Статтею 61 «Підписання антикорупційної угоди між урядовим відомством і учасниками тендеру є обов'язковим для всіх закупівельних проектів вартістю понад 1 млрд. рупій. Пакт про добросовісність є зобов'язуючою угодою між урядовим відомством і учасниками тендеру за право отримання конкретних контрактів, згідно з якою уряд зобов'язується не приймати хабарів під час закупівельного процесу, а учасники тендеру зобов'язуються не пропонувати хабарів».

Більш детально інформацію можна знайти тут: <http://mod.nic.in/dpm/welcome.html>.

ках окремих контрактів зміцнює взаємну довіру, а отже й сприяє більш активному залученню громадянського суспільства до діяльності сектору оборони.

Прискорення темпу реформ: антикорупційні угоди в сфері оборонних закупівель не тільки сприяють підвищенню рівня цілісності й доброчесності закупівельного процесу, але й самі по собі можуть виступати каталізатором реформ. Передача нових знань від зовнішніх експертів до урядових організацій у поєднанні з можливістю більш раціонального і економного витрачання бюджетних ресурсів та отримання більш якісного обладнання і військової техніки сприятимуть ефективній реалізації оборонних реформ. Це матиме особливе значення у випадках, коли вимога щодо здійснення нагляду за закупівлями поширюється не тільки на тендерні процедури і процеси укладання контрактів, але й на такі етапи закупівельного циклу, як постачання та оперативне обслуговування і матеріально-технічне забезпечення придбаного обладнання чи військової техніки. Більше того, укладання Пактів про доброчесність у сфері військових закупівель, у поєднанні з прозорістю та наглядом за офсетними угодами (Глава 17), може мати вирішальне значення для зниження корупційного ризику в більш тривалій перспективі.

Посилення оперативних спроможностей та отримання високоякісного обладнання за помірною ціною: Крім зниження корупційного ризику, пов'язаного з визначенням технічних вимог до обладнання, що закуповується, реалізація антикорупційної угоди одночасно дозволяє вирішувати й важливі питання, що стосуються можливості обрання найкращих зразків обладнання за критерієм якість/вартість (тобто якісного обладнання за помірною ціною), а також забезпечення оперативних спроможностей. Корупційний ризик іноді пов'язується тільки з питаннями раціонального використання бюджетних ресурсів. Отже за рахунок підвищення якості розробки технічних вимог можна забезпечити найкращий вибір за критерієм якість/вартість.

17. УГОДИ ПРО ПРОМИСЛОВУ СПІВПРАЦЮ (ОФСЕТИ)

Офсети несуть у собі великий корупційний ризик і тому вимагають особливої уваги

Шляхи зниження корупційного ризику в офсетній сфері

Офсети, або угоди про промислове співробітництво, є угодами, за якими держава, що закуповує певні товари чи послуги, вимагає від зарубіжної компанії-експортера відшкодування певного відсотка вартості закупівельного контракту у вигляді інвестицій в економіку країни-імпортера. Уряди багатьох держав називають це «угодами про промислове співробітництво», оскільки вважають, що термін «офсет» може бути пов'язаним із певними негативними асоціаціями. Головною причиною укладання офсетних угод є намагання уряду країни-імпортера зміцнити економічний потенціал держави за рахунок залучення високих технологій в оборонну промисловість та забезпечення розвитку промислової інфраструктури⁴³.

Уразливість до корупційного ризику

Рівень нагляду за офсетами – з боку як уряду, так і громадськості – під час проведення відповідних переговорів є значно нижчим, ніж за основними військовими контрактами, які вони супроводжують. У багатьох країнах корупційний контекст офсетів (тобто корупційні інтереси сторін, які теоретично можуть отримати незаконні прибутки від офсетів) майже не досліджується, як не здійснюється й нагляд за виконанням офсетних угод, не перевіряються отримані результати на предмет відповідності визначеним в угоді зобов'язанням та не оприлюднюється інформація про результати і отримані вигоди від офсету чи про хід реалізації офсетної угоди. Наявність усіх цих недоліків обумовлює особливо великий корупційний потенціал офсетів.

Інший корупційний чинник полягає в тому, що офсетні угоди передбачають реалізацію великих комплексних контрактів, в тому числі вкладення інвестицій в різноманітні компанії і їх підрозділи, що іще більше ускладнює завдання моніторингу й нагляду.

Практично всі держави-імпортери вимагають від постачальників військової продукції реалізації комплексу офсетних зобов'язань. Офсети складають дуже значний відсоток від вартості закупівельних контрактів, які вони супроводжують, і часто перевищують повну вартість основних контрактів, як це відбувається, зокрема, в державах Європейського Союзу.

Оскільки оборонні контракти мають високу вартість, такою ж високою вартістю відрізняються й пов'язані з ними офсети, і це робить їх надзвичайно уразливими до корупційного ризику.

Уряди і оборонно-промислове співтовариство все більше розуміють небезпеку цих ризиків і починають вживати адекватних заходів для їх мінімізації.

Корупційні ризики офсетів

Офсети є непрозорими інструментами, коли прийняті рішення не аналізуються на предмет порушень, надання контрактів здійснюється на власний розсуд чиновників і зовсім мало уваги приділяється аналізу якості менеджменту, аудиторським перевіркам та забезпеченню успішного виконання контрактів.

Політики чи посадовці, які мають конфлікт інтересів, можуть активно лобіювати рішення про певні військові закупівлі і через пов'язані з ними офсетні схеми отримувати свою частку незаконних доходів. Непрозорість офсетного проекту не дає змоги виявити фінансовий інтерес особи, яка лобіювала або забезпечила прийняття рішення про надання конкретного закупівельного контракту. Крім того, мають місце й випадки розкрадання коштів, призначених для фінансування офсетного пакету.

Рекомендації

Держава-імпортер, яка вимагає офсетного відшкодування вартості закупівлі, повинна створити офсетну політику, в центрі якої будуть прозорість і суворий нагляд за

дотриманням вимог угоди. Оборонні закупівлі мають бути максимально узгодженими зі стратегічними вимогами довготривалої безпеки, а рішення про закупівлі не повинні обумовлюватися офсетними міркуваннями. До складу офсетної групи мають входити високопрофесійні і досвідчені спеціалісти, пов'язані жорстким кодексом поведінки: офсети є специфічною сферою діяльності, і нею мають займатися не посадовці оборонного відомства чи військові офіцери, а люди із спеціальними знаннями й досвідом. Замовники оборонної продукції мають подбати про створення умов, які унеможливають незаконне збагачення окремих членів уряду за рахунок офсетних контрактів, а також забезпечити своєчасне виявлення можливого конфлікту інтересів серед посадовців, офіцерів збройних сил та членів парламенту.

Обкладинка дослідження TI про корупційні ризики оборонних офсетів

Уряди держав мають вимагати, щоб будь-яка офсетна угода передбачала конкретні механізми контролю й нагляду за ходом виконання робіт, а також визначала терміни

Вставка 29: Офсетні угоди уряду Португалії

У 2004 році Португалія завершила проект із закупівлі двох підводних човнів виробництва німецької фірми German Submarine Consortium (GSC). Переважну частину офсетних зобов'язань загальною вартістю 1,1 млрд. євро (при вартості основного закупівельного контракту всього 760 млн. євро) мав забезпечити гігант німецької індустрії Ferrostaall AG⁴⁴. Окрім прямих офсетів, ці зобов'язання передбачали реалізацію низки проектів в таких галузях, як військово-морське суднобудування, автомобілебудування та нові технології. В 2006 році в Португалії було відкрито кримінальну справу, коли у слідства виникла низка питань щодо виплати 30 мільйонів євро посередницькій структурі, яка сприяла у підписанні основного контракту і пов'язаної з ним офсетної угоди.

Згідно із заявами державних посадових осіб, у рамках цієї кримінальної справи розслідувалися випадки корупції, зловживання службовими повноваженнями та відмивання грошей, головним чином у зв'язку із незаконним збагаченням окремих політичних діячів і партій⁴⁵. Слідчі органи вже провели обшуки у приміщеннях задіяних в закупівельному проекті компаній та юридичних фірм, Португальської комісії з питань офсетів, Міністерства оборони та його об'єктів, а також у помешканнях представників керівництва збройних сил та інших осіб, які мали відношення до організації і проведення відповідного тендеру^{46, 47, 48}.

Офсети були об'єктом розслідування окремої кримінальної справи, яка восени 2009 року завершилася пред'явленням офіційних обвинувачень конкретним особам. Прокуратура Португалії передала до суду справи проти трьох посадових осіб з Німеччини і семи посадових осіб із Португалії за обвинуваченнями у фінансових махінаціях та підробці документів у зв'язку з автомобілебудівною частиною офсетного пакету, що супроводжував закупівлю підводних човнів⁴⁹.

та способи оприлюднення результатів виконання угоди. Для забезпечення ефективності такого нагляду органи, що відповідають за оборонні закупівлі, повинні вимагати, щоб при поданні заявки на участь в тендері зацікавлені постачальники вказували запропоновані цінові параметри у двох вимірах, де одна ціна визначається з урахуванням офсетного пакету, а друга відображає тільки вартість основної закупівлі.

Оборонні компанії мають створити чіткі механізми для зниження корупційних ризиків, зокрема через впровадження внутрішніх кодексів поведінки, програм заходів із забезпечення їх дотримання та програм ділової етики, які формують корпоративну культуру, що поширюється на всіх субпідрядників. Також важливо, щоб компанії-виконавці дуже уважно стежили за діяльністю офсетних агентів та усіх третіх сторін, які можуть незаконно наживатися на своїй причетності до офсетного пакету. Провідну роль у підвищенні прозорості офсетних контрактів мають узяти на себе асоціації підприємств оборонної промисловості – шляхом розробки і публікації керівних рекомендацій щодо забезпечення високих стандартів цілісності й доброчесності при реалізації офсетних угод, а також шляхом організації галузевих конференцій для обміну досвідом боротьби з корупційними ризиками військових офсетів.

БЮДЖЕТИ І РЕСУРСИ

Там, де корупція, – там гроші, а де гроші – там корупція

Корупційна діяльність може відбуватися навіть в таких найпомітніших сферах, як державний бюджет і далі по всьому бюджетному ланцюжку аж до розподілу й використання ресурсів місцевих бюджетів. У той час, як бюджети і закупівлі є сферою, яка, як правило, знаходиться під найпильнішою увагою в державі, в секторі оборони/безпеки існують й інші категорії ресурсів, які приваблюють корупціонерів, але часто не отримують належної їм уваги з боку контролюючих та інших органів. Мова йде про три основні категорії ресурсів. Це:

- утилізація фізичного майна – землі, транспортних засобів, озброєнь і т. ін.;
- неправомірне використання державних ресурсів у власних інтересах приватних осіб;
- економічна діяльність збройних сил.

У цьому розділі ми розкажемо про наступне:

- Важливість підвищення стандартів прозорості оборонного бюджету і бюджетних процесів. Уряди багатьох країн світу приходять до висновку, що боротьба з корупцією в сфері бюджетів і менеджменту ресурсів не може бути успішною без підвищення загального рівня прозорості відповідних процесів: прозорість є необхідною передумовою довіри суспільства та ефективного використання обмежених ресурсів (Глава 18).

- Зниження корупційного ризику в сфері утилізації майна і ресурсів (Глава 19).
- Деякі питання цілісності й доброчесності в контексті економічної діяльності збройних сил (Глава 20).

18. БЮДЖЕТИ ОРГАНІЗАЦІЙ СЕКТОРУ ОБОРОНИ/БЕЗПЕКИ

Важливим напрямком реформ має бути підвищення рівня прозорості оборонного бюджету країни. Далі ми розкажемо, як можна вирішувати це питання на прикладах практичного досвіду деяких країн.

Прозорість оборонного бюджету

Головними ознаками цілісного, доброчесного, відповідального і підзвітного оборонного середовища є високий рівень прозорості бюджетів організацій сектору оборони/безпеки, і одночасно суворий контроль і нагляд за цими бюджетами. Однак, як це не дивно, цього не можна сказати про більшість оборонних організацій світу.

Найбільш яскравим свідченням атмосфери секретності, що панує в оборонному секторі, є неадекватність інформації, відображеної в оборонних бюджетах держав. Для деяких категорій інформації така закритість є дійсно виправданою і необхідною. Але надмірна секретність чи спотворення даних оборонного бюджету підриває довіру до уряду і є ознакою можливих зловживань при розподілі ресурсів, а також свідченням відсутності належної звітності й відповідальності. Мета реформ у цьому секторі є відносно простою й очевидною, а її досягнення дозволить підвищити ефективність діяльності сектору оборони в цілому. Міністри оборони й безпеки багатьох країн дійшли висновку, що чим прозорішими будуть бюджетні процеси, тим вищим буде рівень суспільної довіри до діяльності відповідних організацій.

Останні дослідження головних аспектів бюджетних циклів у більш ніж 100 країнах світу показали, що в кожній третій країні рівень прозорості оборонного бюджету є низьким або дуже низьким. Крім того, з'ясувалося, що у близько 85 відсотків країн світу уряди надають парламентам дуже мало інформації або зовсім не повідомляють про військові витрати, пов'язані із забезпеченням національної безпеки. Це негативно впливає на рівень суспільної довіри, як видно з прикладів, наведених у цій главі⁵⁰.

З точки зору прозорості дуже важливо, щоб секретність окремих статей бюджетних видатків була виправданою з точки зору забезпечення здійснених і добре обґрунтованих стратегічних завдань (як-от захист територіальної цілісності держави у випадку зовнішньої загрози чи створення надійної системи захисту свідків і т. ін.). Також важливо створити чіткі регуляторні механізми класифікації видатків за категоріями обмеженості доступу.

Прозорість може не суперечити вимогам конфіденційності певної інформації, якщо на рівні вищого керівництва є прагнення до більшої відкритості. Забезпечення

прозорості бюджету є одним із пріоритетних завдань країн, налаштованих на справжні реформи.

В якості прикладу можна навести Болгарію, де новий уряд докладає величезних зусиль для очищення від корупції сектору оборони й безпеки. Другим прикладом є Колумбія, де уряд намагається впевнити суспільство в тому, що силові структури країни є вільними від корупції, зокрема, через забезпечення максимального доступу до інформації про фінансові аспекти діяльності уряду (див. Вставка 30).

Секретні бюджети

Потреба в існуванні секретних бюджетів буде існувати завжди. Однак важливо, щоб вимоги щодо збереження секретності застосовувалися тільки у разі крайньої потреби і тільки на рівні, що не перевищує межі необхідності. В якості позитивного досвіду можна навести приклад Південної Кореї, де інформація про оборонний бюджет розподілена на три категорії за рівнем обмеженості доступу. Категорію «А» складають статті бюджету, які подаються на розгляд Національної Асамблеї в узагальненому вигляді. Статті бюджету категорії «Б» подаються на розгляд парламентського комітету з питань національної оборони у вигляді окремих блоків і з більш детально прописаними параметрами. І, нарешті, до категорії «В» входять окремі статті, які розглядаються й ухвалюються членами комітету з питань національної оборони. Перед цим парламент розглядає й ухвалює тільки загальну суму оборонних видатків.

Хоча багато держав світу не поспішають із оприлюдненням фінансової інформації, що стосується видатків на потреби національної безпеки чи військової розвідки, розподілення інформації за категоріями секретності та призначення спеціальних комітетів із наданням їм необхідного доступу до секретної інформації сприятиме посиленню парламентського контролю за бюджетним процесом⁵¹.

Ревізії бюджету

Як показує «Індекс відкритості бюджету» (Open Budget Index), який визначає міжнародна організація «Міжнародне партнерство з бюджету» (International Budget Partnership), якість регулювання та рівня нагляду за фінансуванням сектору безпеки є вкрай незадовільними. Кожна четверта відображена в цьому дослідженні країна (22 країни із 92) або зовсім не перевіряє фінансові аспекти діяльності сектору оборони, або перевіряє окремі організації, але тільки не служби військової розвідки чи інші органи сектору безпеки.

Часткові ревізії організацій сектору безпеки здійснюють такі держави, як Алжир, Аргентина, Болівія, Коста-Ріка, Фіджі, Гватемала, Пакистан, Філіппіни та Уганда. При цьому ревізії по відношенню до секретних фондів та цілих розвідувальних служб, як правило, не здійснюються. В Бангладеш і Китаї організації сектору безпеки піддаються тільки внутрішнім ревізіям, що проводять власні контрольні департаменти відповідних організацій (наприклад, армії, поліції і т. ін.)⁵².

Вставка 30: Підвищення рівня прозорості в Болгарії

У 1999 році оборонне відомство Болгарії приступило до масштабного реформування сектору безпеки. Серед завдань цієї реформи були визначені, зокрема, підвищення рівня військової освіти, вдосконалення системи формування й реалізації оборонного бюджету та посилення цивільного нагляду й контролю над збройними силами. За прикладом країн-членів НАТО, оборонне відомство запровадило Комплексну систему планування, програмування і бюджетування (Integrated System for Planning, Programme Development and Budgeting), яка забезпечує узгодженість між короткотерміновими пріоритетами і стратегічними завданнями політики безпеки в межах існуючих ресурсних обмежень. Планування розпочинається з аналізу ресурсів та існуючих оборонних спроможностей. При цьому, з метою забезпечення необхідного рівня прозорості, відповідні повноваження делегуються підпорядкованим організаціям, які володіють необхідною компетенцією. На запрошення оборонного відомства до розробки економічних прогнозних показників долучаються спеціалісти міністерств фінансів і економіки⁵³.

З точки зору забезпечення ефективного використання бюджетних ресурсів дуже велике значення має участь законодавчої гілки влади у формуванні бюджетних пропозицій. Після обговорення в парламенті оборонний бюджет Болгарії формується і затверджується остаточно, і перетворюється на один з основних документів, які сприяють підвищенню стандартів звітності й відповідальності. Для забезпечення ефективного контролю й нагляду за бюджетним процесом уряд Болгарії запровадив трирівневу систему контролю:

- Управління з питань планування і менеджменту бюджету – спеціалізований підрозділ у складі оборонного відомства, який здійснює попередній внутрішній контроль;
- це ж саме управління також відповідає за координування діяльності з нагляду за бюджетними видатками, в якому задіяні зовнішні цивільні організації, що проводять вибіркові перевірки;
- Контрольно-ревізійна палата проводить незалежні контрольні перевірки та доповідає про їх результати парламенту і суспільству⁵⁴.

19. УТИЛІЗАЦІЯ МАЙНА

Діяльність з утилізації майна часто знаходиться поза межами досяжності контролюючих організацій, і тому є дуже уразливою до корупційного ризику. Проте ці ризики можна легко знизити за рахунок впровадження надійних механізмів нагляду й контролю. Майно складається з економічних ресурсів – як матеріальних (будівлі, земля, техніка, обладнання і т. ін.), так і нематеріальних (капітали/фінанси).

Крім кадрів і професійного досвіду, найбільш цінними ресурсами організацій оборони й безпеки є техніка, обладнання і будівлі. Усе майно, яким володіють організації сектору оборони/безпеки, можна умовно поділити на шість великих категорій⁵⁵:

Вставка 31: Рекомендації щодо забезпечення прозорості бюджетного процесу

- Створіть ефективну нормативно-правову базу, яка забезпечить суспільству доступ до актуальної й достовірної інформації про оборонний бюджет.
- Зміцнюйте роль парламенту в процесах формування й виконання оборонного бюджету.
- Залучайте до діяльності із планування бюджету зовнішніх учасників, наприклад, міністерство фінансів, які забезпечать професійну інформаційну підтримку та допоможуть підвищити ефективність діяльності з розподілу ресурсів та розробки прогнозних економічних показників.
- Визначте парламентський комітет, який буде займатися питаннями оборонного бюджету; надайте його членам право доступу до секретної інформації, що стосується національної безпеки та військової розвідки.
- Забезпечте достатній резерв часу для обговорення проекту бюджету в парламенті аби надайте законодавцям можливість брати активну участь у формуванні бюджетних пропозицій.
- Суспільство повинно мати вільний доступ до проекту бюджету ще перед його поданням на розгляд парламенту, а не після його ухвалення; це дозволить суспільству і організаціям громадянського суспільства відслідковувати процес ухвалення оборонного бюджету.
- Раз на три місяці надавайте звіти про хід виконання бюджету з метою підвищення рівня прозорості бюджету та ефективності розподілу бюджетних ресурсів.
- Регулярно здійснюйте внутрішні й зовнішні аудиторські перевірки сектору безпеки і доповідайте суспільству про їх результати.
- Зацікавлені сторони могли б отримувати бюджетну інформацію через бланки запитів, розміщені на офіційному веб-сайті оборонного відомства.
- Створіть незалежний контролюючий орган із співробітників, які мають професійну підготовку й досвід у сфері бюджетної діяльності в секторі безпеки.
- Співпрацюйте з регіональними й міжнародними партнерами з метою пошуку шляхів для взаємного підвищення стандартів прозорості бюджетного процесу в оборонній сфері.

1. *Техніка й обладнання військового призначення (озброєння):* техніка й обладнання, які є непридатними для використання в цивільному секторі. Це озброєння, а також обладнання, необхідне для їх підтримки чи доставки до місця використання, наприклад, військові кораблі, підводні човни, бойові літаки, танки, ракети та пускові установки.

2. *Земля і будівлі:* офіси, складські приміщення, лікарні, казарми, авіаційні ангари, злітно-посадочні смуги, автомобільні стоянки та відповідні земельні ділянки (за винятком житлових помешкань).

3. *Об'єкти будівництва.*

4. *Транспортні засоби*: будь-які засоби для транспортування людей чи майна: вантажні автомобілі, поїзди, карети швидкої допомоги та літаки (тільки ті, які є непридатними для бойового використання).

5. *Верстати і механізми*: стаціонарне чи транспортабельне обладнання, призначене для ремонту або технічного обслуговування військового майна або для адміністративних потреб.

6. *Інформаційні технології і засоби зв'язку*: всі засоби зв'язку і комп'ютерні системи разом з відповідним апаратним і програмним забезпеченням (тільки ті, які є непридатними для бойового використання).

Усі ці шість категорій майна є уразливими до корупційного ризику, але найбільш уразливими вважаються дві категорії: земля і будівлі, та озброєння. Корупція в цій сфері є особливо характерною для країн, які реалізують чи утилізують великі обсяги військового майна, а також для конфліктних і постконфліктних держав, не здатних забезпечити належні умови для зберігання й охорони військового майна. Неefективна утилізація або розкрадання надлишкового чи непотрібного майна часто пов'язуються з діяльністю зовнішніх учасників. Наприклад, в Іраку величезна кількість військової техніки і обладнання просто зникла невідомо куди. Це підвищує ризик розкрадання цієї техніки і майна, коли прийде час для їх подальшої утилізації (див. Вставки 33 і 34).

Вставка 32: Приклади процедур із продажу майна

- У Канаді консалтингова фірма отримала замовлення на продаж «надлишкового військового майна» безпосередньо урядам іноземних держав. Консалтингова компанія, що представляла Канаду, виступала в якості агента з продажу за кордон майна від імені внутрішнього власника⁵⁶.
- Міністерство оборони Болгарії нещодавно реформувало і реорганізувало систему менеджменту своєї нерухомої власності. Головною метою цієї реформи було усунення корупційних ризиків, які в минулому були причиною серйозних порушень в системі утилізації військового майна⁵⁷.
- В Австралії, а також у Сполученому Королівстві, міністерства оборони розглядають утилізацію надлишкового майна як окремий етап менеджменту життєвого циклу кожного виду військового майна. Загальний опис цього процесу доступний для завантаження на сайті: www.defence.gov.au/lm.
- Британські збройні сили також мають окремий сайт, присвячений питанням утилізації надлишкового чи непотрібного майна. Надлишкове майно пропонується для продажу на електронному аукціоні за адресою: www.edisposals.com.

Випадки корупції у сфері утилізації військового майна зустрічаються в різних країнах – від держав колишнього комуністичного табору, які переживали великі труднощі під час процесів утилізації майна, і закінчуючи країнами, які, як, наприклад, Фінляндія, мають хороші показники згідно з індексами сприйняття корупції⁵⁸.

Для організацій сектору оборони/безпеки усіх держав використання надлишкової техніки, обладнання і інфраструктури становить доволі складну проблему. Дуже серйозний корупційний ризик виникає там, де діяльність із продажу або утилізації

Вставка 33: Ірак: ризик розкрадання військової техніки і майна

За результатами ревізій, проведених Генеральним інспектором Міністерства оборони США в Іраку, станом на 2007 рік ревізори недорахувалися військової техніки і обладнання, що були надані в користування силам безпеки Іраку, на загальну суму близько 1 млрд. доларів. Це створює великий ризик того, що ця техніка і обладнання будуть просто розкрадені, коли постане питання про необхідність їх утилізації. За повідомленням американської телерадіокомпанії CBS News, «збройні сили не змогли пояснити місцезнаходження 12.712 із 13.508 одиниць зброї, в тому числі пістолетів, штурмових гвинтівок, гранатометів та кулеметів»⁵⁹.

Вставка 34: Розкрадання військового майна під час його утилізації в країнах колишнього СРСР

Після закінчення епохи «холодної» війни і припинення існування Радянського Союзу, Україна була однією з держав, де утилізація надлишкового військового майна була пов'язана з особливими труднощами. На початку 1990-х років цьому сприяли як самі обсяги озброєнь і військової техніки, які стали більше непотрібними, так і складні соціально-економічні умови, в яких опинилася держава в перші роки своєї незалежності. Тоді українська економіка скоротилася майже вдвічі, і наслідки такого падіння були навіть страшнішими за Велику депресію, яку пережили країни Заходу в 30-х роках минулого століття. В 1992 році Україна володіла запасами військового майна загальною вартістю 89 мільярдів доларів, з яких майно на суму 57 мільярдів доларів зникло в невідомому напрямку. Такі втрати пояснюються, в тому числі, й тим, що за десять років (з 1992 по 2002 рр.) уряд так і не спромігся провести інвентаризацію своїх військових запасів. Серед зразків озброєнь і військової техніки, які незаконними шляхами потрапляли з України в зони військових конфліктів, зокрема в Західну Африку, були й такі, що підлягали знищенню згідно з Договором про звичайні збройні сили в Європі і утилізація яких вже була профінансована державами Заходу. В 2000 році Україну звинувачували у продажі Іраку військових радарів порушивши санкції ООН. Серед інших конфліктних зон, зброя з України опинялась в Анголі, Бірмі, Еритреї, Березі Слонової Кістки, Ірані, Іраку, Ліберії, Руанді, Сьєра-Леоне, Шрі-Ланці, Південному Ємені та Заїрі (нині Демократична Республіка Конго)⁶⁰.

надлишкового обладнання й інфраструктури не контролюється за тими ж стандартами, що й закупівлі оборонної продукції. Тому з цієї точки зору важливо, щоб продаж надлишкового майна і інфраструктури та закупівлі військового майна здійснювалися за однаковими стандартами.

20. ЕКОНОМІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЗБРОЙНИХ СИЛ

У деяких країнах економічна діяльність збройних сил становить серйозну проблему. В цій главі розглядаються деякі з цих проблем та визначаються шляхи їх вирішення

Як це не дивно, організації оборони й безпеки дуже багатьох країн світу володіють підприємствами в найрізноманітніших галузях промисловості.

Однак участь збройних сил в комерційній діяльності пов'язана із значними корупційними ризиками. По-перше, це створює конфлікт інтересів і, по-друге, іноді перетворюється на пріоритетну сферу діяльності збройних сил. Проблема особливо загострюється у разі, коли підприємства, що належать збройним силам, починають брати участь в корупційній практиці, завдаючи великої шкоди іміджу армії в очах суспільства.

Історичне коріння економічної діяльності збройних сил

Військові підприємства створюються з багатьох різних причин. Традиційною причиною участі збройних сил в господарсько-економічній діяльності є неспроможність уряду повністю забезпечити всі їх потреби для здійснення необхідної військової діяльності. Це може бути пов'язано або з низьким рівнем бюджетного фінансування збройних сил, або з гострою потребою перерозподілу бюджетних ресурсів на користь інших сфер діяльності уряду. В якості найбільш яскравих прикладів можна навести такі держави, як Індонезія і Китай.

В результаті від збройних сил часто вимагають самостійного забезпечення усіх своїх фінансових потреб за рахунок пошуку альтернативних джерел фінансування. В окремих випадках військові підприємства функціонують в якості «шлюзу» для працевлаштування в приватному секторі військовослужбовців після їх демобілізації або виходу у відставку.

У більшості країн, де збройні сили володіють власними підприємствами, це відбувається через певні офіційні структури. Наприклад, підприємства, якими володіють збройні сили Пакистану чи Туреччини, об'єднані під дахом великої холдингової компанії. В Пакистані господарська діяльність збройних сил історично розвивалася навколо чотирьох комплексів підприємств, що належали кожному з окремих видів збройних сил. За деякими оцінками, загальна вартість підприємств збройних сил Пакистану станом на 2007 рік становила близько 1,13 мільярда доларів США.

Вставка 35: Усунення індонезійських збройних сил від підприємницької діяльності

За інформацією уряду Індонезії, загальна вартість активів збройних сил країни (Tentara Nasional Indonesia, TNL) станом на початок 2007 року становила 350 мільйонів доларів США, а прибутки від «легальної» господарської діяльності військових склали близько 30 мільйонів доларів⁶¹. В 2004 році парламент країни ухвалив декілька нових законів, у відповідності з якими до 2009 року всі підприємства збройних сил мали бути або ліквідовані, або передані під контроль уряду Індонезії. Згідно з вимогами нового закону впродовж п'яти років уряд мав взяти під свій контроль усі суб'єкти господарської діяльності збройних сил, якими вони володіють безпосередньо чи опосередковано. Згодом після цього президент країни підписав указ про створення міжвідомчого контролюючого органу, який мав здійснювати нагляд за процесами передачі підприємств збройних сил під контроль уряду. І в нових законах, і в указі президента містилися положення про те, що фонди збройних сил, які будуть помічені в порушенні вимог законодавства, буде ліквідовано або передано до складу інших фондів.

У результаті заходів, запроваджених урядом з метою припинення участі збройних сил в господарсько-економічній діяльності, ціла низка суб'єктів економічної діяльності в різних галузях промисловості були продані або ліквідовані. Однак навіть після цього у власності збройні сили ще й досі залишаються 23 фонди і більш ніж 1,000 кооперативів. Крім цього, збройні сили продовжують володіти різноманітними компаніями та правами оренди декількох державних об'єктів і будівель. Незважаючи на всі зусилля уряду, йому так і не вдалося довести до кінця свій план, який мав змінити напрямок інвестицій, що надходили і продовжують надходити до комерційних проектів і підприємств збройних сил⁶².

Ці реформи були успішними лише частково, і це можна пояснити наступними причинами:

1. Нечітко виписані вимоги законодавства щодо позбавлення збройних сил економічних функцій.
2. Нечітко визначені повноваження і статус міжвідомчого контролюючого органу.
3. Небажання керівництва збройних сил і оборонного відомства брати участь у реформувальних заходах.
4. Недостатній рівень впливу судової і політичної влади для притягнення порушників до відповідальності.
5. Нереальні терміни програми заходів із припинення господарсько-економічної діяльності збройних сил⁶³.

Започаткування реформ

Якими б причинами не пояснювалася необхідність надання збройним силам права володіння приватними підприємствами, таку практику не можна вважати позитивною. Там, де це можливо, оборонне відомство та/або збройні сили повинні відходити від практики участі в господарсько-економічній діяльності. Коли це неможливо вза-

Вставка 36: Усунення від економічної діяльності Народно-визвольної армії Китаю

Приклад Китаю і Народно-визвольної армії (НВА) показує, що завдання припинення господарсько-економічної діяльності збройних сил є цілком реальним. Однак для успіху таких реформ необхідні декілька важливих передумов.

Один з найважливіших уроків реалізації програми із позбавлення НВА Китаю економічних функцій полягає в тому, що важливою передумовою успіху є реалізація комплексу підготовчих заходів. Перед тим, як Цзян Дземін офіційного проголосив початок відповідної програми, було вжито низку заходів, які допомогли пом'якшити негативний ефект від ліквідації економічної імперії НВА:

1. Відміна податкових пільг.
2. Відміна положень, що надавали НВА привілейований доступ до державної інфраструктури.
3. Призначення нового військового керівництва.
4. Цільове запровадження спеціальних нормативних вимог щодо обмеження масштабів економічної діяльності НВА.
5. Посилення спроможностей судової системи та її повноважень щодо судового переслідування й покарання посадовців збройних сил.

Хоча ці заходи офіційно не передбачені жодним документом, кожен з них зіграв свою важливу роль в успіху запропонованої Цзян Дземіном програми реформ. Необхідно зазначити, що всі ці заходи запроваджувалися не одночасно, а протягом певного періоду часу, що допомогло до певної міри нівелювати ознаки незадоволення з боку представників армії та військового керівництва. Найперші кроки на цьому важкому шляху почали робитися ще в 1989 році, але тільки через десять років (у 1999 р.) програма була повністю виконана. Запровадивши ці перетворення, Цзян Дземін не тільки забезпечив призначення нового, лояльного до реформи керівництва, але й спромігся мінімізувати спротив до запропонованих ним змін. Такі підготовчі заходи, як позбавлення військового бізнесу пільг і привілеїв, також сприяли покращенню конкурентного середовища в економіці, де НВА тепер вимушена конкурувати на тих самих умовах, що й усі інші суб'єкти підприємництва. Це сприяло зниженню привілейованого статусу НВА, яким вона раніше користувалася в суспільстві, а також послабило модель збройних сил як всемогутньої організації⁶⁴.

галі або неможливо в межах існуючих політичних обмежень, необхідно здійснити заходи для забезпечення максимальної прозорості військового бізнесу. Це передбачає прозорість рахунків і майна, аудиторських перевірок, нагляду й контролю, інформації про бенефіціарних (фактичних) власників та фінансових потоків від підприємств до їх власників.

Аналіз конкретного прикладу: Економічна діяльність збройних сил Китаю

Народно-визвольна армія (НВА) розпочала свою участь в економіці Китаю ще в 1949 році, коли в результаті припинення громадянської війни була проголошена Китайська Народна Республіка. Необхідність розвитку економічної діяльності НВА обумовлювалася двома причинами. Це, по-перше, можливість економічної незалежності і самозабезпечення і, по-друге, ідеологічні мотиви. Пік економічної діяльності НВА прийшовся на 1993 рік, коли у власності армії перебували близько 20 тисяч підприємств – від маленьких кооперативів до справжніх бізнес-імперій.

За деякими оцінками, станом на початок 1997 року сумарний дохід близько 10 тисяч підприємств НВА становив від одного до трьох мільярдів доларів США на рік⁶⁵. Однак зміцнення всередині збройних сил культури, спрямованої на отримання прибутків, у поєднанні з відсутністю механізмів цивільного нагляду та привілейованим становищем НВА в китайському суспільстві призвели до зростання корупційного ризику серед представників НВА.

Зростання масштабу корупційних проблем серйозно підірвало імідж НВА в очах китайського суспільства. Призначене Цзян Дземіном цивільне керівництво НВА вирішило, що корупцію в армії неможливо подолати без ліквідації умов, які її породжують. У зв'язку з цим у 1998 році керівництво офіційно оголосило початок реформ, спрямованих на розформування військової бізнес-імперії НВА (див. Вставку 36).

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Загальні питання

- Transparency International (2000), TI Source Book 2000. Боротьба із корупцією: Елементи національної системи цілісності й добросовісності
- Bertrand de Speville, *Overcoming corruption. The essentials.*
- Тодор Тагарев (2010), Будівництво цілісності, виховання добросовісності та боротьба з корупцією в оборонному секторі – Збірник прикладів позитивного досвіду. Женевський центр демократичного контролю над збройними силами. (Todor Tagarev (2010), *Building Integrity and Reducing Corruption in Defence – A Compendium of Best Practices (DCAF).*
- J. Edgardo Campos / Sanjay Pradhan (2007), *The Many Faces of Corruption. Tracking Vulnerabilities at the Sector Level* (Світовий банк).
- Rasma Karklins (2005), *The System made me do it. Corruption in post-communist societies.*
- Організація економічного співробітництва й розвитку (2005), Реформа системи безпеки та державне управління (ОЕСР) DAC Guidelines and Reference Series, www.oecd.org/dataoecd/8/39/31785288.pdf

Офіційні документи

- Конвенція ООН проти корупції (2004), www.unodc.org/unodc/en/treaties/CAC/index.html
- Комплекс антикорупційних інструментів ООН (2004) www.unodc.org/documents/corruption/publications_toolkit_sep04.pdf

Діагностування корупційних ризиків (Глави 1-3)

- Транспаренсі Інтернешнел та інші (2009), Запитальник самооцінки власного рівня цілісності й доброчесності, www.defenceagainstcorruption.org/images/stories/Conference_reports/Publications/NATO_Integrity_Self-Assessment_Process.pdf
- Організація Об'єднаних Націй (2004), ООН, Дослідження рівня цілісності й доброчесності організацій-2004, Заключні висновки (доповідь підготовлена Deloitte Consulting LLP)
- United Nations Integrity Survey (2004), www.un.org/news/oss/sg/integritysurvey.pdf
- Транспаренсі Інтернешнел, оцінки національних систем будівництва цілісності і виховання доброчесності, www.transparency.org/policy_research/nis/methodology
- Nathaniel Heller (2008), A User's Guide to Measuring Corruption. Програма розвитку ООН і Глобальна доброчесність, www.undp.org/oslocentre/flagship/users_guide_measuring_corruption.html
- Valts Kalnis (2005). Assessing Trends in Corruption and Impact of Anti-Corruption Measures: Discussion Paper. The Anti-Corruption Network for Transition Economies, 6-те загальне засідання. Centre for Public Policy Providus, Advisory Board of the Corruption Prevention and Combating Bureau, Латвія.
- Deborah Rowland; Malcolm Higgs (2008), Sustaining Change. Leadership that works.
- Світовий банк, програма «Глобальне лідерство», <http://go.worldbank.org/M1HWXSE3T0>
- Andrews, Matt; McConnell, Jesse; Wescott, Alison (2010): Development as leadership-led change: Доповідь для програми «Глобальне лідерство».
- J.P. Cotter (1996): Leading change.
- Gen Ronald R. Fogleman (2001), The Leadership-Integrity Link, www.au.af.mil/au/awc/awcgate/au-24/fogleman.pdf
- Приклад антикорупційної програми конкретної країни: Антикорупційна комісія Кенії. Керівні рекомендації з питань підготовки антикорупційної політики для державних організацій 2007: www.kacc.go.ke/docs/Anti_Corruption_Guidelines_07.pdf

- Ethics Resource Centre, 10 офіційних рекомендацій щодо створення ефективного кодексу поведінки 2009: www.ethics.org/resource/ten-writing-tips-creating-effective-code-conducts
- Transparency International UK (2009), Ethics and business conduct in defence establishments – the improvement of national standards: www.defenceagainstcorruption.org/publications
- Незалежна комісія проти корупції, Австралія, Організаційні цінності і стандарти: www.icac.nsw.gov.au/preventing-corruption/foundations-for-corruption-prevention/standards-and-values/4873
- Aerospace Defence Security (2009), Business Ethics – A toolkit. A guide to implementing the Common Industry Standards.
- T. Greenberg; L. Samuel; W. Grant L. Gray (Світовий банк) (2010), Stolen Asset Recovery – A good practices guide for non-conviction based asset forfeiture: siteresources.worldbank.org/FINANCIALSECTOR/Resources/Stolen_Asset_Recovery.pdf
- Marina Caparini; Philipp Flury; Ferenc Molnar (2006), Civil Society and the Security Sector. Concepts and practices in new democracies.
- Женевський центр демократичного контролю над збройними силами (2003), парламентський контроль над сектором безпеки. Принципи, механізми і практики.
- Транспаренсі Інтернешнел (2009), Принципи боротьби із хабарництвом в бізнесі.

Військові операції (Глави 11-13)

- Міністерство оборони Сполученого Королівства (2009): Joint Doctrine Publication (JDP) 3-40: Security and Stabilisation: The Military Contribution: www.mod.uk/DefenceInternet/MicroSite/DCDC/OurPublications/JDWP/JointDoctrinePublicationjdp340SecurityAndStabilisationTheMilitaryContribution.htm
- UK Land Warfare Centre (2010), Tactical Information Note 'Countering Corruption in Afghanistan'.
- NATO COMISAF's Counterinsurgency (COIN) Contracting Guidance (2010): www.isaf.nato.int/article/isaf-releases/comisafs-counterinsurgency-coin-contractingguidance.html
- David Leakey (2005), ESDP and Civil / Military Cooperation: Bosnia and Herzegovina, in: A. Deighton; V. Mauer, Center for Security Studies, ETH Zurich: Securing Europe? Implementing the European Security Strategy, Zurcher Beitrage zur Sicherheitspolitik Nr 77.
- Міжнародні сили сприяння безпеці, Керівні рекомендації з питань корупції, лютий 2010

- Rep. John F. Tierney; U.S. House of Representatives (червень 010): Warlord, Inc.: Extortion and Corruption along the U.S. Supply Chain in Afghanistan, available at: http://oversight.house.gov/images/stories/subcommittees/NS_Subcommittee/6.22.10_HNT_HEARING/Warlord_Inc_compress.pdf
- Special Inspector General Iraq Reconstruction (SIGIR) (2009): Hard Lessons. The Iraq Reconstruction Experience.

Закупівлі (Глави 14-17)

- Транспаренсі Інтернешнел (2006), Посібник з питань боротьби із корупцією у сфері державних закупівель .
- Transparency International UK (2007), Defence Integrity Pacts: www.defenceagainstcorruption.org
- Mark Pyman; Alan. Waldron, and L. Avelia (2006), Practical Application of Defence Integrity Pacts: Experience in Colombia, paper presented to the Public Procurement seminar at Nottingham University School of Law, June 2006, available at: www.defenceagainstcorruption.org.
- Transparency International UK (2006), Experience of Integrity Pacts in Latin America: www.defenceagainstcorruption.org
- Transparency International UK (2005), Sample Defence Integrity Pacts: www.defenceagainstcorruption.org.
- UK Ministry of Defence, Non-competitive procurement: www.contracts.mod.uk/selltomod/competition_policy.shtml
- US Department of Defense, Contracting FAQs: <http://tasa.dodmedia.osd.mil/dc/cfaq.htm#0002>
- William N. Washington, A review of the literature: Competition versus sole-source procurements 1997: www.dtic.mil/cgi-bin/GetTRDoc?Location=U2&doc=GetTRDoc.pdf&AD=ADA487943
- S. Markowski, P. Hall, R. Wylie (2009), Defence Procurement and Industry Policy.
- European Defence Agency, Code of Conduct on Defence Procurement 2005, available at: www.eda.europa.eu/genericitem.aspx?area=Organisation&id=154
- Kenneth Mitchell (2000), Instituting E-Procurement in the Public Sector, in: Government Finance Review:www.allbusiness.com/management/595853-1.html
- United States Government Accountability Office (2009), Defence Contracting Integrity.

- Mark Pyman; Dominic Scott and Regina Wilson (2009), The Extent of Single Sourcing in Defence Procurement and its Relevance as a Corruption Risk: A First Look, *Journal of Defence and Peace Economics*, 20 (3), с. 215-232.
- Businesslink, The role of e-procurement: www.businesslink.gov.uk/bdotg/action/detail?itemId=1073792572&type=RESOURCES&lang=
- UK Ministry of Defence, eProcurement Strategy and Plan 2008-2012: www.ukceb.org/RWFilePub.php?&ca t=189&dx=1&ob=3&rp n=catviewleafpublic189&id=101263
- Міністерство оборони Франції, електронні закупівлі: www.ixarm.com and www.achats.defense.gouv.fr
- Maj David M. Doe (2002), e-procurement and the U.S. military.
- Ravinder Pal Singh (1998), *Arms Procurement Decision Making*.

Бюджети і майно (Глави 18-20)

Мережа безпеки й оборони в Латинській Америці (RESDAL) публікує детальну інформацію про прозорість оборонних бюджетів в країнах Латинської Америки та надає практичні рекомендації про те, як громадянське суспільство та інші зацікавлені сторони можуть сформувати краще розуміння цивільно-військових стосунків та аналізу бюджетів. Більш детальну інформацію можна знайти тут: www.resdal.org/ing/main-about_i.html

- DCAF Backgrounder, Parliament's Role in Defense Budgeting: www.dcaf.ch/publications/kms/details.cfm?lng=en&id=25263&nav1=5
- Todor Tagarev (2002), Transparency in Defence Policy, Military Budgeting and Procurement, available at: www.dcaf.ch/publications/kms/details.cfm?lng=en&id=21303&nav1=5
- Wuyi Omitoogun (2003), The Process of Budgeting for the Military Sector in Africa, SIPRI, available at: www.sipri.org/yearbook/2003/files/SIPRIYB0308.pdf
- DCAF (2003), Parliamentary Oversight of the Security Sector: Principles, Mechanisms and Practices: Handbook for Parliamentarians: www.dcaf.ch/publications/kms/details.cfm?lng=en&id=25289&nav1=4
- Світовий банк (2006), Вимоги щодо декларування доходів і майна для голів держав і урядів: <http://siteresources.worldbank.org/INTLAWJUSTINST/Resources/IncomeAssetDisclosureinWBClientsofJune62006.pdf>
- R. Burdescu; G. Reid; S. Gilman; S. Trapnell (2009), Stolen Asset Recovery: Income and Asset Declarations. Tools and Trade-offs: <http://siteresources.worldbank.org/EXTSARI/Resources/5570284-1257172052492/ADincomeasset.pdf?resourceurlname=ADincomeasset.pdf>

АБРЕВІАТУРИ

- **ПВЕ/АЕР** – Програма військової етики/Army Ethics Programme
- **НПА/ANP** – Національна поліція Афганістану/Afghan National Police
- **АСЕАН/ASEAN** – Асоціація держав Південно-східної Азії
- **БЦВД/ ВІ** – Будівництво цілісності і виховання доброчесності/Building Integrity (програма НАТО із будівництва цілісності і виховання доброчесності в оборонному секторі)
- **ДЗЗСЕ** – Договір про звичайні збройні сили в Європі
- **ЗГС/CIS** – Загальні галузеві стандарти/Common Industry Standards
- **КМССБА/COMISAF** – командувач Міжнародних сил сприяння безпеці в Афганістані
- **ТКУ/СРА** – Тимчасовий коаліційний уряд/Coalition Provisional Authority
- **ІСК/СРІ** – Індекс сприйняття корупції/Corruption Perceptions Index
- **УПОЗ/ДАРА** – Управління програм оборонних закупівель/Defence Acquisition Program Administration
- **ДКЗС/DCAF** – Центр демократичного контролю над збройними силами, Женева/The Centre for Democratic Control of the Armed Forces, Geneva
- **ДМР/DFID** – Департамент міжнародного розвитку, Сполучене королівство/Department for International Development, UK
- **ІЮДЕП/ДІІ** – Ініціатива оборонної промисловості «Ділова етика й поведінка», США/Defense Industry Initiative on Business Ethics and Conduct (US)
- **ПДВЗ/ДІР** – Пакт про доброчесність у сфері військових закупівель/Defence Integrity Pact
- **ЦВТІ/DTIC** – Центр військово-технічної інформації, США/ Defense Technical Information Center, US
- **ІПВГ/ЕІТІ** – Ініціатива «Прозорість видобувної галузі»/Extractive Industry Transparency Initiative
- **ЄПБО/ESDP** – Європейська політика безпеки й оборони/European Security and Defence Policy
- **ЄС/EU** – Європейський Союз/European Union
- **ЗСЕС/EUFOR** – Збройні сили Європейського Союзу/European Union Military Force

- **ЖЦПБ/GCSP** – Женевський центр політики безпеки/ Geneva Centre for Security Policy, Geneva
- **УДЗ/GPA** – Угода про державні закупівлі Світової організації торгівлі/ World Trade Organisation's Government Procurement Agreement
- **GSC** – German Submarine Consortium
- **ПД/ІР** – Пакт про доброчесність/ Integrity Pact
- **МССБ/ISAF** – Міжнародні сили сприяння безпеці/International Security Assistance Force
- **IWA** – Integrity Watch Afghanistan
- **МО/МоД** – Міністерство оборони/Ministry of Defence
- **МНО/МНД** – Міністерство національної оборони/Ministry of National Defence
- **ДАКС/NACS** – державна антикорупційна стратегія/National Anti-Corruption Strategy
- **НАТО/NATO** – Організація Північноатлантичного Договору/North Atlantic Treaty Organisation
- **НУО/NGO** – Неурядова організація/ Non-Governmental Organisation
- **ПНЄ/NSP** – Програма національної єдності/National Solidarity Programme
- **ІВБ/ОВІ** – Індекс відкритості бюджету/Open Budget Index
- **ОЕСР/OECD** – Організація економічного співробітництва й розвитку/Organisation for Economic Co-operation and Development
- **МДР-СТ/PDM-TL** – Мирний дивіденд ринку, Східний Тимор/Peace Dividend Marketplace, Timor Leste
- **PDT** – Peace Dividend Trust
- **НВА\ PLA** – Народно-визвольна армія Китаю/People's Liberation Army (China)
- **ТІ/ТІ** – Транспаренсі Інтернешнел/Transparency International
- **НЗСІ/TNI** – Національні збройні сили Індонезії/Tentara Nasional Indonesia
- **СГІБІ/SIGIR** – Спеціальний генеральний інспектор з відбудови Іраку/Special Inspector General for Iraq Reconstruction
- **ТОВП/SUME** – Техніка і обладнання військового призначення/Single Use Military Equipment
- **ООН/Un** – Організація Об'єднаних Націй/United Nations

ПЕРЕЛІК МАЛЮНКІВ І ВСТАВОК

<i>Малюнок 1</i>	Визначення корупційних ризиків у сфері оборони й безпеки.....	102
<i>Малюнок 2</i>	Корупційні ризики закупівельного циклу.....	109
<i>Малюнок 3</i>	Корупційні ризики в системі кадрового забезпечення.....	107
<i>Малюнок 4</i>	Рейтинг ТІ «Індекс сприйняття корупції» за 2010 рік	114
<i>Малюнок 5</i>	Аналіз сильних і слабких місць антикорупційної діяльності Міністерства національної оборони Польщі.....	125
<i>Малюнок 6</i>	«Дорожня карта» заходів із будувannya цілісності і виховання доброчесності у військовій сфері, розроблена Міністерством національної оборони Польщі	126
<i>Малюнок 7</i>	Структура курсу з питань будувannya цілісності та виховання доброчесності.....	131
<i>Малюнок 8</i>	Індекс хабародавців за 2002 рік.....	139
<i>Малюнок 9</i>	Причини, через які виробники можуть відмовитись від участі в тендерах на постачання своєї продукції (за результатами дослідження, здійсненого агентством Control Risks в 2006 р.)	141
<i>Малюнок 10</i>	Участь громадянського суспільства в діяльності із оборонних закупівель.....	147
<i>Малюнок 11</i>	Головні сфери діяльності перехідного періоду після розв'язання конфлікту	155
<i>Малюнок 12</i>	Порівняльні оцінки стану боротьби із корупцією в деяких країнах на основі змін, що відбулися в період з 1998 до 2006 рр. (за даними Інституту Світового банку).....	156
<i>Малюнок 13</i>	Діагностика корупції в конфліктному середовищі – сучасний досвід (ТІ).....	157
<i>Малюнок 14</i>	Ключові запитання, які ставляться з метою попередження корупції в сфері військових закупівель: досвід Міністерства національної оборони Польщі.....	170
<i>Малюнок 15</i>	Безальтернативні закупівлі у відсотках до загального обсягу оборонних закупівель	172
<i>Вставка 1</i>	Система обов'язкового призову на строкову військову службу в Росії	106
<i>Вставка 2</i>	Процес самооцінки в Норвегії	111
<i>Вставка 3</i>	Труднощі перекладу: тлумачення терміну «integrity» в українській мові.....	119
<i>Вставка 4</i>	Антикорупційна реформа в Болгарії.....	127
<i>Вставка 5</i>	Програма антикорупційних реформ в Міністерстві національної оборони Польщі.....	128
<i>Вставка 6</i>	Відгуки учасників п'ятиденного курсу з питань підвищення стандартів цілісності й доброчесності в оборонній сфері.....	130

<i>Вставка 7</i>	Основні елементи позитивного досвіду	134
<i>Вставка 8</i>	Повідомлення про випадки корупції у безпечний для інформаторів спосіб	135
<i>Вставка 9</i>	Організація науково-практичної конференції з питань виховання цілісної й добросчесної поведінки: український досвід	136
<i>Вставка 10</i>	Декларування статків і майна; освітньо-виховна діяльність в сфері закупівель та укладання контрактів: аргентинський досвід	137
<i>Вставка 11</i>	Приклади успішної співпраці підприємств на галузевому рівні	142
<i>Вставка 12</i>	Ініціатива оборонної промисловості «Ділова етика й поведінка»	144
<i>Вставка 13</i>	«Чорний» список військово-повітряних сил США	144
<i>Вставка 14</i>	Науково-практична конференція держав Південно-східної Азії з питань співробітництва у сфері нетрадиційної безпеки	148
<i>Вставка 15</i>	Доктрина збройних сил Сполученого Королівства	151
<i>Вставка 16</i>	Афганістан	153
<i>Вставка 17</i>	Комісія з питань боротьби із корупцією – досвід Сьєра-Леоне	158
<i>Вставка 18</i>	Боротьба із корупцією в контексті відбудови Іраку	162
<i>Вставка 19</i>	Програма національної єдності Афганістану	164
<i>Вставка 20</i>	Проект Східного Тимору 'Мирний дивіденд ринку'	165
<i>Вставка 21</i>	Реформа Міністерства оборони Колумбії	168
<i>Вставка 22</i>	Закупівлі збройних сил Сполученого Королівства	171
<i>Вставка 23</i>	Електронні аукціони	173
<i>Вставка 24</i>	Незалежний моніторинг – досвід Південної Кореї	175
<i>Вставка 25</i>	Загальноурядовий підхід із використанням інституту незалежних контролерів: мексиканський досвід	175
<i>Вставка 26</i>	Пакти про добросчесність у поєднанні із громадськими слуханнями – аргентинський досвід	177
<i>Вставка 27</i>	Колумбійська програма закупівлі авіаційної техніки	179
<i>Вставка 28</i>	Порядок здійснення оборонних закупівель в Індії	181
<i>Вставка 29</i>	Офсетні угоди уряду Португалії	184
<i>Вставка 30</i>	Підвищення рівня прозорості в Болгарії	188
<i>Вставка 31</i>	Рекомендації щодо забезпечення прозорості бюджетного процесу	189
<i>Вставка 32</i>	Приклади процедур із продажу майна	190
<i>Вставка 33</i>	Ірак: ризик розкрадання військової техніки і майна	191
<i>Вставка 34</i>	Розкрадання військового майна під час його утилізації в країнах колишнього СРСР	191
<i>Вставка 35</i>	Усунення індонезійських збройних сил від підприємницької діяльності	193
<i>Вставка 36</i>	Усунення від економічної діяльності Народно-визвольної армії Китаю	194

ПОСИЛАННЯ І ПОЯСНЕННЯ

- ¹ Див. Tagarev T. (2010), Compendium of Best Practices, с.219
- ² Див. Daly G. (1999), Conscription and corruption in Napoleonic France: The case of the seine-inferieure, в: European Review of History: Revue europeenne d'histoire, 1469-8293, Том 6, Випуск 2, с. 181 – 197.
- ³ Див. Anishchuk A. (8 червня 2010 р.), Bill would let Russians pay to avoid conscription: <http://in.reuters.com/article/idINIndia-49144820100608>
- ⁴ Див. McDermott R. (10 березня 2009 р.), Russia's military reform plan falters, в: Asia Times (онлайн): www.atimes.com/atimes/Central_Asia/KC10Ag03.html
- ⁵ Див. NATO report (2009 р.), NATO Integrity Self-Assessment Process – Review of the Pilots: www.defenceament.org/images/stories/Conference_reports/Publications/NATO_Integrity_Self-Assessment_Process_Review_of_the_pilots.pdf
- ⁶ Див. Heller N. (2008), A User's Guide to Measuring Corruption, с. 8: www.undp.org/oslocentre/flagship/users_guide_measuring_corruption.html
- ⁷ Детальну інформацію про дослідження і індекси ТІ можна знайти тут: www.transparency.org/policy_research/surveys_indices/about
- ⁸ Див. Kalnis V. (2005), Assessing Trends in Corruption and Impact of Anti-Corruption Measures, с. 8. (2009)
- ⁹ Більш детальну інформацію про світові індекси якості державного управління, а також повну статистику можна знайти тут: <http://info.worldbank.org/governance/wgi/index.asp>. Найновіші дослідження про індекси хабародавців (методологія визначення індексу була змінена в 2008 р.) можна знайти тут: www.transparency.org/ at www.govindicators.org/policy_research/surveys_indices/bpi
- ¹⁰ Див. Heller N. (2008), с. 9.
- ¹¹ Більшість матеріалів наступної частини підготовлені на основі: Reiling K. (2009): How to Assess Corruption in Defence: A Framework for Designing, Comparing and Interpreting Corruption Measurement Tools: <http://hdl.handle.net/10427/55675>
- ¹² Див. Pyman M., Scott D. and Wilson R. (2009), The Extent of Single Sourcing in Defence Procurement and its relevance to a corruption risk. A first look, в: Defence and Peace Economics, 20:3, 215-232, с. 215-232.
- ¹³ Наприклад, НАТО назвало свою антикорупційну ініціативу «Будування цілісності, виховання доброчесності і боротьба з корупцією в оборонних організаціях»
- ¹⁴ Див. Le Roux L. (2004), Revisiting the South African Defence Review, в: African Security Review, Volume 13, Issue 1, с. 105-107: www.iss.co.za/pubs/ASR/13No1/CLeRoux.pdf
- ¹⁵ Для інших країн, наприклад, Ісландії і Гамбії, де ранг полковника є найвищим військовим званням, ранг учасників може бути іншим.
- ¹⁶ Див. Magahy, B., Pyman, M. (2009), Ethics and business conduct in defence establishments – the improvement of national standards, Transparency International: www.defenceagainstcorruption.org.

- 17 Публікація в стадії підготовки. Після виходу публікація буде доступною на сайті: www.defenceagainstcorruption.org
- 18 Наступна інформація підготовлена за матеріалами досліджень ТІ з питань політики ділової поведінки, а також нормативних документів різних країн, що регулюють стосунки між посадовцями сектору оборони і промисловими підприємствами. Доповідь про результати цих досліджень знаходиться в стадії підготовки і буде доступною на сайті www.defenceagainstcorruption.org.
- 19 Див. Світовий банк (2010): Stolen Asset Recovery. с. 219.
- 20 Див. www.defence.gov.au/ig/gir.htm
- 21 Див. www.mindef.gov.ar/transparencia_denuncias.html
- 22 Див. Tools to Grow Your Business in a Changing Ethical, Environment: www.sbac.co.uk/pages/83675783.asp. Більш детальну інформацію про галузеві стандарти можна отримати тут: www.asd-europe.org/Objects/2/Files/WEB%20Common%23Industry%20Standards.pdf
- 23 За більш детальною інформацією про «чорні» списки ВПС США рекомендуємо звернутись до: Schooner S., Collins S., Bednar R., Shaw, Steven A., Brian D., McCullough J., Pachter J., Madsen M., Yukins C., Zucker J. and Pafford A. (2004), Suspension and Debarment Law Review, Vol. 13, 2004: <http://ssrn.com/abstract=509004>
- 24 Див. www.mod.uk/DefenceInternet/MicroSite/DCDC/OurPublications/JDWP/JointDoctrinePublicationjdp340SecurityAndStabilisationTheMilitaryContribution.htm
- 25 Див. Cockavne J., Pfister D. (2008), Peace Operations and Organised Crime, GCSP Geneva Papers 2.
- 26 Див., наприклад: Sir Synnott H. (2009), Transforming Pakistan.
- 27 Див., наприклад: US Congressional Research Service: NATO Enlargement. Albania, Croatia, and possible future candidates: www.fas.org/sgp/crs/row/RL34701.pdf
- 28 Див. Kaufmann D., Kraay A., Mastruzzi (2007), 'Governance Matters VI: Governance Indicators for 1996-2006: www.govindicators.org
- 29 Див. Rep. Tierney, John F. (2010), U.S. House of Representatives: Warlord, Inc.: Extortion and Corruption along the U.S. Supply Chain in Afghanistan.
- 30 Там само
- 31 Див. www.nspafghanistan.org/
- 32 Див. Integrity Watch Afghanistan , <http://www.iwaweb.org/>
- 33 Див. www.peacedividendtrust.org/en/?sv=&category=Timor_lestoneste&title=Peace%20Dividend%20Trust%20TimorasLeste%20%20Overvi
- 34 За результатами особистих зустрічей представників ТІ з Державним секретарем Міністерства оборони Колумбії, 2004.
- 35 За результатами особистих зустрічей представників ТІ з головою Управління оборонних закупівель Міністерства оборони Нігерії, 2009.
- 36 Див. www.oas.org/dsp/documentos/politicas_publicas/colombia%202.pdf
- 37 Див. www.mindefensa.gov.co/irj/go/km/docs/Mindefensa/Documentos/descargas/Sobre_el_Ministerio/Control_Interno/GPA/politica-gpa.pdf

- ³⁸ За більш детальною інформацією рекомендуємо звернутись до: Republic of Korea (2009), Activity Report of DAPA Ombudsman 2006-09, First Step Towards Transparency: <http://www.dapa.go.kr>
- ³⁹ Див. www.dapa.go.kr/eng/index.jsp
- ⁴⁰ Див., наприклад: Office of Sen. John McCain; 19 листопада 2004, McCain Statement on US Air Force Accountability Regarding the Boeing 767 Tanker Lease Deal: www.defense-aerospace.com/article-view/verbatim/49262/mccain-exposes-usaf-role-in-tanker-lease.html
- ⁴¹ Матеріали цієї частини підготовлені на основі: Руман, М., A. Waldron, and L.Avelia (2006), Practical Application of Defence Integrity Pacts: Experience in Colombia, документ, який був презентований під час семінару з питань державних закупівель, що відбувся на базі юридичного факультету Ноттінгемського університету (Nottingham University School of Law), червень 2006: www.defenceagainstdcorruption.org
- ⁴² Див. <http://www.defenceagainstdcorruption.org/publications/all-publications/2006/65-defence-procurement-and-integrity-pacts-in-colombia-report-1/download> and <http://www.defenceagainstdcorruption.org/publications/all-publications/2006/66-defence-procurement-and-integrity-pacts-in-colombia-report-2/download>
- ⁴³ Згідно Договору Світової організації торгівлі «Про державні закупівлі» (GPA), держави, що його підписали, не мають права займатись офсетною практикою. Офсети також заборонені деякими регіональними угодами про торгівлю, зокрема, NAFTA та правилами функціонування внутрішнього ринку ЄС. Однак Договір GPA передбачає винятки для оборонних закупівель і для країн, що розвиваються, але вони все ж таки зобов'язані узгоджувати і чітко визначати умови офсетів. Офсети не повинні впливати на вибір постачальників за основними закупівельними контрактами, які вони супроводжують.
- ⁴⁴ Див. <http://www.millerchevalier.com/Publications/MillerChevalierPublications?find=37004>
- ⁴⁵ З перекладу виступу на одній із португальських радіостанцій Директора Центрального слідчого управління TSF, 1 жовтня 2009 р.
- ⁴⁶ З перекладу статей в португальській щоденній газеті «Correio da Manhã», 22 липня 2008 р., 8 березня 2009 р. та 12 вересня 2009 р.
- ⁴⁷ З перекладу статті в португальському щотижневику «Sol», 24 і 25 липня 2007 р., 29 листопада 2008 р.
- ⁴⁸ З перекладу статті в португальському щотижневику «Sabado», 1 жовтня 2009 р.
- ⁴⁹ Khalib, A. and Anneli Palment (2 жовтня 2009 р.), 'Portugal accuses 10 of fraud in submarine deal', Associated Press: www.reuters.com/article/rbssConstructionAgriculturalMachinery/idUSL257190620091002
- ⁵⁰ Більш детальну інформацію про Ініціативу «Відкритий бюджет» та Індекс відкритості бюджету (ІВБ) можна знайти тут: www.openbudgetindex.org/
- ⁵¹ Див. Chul Choi, Jong (1998), South Korea, in Pal Singh, Ravinder (Ed.), Arms Procurement Decision Making Volume I: China, India, Israel, Japan, South Korea and Thailand: <http://books.sipri.org/>

- ⁵² Держави, де на час здійснення дослідження ОБІ аудиторські перевірки організацій сектору безпеки не проводились: Афганістан, Азербайджан, Камбоджа, Чад, Демократична республіка Конго, Екваторіальна Гвінея, Йорданія, Казахстан, Ліберія, Марокко, Нігер, Нігерія, Руанда, Саудівська Аравія, Сербія (Вищий контрольний орган вже створений, але поки що не функціонує на повну потужність) та Шрі-Ланка. Держави, де сектор безпеки контролюється лише частково, за винятком секретних фондів та усієї розвідувальної служби, які, як правило, ніколи не піддаються перевіркам: Алжир, Аргентина, Болівія, Коста-Ріка, Фіджі, Гватемала, Пакистан, Філіппіни та Уганда.
- ⁵³ Див. Totev, Dobromir (2002), Bulgarian Defence Resource Management System – Vehicle for Transparency in Defence Planning and Budgeting in Transparency in Defence Policy, Military Budgeting and Procurement: www.dcaf.ch/publications/kms/details.cfm?lng=en&id=21303&nav1=5
- ⁵⁴ Додатково рекомендуємо звернутись до: Ivanov, Tilcho (2003), Transparency of Defence Policy in Progress, Information and Security, Vol. 11, сс. 55-72; Totev, Dobromir (2009), Implementation of Results-Oriented Defence Resource Management in the Bulgarian MOD – Problems and Way Ahead, Information and Security: An International Journal, Vol. 23, No. 2: http://infosec.procon.bg/v23_2/Totev.pdf
- ⁵⁵ Визначення можна знайти тут: UK Ministry of Defence, Asset Management Strategy, 2007. Це все відноситься до матеріальних основних фондів, на відміну від нематеріальних основних фондів (витрати на будівництво чи дослідницько-конструкторські розробки, права інтелектуальної власності (ПІВ), програмне забезпечення і ліцензії на право використання програмних продуктів, [та] квоти на викиди парникових газів’).
- ⁵⁶ Див. www.smithland.com/services_canada.html
- ⁵⁷ Alexandrova, P. (в стадії підготовки), Anti-Corruption Reforms in the Defence and Security Sector in Bulgaria. Analysis of the Reforms under the Borisov Cabinet from August 2009 until Mid-April 2010.
- ⁵⁸ Tagarev T (2010), Compendium of Best Practices, с. 119.
- ⁵⁹ Див. www.cbsnews.com/stories/2007/12/06/iraq/main3584247.shtml
- ⁶⁰ Див. Kuzio T. (2008), Ukrainian Officials, Illicit Arms Sales, and International Responsibility, Colombia University, New York, 18-19 квітня 2008. Про соціально-економічні умови також читайте: Bevan J. (2007), Where Have All the Antonovs Gone? Small Arms Survey Public Interest Report.
- ⁶¹ Див. www.asia-pacific-solidarity.net/southeastasia/indonesia/reports/hrw_unkeptpromise_jan2010.htm, або <http://www.thejakartaglobe.com/home/indonesian-militarydefence-establishments/>.
- ⁶² Там само
- ⁶³ Див. Batara A. (2010), Compendium of Best Practices, с. 124.
- ⁶⁴ Див., наприклад: Lee D. (2006), Chinese Civil-Military Relations: The Divestiture of People’s Liberation, in: Armed Forces and Society.
- ⁶⁵ Див. Cheung T.M. (2001), China’s entrepreneurial Army, с.59

Я і мої колеги з Міністерства оборони вважаємо, що Оборонна програма ТІ дуже допомогла в реалізації нашого процесу реформ. Розроблений ними посібник є надзвичайно корисним документом, як для мене особисто, так і для розповсюдження серед моїх підлеглих та представників нашого керівництва. Таким шляхом ми формуємо спільне бачення цієї проблематики.

Августина Цветкова, заступник Міністра оборони Болгарії

Шкоду, яку корупція може нанести іміджу, ефективності та легітимності оборонних інституцій і збройних сил, неможливо переоцінити. Цей корисний посібник не тільки демонструє, що цю проблему цілком можна вирішувати за рахунок систематичних і конструктивних зусиль, але й руйнує міф про те, що такі втручання в цю сферу є просто занадто важким завданням. Він показує багато шляхів для досягнення практичних позитивних результатів. Я щиро рекомендую прочитати цю книжку усім тим, хто займає відповідальні посади в секторі оборони й безпеки.

Джон Гітонго (John Githongo), Керівник програми «The Policy Practice Kenya», колишній Постійний секретар з питань державного управління й етики при Адміністрації президента Кенії

Оборонне відомство Норвегії налаштоване на рішучу боротьбу із будь-якими проявами корупції у сфері оборонних закупівель і військової діяльності держави. Дуже важливо те, що ми робимо це як для забезпечення високих стандартів цілісності й добросовісності нашої роботи, так і для збереження високої довіри норвезького народу. Ми добре знайомі із діяльністю програми оборони й безпеки ТІ, і всіляко підтримуємо реформи і підходи, запропоновані ТІ в цьому надзвичайно корисному посібнику.

Мортен Тіллар (Morten Tillar), заступник Генерального секретаря і Начальник Управління озброєнь Міністерства оборони Норвегії

Цей посібник є чудовим прикладом практичної допомоги, яку надає Транспаренсі Інтернешнел. НАТО відкрило нові можливості співпраці із неурядовими та іншими організаціями в питаннях будівництва цілісності, виховання добросовісності та зниження корупційного ризику. Співпраця між НАТО і Транспаренсі Інтернешнел розвивається надзвичайно активно.

Це партнерство сьогодні запроваджується в сферу оперативного практичного застосування з метою вирішення реальних проблем, які безпосередньо впливають на стан безпеки, і його результати знаходять велику підтримку серед багатьох країн світу, в першу чергу в Сполученому Королівстві. Друге видання цього посібника ввїбрало в себе іще два роки спільної роботи з НАТО, і я наполегливо рекомендую вам прочитати його.

Маріом Леслі (Mariot Leslie), Представник Сполученого королівства в НАТО

Transparency International UK. Defence and Security Programme
32-36 Loman Street
London SE1 0EH
United Kingdom
email: defence@transparency.org.uk, www.defenceagainstcorruption.org

Частина III

Міжнародні конвенції та інші інструменти, що регулюють використання надзвичайних повноважень та захист прав людини в умовах надзвичайного стану

ОРГАНІЗАЦІЯ ОБ'ЄДНАНИХ НАЦІЙ

Міжнародний пакт про громадянські і політичні права

(Міжнародний пакт ратифіковано Указом Президії Верховної Ради Української РСР N 2148-VIII від 19.10.73)

Держави, які беруть участь у цьому Пакті, беручи до уваги, що відповідно до принципів, проголошених Статутом Організації Об'єднаних Націй, визнання гідності, властивої всім членам людської сім'ї, та рівних і невід'ємних прав їх є основою свободи, справедливості і загального миру,

- визнаючи, що ці права випливають з властивої людській особі гідності,
- визнаючи, що згідно з Загальною декларацією прав людини ідеал вільної людської особи, яка користується громадянською і політичною свободою і свободою від страху та нужди, можна здійснити, тільки якщо будуть створені такі умови, за яких

кожен може користуватися своїми економічними, соціальними і культурними правами, так само, як і своїми громадянськими та політичними правами,

- беручи до уваги, що за Статутом Організації Об'єднаних Націй держави зобов'язані заохочувати загальне поважання і додержання прав і свобод людини,
 - беручи до уваги, що кожна окрема людина, маючи обов'язки щодо інших людей і того колективу, до якого вона належить, повинна добиватися заохочення і додержання прав, визнаних у цьому Пакті,
- погоджуються про такі статті:

ЧАСТИНА I

Стаття 1

1. Всі народи мають право на самовизначення. На підставі цього права вони вільно встановлюють свій політичний статус і вільно забезпечують свій економічний, соціальний і культурний розвиток.
2. Всі народи для досягнення своїх цілей можуть вільно розпоряджатися своїми природними багатствами і ресурсами без шкоди для будь-яких зобов'язань, що випливають з міжнародного економічного співробітництва, ґрунтованого на принципі взаємної вигоди, та з міжнародного права. Жоден народ ні в якому разі не може бути позбавлений належних йому засобів існування.
3. Всі держави, які беруть участь у цьому Пакті, в тому числі ті, що несуть відповідальність за управління несамоверхніми і підопічними територіями, повинні, відповідно до положень Статуту Організації Об'єднаних Націй, заохочувати здійснення права на самовизначення і поважати це право.

ЧАСТИНА II

Стаття 2

1. Кожна держава, яка бере участь у цьому Пакті, зобов'язується поважати і забезпечувати всім перебуваючим у межах її території та під її юрисдикцією особам права, визнані в цьому Пакті, без будь-якої різниці щодо раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, майнового стану, народження чи іншої обставини.
2. Якщо це вже не передбачено існуючими законодавчими чи іншими заходами, кожна держава-учасниця цього Пакту зобов'язується вжити необхідних заходів відповідно до своїх конституційних процедур і положень цього Пакту для вжит-

тя таких законодавчих або інших заходів, які можуть виявитися необхідними для здійснення прав, визнаних у цьому Пакті.

3. Кожна держава, яка бере участь у цьому Пакті, зобов'язується:

а) забезпечити всякій особі, права і свободи якої, визнані в цьому Пакті, порушено, ефективний засіб правового захисту, навіть коли це порушення було вчинене особами, що діяли як особи офіційні;

б) забезпечити, щоб право на правовий захист для будь-якої особи, яка потребує такого захисту, встановлювалось компетентними судовими, адміністративними чи законодавчими властями або будь-яким іншим компетентним органом, передбаченим правовою системою держави, і розвивати можливості судового захисту;

с) забезпечити застосування компетентними властями засобів правового захисту, коли вони надаються.

Стаття 3

Держави, які беруть участь у цьому Пакті, зобов'язуються забезпечити рівне для чоловіків і жінок право користування всіма громадянськими і політичними правами, передбаченими в цьому Пакті.

Стаття 4

1. Під час надзвичайного становища в державі, при якому життя нації перебуває під загрозою і про наявність якого офіційно оголошується, держави-учасниці цього Пакту можуть вживати заходів на відступ від своїх зобов'язань за цим Пактом тільки в такій мірі, в якій це диктується гостротою становища, при умові, що такі заходи не є несумісними з їх іншими зобов'язаннями за міжнародним правом і не тягнуть за собою дискримінації виключно на основі раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії чи соціального походження.
2. Це положення не може бути підставою для якихось відступів від статей 6, 7, 8 (пункти 1 і 2), 11, 15, 16 і 18.
3. Будь-яка держава, що бере участь у цьому Пакті і використовує право відступу, повинна негайно інформувати інші держави, що беруть участь у цьому Пакті, за посередництвом Генерального секретаря Організації Об'єднаних Націй про положення, від яких вона відступила, і про причини, що спонукали до такого рішення. Має бути також зроблено повідомлення через того ж посередника про дату, коли вона припиняє такий відступ.

Стаття 5

1. Ніщо в цьому Пакті не може тлумачитись як таке, що означає, що якась держава, якась група чи якась особа має право займатися будь-якою діяльністю або чинити будь-які дії, спрямовані на знищення яких-небудь прав чи свобод, визнаних у цьому Пакті, або на обмеження їх у більшій мірі, ніж передбачається в цьому Пакті.
2. Ніяке обмеження чи приниження будь-яких основних прав людини, визнаних або існуючих в якій-небудь державі-учасниці цього Пакту на підставі закону, конвенцій, правил чи звичаїв, не допускається під тим приводом, що в цьому Пакті не визнаються такі права або що в ньому вони визнаються в меншому обсязі.

ЧАСТИНА III

Стаття 6

1. Право на життя є невід'ємне право кожної людини. Це право охороняється законом. Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя.
2. В країнах, які не скасували смертної кари, смертні вироки можуть виноситися тільки за найтяжчі злочини відповідно до закону, який діяв під час вчинення злочину і який не суперечить постановам цього Пакту і Конвенції про запобігання злочинів геноциду і покарання за нього. Це покарання може бути здійснене тільки на виконання остаточного вироку, винесеного компетентним судом.
3. Коли позбавлення життя становить злочин геноциду, слід мати на увазі, що ніщо в цій статті не дає державам-учасницям цього Пакту права яким би то не було шляхом відступати від будь-яких зобов'язань, прийнятих згідно з постановами Конвенції про запобігання злочинів геноциду і покарання за нього.
4. Кожен, кого засуджено до смертної кари, має право просити про помилування чи про пом'якшення вироку. Амністія, помилування або заміна смертного вироку можуть бути даровані в усіх випадках.
5. Смертний вирок не виноситься за злочини, вчинені особами, молодшими за вісімнадцять років, і не виконується щодо вагітних жінок.
6. Ніщо в цій статті не може бути підставою для відстрочення або недопущення скасування смертної кари будь-якою державою-учасницею цього Пакту.

Стаття 7

Нікого не може бути піддано катуванню чи жорстокому, нелюдському або принижуючому гідність поводженню чи покаранню. Зокрема, жодну особу не може бути без її вільної згоди піддано медичним чи науковим досліддам.

Стаття 8

1. Нікого не можуть, держати в рабстві: рабство і работоргівля забороняються в усіх їх видах.
2. Нікого не можуть держати в підневільному стані.
3. а) Нікого не можуть приневолювати до примусової чи обов'язкової праці;
б) в тих країнах, де у вигляді покарання за злочин може призначатися позбавлення волі, зв'язане з каторжними роботами, пункт 3 (а) не вважається перешкодою для виконання каторжних робіт за вироком компетентного суду, що призначив таке покарання;
с) терміном «примусова чи обов'язкова праця» в цьому пункті не охоплюється:
 - і) будь-яка не згадана в підпункті (б) робота чи служба, котру, як правило, повинна виконувати особа, що перебуває в ув'язненні на підставі законного розпорядження суду, або особа, умовно звільнена від такого ув'язнення;
 - ii) будь-яка служба військового характеру, а в тих країнах, де визнається відмовлення від військової служби з політичних чи релігійно-етичних мотивів, будь-яка служба, передбачена законом для осіб, що відмовляються від військової служби з таких мотивів;
 - iii) будь-яка служба, обов'язкова у випадках надзвичайного становища або лиха, що загрожують життю чи благополуччю населення;
 - iv) будь-яка робота чи служба, що входять до звичайних громадських обов'язків.

Стаття 9

1. Кожна людина має право на свободу та особисту недоторканність. Нікого не може бути піддано свавільному арешту чи триманню під вартою. Нікого не може бути позбавлено волі інакше, як на підставах і відповідно до такої процедури, які встановлено законом.
2. Кожному заарештованому повідомляються при арешті причини його арешту і в терміновому порядку повідомляється будь-яке пред'явлене йому обвинувачення.
3. Кожна заарештована або затримана за кримінальним обвинуваченням особа в терміновому порядку доставляється до судді чи до іншої службової особи, якій належить за законом право здійснювати судову владу, і має право на судовий розгляд протягом розумного строку або на звільнення. Тримання під вартою осіб, які чекають судового розгляду, не має бути загальним правилом, але звільнення може

ставитись у залежність від подання гарантій явки на суд, явки на судовий розгляд у будь-якій іншій його стадії і, в разі необхідності, явки для виконання вироку.

4. Кожному, хто позбавлений волі внаслідок арешту чи тримання під вартою, належить право на розгляд його справи у суді, щоб цей суд міг невідкладно винести постанову щодо законності його затримання і розпорядитися про його звільнення, якщо затримання є незаконним.
5. Кожен, хто був жертвою незаконного арешту чи тримання лід вартою, має право на компенсацію, якій надано позовної сили.

Стаття 10

1. Всі особи, позбавлені волі, мають право на гуманне поводження і поважання гідності, властивої людській особі.
2. а) Обвинувачені у випадках, коли немає виняткових обставин, поміщаються окремо від засуджених, і їм надається окремий режим, що відповідає їх статусу незасуджених осіб.
б) обвинувачені неповнолітні відокремлюються від повнолітніх і в найкоротший строк доставляються до суду для винесення рішення.
3. Пенітенціарною системою передбачається режим для ув'язнених, істотною метою якого є їх виправлення і соціальне перевиховання. Неповнолітні правопорушники відокремлюються від повнолітніх, і їм надається режим, що відповідає їх віку і правовому статусу.

Стаття 11

Ніхто не може бути позбавлений волі на тій лише підставі, що він не в змозі виконати якесь договірне зобов'язання.

Стаття 12

1. Кожному, хто законно перебуває на території будь-якої держави, належить, у межах цієї території, право на вільне пересування і свобода вибору місця проживання.
2. Кожна людина має право покидати будь-яку країну, включаючи свою власну.
3. Згадані вище права не можуть бути об'єктом ніяких обмежень, крім тих, які передбачено законом, які є необхідними для охорони державної безпеки, громадського порядку, здоров'я чи моральності населення або прав та свобод інших і є сумісними з іншими правами, визначеними в цьому Пакті.
4. Ніхто не може бути свавільно позбавлений права на в'їзд у свою власну країну.

Стаття 13

Іноземець, що законно перебуває на території будь-якої держави-учасниці цього Пакту, може бути висланий тільки на виконання рішення, винесеного відповідно до закону, і, якщо імперативні міркування державної безпеки не вимагають іншого, має право на подання доводів проти свого вислання, на перегляд своєї справи компетентною властю чи особою або особами, спеціально призначеними компетентною властю, і на те, щоб бути представленим для цієї мети перед цією властю, особою чи особами.

Стаття 14

1. Всі особи є рівними перед судами і трибуналами. Кожен має право при розгляді будь-якого кримінального обвинувачення, пред'явленого йому, або при визначенні його права та обов'язків у будь-якому цивільному процесі на справедливий і публічний розгляд справи компетентним, незалежним і безстороннім судом, створеним на підставі закону. Преса і публіка можуть не допускатися на весь судовий розгляд або частину його з міркувань моралі, громадського порядку чи державної безпеки в демократичному суспільстві, або коли того вимагають інтереси приватного життя сторін, або – в тій мірі, в якій це, на думку суду, є строго необхідним, – при особливих обставинах, коли публічність порушувала б інтереси правосуддя; однак будь-яка судова постанова в кримінальній або цивільній справі повинна бути публічною, за винятком тих випадків, коли інтереси неповнолітніх вимагають іншого чи коли справа стосується матримоніальних спорів або опіки над дітьми.
2. Кожен обвинувачений в кримінальному злочині має право вважатися невинним, поки винність його не буде доведена згідно з законом.
3. Кожен має право при розгляді будь-якого пред'явленого йому кримінального обвинувачення як мінімум на такі гарантії на основі цілковитої рівності:
 - a) бути терміново і докладно повідомленим мовою, яку він розуміє, про характер і підставу пред'явленого йому обвинувачення;
 - b) мати достатній час і можливості для підготовки свого захисту і спілкуватися з обраним самим ним захисником;
 - c) бути судженим без невинувинуваченої затримки;
 - d) бути судженим в його присутності і захищати себе особисто або за посередництвом обраного ним захисника; якщо він не має захисника, бути повідомленим про це право і мати призначеного йому захисника в будь-якому разі, коли інтереси правосуддя того вимагають, безплатно для нього в усякому такому випадку, коли у нього немає достатньо коштів для оплати цього захисника;

- e) допитувати свідків, які дають проти нього показання, або мати право на те, щоб цих свідків було допитано, і мати право на виклик і допит його свідків на тих самих умовах, які існують для свідків, що дають показання проти нього;
 - f) користуватися безплатною допомогою перекладача, якщо він не розуміє мови, використовуваної в суді, або не говорить цією мовою;
 - g) не бути приневоленим до давання свідчень проти самого себе чи до визнання себе винним.
4. Щодо неповнолітніх процес повинен бути таким, щоб враховувались їх вік і бажаність сприяння їх перевихованню.
 5. Кожен, кого засуджено за будь-який злочин, має право на те, щоб його засудження і вирок були переглянуті вищестоящою судовою інстанцією згідно з законом.
 6. Коли будь-яку особу остаточним рішенням було засуджено за кримінальний злочин і коли винесений їй вирок був потім скасований або їй було даровано помилування на тій підставі, що якась нова чи нововиявлена обставина незаперечно доводить наявність судової помилки, то ця особа, котра зазнала покарання в результаті такого засудження, одержує компенсацію згідно з законом, коли не буде доведено, що зазначена невідома обставина не була свого часу виявлена виключно або частково з її вини.
 7. Ніхто не повинен бути вдруге засуджений чи покараний за злочин, за який він уже був остаточно засуджений або виправданий відповідно до закону і кримінально-процесуального права кожної країни.

Стаття 15

1. Ніхто не може бути визнаний винним у вчиненні будь-якого кримінального злочину внаслідок якоїсь дії чи упуцнення, що, згідно з діючим на момент його вчинення внутрідержавним законодавством або міжнародним правом, не були кримінальним злочином. Так само не може призначатися більш тяжке покарання, ніж те, яке підлягало застосуванню на момент вчинення кримінального злочину. Якщо після вчинення злочину законом встановлюється більш легке покарання, дія цього закону поширюється на даного злочинця.
2. Ніщо в цій статті не перешкоджає відданню під суд і покаранню будь-якої особи за будь-яке діяння чи упуцнення, що на момент вчинення були кримінальним злочином згідно з загальними принципами права, визнаними міжнародним товариством.

Стаття 16

Кожна людина, де б вона не перебувала, має право на визнання її правосуб'єктності.

Стаття 17

1. Ніхто не повинен зазнавати свавільного чи незаконного втручання в його особисте і сімейне життя, свавільних чи незаконних посягань на недоторканність його житла або таємницю його кореспонденції чи незаконних посягань на його честь і репутацію.
2. Кожна людина має право на захист закону від такого втручання чи таких посягань.

Стаття 18

1. Кожна людина має право на свободу думки, совісті і релігії. Це право включає свободу мати чи приймати релігію або переконання на свій вибір і свободу сповідувати свою релігію та переконання як одноосібно, так і спільно з іншими, публічно чи приватно, у відправленні культу, виконанні релігійних і ритуальних обрядів та вчень.
2. Ніхто не повинен зазнавати примусу, що принижує його свободу мати чи приймати релігію або переконання на свій вибір.
3. Свобода сповідувати релігію або переконання підлягає лише обмеженням, які встановлено законом і які є необхідними для охорони суспільної безпеки, порядку, здоров'я і моралі, так само як і основних прав та свобод інших осіб.
4. Держави, які беруть участь у цьому Пакті, зобов'язуються поважати свободу батьків і у відповідних випадках законних опікунів забезпечувати релігійне і моральне виховання своїх дітей відповідно до своїх власних переконань.

Стаття 19

1. Кожна людина має право безперешкодно дотримуватися своїх поглядів.
2. Кожна людина має право на вільне вираження свого погляду; це право включає свободу шукати, одержувати і поширювати будь-яку інформацію та ідеї, незалежно від державних кордонів, усно, письмово чи за допомогою друку або художніх форм вираження чи іншими способами на свій вибір.
3. Користування передбаченими в пункті 2 цієї статті правами накладає особливі обов'язки і особливу відповідальність. Воно може бути, отже, пов'язане з певними обмеженнями, які, однак, мають встановлюватися законом і бути необхідними:
 - а) для поважання прав і репутації інших осіб;

б) для охорони державної безпеки, громадського порядку, здоров'я чи моральності населення.

Стаття 20

1. Будь-яка пропаганда війни повинна бути заборонена законом.
2. Будь-який виступ на користь національної, расової чи релігійної ненависті, що являє собою підбурювання до дискримінації, ворожнечі або насильства, повинен бути заборонений законом.

Стаття 21

Визнається право на мирні збори. Користування цим правом не підлягає ніяким обмеженням, крім тих, які накладаються відповідно до закону і які є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах державної чи суспільної безпеки, громадського порядку, охорони здоров'я і моральності населення або захисту прав та свобод інших осіб.

Стаття 22

1. Кожна людина має право на свободу асоціації з іншими, включаючи право створювати профспілки і вступати до них для захисту своїх інтересів.
2. Користування цим правом не підлягає ніяким обмеженням, крім тих, які передбачаються законом і які є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах державної чи громадської безпеки, громадського порядку, охорони здоров'я і моральності населення або захисту прав та свобод інших осіб. Ця стаття не перешкоджає запровадженню законних обмежень користування цим правом для осіб, що входять до складу збройних сил і поліції.
3. Ніщо в цій статті не дає права державам, які беруть участь у Конвенції Міжнародної організації праці 1948 року щодо свободи асоціацій і захисту прав на організацію, приймати законодавчі акти на шкоду гарантіям, передбаченим у зазначеній Конвенції, або застосувати закон так, щоб завдавалося шкоди цим гарантіям.

Стаття 23

1. Сім'я є природним і основним осередком суспільства і має право на захист з боку суспільства і держави.
2. За чоловіками і жінками, які досягли шлюбного віку, визнається право на одруження і право заснувати сім'ю.
3. Жоден шлюб не може бути укладений без вільної і цілковитої згоди тих, що одружуються.

4. Держави, які беруть участь у цьому Пакті, повинні вжити належних заходів для забезпечення рівності прав і обов'язків обох з подружжя щодо одруження, під час перебування в шлюбі і при його розірванні. В разі розірвання шлюбу має передбачатися необхідний захист усіх дітей.

Стаття 24

1. Кожна дитина без будь-якої дискримінації за ознакою раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, національного чи соціального походження, майнового стану або народження має право на такі заходи захисту, які є необхідними в її становищі, як малолітньої, з боку її сім'ї, суспільства і держави.
2. Кожна дитина повинна бути зареєстрована негайно після її народження і повинна мати ім'я.
3. Кожна дитина має право на набуття громадянства.

Стаття 25

Кожний громадянин повинен мати без будь-якої дискримінації, згаданої в статті 2, і без необґрунтованих обмежень право і можливість:

- a) брати участь у веденні державних справ як безпосередньо, так і за посередництвом вільно обраних представників;
- b) голосувати і бути обраним на справжніх періодичних виборах, які проводяться на основі загального і рівного виборчого права при таємному голосуванні і забезпечують свободу волевиявлення виборців;
- c) допускатися в своїй країні на загальних умовах рівності до державної служби.

Стаття 26

Всі люди є рівними перед законом і мають право без будь-якої дискримінації на рівний захист закону.

В цьому відношенні всякого роду дискримінація повинна бути заборонена законом, і закон повинен гарантувати всім особам рівний і ефективний захист проти дискримінації за будь-якою ознакою, як-от: раса, колір шкіри, стать, мова, релігія, політичні чи інші переконання, національне чи соціальне походження, майновий стан, народження чи інші обставини.

Стаття 27

У тих країнах, де існують етнічні, релігійні та мовні меншості, особам, які належать до таких меншостей, не може бути відмовлено в праві разом з іншими членами тієї ж групи користуватися своєю культурою, сповідувати свою релігію і виконувати її обряди, а також користуватися рідною мовою.

ЧАСТИНА IV

Стаття 28

1. Створюється Комітет по правах людини (іменований нижче в цьому Пакті «Комітет»). Він складається з вісімнадцяти членів і виконує функції, передбачені нижче.
2. До складу Комітету входять особи, які є громадянами держав-учасниць цього Пакту і мають високі моральні якості та визнану компетентність у галузі прав людини, причому береться до уваги корисність участі кількох осіб, що мають юридичний досвід.
3. Члени Комітету обираються і працюють як такі.

Стаття 29

1. Члени Комітету обираються таємним голосуванням із списку осіб, що відповідають вимогам, передбаченим у статті 28, і були висунуті для цієї мети державами-учасницями цього Пакту.
2. Кожна держава, яка бере участь у цьому Пакті, може висунути не більше двох осіб. Ці особи повинні бути громадянами держави, що їх висуває.
3. Будь-яка особа має право на повторне висунення.

Стаття 30

1. Перші вибори проводяться не пізніше як через шість місяців з дня набрання чинності цим Пактом.
2. Принаймні за чотири місяці до дня кожних виборів до Комітету, крім виборів для заповнення тих вакансій, про відкриття яких оголошується відповідно до статті 34, Генеральний секретар Організації Об'єднаних Націй звертається з письмовим запрошенням до держав-учасниць цього Пакту подати протягом трьох місяців кандидатури в члени Комітету.
3. Генеральний секретар Організації Об'єднаних Націй складає в алфавітному порядку список усіх висунутих таким чином осіб із зазначенням держав-учасниць цього Пакту, які висунули даних осіб, і подає цей список державам, що беруть участь у цьому Пакті, не пізніш як за місяць до дати проведення кожних виборів.
4. Обрання членів Комітету проводиться на засіданні держав-учасниць цього Пакту, яке скликає Генеральний секретар Організації Об'єднаних Націй в центральних установах Організації Об'єднаних Націй. На цьому засіданні, для якого кворумом є присутність двох третин держав-учасниць цього Пакту, обраними до Комітету

є ті особи, кандидатури яких дістають найбільше число голосів присутніх і голосуючих представників держав-учасниць.

Стаття 31

1. До Комітету не може входити більш як по одному громадянину однієї і тієї ж держави.
2. При виборах до Комітету береться до уваги справедливий географічний розподіл членів і представництво різних форм цивілізації та основних правових систем.

Стаття 32

1. Члени Комітету обираються на чотирирічний строк. Вони мають право бути перепризначеними при повторному висуненні їх кандидатур. Однак строк повноважень дев'яти з тих членів, яких обрано на перших виборах, минає в кінці дворічного періоду; негайно після перших виборів імена цих дев'яти членів визначає за жеребом голова засідання, про яке згадується в пункті 4 статті 30.
2. По закінченні повноважень вибори проводяться відповідно до попередніх статей даної частини цього Пакту.

Стаття 33

1. Якщо, на одностайну думку інших членів, якийсь член Комітету припинив виконання своїх функцій з будь-якої причини, крім тимчасової відсутності, Голова Комітету повідомляє Генерального секретаря Організації Об'єднаних Націй, який оголошує потім місце цього члена вакантним.
2. У разі смерті або виходу у відставку якогось члена Комітету Голова негайно повідомляє Генерального секретаря Організації Об'єднаних Націй, який оголошує це місце вакантним з дня смерті або з того дня, коли вихід у відставку стає дійсним.

Стаття 34

1. Коли оголошується відкриття вакансії відповідно до статті 33 і коли строк повноважень члена, що його має бути замінено, не скінчується протягом шести місяців після оголошення цієї вакансії, Генеральний секретар Організації Об'єднаних Націй повідомляє про це кожну державу-учасницю цього Пакту, яка може протягом двох місяців подати відповідно до статті 29 кандидатуру для заповнення цієї вакансії.
2. Генеральний секретар Організації Об'єднаних Націй складає в алфавітному порядку список висунутих таким чином осіб і подає цей список державам, які беруть

участь у цьому Пакті. Вибори для заповнення вакансії проводяться потім згідно з відповідними положеннями даної частини цього Пакту.

3. Член Комітету, обраний для зайняття вакансії, оголошеної відповідно до статті 33, займає посаду протягом решти частини строку повноважень члена, який звільнив місце в Комітеті, згідно з положеннями зазначеної статті.

Стаття 35

Члени Комітету одержують затверджену Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй винагороду з коштів Організації Об'єднаних Націй в порядку і на умовах, встановлюваних Генеральною Асамблеєю з урахуванням важливості обов'язків Комітету.

Стаття 36

Генеральний секретар Організації Об'єднаних Націй надає необхідний персонал і матеріальні засоби для ефективного здійснення функцій Комітету відповідно до цього Пакту.

Стаття 37

1. Генеральний секретар Організації Об'єднаних Націй скликає перше засідання Комітету в центральних установах Організації Об'єднаних Націй.
2. Після свого першого засідання Комітет збирається в такий час, який передбачено в його правилах процедури.
3. Комітет звичайно збирається в центральних установах Організації Об'єднаних Націй або у Відділенні Організації Об'єднаних Націй у Женеві.

Стаття 38

Кожний член Комітету до того, як почати виконання своїх обов'язків, робить урочисту заяву на відкритому засіданні Комітету про те, що здійснюватиме свої функції безсторонньо і сумлінно.

Стаття 39

1. Комітет обирає своїх службових осіб на дворічний строк. Вони можуть бути переобрані.
2. Комітет встановлює свої власні правила процедури, але ці правила повинні, зокрема, передбачити, що:
 - a) дванадцять членів Комітету утворюють кворум;
 - b) постанови Комітету приймаються більшістю голосів присутніх членів.

Стаття 40

1. Держави, які беруть участь у цьому Пакті, зобов'язуються подавати доповіді про здійснені ними заходи для втілення у життя прав, визнаних у цьому Пакті, і про прогрес, досягнутий у використанні цих прав:
 - а) протягом одного року після набрання чинності цим Пактом щодо відповідних держав-учасниць;
 - б) після цього в усіх випадках, коли того зажадає Комітет.
2. Всі доповіді подаються Генеральному секретареві Організації Об'єднаних Націй, який надсилає їх у Комітет для розгляду. В доповідях зазначаються фактори та утруднення, коли такі є, що впливають на втілення у життя цього Пакту.
3. Генеральний секретар Організації Об'єднаних Націй після консультацій з Комітетом може послати заінтересованим спеціалізованим установам примірники тих частин доповідей, які можуть стосуватися сфери їх компетенції.
4. Комітет вивчає доповіді, подані державами, які беруть участь у цьому Пакті. Він надсилає державам-учасницям свої доповіді і такі зауваження загального порядку, які вважатиме доцільними. Комітет може також послати Економічній і соціальній раді ці зауваження разом з примірниками доповідей, одержаними ним від держав, які беруть участь у цьому Пакті.
5. Держави-учасниці цього Пакту можуть подавати до Комітету свої міркування щодо будь-яких зауважень, що їх може бути зроблено відповідно до пункту 4 цієї статті.

Стаття 41

1. Відповідно до цієї статті держава, яка бере участь у цьому Пакті, може в будь-який час заявити, що вона визнає компетенцію Комітету одержувати і розглядати повідомлення про те, що якась держава-учасниця твердить, що інша держава-учасниця не виконує своїх зобов'язань за цим Пактом. Повідомлення, передбачені цією статтею, можуть прийматися і розглядатися тільки в тому разі, коли їх подала держава-учасниця, яка зробила заяву про визнання для себе компетенції цього Комітету. Комітет не приймає ніяких повідомлень, коли вони стосуються держави-учасниці, яка не зробила такої заяви. Повідомлення, одержані згідно з цією статтею, розглядаються відповідно до такої процедури:
 - а) коли якась держава-учасниця цього Пакту вважає, що інша держава-учасниця не втілює в життя постанов цього Пакту, то вона може письмовим повідомленням довести це питання до відома зазначеної держави-учасниці. Протягом трьох

місяців після одержання цього повідомлення держава, яка одержала його, подає в письмовій формі тій державі, яка надіслала таке повідомлення, пояснення чи будь-яку іншу заяву з роз'ясненням у цьому питанні, де має бути, наскільки це є можливим і доцільним, зазначено внутрішні процедури і заходи, яких було вжито, буде вжито або може бути вжито в цьому питанні;

b) коли питання не вирішено на задоволення обох заінтересованих держав-учасниць протягом шести місяців після отримання одержуючою державою першого повідомлення, будь-яка з цих держав має право передати це питання в Комітет, повідомивши про це Комітет і другу державу;

c) Комітет розглядає передане йому питання тільки після того, як переконається, що відповідно до загальновизнаних принципів міжнародного права всі доступні внутрішні засоби було випробувано і вичерпано в даному разі. Це правило не діє в тих випадках, коли застосування цих засобів невинновано затягується;

d) при розгляді повідомлень, передбачених цією статтею, Комітет проводить закриті засідання;

e) з додержанням постанов підпункту (c) Комітет надає свої добрі послуги заінтересованим державам-учасницям з метою дружнього вирішення питання на основі поважання прав людини та основних свобод, визнаних в цьому Пакті;

f) в будь-якому переданому на його розгляд питанні Комітет може звернутися до заінтересованих держав-учасниць, згаданих у підпункті (b), з проханням подати будь-яку інформацію, що стосується справи;

g) заінтересовані держави-учасниці, згадані в підпункті (b), мають право бути представленими при розгляді в Комітеті питання і робити заяви усно і (або) письмово;

h) Комітет подає протягом дванадцяти місяців з дня одержання повідомлення відповідно до підпункту (b) доповідь:

i) коли досягається вирішення в рамках постанов підпункту (e), то Комітет обмежується в своїй доповіді коротким викладом фактів і досягнутого рішення;

ii) коли вирішення в рамках постанов підпункту (e) не досягнуто, то Комітет обмежується в своїй доповіді коротким викладом фактів; письмові заяви і запис усних заяв, що їх виклали заінтересовані держави-учасниці, додаються до доповіді.

У кожному питанні доповідь надсилається заінтересованим державам-учасницям.

2. Постанови цієї статті набувають чинності, коли десять держав, які беруть участь у цьому Пакті, зроблять заяву відповідно до пункту 1 цієї статті. Такі заяви депону-

ються державами-учасницями у Генерального секретаря Організації Об'єднаних Націй, який надсилає їх копії решті держав-учасниць. Заява може бути в будь-який час взята назад повідомленням Генерального секретаря. Така дія не перешкоджає розглядові будь-якого питання, що є предметом повідомлення, вже переданого відповідно до цієї статті, ніякі подальші повідомлення будь-якої держави-учасниці не приймаються після одержання Генеральним секретарем повідомлення про взяття заяви назад, якщо заінтересована держава-учасниця не зробила нової заяви.

Стаття 42

1. а) Коли будь-яке запитання, передане Комітету відповідно до статті 41, не вирішено на задоволення заінтересованих держав-учасниць, Комітет може за попередньою згодою заінтересованих держав-учасниць призначити спеціальну Погоджувальну комісію (далі іменовану Комісія). Добрі послуги Комісії надаються заінтересованим державам-учасницям з метою полюбовного вирішення даного питання на основі додержання положень цього Пакту;
б) Комісія складається з п'яти осіб, прийнятних для заінтересованих держав-учасниць. Якщо заінтересовані держави-учасниці не досягнуть протягом трьох місяців згоди щодо всього складу або частини складу Комісії, то ті члени Комісії, про призначення яких не було досягнуто згоди, обираються шляхом таємного голосування більшістю в дві третини голосів Комітету із складу його членів.
2. Члени Комісії як такі виконують свої обов'язки. Вони не повинні бути громадянами заінтересованих держав-учасниць або держави, що не бере участі в цьому Пакті, чи держави-учасниці, яка не зробила заяви відповідно до статті 41.
3. Комісія обирає свого Голову і встановлює свої власні правила процедури.
4. Засідання Комісії звичайно проводяться в центральних установах Організації Об'єднаних Націй або у Відділенні Організації Об'єднаних Націй у Женеві. Однак вони можуть проводитися в інших місцях, які може визначити Комісія в консультації з Генеральним секретарем Організації Об'єднаних Націй і відповідними державами-учасницями.
5. Секретаріат, наданий відповідно до статті 36, також обслуговує комісії, що призначаються на підставі цієї статті.
6. Одержана і вивчена Комітетом інформація надається в розпорядження Комісії, і Комісія може звернутися до заінтересованих держав-учасниць з проханням подати будь-яку інформацію, що стосується справи.

7. Коли Комісія повністю розгляне питання, але в усякому разі не пізніше ніж через дванадцять місяців після того, як їй було передано це питання, вона подає Голові Комітету доповідь для надіслання її заінтересованим державам-учасникам:
 - a) якщо Комісія не може завершити розгляд даного питання в межах дванадцяти місяців, вона обмежує свою доповідь коротким викладом про стан розгляду нею даного питання;
 - b) якщо досягається полюбовне вирішення даного питання на основі додержання прав людини, визнаних у цьому Пакті, Комісія обмежує свою доповідь коротким викладом фактів і досягнутого вирішення;
 - c) якщо вирішення, зазначене в підпункті (b), не досягається, доповідь Комісії містить її висновки в усіх питаннях фактичного характеру, що стосується спору між заінтересованими державами-учасниками, та її міркування про можливість полюбовного врегулювання цього питання. Ця доповідь також містить письмові заяви і запис усних заяв, зроблених заінтересованими державами-учасниками;
 - d) якщо доповідь Комісії подається згідно з підпунктом (c), заінтересовані держави-учасники протягом трьох місяців після одержання цієї доповіді повідомляють Голову Комітету про те, чи згодні вони із змістом доповіді Комісії.
8. Постанови цієї статті не припиняють обов'язків Комітету, передбачених у статті 41.
9. Заінтересовані держави-учасники рівною мірою несуть усі витрати членів Комісії відповідно до кошторису, що подається Генеральним секретарем Організації Об'єднаних Націй.
10. Генеральний секретар Організації Об'єднаних Націй має право оплачувати витрати членів Комісії, коли необхідно, до їх відшкодування заінтересованими державами-учасниками відповідно до пункту 9 цієї статті.

Стаття 43

Члени Комітету і спеціальних погоджувальних комісій, яких може бути призначено згідно з статтею 42, мають право на пільги, привілеї та імунітети експертів, що посилаються Організацією Об'єднаних Націй у відрядження, як це передбачено у відповідних розділах Конвенції про привілеї та імунітети Організації Об'єднаних Націй.

Стаття 44

Положення про здійснення цього Пакту застосовуються без шкоди для процедур у галузі прав людини, визначених установчими актами і конвенціями Організації Об'єднаних Націй та спеціалізованих установ або відповідно до них, і не

перешкоджають державам, які беруть участь у цьому Пакті, вдаватися до інших процедур вирішення спору на підставі діючих між ними загальних і спеціальних міжнародних угод.

Стаття 45

Комітет подає Генеральній Асамблеї Організації Об'єднаних Націй через Економічну і соціальну раду щорічну доповідь про свою роботу.

ЧАСТИНА V

Стаття 46

Ніщо в цьому Пакті не може тлумачитись як пониження значення постанов Статуту Організації Об'єднаних Націй і статутів спеціалізованих установ, що визначають відповідні обов'язки різних органів Організації Об'єднаних Націй і спеціалізованих установ щодо тих предметів, яких стосується цей Пакт.

Стаття 47

Ніщо в цьому Пакті не може тлумачитись як ущемлення невід'ємного права всіх народів володіти і користуватися повною мірою і вільно своїм природними багатствами та ресурсами.

ЧАСТИНА VI

Стаття 48

1. Цей Пакт відкрито для підписання будь-якою державою-членом Організації Об'єднаних Націй або членом будь-якої з її спеціалізованих установ, будь-якою державою-учасницею Статуту Міжнародного Суду та будь-якою іншою державою, запрошеною Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй до участі в цьому Пакті.
2. Цей Пакт підлягає ратифікації. Ратифікаційні грамоти депонуються у Генерального секретаря Організації Об'єднаних Націй.
3. Цей Пакт відкрито для приєднання будь-якої держави, зазначеної в пункті 1 цієї статті.
4. Приєднання здійснюється депонуванням документа про приєднання у Генерального секретаря Організації Об'єднаних Націй.
5. Генеральний секретар Організації Об'єднаних Націй повідомляє всі держави, які підписали цей Пакт або приєдналися до нього, про депонування кожної ратифікаційної грамоти або документа про приєднання.

Стаття 49

1. Цей Пакт набирає чинності через три місяці з дня депонування у Генерального секретаря Організації Об'єднаних Націй тридцять п'ятої ратифікаційної грамоти або документа про приєднання.
2. Для кожної держави, яка ратифікує цей Пакт або приєднується до нього після депонування тридцять п'ятої ратифікаційної грамоти або документа про приєднання, цей Пакт набирає чинності через три місяці з дня депонування її власної ратифікаційної грамоти або документа про приєднання.

Стаття 50

Постанови цього Пакту поширюються на всі частини федеративних держав без будь-яких обмежень чи винятків.

Стаття 51

1. Будь-яка держава, що бере участь у цьому Пакті, може пропонувати поправки і подавати їх Генеральному секретареві Організації Об'єднаних Націй. Генеральний секретар Організації Об'єднаних Націй пересилає потім будь-які запропоновані поправки державам-учасникам цього Пакту з проханням повідомити його, чи висловлюються вони за скликання конференції держав-учасниць з метою розгляду цих пропозицій і проведення щодо них голосування. Якщо принаймні третина держав-учасниць висловиться за таку конференцію, Генеральний секретар скликає цю конференцію під егідою Організації Об'єднаних Націй. Будь-яка поправка, прийнята більшістю держав-учасниць, що були присутні і брали участь у голосуванні на цій конференції, подається Генеральній Асамблеї Організації Об'єднаних Націй на затвердження.
2. Поправки набирають чинності після затвердження їх Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй і прийняття їх більшістю в дві третини держав-учасниць цього Пакту відповідно до їх конституційних процедур.
3. Коли поправки набирають чинності, вони стають обов'язковими для тих держав-учасниць, які їх прийняли, а для інших держав-учасниць залишаються обов'язковими постанови цього Пакту та будь-які попередні поправки, ними прийняті.

Стаття 52

Незалежно від повідомлень, зроблених згідно з пунктом 5 статті 48, Генеральний секретар Організації Об'єднаних Націй повідомляє всі держави, про які йдеться в пункті 1 тієї ж статті, про таке:

- a) підписання, ратифікації і приєднання згідно з статтею 48;
- b) дату набрання чинності цим Пактом згідно з статтею 49 і дату набрання чинності будь-якими поправками згідно з статтею 51.

Стаття 53

1. Цей Пакт, англійський, іспанський, китайський, російський і французький тексти якого є цілком автентичними, підлягає здачі на зберігання в архів Організації Об'єднаних Націй.
2. Генеральний секретар Організації Об'єднаних Націй пересилає засвідчені копії цього Пакту всім державам, зазначеним у статті 48.

Прийнято 16 грудня 1966 року Генеральною Асамблеєю ООН
Док. ООН A/RES/2200 A (XXI)

РАДА ЄВРОПИ

Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод

Дата підписання: 04.11.50 р.

Дата ратифікації: 17.07.97 р. (текст ратифіковано із заявами та застереженнями)

Дата набуття чинності: 11.09.97 р.

Із змінами і доповненнями, внесеними Протоколом N 11 від 11 травня 1994 року, Протоколом N 14 від 13 травня 2004 року, Протоколом N 14-bis від 27 травня 2009 року. Додатково див. перший Протокол від 20 березня 1952 року, Протокол N 2 від 6 травня 1963 року, Протокол N 4 від 16 вересня 1963 року, Протокол N 6 від 28 квітня 1983 року, Протокол N 7 від 22 листопада 1984 року, Протокол N 9 від 6 листопада 1990 року, Протокол N 10 від 25 березня 1992 року, Протокол N 12 від 4 листопада 2000 року, Статус Конвенції станом на 25 березня 2002 року, лист Міністерства закордонних справ України від 27 квітня 2006 року N 72/14-612/1-1291, інформаційний лист Вищого господарського суду України від 25 травня 2006 року N 01-8/1173, Офіційний переклад (затверджено Міністерством закордонних справ України 27 січня 2006 року).

Уряди держав – членів Ради Європи, які підписали цю Конвенцію,

- беручи до уваги Загальну декларацію прав людини, проголошену Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй 10 грудня 1948 року, беручи до уваги те, що ця Декларація має на меті забезпечити загальне та ефективне визнання і додержання проголошених у ній прав,
- беручи до уваги те, що метою Ради Європи є досягнення тіснішого єднання між її членами і що одним із засобів досягнення цієї мети є забезпечення і розвиток прав людини та основоположних свобод,
- знову підтверджуючи свою глибоку віру в ті основоположні свободи, які становлять підвалини справедливості та миру в усьому світі і які найкращим чином забезпечуються, з одного боку, завдяки дієвій політичній демократії, а з іншого боку, завдяки спільному розумінню і додержанню прав людини, від яких вони залежать,
- сповнені рішучості, як уряди європейських держав, що є однодумцями і мають спільну спадщину політичних традицій, ідеалів, свободи і верховенства права, зробити перші кроки для забезпечення колективного гарантування певних прав, проголошених у Загальній декларації, домовилися про таке:

Стаття 1. Зобов'язання поважати права людини

Високі Договірні Сторони гарантують кожному, хто перебуває під їхньою юрисдикцією, права і свободи, визначені в розділі I цієї Конвенції.

РОЗДІЛ I. ПРАВА І СВОБОДИ

Стаття 2. Право на життя

1. Право кожного на життя охороняється законом. Нікого не може бути умисно позбавлено життя інакше ніж на виконання смертного вироку суду, винесеного після визнання його винним у вчиненні злочину, за який закон передбачає таке покарання.
2. Позбавлення життя не розглядається як таке, що вчинене на порушення цієї статті, якщо воно є наслідком виключно необхідного застосування сили:
 - а) для захисту будь-якої особи від незаконного насильства;
 - б) для здійснення законного арешту або для запобігання втечі особи, яку законно тримають під вартою;
 - с) при вчиненні правомірних дій для придушення заворушення або повстання.

Стаття 3. Заборона катування

Нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню.

Стаття 4. Заборона рабства і примусової праці

1. Нікого не можна тримати в рабстві або в підневільному стані.
2. Ніхто не може бути присилуваний виконувати примусову чи обов'язкову працю.
3. Для цілей цієї статті значення терміна «примусова чи обов'язкова праця» не поширюється:
 - а) на будь-яку роботу, виконання якої зазвичай вимагається під час призначеного згідно з положеннями статті 5 цієї Конвенції тримання в умовах позбавлення свободи або під час умовного звільнення;
 - б) на будь-яку службу військового характеру або – у випадку, коли особа відмовляється від неї з мотивів особистих переконань у країнах, де така відмова визнається, – службу, яка вимагається замість обов'язкової військової служби;
 - с) на будь-яку службу, що вимагається у випадку надзвичайної ситуації або стихійного лиха, яке загрожує життю чи благополуччю суспільства;

d) на будь-яку роботу чи службу, яка є частиною звичайних громадянських обов'язків.

Стаття 5. Право на свободу та особисту недоторканність

1. Кожен має право на свободу та особисту недоторканність. Нікого не може бути позбавлено свободи, крім таких випадків і відповідно до процедури, встановленої законом:
 - a) законне ув'язнення особи після засудження її компетентним судом;
 - b) законний арешт або затримання особи за невиконання законного припису суду або для забезпечення виконання будь-якого обов'язку, встановленого законом;
 - c) законний арешт або затримання особи, здійснене з метою допровадження її до компетентного судового органу за наявності обґрунтованої підозри у вчиненні нею правопорушення або якщо обґрунтовано вважається необхідним запобігти вчиненню нею правопорушення чи її втечі після його вчинення;
 - d) затримання неповнолітнього на підставі законного рішення з метою застосування наглядових заходів виховного характеру або законне затримання неповнолітнього з метою допровадження його до компетентного органу;
 - e) законне затримання осіб для запобігання поширенню інфекційних захворювань, законне затримання психічнохворих, алкоголіків або наркоманів чи бродяг;
 - f) законний арешт або затримання особи з метою запобігання її недозволеному в'їзду в країну чи особи, щодо якої провадиться процедура депортації або екстрадиції.
2. Кожен, кого заарештовано, має бути негайно поінформований зрозумілою для нього мовою про підстави його арешту і про будь-яке обвинувачення, висунуте проти нього.
3. Кожен, кого заарештовано або затримано згідно з положеннями підпункту «с» пункту 1 цієї статті, має негайно постати перед суддею чи іншою посадовою особою, якій закон надає право здійснювати судову владу, і йому має бути забезпечено розгляд справи судом упродовж розумного строку або звільнення під час провадження. Таке звільнення може бути обумовлене гарантіями з'явитися на судове засідання.
4. Кожен, кого позбавлено свободи внаслідок арешту або тримання під вартою, має право ініціювати провадження, в ході якого суд без зволікання встановлює законність затримання і приймає рішення про звільнення, якщо затримання є незаконним.

5. Кожен, хто є потерпілим від арешту або затримання, здійсненого всупереч положенням цієї статті, має забезпечене правовою санкцією право на відшкодування.

Стаття 6. Право на справедливий суд

1. Кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення. Судове рішення проголошується публічно, але преса і публіка можуть бути не допущені в зал засідань протягом усього судового розгляду або його частини в інтересах моралі, громадського порядку чи національної безпеки в демократичному суспільстві, якщо того вимагають інтереси неповнолітніх або захист приватного життя сторін, або – тією мірою, що визнана судом суворо необхідною, – коли за особливих обставин публічність розгляду може зашкодити інтересам правосуддя.
2. Кожен, кого обвинувачено у вчиненні кримінального правопорушення, вважається невинуватим доти, доки його вину не буде доведено в законному порядку.
3. Кожний обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення має щонайменше такі права:
 - a) бути негайно і детально поінформованим зрозумілою для нього мовою про характер і причини обвинувачення, висунутого проти нього;
 - b) мати час і можливості, необхідні для підготовки свого захисту;
 - c) захищати себе особисто чи використовувати юридичну допомогу захисника, вибраного на власний розсуд, або – за браком достатніх коштів для оплати юридичної допомоги захисника – одержувати таку допомогу безоплатно, коли цього вимагають інтереси правосуддя;
 - d) допитувати свідків обвинувачення або вимагати, щоб їх допитали, а також вимагати виклику й допиту свідків захисту на тих самих умовах, що й свідків обвинувачення;
 - e) якщо він не розуміє мови, яка використовується в суді, або не розмовляє нею, – одержувати безоплатну допомогу перекладача.

Стаття 7. Ніякого покарання без закону

1. Нікого не може бути визнано винним у вчиненні будь-якого кримінального правопорушення на підставі будь-якої дії чи бездіяльності, яка на час її вчинення не становила кримінального правопорушення згідно з національним законом або

міжнародним правом. Також не може бути призначене суворіше покарання ніж те, що підлягало застосуванню на час вчинення кримінального правопорушення.

2. Ця стаття не є перешкодою для судового розгляду, а також для покарання будь-якої особи за будь-яку дію чи бездіяльність, яка на час її вчинення становила кримінальне правопорушення відповідно до загальних принципів права, визнаних цивілізованими націями.

Стаття 8. Право на повагу до приватного і сімейного життя

1. Кожен має право на повагу до свого приватного і сімейного життя, до свого житла і кореспонденції.
2. Органи державної влади не можуть втручатись у здійснення цього права, за винятком випадків, коли втручання здійснюється згідно із законом і є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб.

Стаття 9. Свобода думки, совісті і релігії

1. Кожен має право на свободу думки, совісті та релігії; це право включає свободу змінювати свою релігію або переконання, а також свободу сповідувати свою релігію або переконання під час богослужіння, навчання, виконання та дотримання релігійної практики і ритуальних обрядів як одноособово, так і спільно з іншими, як прилюдно, так і приватно.
2. Свобода сповідувати свою релігію або переконання підлягає лише таким обмеженням, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах громадської безпеки, для охорони публічного порядку, здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб.

Стаття 10. Свобода вираження поглядів

1. Кожен має право на свободу вираження поглядів. Це право включає свободу дотримуватися своїх поглядів, одержувати і передавати інформацію та ідеї без втручання органів державної влади і незалежно від кордонів. Ця стаття не перешкоджає державам вимагати ліцензування діяльності радіомовних, телевізійних або кінематографічних підприємств.
2. Здійснення цих свобод, оскільки воно пов'язане з обов'язками і відповідальністю, може підлягати таким формальностям, умовам, обмеженням або санкціям, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах

національної безпеки, територіальної цілісності або громадської безпеки, для запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я чи моралі, для захисту репутації чи прав інших осіб, для запобігання розголошенню конфіденційної інформації або для підтримання авторитету і безсторонності суду.

Стаття 11. Свобода зібрань та об'єднання

1. Кожен має право на свободу мирних зібрань і свободу об'єднання з іншими особами, включаючи право створювати профспілки та вступати до них для захисту своїх інтересів.
2. Здійснення цих прав не підлягає жодним обмеженням, за винятком тих, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної або громадської безпеки, для запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб. Ця стаття не перешкоджає запровадженню законних обмежень на здійснення цих прав особами, що входять до складу збройних сил, поліції чи адміністративних органів держави.

Стаття 12. Право на шлюб

Чоловік і жінка, що досягли шлюбного віку, мають право на шлюб і створення сім'ї згідно з національними законами, які регулюють здійснення цього права.

Стаття 13. Право на ефективний засіб юридичного захисту

Кожен, чий права та свободи, визнані в цій Конвенції, було порушено, має право на ефективний засіб юридичного захисту в національному органі, навіть якщо таке порушення було вчинене особами, які здійснювали свої офіційні повноваження.

Стаття 14. Заборона дискримінації

Користування правами та свободами, визнаними в цій Конвенції, має бути забезпечене без дискримінації за будь-якою ознакою – статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, належності до національних меншин, майнового стану, народження, або за іншою ознакою.

Стаття 15. Відступ від зобов'язань під час надзвичайної ситуації

1. Під час війни або іншої суспільної небезпеки, яка загрожує життю нації, будь-яка Висока Договірна Сторона може вживати заходів, що відступають від її зобов'язань за цією Конвенцією, виключно в тих межах, яких вимагає гострота становища, і за умови, що такі заходи не суперечать іншим її зобов'язанням згідно з міжнародним правом.

2. Наведене вище положення не може бути підставою для відступу від статті 2, крім випадків смерті внаслідок правомірних воєнних дій, і від статей 3, 4 (пункт 1) і 7.
3. Будь-яка Висока Договірна Сторона, використовуючи це право на відступ від своїх зобов'язань, у повному обсязі інформує Генерального секретаря Ради Європи про вжиті нею заходи і причини їх вжиття. Вона також повинна повідомити Генерального секретаря Ради Європи про час, коли такі заходи перестали застосовуватися, а положення Конвенції знову застосовуються повною мірою.

Стаття 16. Обмеження політичної діяльності іноземців

Жодне з положень статей 10, 11 і 14 не може розглядатись як таке, що забороняє Високим Договірним Сторонам встановлювати обмеження на політичну діяльність іноземців.

Стаття 17. Заборона зловживання правами

Жодне з положень цієї Конвенції не може тлумачитись як таке, що надає будь-якій державі, групі чи особі право займатися будь-якою діяльністю або вчиняти будь-яку дію, спрямовану на скасування будь-яких прав і свобод, визнаних цією Конвенцією, або на їх обмеження в більшому обсязі, ніж це передбачено в Конвенції.

Стаття 18. Межі застосування обмежень прав

Обмеження, дозволені згідно з цією Конвенцією щодо зазначених прав і свобод, не застосовуються для інших цілей ніж ті, для яких вони встановлені.

РОЗДІЛ II. ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СУД З ПРАВ ЛЮДИНИ

Стаття 19. Створення Суду

Для забезпечення дотримання Високими Договірними Сторонами їхніх зобов'язань за Конвенцією та протоколами до неї створюється Європейський суд з прав людини, який далі називається «Суд». Він функціонує на постійній основі.

Стаття 20. Кількість суддів

Суд складається з такої кількості суддів, яка відповідає кількості Високих Договірних Сторін.

Стаття 21. Посадові критерії

1. Судді повинні мати високі моральні якості, а також мати кваліфікацію, необхідну для призначення на високу суддівську посаду, чи бути юристами з визнаним рівнем компетентності.
2. Судді беруть участь у роботі Суду в особистій якості.

3. Упродовж строку своїх повноважень судді не можуть займатися жодною діяльністю, що є не сумісною з їхньою незалежністю, безсторонністю або з вимогами щодо виконання посадових обов'язків на постійній основі; усі питання, що виникають внаслідок застосування цього пункту, вирішуються Судом.

Стаття 22. Вибори суддів

1. Судді обираються Парламентською Асамблеєю від кожної Високої Договірної Сторони більшістю поданих голосів за списком з трьох кандидатів, запропонованих відповідною Високою Договірною Стороною.
2. Пункт 2 вилучено
(стаття 22 із змінами, внесеними згідно з Протоколом N 14 від 13.05.2004 р.)

Стаття 23. Строк повноважень і звільнення з посади

1. Судді обираються строком на дев'ять років. Вони не можуть бути переобрані.
2. Строк повноважень судді спливає, коли вони досягають 70-річного віку.
3. Судді обіймають посаду доти, доки їх не замінять. Проте вони продовжують вести ті справи, які вже є в їхньому провадженні.
4. Жодний суддя не може бути звільнений з посади, якщо тільки інші судді більшістю у дві третини голосів не ухвалють рішення про його невідповідність установленим вимогам.
(стаття 23 у редакції Протоколу N 14 від 13.05.2004 р.)

Стаття 24. Звільнення з посади

(статтю 24 вилучено згідно з Протоколом N 14 від 13.05.2004 р., у зв'язку з цим статтю 25 вважати статтею 24)

Стаття 24 Канцелярія, юридичні секретарі та доповідачі

1. Суд має канцелярію, функції та організація якої визначені Регламентом Суду.
2. Коли Суд засідає одноособово, Судові надають допомогу доповідачі, які діють під керівництвом Голови Суду. Вони входять до складу канцелярії Суду.
(стаття 24 у редакції Протоколу N 14 від 13.05.2004 р., із змінами, внесеними згідно з Протоколом N 14-bis від 27.05.2009 р.)

Стаття 25. Пленарні засідання Суду

Суд на пленарних засіданнях:

- а) обирає Голову Суду та одного чи двох заступників Голови Суду строком на три роки; вони можуть бути переобрані;

- b) створює палати на встановлений строк;
- c) обирає голів палат; вони можуть бути переобрані;
- d) приймає Регламент Суду;
- e) обирає Секретаря Суду та одного чи більше заступників Секретаря;
- f) звертається з будь-яким клопотанням згідно з пунктом 2 статті 26.

(стаття 25 із змінами, внесеними згідно з Протоколом N 14 від 13.05.2004 р.)

Стаття 26 Одноособовий склад Суду, комітети, палати й Велика палата

1. Для розгляду переданих йому справ Суд засідає у складі одного судді, комітетами – у складі трьох суддів, палатами – у складі семи суддів та Великою палатою – у складі сімнадцяти суддів. Палати Суду створюють комітети на встановлений строк.
2. Коли суддя засідає одноособово, він не розглядає жодної заяви проти Високої Договірної Сторони, від якої цього суддю обрано.
3. За клопотанням пленарного засідання Суду Комітет Міністрів може, одностайним рішенням і на встановлений Строк, зменшити кількість суддів у палатах до п'яти.
4. Коли суддя засідає одноособово, він не розглядає жодної заяви проти Високої Договірної Сторони, від якої цього суддю було обрано.
5. Суддя, обраний від Високої Договірної Сторони, яка є стороною у справі, є ex officio членом палати або Великої палати. У разі відсутності такого судді або якщо він не може брати участь у засіданнях, Голова Суду вибирає зі списку, поданого заздалегідь цією Стороною, особу, яка засідає як суддя.
6. До складу Великої палати входять також Голова Суду, заступники Голови, голови палат та інші судді, яких визначено відповідно до Регламенту Суду. Якщо справа передається до Великої палати згідно зі статтею 43, у Великій палаті не може засідати жодний суддя з палати, яка постановила рішення у справі, за винятком голови палати і судді, який засідав від заінтересованої Високої Договірної Сторони.

(стаття 26 у редакції Протоколу N 14 від 13.05.2004 р., із змінами, внесеними згідно з Протоколом N 14-bis від 27.05.2009 р.)

Стаття 27 Компетенція суддів, які засідають одноособово, та комітетів

1. Суддя, який засідає одноособово, може оголосити неприйнятною або вилучити з реєстру справ заяву, подану згідно зі статтею 34 у випадках, коли таке рішення може бути прийнято без додаткового вивчення.

2. Таке рішення є остаточним.
3. Якщо суддя, який засідає одноособово, не оголошує заяву неприйнятною або не вилучає її з реєстру справ, то цей суддя передає її до комітету або палати для дальшого розгляду.
4. Щодо заяви, поданої згідно зі статтею 34, комітет одноставним голосуванням може:
 - a) оголосити її неприйнятною або вилучити її з реєстру справ і у випадках, коли таку ухвалу щодо прийнятності може бути прийнято без додаткового вивчення, або
 - b) оголосити її прийнятною та водночас прийняти рішення по суті, якщо покладене в основу справи питання щодо тлумачення або застосування Конвенції чи протоколів до неї вже є предметом усталеної практики Суду.
5. Ухвали щодо прийнятності й рішення по суті за пунктом 4 є остаточними.
6. Якщо суддя, обраний від відповідної Високої Договірної Сторони, не є членом комітету, комітет може на будь-якій стадії провадження запропонувати цьому судді зайняти місце одного із членів комітету, беручи до уваги всі відповідні чинники, у тому числі те, чи висловила Сторона заперечення щодо застосування процедури, визначеної підпунктом «b» пункту 4.

(Конвенцію доповнено новою статтею 27 згідно з Протоколом N 14 від 13.05.2004 р., у редакції Протоколу N 14-bis від 27.05.2009 р.)

Стаття 28 Компетенція комітетів

1. Стосовно заяви, поданої згідно зі статтею 34, комітет може одноставним голосуванням:
 - a) оголосити її неприйнятною або вилучити її з реєстру справ, якщо таке рішення може бути прийняте без додаткового вивчення; або
 - b) оголосити її прийнятною і одночасно постановити рішення по суті, якщо покладене в основу справи питання щодо тлумачення або застосування Конвенції чи протоколів до неї є предметом усталеної практики Суду.
2. Рішення та рішення по суті, передбачені пунктом 1, є остаточними.
3. Якщо суддя, обраний від Високої Договірної Сторони, яка є стороною у справі, не є членом комітету, комітет може на будь-якій стадії провадження запросити цього суддю зайняти місце одного з членів комітету, беручи до уваги всі відповідні чинники, у тому числі те, чи заперечувала ця Сторона проти застосування процедури, передбаченої підпунктом «b» пункту 1.

(стаття 28 у редакції Протоколу N 14 від 13.05.2004 р.)

Стаття 29. Рішення палат щодо прийнятності та суті заяв

1. Якщо згідно зі статтею 27 чи статтею 28 не прийнято жодного рішення, або згідно зі статтею 28 не постановлено жодного рішення по суті, палата приймає рішення щодо прийнятності та суті індивідуальних заяв, поданих згідно зі статтею 34. Рішення щодо прийнятності може бути прийняте окремо.
2. Палата приймає рішення щодо прийнятності та суті міждержавних заяв, поданих згідно зі статтею 33. Рішення щодо прийнятності приймається окремо, якщо Суд за виняткових обставин не вирішить інакше.
3. Пункт 3 вилучено
(стаття 29 із змінами, внесеними згідно з Протоколом N 14 від 13.05.2004 р.)

Стаття 30. Відмова від розгляду справи на користь Великої палати

Якщо справа, яку розглядає палата, порушує істотні питання щодо тлумачення Конвенції чи протоколів до неї або якщо вирішення питання, яке вона розглядає, може мати наслідком несумісність із рішенням, постановленим Судом раніше, палата може в будь-який час до постановлення свого рішення відмовитися від розгляду справи на користь Великої палати, якщо жодна зі сторін у справі не заперечує проти цього.

Стаття 31. Повноваження Великої палати

Велика палата:

- a) приймає рішення щодо заяв, поданих згідно зі статтею 33 чи статтею 34, якщо палата відмовляється від розгляду справи згідно зі статтею 30 або якщо справу було передано їй на розгляд згідно зі статтею 43;
- b) приймає рішення з питань, поданих Суду Комітетом Міністрів згідно з пунктом 4 статті 46; та
- c) розглядає запити про надання консультативних висновків, подані згідно зі статтею 47.

(стаття 31 із змінами, внесеними згідно з Протоколом N 14 від 13.05.2004 р.)

Стаття 32. Юрисдикція Суду

1. Юрисдикція Суду поширюється на всі питання тлумачення і застосування Конвенції та протоколів до неї, подані йому на розгляд відповідно до статей 33, 34, 46 і 47.
2. У випадку виникнення спору щодо юрисдикції Суду спір вирішує сам Суд.
(стаття 32 із змінами, внесеними згідно з Протоколом N 14 від 13.05.2004 р.)

Стаття 33. Міждержавні справи

Будь-яка Висока Договірна Сторона може передати на розгляд Суду питання про будь-яке порушення положень Конвенції та протоколів до неї, яке допущене, на її думку, іншою Високою Договірною Стороною.

Стаття 34. Індивідуальні заяви

Суд може приймати заяви від будь-якої особи, неурядової організації або групи осіб, які вважають себе потерпілими від допущеного однією з Високих Договірних Сторін порушення прав, викладених у Конвенції або протоколах до неї. Високі Договірні Сторони зобов'язуються не перешкоджати жодним чином ефективному здійсненню цього права.

Стаття 35. Умови прийнятності

1. Суд може брати справу до розгляду лише після того, як було вичерпано всі національні засоби юридичного захисту, згідно із загальновизнаними принципами міжнародного права, і впродовж шести місяців від дати постановлення остаточного рішення на національному рівні.
2. Суд не розглядає жодної індивідуальної заяви, поданої згідно зі статтею 34, якщо вона:
 - а) є анонімною; або
 - б) за своєю суттю є ідентичною до заяви, що вже була розглянута Судом чи була подана на розгляд до іншого міжнародного органу розслідування чи врегулювання, і якщо вона не містить нових фактів у справі.
3. Суд оголошує непринятною будь-яку індивідуальну заяву, подану згідно зі статтею 34, якщо він вважає:
 - а) що ця заява несумісна з положеннями Конвенції або протоколів до неї, явно необґрунтована або є зловживанням правом на подання заяви; або
 - б) що заявник не зазнав суттєвої шкоди, якщо тільки повага до прав людини, гарантованих Конвенцією і протоколами до неї, не вимагає розгляду заяви по суті, а також за умови, що на цій підставі не може бути відхилена жодна справа, яку національний суд не розглянув належним чином.
4. Суд відхиляє будь-яку заяву, яку він вважає непринятною згідно з цією статтею. Він може зробити це на будь-якій стадії провадження у справі.
(стаття 35 із змінами, внесеними згідно з Протоколом N 14 від 13.05.2004 р.)

Стаття 36. Участь третьої сторони

1. У всіх справах, які розглядає палата або Велика палата, Висока Договірна Сторона, громадянин якої є заявником, має право подавати свої письмові зауваження і брати участь у слуханнях.

2. В інтересах належного здійснення правосуддя Голова Суду може запропонувати будь-якій Високій Договірній Стороні, яка не є стороною в судовому розгляді, чи будь-якій заінтересованій особі, яка не є заявником, подати свої письмові зауваження або взяти участь у слуханнях.
3. У всіх справах, які розглядає палата або Велика палата, Комісар Ради Європи з прав людини має право подавати свої письмові зауваження і брати участь у слуханнях. (стаття 36 із змінами, внесеними згідно з Протоколом N 14 від 13.05.2004 р.)

Стаття 37. Вилучення заяв з реєстру справ

1. Суд може на будь-якій стадії провадження у справі прийняти рішення про вилучення заяви з реєстру, якщо обставини дають підстави дійти висновку:
 - а) що заявник не має наміру далі підтримувати свою заяву; або
 - б) що спір уже вирішено; або
 - с) що на будь-якій іншій підставі, встановленій Судом, подальший розгляд заяви не є виправданим.

Проте Суд продовжує розгляд заяви, якщо цього вимагає повага до прав людини, гарантованих Конвенцією та протоколами до неї.

2. Суд може прийняти рішення про поновлення заяви в реєстрі справ, якщо він вважає, що це виправдано обставинами.

Стаття 38 Розгляд справи

Суд розглядає справу разом з представниками сторін і, у разі необхідності, проводить розслідування, для ефективного здійснення якого заінтересовані Високі Договірні Сторони створюють усі необхідні умови.

(стаття 38 у редакції Протоколу N 14 від 13.05.2004 р.)

Стаття 39. Досягнення дружнього врегулювання

1. На будь-якій стадії провадження Суд може надати себе у розпорядження заінтересованих сторін для забезпечення дружнього врегулювання спору на основі поваги до прав людини, як їх визначає Конвенція та протоколи до неї.
2. Процедура, що здійснюється відповідно до пункту 1, є конфіденційною.
3. У разі досягнення дружнього врегулювання Суд вилучає справу з реєстру, прийнявши рішення, яке містить лише стислий виклад фактів і досягнутого вирішення.
4. Це рішення передається Комітетові Міністрів, який здійснює нагляд за виконанням умов дружнього врегулювання, викладених у рішенні.

(стаття 39 у редакції Протоколу N 14 від 13.05.2004 р.)

Стаття 40. Слухання у відкритому засіданні та доступ до документів

1. Слухання проводяться у відкритому засіданні, якщо Суд за виняткових обставин не вирішить інакше.
2. Доступ до документів, переданих до канцелярії, є відкритим, якщо Голова Суду не вирішить інакше.

Стаття 41. Справедлива сатисфакція

Якщо Суд визнає факт порушення Конвенції або протоколів до неї і якщо внутрішнє право відповідної Високої Договірної Сторони передбачає лише часткове відшкодування, Суд, у разі необхідності, надає потерпілій стороні справедливу сатисфакцію.

Стаття 42. Рішення палат

Рішення палат стають остаточними відповідно до пункту 2 статті 44.

Стаття 43. Передання справи на розгляд Великої палати

1. Упродовж трьох місяців від дати ухвалення рішення палатою будь-яка сторона у справі може, у виняткових випадках, звернутися з клопотанням про передання справи на розгляд Великої палати.
2. Колегія у складі п'яти суддів Великої палати приймає таке клопотання, якщо справа порушує серйозне питання щодо тлумачення або застосування Конвенції чи протоколів до неї або важливе питання загального значення.
3. Якщо колегія приймає клопотання, Велика палата вирішує справу шляхом постановлення рішення.

Стаття 44. Остаточні рішення у справі

1. Рішення Великої палати є остаточним.
2. Рішення палати стає остаточним:
 - а) якщо сторони заявляють, що вони не звертатимуться з клопотанням про передання справи на розгляд Великої палати; або
 - б) через три місяці від дати постановлення рішення, якщо клопотання про передання справи на розгляд Великої палати не було заявлено; або
 - с) якщо колегія Великої палати відхиляє клопотання про передання справи на розгляд Великої палати згідно зі статтею 43.
3. Остаточне рішення опубліковується.

Стаття 45. Умотивованість рішень у справі та ухвал

1. Рішення у справі, а також ухвали про прийнятність або неприйнятність заяв мають бути вмотивовані.
2. Якщо рішення у справі повністю або частково не виражає одностайної думки суддів, кожний суддя має право викласти окрему думку.

Стаття 46. Обов'язкова сила рішень та їх виконання

1. Високі Договірні Сторони зобов'язуються виконувати остаточні рішення Суду в будь-яких справах, у яких вони є Сторонами.
2. Остаточне рішення Суду передається Комітетові Міністрів, який здійснює нагляд за його виконанням.
3. Якщо Комітет Міністрів вважає, що нагляд за виконанням остаточного рішення ускладнений проблемою тлумачення рішення, він може звернутися до Суду з метою надання відповідного роз'яснення. Рішення про звернення ухвалюється більшістю у дві третини голосів представників, які мають право засідати в Комітеті.
4. Якщо Комітет Міністрів вважає, що Висока Договірна Сторона відмовляється виконувати остаточне рішення у справі, в якій вона є стороною, він може, після формального повідомлення цієї Сторони і шляхом ухвалення рішення більшістю у дві третини голосів представників, які мають право засідати в Комітеті, звернутися до Суду з питанням про додержання цієї Стороною свого зобов'язання згідно з пунктом 1.
5. Якщо Суд встановлює порушення пункту 1, він передає справу Комітетові Міністрів з метою визначення заходів, яких необхідно вжити. Якщо Суд не встановлює порушення пункту 1, він передає справу Комітетові Міністрів, який приймає рішення про закриття розгляду справи.

(стаття 46 у редакції Протоколу N 14 від 13.05.2004 р.)

Стаття 47. Консультативні висновки

1. Суд може, на запит Комітету Міністрів, надавати консультативні висновки з правових питань, які стосуються тлумачення Конвенції та протоколів до неї.
2. Такі висновки не поширюються на питання, що стосуються змісту чи обсягу прав і свобод, визначених у розділі I Конвенції та протоколах до неї, чи на будь-які інші питання, які Суд або Комітет Міністрів може розглядати внаслідок будь-якого провадження, що може бути порушене відповідно до Конвенції.
3. Рішення Комітету Міністрів про подання запиту щодо консультативного висновку Суду ухвалюються більшістю голосів представників, які мають право засідати в Комітеті.

Стаття 48 Консультативна компетенція Суду

Суд вирішує, чи належить запит Комітету Міністрів щодо надання консультативного висновку до його компетенції, визначеної в статті 47.

Стаття 49. Умотивованість консультативних висновків

1. Консультативні висновки Суду мають бути вмотивовані.
2. Якщо консультативний висновок повністю або частково не виражає одностайної думки суддів, кожний суддя має право викласти окрему думку.
3. Консультативні висновки Суду передаються Комітетові Міністрів.

Стаття 50. Витрати на забезпечення діяльності Суду

Витрати на забезпечення діяльності Суду покладено на Раду Європи.

Стаття 51. Привілеї та імунітету суддів

Судді під час виконання своїх обов'язків користуються привілеями та імунітетами, передбаченими у статті 40 Статуту Ради Європи та угодах, укладених згідно з цією статтею Статуту.

РОЗДІЛ III. ІНШІ ПОЛОЖЕННЯ

Стаття 52. Запити Генерального секретаря

На запит Генерального секретаря Ради Європи будь-яка Висока Договірна Сторона надає роз'яснення стосовно того, яким чином її національне право забезпечує ефективне виконання будь-якого з положень цієї Конвенції.

Стаття 53. Гарантія визнаних прав людини

Ніщо в цій Конвенції не може тлумачитись як таке, що обмежує чи уневажнює будь-які права людини та основоположні свободи, які можуть бути визнані на підставі законів будь-якої Високої Договірної Сторони чи будь-якою іншою угодою, стороною якої вона є.

Стаття 54. Повноваження Комітету Міністрів

Ніщо в цій Конвенції не стоїть на перешкоді повноваженням Комітету Міністрів, наданим йому Статутом Ради Європи.

Стаття 55. Відмова від інших засобів урегулювання спорів

Високі Договірні Сторони погоджуються, що без спеціальної домовленості вони не користуватимуться існуючими між ними чинними договорами, конвенціями або деклараціями для вирішення – шляхом звернення – спору, який виникає внаслідок

тлумачення або застосування цієї Конвенції, засобами врегулювання спорів, не передбаченими цією Конвенцією.

Стаття 56. Територіальне застосування

1. Будь-яка держава може при ратифікації чи будь-коли після цього заявити шляхом повідомлення Генеральному секретареві Ради Європи про те, що дія цієї Конвенції поширюється, з урахуванням пункту 4 цієї статті, на всі чи деякі з територій, за міжнародні відносини яких вона є відповідальною.
2. Дія Конвенції поширюється на територію або території, визначені в повідомленні, з тридцятого дня після отримання цього повідомлення Генеральним секретарем Ради Європи.
3. Однак положення цієї Конвенції застосовуються до таких територій з належним урахуванням місцевих вимог.
4. Будь-яка держава, яка зробила заяву відповідно до пункту 1 цієї статті, може будь-коли після цього оголосити від імені однієї або кількох територій, яких стосується заява, що вона визнає компетенцію Суду приймати скарги від окремих осіб, неурядових організацій або груп осіб згідно зі статтею 34 Конвенції.

Стаття 57. Застереження

1. Будь-яка держава може при підписанні цієї Конвенції або депонуванні своєї ратифікаційної грамоти зробити застереження стосовно будь-якого окремого положення Конвенції з огляду на те, що будь-який чинний на той час на її території закон не відповідає цьому положенню. Застереження загального характеру згідно із цією статтею не дозволяються.
2. Будь-яке застереження, зроблене згідно із цією статтею, має містити стислий виклад відповідного закону.

Стаття 58. Денонсація

1. Висока Договірна Сторона може денонсувати цю Конвенцію тільки зі спливом п'ятирічного строку від дати, коли вона стала її стороною, і через шість місяців після подання відповідного повідомлення Генеральному секретареві Ради Європи, який інформує про це інші Високі Договірні Сторони.
2. Така денонсація не звільняє заінтересовану Високу Договірну Сторону від її зобов'язань за цією Конвенцією стосовно будь-якого діяння, яке могло бути порушенням таких зобов'язань і могло бути здійснене нею до дати, від якої денонсація набирає чинності.

3. Будь-яка Висока Договірна Сторона, яка перестає бути членом Ради Європи, перестає бути і стороною цієї Конвенції на тих самих умовах.
4. Відповідно до положень попередніх пунктів, Конвенція може бути денонсована стосовно будь-якої території, на яку поширювалася її дія згідно із заявою, зробленою на підставі статті 56.

Стаття 59. Підписання і ратифікація

1. Ця Конвенція відкрита для підписання членами Ради Європи. Вона підлягає ратифікації. Ратифікаційні грамоти передаються на зберігання Генеральному секретареві Ради Європи.
2. До цієї Конвенції може приєднатися Європейський Союз.
3. Ця Конвенція набирає чинності після депонування десяти ратифікаційних грамот.
4. Стосовно будь-якого підписанта цієї Конвенції, що ратифікуватиме її після набрання нею чинності, Конвенція набирає чинності з дня депонування його ратифікаційної грамоти.
5. Генеральний секретар Ради Європи повідомляє всіх членів Ради Європи про набрання Конвенцією чинності, про Високі Договірні Сторони, які ратифікували її, та про подальше депонування ратифікаційних грамот.

Учинено в Римі 4 листопада 1950 року англійською і французькою мовами, обидва тексти є однаково автентичними, в одному примірнику, який зберігається в архіві Ради Європи. Генеральний секретар надсилає засвідчені копії цієї Конвенції кожному підписантові.

(стаття 59 із змінами, внесеними згідно з Протоколом N 14 від 13.05.2004 р.)

ЄВРОПЕЙСЬКА КОМІСІЯ ЗА ДЕМОКРАТІЮ ШЛЯХОМ ПРАВА (ВЕНЕЦІАНСЬКА КОМІСІЯ)

Висновок про захист прав людини в умовах надзвичайного стану

Ухвалено на 66-ому пленарному засіданні (Венеція, 17-18 березня 2006 р.)

На базі роз'яснень, наданих:

Пітером ван Дійком (Pieter van Dijk, член комісії, Нідерланди)

Фінолою Фленаган (Finola Flanagan, член комісії, Ірландія)

Джеффри Джоуелом (Jeffrey Jowell, член комісії, Сполучене Королівство)

I. ВСТУП

1. У своєму листі від 15 вересня 2005 р. Генеральний секретар Парламентської асамблеї Ради Європи від імені Бюро запросив Комісію надати висновок щодо правових аспектів захисту прав людини в умовах надзвичайного стану.
2. Питання захисту прав людини в умовах надзвичайного стану було поставлене на порядок денний за поданням 12 членів Парламентської асамблеї від 5 липня 2005 р. (Док. 10641) з пропозицією про прийняття відповідної резолюції, у тому числі, у зв'язку із подіями в Андижані у травні 2005 року, коли підрозділи Сил спеціального призначення Узбекистану відкрили вогонь по сотнях громадян, що брали участь у демонстрації протесту.
3. Метою цього подання було чітке визначення правових засад, яких мають дотримуватися сили державної безпеки при врегулюванні складних ситуацій, що можуть виникнути під час масових демонстрацій та інших аналогічних подій. Це питання має особливо велике значення у контексті застосування сили для розгону демонстрацій, тобто ситуацій, які підпадають під дію або виходять за межі Статті 15 Європейської конвенції про захист прав людини.
4. Доповідачами з цього питання були призначені пан Пітер ван Дійк, пані Фінола Фленаган та пан Джеффри Джоуел. Даний висновок, розроблений на основі їх роз'яснень, був ухвалений під час 66-ого пленарного засідання Комісії (Венеція, 17-18 березня 2006 р.)

II. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

5. Безпека держави та її демократичних інститутів, а також безпека її керівництва і населення входять до числа найбільш важливих суспільних і приватних інтер-

есів, які мають бути захищені, навіть якщо для цього доведеться заплатити високу ціну. Згідно з Керівними положеннями з питань прав людини і боротьби з тероризмом, «Держави зобов'язані вживати необхідних заходів для забезпечення фундаментальних прав кожного, хто перебувають під їх юрисдикцією, на захист від терористичних актів і особливо права на життя»¹. Захист права на життя «за певних чітко визначених обставин може передбачати позитивний обов'язок органів державної влади щодо застосування оперативного-профілактичних заходів для забезпечення захисту особи, життя якої опинилося під загрозою у зв'язку із кримінальними діями іншої особи»². Дехто навіть вважає, що право на безпеку й ефективний захист є суверенним правом людини (т.зв. «свобода від страху»).

III. ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ В ІНТЕРЕСАХ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ І ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ

6. Заходи із забезпечення захисту можуть також передбачати або зводитися до обмеження певних особистих прав і свобод людини. Це знайшло своє відображення й у ключових міжнародних угодах з питань захисту прав людини, де, зокрема, передбачається можливість часткового обмеження певних прав людини заради захисту національних інтересів і забезпечення громадського порядку³. Такі обмеження можуть обумовлюватися й необхідністю захисту прав і свобод інших осіб⁴. Це означає, зокрема, що певні права осіб, які вчинили, підозрюються у вчиненні або збираються вчинити дії, спрямовані проти інтересів суспільної безпеки, можуть бути обмежені заради захисту безпеки усього населення. Насправді ті, хто вчиняють або планують вчинити терористичні акти, часто використовують для цього особисті права і свободи. Стаття 17 Європейської конвенції про захист прав людини (ЄКПЛ) говорить з цього приводу, що «Ніщо у цій Конвенції не може тлумачитися як те, що означає, що будь-яка держава, будь-яка група осіб чи будь-яка особа мають право займатися будь-якою діяльністю чи здійснювати будь-які дії, спрямовані на знищення будь-яких прав і свобод, визнаних у цій Конвенції, або на обмеження цих прав і свобод у більшій мірі, ніж передбачено цією Конвенцією». Однак, це означає і те, що права і свободи будь-якої особи, навіть якщо вона може стати жертвою терористичного акту, можуть бути обмежені в інтересах захисту національної безпеки і громадського правопорядку.
7. Причини і обсяги обмежень залежать від декількох факторів. По-перше, якщо певне право чи свобода визначені як абсолютне право чи свобода (наприклад, це стосується права на життя та заборону тортур), вони не мають піддаватися ніяким обмеженням. По-друге, мова має йти про одну з причин обмеження прав, яка часто згадується у рішеннях Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) та

інших чинних міжнародних угодах, зокрема про інтереси національної безпеки і громадського правопорядку. По-третє, ці обмеження мають бути «передбачені законом», який би регулював застосування цих обмежень на основі прозорих і доступних правових норм. І, по-четверте, ці обмеження мають бути «необхідними у демократичному суспільстві». Остання вимога, згідно з встановленою судовою практикою ЄСПЛ, фактично є вимогою «актуальних потреб суспільства», а також вимогою ефективності та відповідності масштабу і наслідків обмежень рівню важливості інтересів, що захищаються⁵. Це означає, що забезпечення національної безпеки і громадського правопорядку може слугувати достатнім аргументом для обмеження реалізації окремих прав людини, проте подібні аргументи мають відповідати досить жорстким вимогам. Як підкреслювалось у заяві Комітету міністрів, «якщо вживається якийсь захід для обмеження прав людини, ці обмеження мають бути якомога чіткіше визначені, і вони мають бути дійсно необхідними та відповідати завданням, які вони вирішують»⁶.

8. Баланс, якого необхідно досягти між інтересами національної безпеки і громадського правопорядку, з одного боку, та реалізацією фундаментальних прав і свобод особистості, з іншого боку, неможливо визначити за допомогою жодних математичних розрахунків чи нерухомих шкал. Судова практика Страсбургу передбачає, що ЄКПЛ має інтерпретуватися та застосовуватися як «живий інструмент»⁷. Це також означає, що критерії, за якими буде досягатися такий баланс, та увага, яка буде приділятися різноманітним елементам, будуть різними у різні часи та у різних контекстах. Оцінка рівня оптимальності та збалансованості інтересів суспільства і особистості визначається в залежності від конкретної ситуації та обставин. Отже така оцінка залежатиме від обставин кожної конкретної справи, тобто в різних ситуаціях і в різних подіях обмеження можуть бути більш жорсткими або менш жорсткими. Однак вирішальне значення має вимога про те, що сутність права чи свободи, які обмежуються, має завжди залишатися незмінною. Це рівною мірою стосується прав і свобод осіб, які вчинили або підозрюються у вчиненні актів, спрямованих проти безпеки держави і суспільства⁸.

IV. ОБМЕЖУВАЛЬНІ ЗАХОДИ, НЕОБХІДНІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ ТА ІНШИХ НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЯХ

9. Стаття 15 ЄКПЛ передбачає, що «у воєнний час або в умовах надзвичайного стану іншого характеру, який загрожує життю нації», держави-учасниці угод можуть відхилитися від більшості зі своїх зобов'язань, передбачених Європейською конвенцією про захист прав людини. Однак деякі права, згідно з вимогами Статті 15⁹, не можуть піддаватися обмеженням ні за яких обставин. Це так звані «абсолютні

права», тобто право на життя; заборона тортур, негуманного ставлення чи такого, що принижує людську гідність, покарання, заборона рабства; а також дотримання принципу «*nullum crimen, nulla poena*»¹⁰, тобто «ніхто не може бути покараний інакше, як в силу закону». Це дуже важливо підкреслити, оскільки практика деяких держав показує, що у разі проголошення надзвичайного стану ці права можуть опинитися під серйозною загрозою.

10. Але якою має бути «надзвичайна ситуація, що загрожує життю нації», яка б виправдовувала обмеження особистих прав і свобод? Коли уряд Греції не зміг переконати колишній склад Європейської комісії з прав людини у тому, що він мав достатньо вагомі причини для обмеження прав згідно зі Статтею 15, Комісія розробила критерії, які мають застосовуватися при визначенні надзвичайної ситуації як такої, що виправдовує обмеження прав і свобод¹¹:

(1) надзвичайна ситуація вже існує або її неможливо уникнути;

(2) наслідки цієї ситуації будуть відчутними для всієї країни;

(3) ситуація загрожує нормальній життєдіяльності суспільства;

(4) криза чи небезпека мають винятковий характер у тому сенсі, що звичайні заходи чи обмеження, передбачені Конвенцією для забезпечення безпеки і здоров'я суспільства та громадського порядку, є явно недостатніми. У 1961 році ЄСПЛ наголошував на тому, що така ситуація має «нести у собі загрозу для нормальної життєдіяльності суспільства»¹².

11. Коли надзвичайна ситуація наближається, а держава-учасниця Конвенції бажає використати своє право на відхилення від деяких з її вимог, ця держава зобов'язана оформити рішення про обмеження прав відповідно до Статті 15 в офіційному документі, де будуть зазначені права, що обмежуються, та територія, де буде діяти рішення про обмеження особистих прав і свобод¹³. Крім того, у випадку застосування права на обмеження деяких прав і свобод, третій пункт Статті 15 вимагає, щоб керівництво відповідної держави постійно і в повному обсязі інформувало Генерального секретаря Ради Європи про заходи, що вживаються, надавало обґрунтування необхідності цих заходів, а також повідомляло про терміни припинення дії таких обмежувальних заходів.

Дуже схожою за змістом на Статтю 15(1) ЄКПЛ є Стаття 4(1) Міжнародного пакту про громадянські і політичні права (МПГПП)¹⁴. Особливо це стосується тих держав, які не є членами Ради Європи. У відповідності з вимогами Статей 40 і 41 вищезазначеної міжнародної угоди, контроль за виконанням державами-учасницями своїх зобов'язань за цією угодою здійснюється Комітетом з питань прав людини. У своєму висновку

(№29/2001) щодо Статті 4 МУГПП, Комітет зазначає, що «У ряді випадків Комітет висловлював занепокоєння з приводу деяких держав-учасниць, які ймовірно обмежували права, захищені Міжнародною угодою, або законодавство яких передбачає можливість такого обмеження прав у ситуаціях, які не підпадають під дію Статті 4»¹⁵.

12. Термін дії рішення про обмеження прав і обсяги обмежень «мають чітко відповідати конкретним обставинам конкретної ситуації». Доцільність та обсяг таких обмежень мають піддаватися контролю як всередині держави, так і на міжнародному рівні. Такий контроль дуже важливий, оскільки практика деяких держав показує, що найбільш серйозні порушення прав людини частіше за все відбуваються в умовах надзвичайного стану і що деякі держави, користуючись надзвичайним станом, застосовують своє право на обмеження особистих прав і свобод зовсім з іншими намірами і в більшому обсязі, ніж вимагають обставини конкретної ситуації¹⁶.
13. Принцип верховенства права має діяти навіть в умовах дійсно надзвичайної ситуації¹⁷. Поки обмежувальні заходи, що застосовуються, не поширюються на право на судовий захист (Стаття 6 ЄКПЛ) та/чи право на ефективні засоби правового захисту (Стаття 13 ЄКПЛ), і не виходять за межі дійсно необхідного за даних конкретних обставин, внутрішні механізми контролю мають продовжувати працювати, «завдяки чому, в залежності від обмежень кожного конкретного контексту, особа може добитися дотримання вимог відповідного законодавства»¹⁸. Важливість здійснення незалежного контролю підкреслював і Комітет міністрів¹⁹. У своїй пояснювальній записці № 29/2001 Комітет ООН з прав людини зазначає: «Якщо держава-учасниця, навіть в умовах надзвичайного стану та у мірі, в якій обмежувальні заходи не виходять за межі дійсно необхідного за даних конкретних обставин, модифікує практичні механізми функціонування системи юридичного та іншого захисту, така держава-учасниця, згідно з пунктом 3 Статті 2 Конвенції, має дотримуватися свого найважливішого обов'язку і забезпечувати інструменти захисту, які є ефективними»²⁰.

V. ВИКОРИСТАННЯ СИЛИ ДЛЯ РОЗГОНУ ДЕМОНСТРАЦІЙ

14. Право на участь у демонстраціях є аспектом права на свободу мирних зібрань і тісно пов'язане із правом на свободу слова. Міжнародні та регіональні стандарти, що регулюють свободу зібрань, визначені, зокрема, у Статті 21 МУГПП та Статті 11 ЄКПЛ.

Стаття 11 ЄКПЛ говорить, що:

1. Кожний має право на свободу мирних зібрань і свободу асоціацій з іншими особами, у тому числі право на створення чи вступ до професійних спілок з метою захисту своїх інтересів.

2. Реалізація цих прав може піддаватися тільки таким обмеженням, які передбачені законом і необхідні у демократичному суспільстві для забезпечення інтересів національної безпеки і громадського порядку, запобігання масовим заворушенням і боротьби із злочинністю, захисту здоров'я і суспільної моралі, або для захисту прав і свобод інших осіб. Ця стаття допускає можливість накладення законних обмежень на реалізацію цих прав з боку підрозділів збройних сил, правоохоронних органів або органів державного управління.
 15. Стаття 11 захищає як свободу мирних зібрань, так і свободу об'єднань. Остання передбачає право на створення і вступ до політичних партій чи інших груп політичного спрямування, але також, у тому числі, й право на створення чи вступ до професійних спілок; такі асоціації після створення мають користуватися правом на свободу мирних зібрань. Венеціанська комісія раніше вже розглядала законодавства держав-учасниць щодо свободи зібрань²¹.
 16. Застосування сили для розгону демонстрацій само по собі може розглядатися як відхилення від зобов'язань за Статтею 15 ЄКПЛ «під час війни або інших надзвичайних ситуацій, які загрожують життю нації». Однак контроль демонстрацій та застосування сили для розгону демонстрацій може розглядатися й як обмежувальний захід, що вживається відповідно до пункту 2 Статті 11, у тому числі в інтересах національної безпеки і громадського порядку або з метою запобігання масовим заворушенням, і саме в цьому останньому контексті це питання розглядається у даному розділі.
 17. Венеціанська комісія вже надавала опис загальних параметрів європейських стандартів щодо права на свободу зібрань з метою створення контексту, в якому будуть розроблятися і виконуватися правила застосування обмежень на реалізацію цього права²².
- «8. Свобода зібрань як одне з найважливіших прав у демократичному суспільстві не може тлумачитися обмежено.
9. Право на зібрання поширюється на всі види спільних заходів, а саме: збори, засідання, демонстрації, марші чи процесії, як громадського, так і приватного характеру, але за умови, якщо вони є «мирними». Якщо організатори чи учасники спільних заходів мають агресивні наміри, які можуть привести до насильства чи масового заворушення, право на свободу зібрань не діє. Проте особа залишається під захистом у разі випадкового чи неочікуваного фізичного насильства або кримінальних дій, вчинених іншими особами під час зібрання, або у разі агресивної реакції на інше мирне зібрання з боку учасників альтернативної демонстрації.

10. Право, зазначене у Статті 11 ЄКПЛ, є кваліфікованим (обмеженим), тому держава має доводити необхідність втручання у це право. Пункт 2 Статті 11 ЄКПЛ прямо передбачає можливість обмеження свободи зібрань, якщо такі обмеження «передбачаються законом і необхідні у демократичному суспільстві для захисту інтересів національної безпеки та громадського порядку, для запобігання правопорушень чи злочину, захисту здоров'я і суспільної моралі, або для захисту прав і свобод інших осіб. Таким чином, регулювання громадського порядку може слугувати в якості законної причини для застосування обмежувальних заходів, а держава отримує велику свободу розсуду при виборі засобів для реагування на масові заворушення чи злочини та для захисту прав і свобод інших осіб.
11. Право на зібрання може регулюватися у процесі його реалізації, а вимога щодо попереднього отримання дозволу на мирне зібрання не завжди означає обмеження цього права. Однак дозвільна система та її застосування ніяким чином по повинні впливати на саму сутність права на зібрання як такого. Заборона зібрання завжди має бути достатньо обґрунтованою з урахуванням умов, чітко визначених Статтею 11(2) ЄКПЛ і підтверджених судовою практикою Європейського суду з прав людини.
- 12...
- 13...
14. Реалізація найважливіших прав і свобод людини за своєю суттю відноситься до конституційної сфери і тому має регулюватися переважно конституцією (див. Висновок щодо законопроекту про свободу совісті і релігійних організацій Грузії, зі змінами і доповненнями, CDL-AD(2003)20, § 4) і цією Конвенцією.
15. Найважливіші права мають реалізовуватися з мінімально можливим рівнем регулювання, за винятком випадків, коли реалізація таких прав несе у собі загрозу громадському порядку, і коли конкретні обставини вимагають державного втручання. Ця Конвенція вимагає створення законодавчого механізму для будь-якого втручання в таке найважливіше право людини, як право на мирні зібрання. Іншими словами, відповідне регулювання має давати відповідь на питання «що забороняється робити», а не «що дозволяється робити», тобто все, що не заборонено, є дозволенним, а не навпаки».
18. Як буде видно з наведеного нижче, право на зібрання може існувати виключно в контексті «мирного» зібрання. Якщо зібрання є мирним, право на реалізацію свободи зібрання може обмежуватися тільки у випадку, якщо «цього вимагає закон» і якщо «це необхідно демократичному суспільству для забезпечення конкретних і обмежених інтересів, визначених у (цій)частині статті». Європейський суд з прав людини не

погоджується з тим, що кваліфіковані права можуть за певних обставин піддаватися обмеженням. Таким чином, право на зібрання може піддаватися тільки обмеженням, які можуть бути обґрунтовані з точки зору вимог пункту 2 Статті 11 ЄКПЛ²³.

19. При цьому держави-учасниці мають «свободу розсуду», що передбачає певний рівень свободи дій, який надається державі її законами і характеризує виконання законів²⁴. Ця свобода розсуду поширюється на вибір засобів, які будуть використовуватися державними органами для забезпечення мирного характеру законних демонстрацій і визначення необхідної міри втручання. Однак дії, яких вживає держава в межах свободи розсуду, підлягають контролю й нагляду з боку Європейського суду з прав людини. Для забезпечення мирного характеру законної маніфестації органи влади повинні мати можливість заарештовувати чи затримувати осіб, які демонструють агресивну поведінку і можуть спровокувати заворушення, але такі дії мають відповідати інтересам, які вони захищають, за умови, якщо вони передбачені законом. Зокрема, це стосується випадків, коли заарештована особа не розуміє, що її поведінка могла спровокувати правопорушення і що обмежувальні заходи були вжиті саме з метою уникнення можливих правопорушень»²⁵.
20. Головним обов'язком держави-учасниці конвенції, відповідно до Статті 1 ЄКПЛ, залишається «...забезпечення усіх, хто знаходиться під її юрисдикцією, правами і свободами, передбаченими Конвенцією». Держава має не тільки утримуватися від необґрунтованого втручання в реалізацію права на зібрання, але зобов'язана забезпечити мирний характер законних зібрань, а також захистити осіб, що використовують свої законні права, від насильства з боку інших учасників демонстрації²⁶. Таким чином, оскільки держава-учасниця має позитивні зобов'язання щодо захисту права на зібрання, вона тим більше не має права вживати заходів для перешкоджання законним зібранням.
21. При обмеженні свободи зібрань дії органів державної влади не повинні виходити за межі абсолютно необхідної доцільності, а обсяг обмежень не має перевищувати рівня, необхідного за даних конкретних обставин. У якості прикладу можна навести випадок, який недавно мав місце у Сполученому Королівстві. Апеляційний суд Англії розглянув законність дій представників поліції, які намагалися не допустити порушень правопорядку під час демонстрації біля авіабази Королівських ВПС²⁷. Існували всі ознаки того, що демонстрація може закінчитися серйозними правопорушеннями. Представники поліції на законних підставах зупинили та обшукали автобуси, які мали доставити учасників демонстрації на авіабазу. Під час обшуку було вилучено багато предметів, а старший співробітник поліції мав усі підстави вважати, що деякі з пасажирів автобусів їдуть на авіабазу саме з метою вчинення правопорушень. Співробітник поліції прийняв рішення про повернення автобусів разом із пасажирами

назад до Лондону, причому без зупинок і у супроводі машин поліції. Поїздка тривала 2,5 години. Апеляційний суд вирішив, що «потенційні правопорушники поводитися так, що їх неможливо було виділити чи відрізнити від тих, хто мав намір висловити свій протест у мирній формі». Суд дійшов висновку, що за даних обставин працівники поліції перевищили межу необхідної доцільності, а натомість вони мали тільки наказати водіям автобусів не везти своїх пасажирів на авіабазу. «Якщо б поліція почала вживати заходів уже після того, як пасажирів автобусів дістануться авіабази, це могло б привести до виникнення тих самих правопорушень, на уникнення яких були спрямовані вжиті заходи». Однак, оскільки не було ніяких ознак того, що водії автобусів проігнорують цю вимогу, суд визначив, що наказ про повернення автобусів із пасажирами до Лондону без зупинок і у супроводі машин поліції в даному випадку перевищив межу необхідної доцільності, оскільки, якщо б наказ не їхати на авіабазу не був виконаний, особи, про яких йшлося, були б заарештовані, і такий рівень втручання у більшій мірі відповідав би обставинам цієї ситуації.

22. Рішення про види і обсяги запобіжних заходів приймаються у кожному окремо-му випадку в залежності від обставин конкретної справи. У випадку, якщо після об'єктивного аналізу й оцінки вірогідність виникнення правопорушень визнається високою, це може служити достатнім аргументом на користь втручання поліції²⁸. Чим більше часу залишається на реагування, і чим більша фізична відстань до місця зібрання, тим нижчим має бути рівень запобіжних заходів втручання. І, навпаки, чим вища вірогідність виникнення правопорушень, і чим більший їх масштаб, тим скоріше мають вживатися запобіжні заходи і тим більшим має бути рівень втручання.
23. Окрім питання обмеження права на свободу зібрань як такого, існує й питання доцільності та пропорційності заходів протидії масовим заворушенням, що вживаються. Комітет ООН з прав людини висловлював занепокоєння з приводу деяких засобів, зокрема собак, які використовуються підрозділами поліції для розгону демонстрацій та інших зібрань. Використання таких засобів у багатьох випадках приводить до тяжкого травмування не тільки учасників демонстрацій, але й випадкових перехожих²⁹.
24. Затримання учасників демонстрації (а часто й інших осіб, які не брали участі в демонстрації, а просто випадково опинилися у тому самому місці) в умовах, коли демонстрація проводиться на законних підставах, а обсяги втручання сил безпеки перевищують межу необхідної доцільності за даних обставин, можна вважати порушенням права на свободу зібрань, гарантованого Статтею 5 ЄКПЛ³⁰. Але, з іншого боку, короткотермінове тимчасове затримання, у тому числі й випадкових перехожих, може бути виправданим з точки зору уникнення порушень законності і правопорядку³¹.

25. Пункт 2 Статті 2 ЄКПЛ, яка захищає право на життя, передбачає:

Позбавлення життя не вважається порушенням цієї статті, коли воно наступило у результаті абсолютно необхідного застосування сили з метою....:

(с) придушення, у відповідності із законом, бунту чи заколоту.

26. Хоча застосування сили може бути виправданим у контексті зібрань відповідно до пункту 2 (с) Статті 2, необхідно досягти оптимального балансу між намірами, що переслідуються, та засобами, що використовуються для їх досягнення, а масштаби застосування сили для розгону демонстрації мають «не перевищувати абсолютно необхідного рівня» доцільності за даних конкретних обставин. Аналізуючи випадок, що стався у Туреччині, коли при розгоні демонстрації жандарми випадково застрелили маленького хлопчика, ЄСПЛ з'ясував, що «ця демонстрація була зовсім не мирною, про що свідчать масштаби пошкоджень об'єктів рухомого і нерухомого майна у місті, а також травми, нанесені деяким співробітникам жандармерії»³². Не дивлячись на це, судді дійшли однотайного висновку, що в даному випадку мало місце порушення Статті 2, оскільки за тих обставин застосування сили для розгону демонстрантів, що привело до загибелі (маленького хлопчика), «не було абсолютно необхідним» з точки зору тлумачення Статті 2. У даному випадку важливим фактором було те, що «жандарми використовували дуже потужну зброю, оскільки вони скоріше за все не мали поліцейських кийків і щитів, брандспойтів, гумових куль чи сльозогінного газу», тобто засобів менш травматичної дії, які зазвичай застосовуються для розгону натовпів. Така ситуація виглядала дивною і неприйнятною, враховуючи, що провінція, де відбувалися описувані події, знаходилася в регіоні, в якому був проголошений надзвичайний стан з метою уникнення очікуваних заворушень»³³. Комісія, яка розслідувала обставини цієї справи, вважала, що зброя не застосовувалася з метою вбивства демонстрантів, але висловила думку, що використання такої зброї для відновлення громадського порядку можна розглядати як перевищення абсолютно необхідного рівня доцільності. Держава також має забезпечити ефективні запобіжні заходи для захисту життя цивільного населення, коли йдеться про здійснення антитерористичної діяльності³⁴.

27. До визначення абсолютно необхідного рівня доцільності треба підходити більш уважно і ретельно, ніж це звичайно вимагається при визначенні заходів, «необхідних у демократичному суспільстві». Це передбачає обов'язкове планування і реалізацію заходів у спосіб, який дозволить звести до мінімуму ризик втрати життів, як тих осіб, по відношенню до яких здійснюються відповідні заходи, так і «цивільних». В іншому прикладі, який також мав місце у Сполученому Королівстві, підрозділи сил безпеки застрелили трьох підозрюваних. Враховуючи, що підозрювані особи мали змогу вільно і без перешкод в'їхати до Гібралтару, що пропозиція

про їх арешт не була реалізована, що органи влади не змогли критично оцінити чи поставити під сумнів свої висновки, зроблені на основі розвідувальних даних, і що вони без роздумів вдалися до використання вогнепальної зброї, більшість суддів не змогли переконатися у тому, що застосування сили за тих обставин було абсолютно необхідним, і дійшли висновку, що в даному випадку мало місце порушення Статті 2³⁵. Вимога щодо мінімізації або повного усунення ризику втрати людських життів під час планування і реалізації операцій поширюється не тільки на підрозділи сил безпеки, але й на органи виконавчої та законодавчої влади, які повинні забезпечити створення і застосування відповідних адміністративних і законодавчих механізмів, які б регулювали застосування сили³⁶.

VI. ПРАВА ЛЮДИНИ І БОРТЬБА З ТЕРОРИЗМОМ

28. Демократичні інститути зобов'язані вживати ефективних заходів для боротьби з тероризмом, навіть за рахунок часткового обмеження прав особистості. Принципи верховенства права, що стосуються прав людини, вимагають, щоб права всіх осіб, у тому числі й терористів чи тих, хто підозрюється у тероризмі, поважалися згідно із внутрішніми і міжнародними стандартами³⁷. Головна функція судового нагляду на державному і міжнародному рівні полягає у здійсненні контролю й призначенні справедливого покарання. Таке покарання може дуже відрізнятись від справи до справи і від питання до питання, але у будь-якому випадку воно вимагає об'єктивного розгляду, який має відбуватися у ході публічного і чесного процесу. Як справедливо зазначав голова Верховного суду Ізраїлю суддя Агарон Барак:

«Будь-який баланс між безпекою і свободою означає певні обмеження і для безпеки, і для свободи. Оптимального балансу неможливо досягти, коли права людини реалізуються у повному обсязі, без огляду на небезпеку тероризму. Оптимального балансу так само неможливо досягти, коли інтереси національної безпеки повністю захищені без огляду на права людини. Баланс і компроміс це те, що складає ціну демократії. Тільки сильна, надійна і стабільна демократія може дозволити собі захищати права людини, і повноцінно може існувати тільки демократія, побудована на засадах прав людини»³⁸.

29. Отже з цього випливає, що найкращий шлях для боротьби з тими, хто ставить під загрозу безпеку держави та громадський порядок, полягає не у розширенні повноважень органів виконавчої влади та обмеженні прав і свобод особистості, а у зміцненні демократії і верховенства права, головне завдання яких саме і полягає у захисті особистості від безпідставного та непропорційно жорсткого обмеження її прав і свобод з боку влади³⁹.

30. У вік «глобального тероризму» знову розгорнулися дискусії щодо необхідності перегляду фундаментальних прав людини і допустимого рівня відхилення від них.

Однак судові рішення, прийняті останнім часом у деяких країнах Європи і поза її межами, свідчать, що вже існуючі права і стандарти в принципі відповідають сучасному стану боротьби з міжнародним тероризмом⁴⁰. Комісія також вважає, що для такого перегляду сьогодні не існує ні необхідності, ні достатніх підстав⁴¹.

31. Сама сутність демократії і верховенства права передбачає захист політичних прав і свобод особистості, а також наявність ефективної системи стримувань і противаг. Держави зобов'язані не тільки забезпечувати безпеку держави, громадський порядок і безпеку всіх її жителів⁴², але вони також зобов'язані захищати права і свободи цих жителів. Національна безпека і фундаментальні права і свободи – це цінності, які не конкурують між собою, а є необхідними передумовами існування одна одної⁴³. Виступаючи з цього приводу, Генеральний секретар НАТО підкреслював, що «Повага до прав людини має розглядатись як один із ключових елементів ефективної стратегії боротьби з тероризмом, а не як перешкода на її шляху»⁴⁴. Державна практика останніх років показує, що антитерористичні заходи часто пов'язані з незаконними і необґрунтованими обмеженнями фундаментальних прав людини⁴⁵.
32. Зокрема, це стосується свободи висловлювання. Хоча Стаття 10 ЄКПЛ передбачає, що свобода висловлювання, «оскільки вона тягне за собою обов'язки і зобов'язання», може підлягати обмеженню на певних підставах, зокрема в інтересах забезпечення національної безпеки і громадського порядку, свобода висловлювання є наріжним каменем демократичного суспільства і однією з ключових умов його розвитку та самореалізації особистості»⁴⁶. Для цього свобода висловлювання «має поширюватися не тільки на «інформацію» та «ідеї», які широко сприймаються або розглядаються як неагресивні чи нейтральні, але й на ті, які є образливими, шокуючими або обурливими для держави чи будь-якої з верств її населення. Це є обов'язковою вимогою плюралізму, толерантності і неупередженості, без яких не може існувати демократичне суспільство»⁴⁷. З іншого боку, свобода висловлювання, а отже і свобода віросповідання, не означають свободи від критики.

ПІДТРИМКА І ЗМІЦНЕННЯ ДЕМОКРАТІЇ ТА ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА

33. Необхідно визнати, що законодавчі й адміністративні заходи, які вживаються з метою захисту інтересів національної безпеки і громадського правопорядку, не тільки приводять до обмеження прав людини, але вони можуть негативно впливати на демократичні процеси і реалізацію базових принципів верховенства права. У короткотерміновій перспективі, можливо, доведеться погодитися з деякими відхиленнями від прав, але для цього мають існувати обмежені і чітко визначені підстави. Однак у довгостроковій перспективі тільки сильна демократія і повне дотримання принципів верховенства права здатні створити політико-правове і

соціальне середовище, в якому будуть забезпечені інтереси національної безпеки і громадського порядку. Фактично ті, хто створюють загрозу для безпеки держави і суспільства, так само завдають шкоди й інтересам демократії та верховенства права. Як підкреслювалося у заяві Комітету міністрів, «Тероризм ставить під серйозну загрозу права людини, загрожує демократії та у більшості випадків спрямовує свої дії на дестабілізацію діяльності законно призначеної влади і порушення спокою у плюралістичному громадянському суспільстві»⁴⁸.

34. Верховенство права складається з декількох аспектів, кожен з яких має дуже велике значення і має дотримуватися у повному обсязі. Це принцип законності, розділення властей, розподілу повноважень, права людини, монополія держави на застосування сили, публічне й незалежне здійснення правосуддя, захист приватного життя, право голосу, свобода доступу до політичної влади, демократична участь у прийнятті і нагляд за прийняттям державних рішень, прозорість влади, свобода висловлювання, свобода об'єднань і зібрань, права меншин і мажоритарна система прийняття політичних рішень⁴⁹. Терористи можуть створити і намагаються створити протиріччя між різними елементами верховенства права. Вони вимагають повної поваги до своїх власних прав і свобод, і в той же час намагаються поставити під загрозу права і свободи інших осіб. Але існування таких намірів повинно приводити не до обмеження прав цих інших осіб, а до захисту їх прав від подібних намірів. Саме на цьому базуються такі положення, як, наприклад, Стаття 17 ЄКПЛ.

VII. ЗАКЛЮЧНІ ПОЛОЖЕННЯ

35. Забезпечення інтересів національної безпеки і громадського правопорядку може слугувати достатнім аргументом для обмеження певних прав людини чи навіть відхилення від певних зобов'язань щодо дотримання прав і свобод людини. Однак впровадження обмежень прав і свобод людини або порушення відповідних зобов'язань мають регулюватися на законодавчому рівні, і бажано, щоб правові засади для впровадження обмежень і порушень у цій сфері були передбачені у конституції держави. Це є необхідною передумовою існування демократії і верховенства права. Конкретні умови, за яких можливе впровадження таких обмежень, мають визначатися законом, і бажано було б, щоб закон також визначав і надзвичайні ситуації, в яких неможливо обійтися без відхилення від деяких зобов'язань держави щодо дотримання прав і свобод людини. Це створить певні гарантії захисту від зловживання владою, які унеможливають обмеження прав і свобод людини або порушення відповідних зобов'язань з іншими намірами або у більшій мірі, ніж передбачено законодавством відповідної держави або Європейською конвенцією про захист прав людини.

36. Необхідно знайти оптимальний баланс між інтересами національної безпеки, безпеки суспільства і громадського правопорядку, з одного боку, і реалізацією фундаментальних прав і свобод особистості, з іншого боку. Оцінка об'єктивності й оптимальності балансу між суспільними і приватними інтересами має визначатися в залежності від конкретної ситуації і конкретних обставин. Однак найбільш важливо, щоб сутність права чи свободи, які обмежуються, завжди залишалася незмінною. До компетенції судових інстанцій держави має входити прийняття рішень щодо законності та доцільності заходів з обмеження прав і свобод людини або відхилення від міжнародних зобов'язань держави у цій сфері, а також оцінка відповідності таких заходів вимогам відповідних положень Європейської конвенції про захист прав людини.
37. Питання про необхідність захисту інтересів національної безпеки, безпеки суспільства і громадського порядку може виникнути, зокрема, у контексті масових демонстрацій та інших подібних заходів. Застосування сили для розгону таких демонстрацій допускається в якості відхилення від зобов'язань щодо дотримання прав і свобод людини відповідно до Статті 15 ЄКПЛ, а також у якості обмеження свободи об'єднань і зібрань згідно з пунктом 2 Статті 11 ЄКПЛ. У цих двох випадках діють вимоги про те, що застосування сили, відповідно, має бути «жорстко обумовленим обставинами ситуації» і має «не перевищувати абсолютно необхідного рівня доцільності».
38. Відхилення від прав за Статтею 15 ЄКПЛ допускається винятково «під час війни або інших надзвичайних ситуацій, які несуть загрозу для життя нації», тобто в ситуаціях, які є винятковими за своєю природою. Отже демонстрації, якщо вони мирні, під ці умови не підпадають. За наявності такої ситуації, деякі права можуть серйозно постраждати, але існують і права, які не підлягають обмеженню ні за яких обставин. Це так звані «абсолютні права», тобто право на життя; заборона тортур, негуманного ставлення, приниження і покарання, заборона рабства; а також дотримання принципу «*nullum crimen, nulla poena*», тобто «ніхто не може бути покараний інакше, як в силу закону». Крім того, держава зобов'язана оформити рішення про відхилення від своїх зобов'язань в офіційному документі, постійно і в повному обсязі інформувати Генерального секретаря Ради Європи про заходи, що вживаються, а також надавати обґрунтування необхідності цих заходів. Аналогічна система відхилень від прав передбачається і пунктом 1 Статті 4 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права (МПГПП), які стосуються переважно держав, що не входять до складу Ради Європи.
39. Кваліфіковані права людини і основні свободи можуть піддаватися необхідним обмеженням тільки за умов, визначених у Статті 15 ЄКПЛ та пункті 1 Статті 4 МПГПП. Ці права і свободи, у тому числі свобода зібрань, можуть піддаватися тільки обмеженням, які можна обґрунтувати з точки зору вимог відповідних положень ЄКПЛ, зо-

крема пункту 2 Статті 11, або відповідних положень МПГПП, зокрема Статті 21. Хоча органи державної влади користуються певною свободою розсуду, при визначенні обсягу обмеження права людини на зібрання вони не повинні виходити за межі абсолютно необхідної доцільності. Втручання компетентних органів можна вважати виправданим за умов великої вірогідності виникнення правопорушень. Чим більше часу залишається на реагування, і чим більша фізична відстань до місця зібрання, тим нижчим має бути рівень запобіжних заходів втручання. І, навпаки, чим вища вірогідність виникнення незаконних заворушень, і чим більший їх масштаб, тим скоріше мають вживатися запобіжні заходи, і тим більшим має бути їх масштаб.

- ¹ Стаття 1 Керівних положень з питань прав людини і боротьби з тероризмом, ухвалених Комітетом міністрів Ради Європи на 804-ому засіданні Комітету 11 липня 2002 р.; у пункті (f) преамбули Керівних положень говориться про «імперативний обов'язок держав захищати своє населення від можливих терористичних актів».
- ² Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ), рішення від 28 жовтня 1998 р. по справі «Осман (Osman) проти Сполученого Королівства», пункт 15.
- ³ Що стосується Європейської конвенції про захист прав людини (ЄКПЛ), див., наприклад, пункт 2 Статті 8 («національні безпека, громадський порядок»), пункт 2 Статті 9 («громадський порядок»), Статтю 10 («національна безпека... або громадський порядок») та Статтю 11 («національна безпека або громадський порядок»).
- ⁴ Там само.
- ⁵ Див. P. van Dijk and G.J.H. van Hoof, Теорія і практика Європейської конвенції про захист прав людини, 3 видання (1998), с. 80-95.
- ⁶ Див. Стаття III.2 Керівних положень з питань прав людини і боротьби з тероризмом.
- ⁷ Див. рішення ЄСПЛ від 25 квітня 1978 р. по справі «Тайрер (Tyger) проти Сполученого Королівства», пункт 31.
- ⁸ Див. рішення ЄСПЛ від 15 листопада 1996 р. по справі «Чahal (Chahal) проти Сполученого Королівства», пункти 79-81; також див. пункт 2 Статті 2 Конвенції ООН проти тортур та інших форм жорстокого, нелюдського ставлення чи такого, що принижує людську гідність, та покарання, ухваленої 10 грудня 1984 р.: «Ніякі виняткові обставини, як-от стан війни чи загроза війни, політична нестабільність у світі або будь-яка інша надзвичайна ситуація, не можуть слугувати виправданням тортур».
- ⁹ Див., наприклад, рішення ЄСПЛ від 18 грудня 1996 р. по справі «Аксой (Aksoy) проти Туреччини», пункт 62.

- ¹⁰ Хоча не можна сказати, що ці дві категорії повністю співпадають, можна вважати, що зазначені тут права і свободи є зобов'язаннями, що носять абсолютний характер як імперативні норми права для держав, які не є членами відповідних угод; див. Статтю 53 Конвенції ООН «Про міжнародні угоди» від 23 травня 1969 р. (Віденська конвенція).
- ¹¹ Див. Справа про Грецію, 12 YB 1, висновок Комісії, пункт 53.
- ¹² Див. рішення ЄСПЛ від 1 липня 1961 р. у справі «Лолесс (Lawless) проти Ірландії», No 3/1961, 1 EHRR 15, пункт 28. Серед останніх прикладів можна навести Сполучене Королівство, де Палата лордів використала це положення для обґрунтування заходів, спрямованих на боротьбу із терористичною загрозою з боку Аль-Каїди після подій 11 вересня 2001 р., див. «Про рішення щодо Міністра внутрішніх справ» (2004) UKHL 5. Більшість членів палати погодилися з тим, що прийняття рішення про існування такої надзвичайної ситуації і загрози для життя нації належало до компетенції уряду країни. Однак з таким висновком не погодився лорд Хоффман (Lord Hoffmann). Він вважає, що поняття «загроза для життєдіяльності суспільства» має означати існування не просто загрози для фізичної безпеки нації, але й загрози для її фундаментальних цінностей. Зокрема, він заявив: «Реальна загроза для життя нації, тобто людей, які живуть у відповідності зі своїми традиційними законами і політичними цінностями, виходить з боку не тероризму, а якраз з боку таких законів, як ці».
- ¹³ Див. рішення ЄСПЛ від 24 лютого 2005 р. у справі «Ісаєва проти Російської Федерації», пункт 191. Також див. Пояснювальну записку Комітету ООН із захисту прав людини № 29/2001 «Про надзвичайний стан» (Стаття 4 МПГПП), CCPR/C/21/Rev.1/Add.11, пункти 2 і 4. Також див. Міжнародний суд, Консультативний висновок «Про правові наслідки будівництва стіни на окупованих палестинських територіях» від 9 липня 2004 р., пункт 127: «Суд зауважує, що зазначене відхилення стосується тільки Статті 9 Міжнародної конвенції про захист громадянських і політичних прав, у якій йдеться про право особистості на свободу та безпеку і визначаються правила арешту або затримання. Таким чином, інші статті Конвенції поширюються не тільки на територію Ізраїлю, але й на окуповані палестинські території».
- ¹⁴ З метою забезпечення дотримання вимог Статті 4 МПГПП, Підкомітет з питань боротьби з дискримінацією та захисту меншин при Соціально-економічній раді ООН розробив так звані Сіракузькі принципи тлумачення обмежень і відхилень від Міжнародного пакту про громадянські і політичні права; додаток, документ ООН E/CN.4/1984/4 (1984 р.). У пунктах 39-40, під заголовком «Надзвичайна ситуація, що становить загрозу для життя нації», говориться: «39. Держава-учасниця може вжити заходів у порушення своїх зобов'язань за Статтею 4 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права (далі – відхилення від прав) тільки у випадку виняткової і вже існуючої або неминучої небезпеки, яка несе у собі загрозу для життя нації. Загроза для життя нації – це загроза, яка: (а) зачіпає все населення та всю або частину території держави, а також (б) несе у собі загрозу для фізичної недоторканості населення, політичної незалежності чи територіальної цілісності держа-

ви, або для існування чи нормального функціонування інститутів, необхідних для забезпечення й захисту визнаних у Пакті прав. 40. Внутрішній конфлікт чи заворушення, які не несуть у собі значної чи неминучої загрози для життя нації, не можуть слугувати виправданням для відхилення від прав відповідно до Статті 4».

- ¹⁵ Див. вище (виноска 13), пункт 3.
- ¹⁶ Див. Європейська комісія за демократію шляхом права, Надзвичайні повноваження, збірник «Science and Technique of Democracy», № 12 (1995), с. 4; там само, Права людини і функціонування демократичних інститутів у надзвичайних ситуаціях. Збірник «Science and Technique of Democracy», № 17 (1996), с. 143. Про державну практику щодо надзвичайного стану див. Доповідь-2005 Спеціального доповідача ООН з питань надзвичайного стану і дотримання прав людини, E/CN.4 Sub.2/1995/20.
- ¹⁷ Див. третій абзац преамбули Всесвітньої декларації прав людини, ухваленої 10 грудня 1948 р.
- ¹⁸ Див. рішення ЄСПЛ від 26 березня 1987 р. у справі «Лендер (Leander) проти Швеції», пункт 79.
- ¹⁹ Див. Статті V та VI Керівних положень з питань прав людини і боротьби з тероризмом, вище, виноска 1; також див. Європейська комісія за демократію шляхом права, Надзвичайні повноваження, Збірник «Science and Technique of Democracy», № 12 (1995), с. 19-22.
- ²⁰ Див. вище (виноска 13), пункт 14.
- ²¹ Див. висновок Венеціанської комісії № 290/2004 щодо закону Республіки Вірменія «Про організацію зібрань, зборів, мітингів і демонстрацій» (CD-AD)2005(040)); також див. висновок щодо розроблених ОБСЄ/БДПЛ Керівних принципів підготовки законопроектів у сфері свободи зібрань (CDL-AD(2002)27)) та висновок щодо закону Республіки Молдова «Про зібрання» (CDL-AD(2002)027)).
- ²² Див. висновок Венеціанської комісії щодо закону Республіки Вірменія «Про організацію зібрань, зборів, мітингів і демонстрацій» (CD-AD)2005(040)).
- ²³ Див. рішення ЄСПЛ у справі «Голдер (Golder) проти Сполученого Королівства» (1975) 1 EHRR 524, пункт 44; Де Вільд, Омс та Версип (de Wilde, Ooms and Versyp) проти Бельгії (№ 1) (1971) 1 EHRR 373, пункт 93.
- ²⁴ Див. рішення ЄСПЛ у справі «Хендісайд (Handyside) проти Сполученого Королівства» (1976) 1 EHRR 737.
- ²⁵ Див. рішення ЄСПЛ у справі «Чорхер (Chorherr) проти Австрії» (1994) 17 EHRR 358.
- ²⁶ Див. рішення ЄСПЛ у справі «Платформа 'Artze fur das Leben' проти Австрії» (1998) 12 EHRR 204.
- ²⁷ Див. «Лапорт (Laporte) проти начальника поліцейського управління графства Глостершир», (2004) EWCA Civ 1639.

- ²⁸ Див. «Мосс (Moss) проти Маклахлана (McLachlan)» (1985) IRLR 76.
- ²⁹ Див. зауваження Комітету ООН з прав люди з приводу звіту, наданого Данією згідно із Статтею 40 4 МПГПП; також див. рішення ЄСПЛ від 27 липня 1998 р. по справі «Гюлеч (Gulec) проти Туреччини», пункт 70.
- ³⁰ Див. «Лапорт (Laporte) проти начальника поліцейського управління графства Глостершир», (2004) EWCA 253; (2004) 2 All E.R. 874; (2004) U.K.H.R.R. 484; (2004) 154 N.L.J. 308.
- ³¹ Див. «Остін (Austin) проти комісара поліції Метрополіса» (2005) EWHC 480; (2005) H.R.L.R. 20; (2005) U.K.H.R.R. 1039.
- ³² Див. рішення ЄСПЛ від 27 липня 1998 р. по справі «Гюлеч (Gulec) проти Туреччини», пункт 70.
- ³³ Див. рішення ЄСПЛ від 27 липня 1998 р. по справі «Гюлеч (Gulec) проти Туреччини», пункт 71.
- ³⁴ Див. рішення ЄСПЛ від 28 липня 1998 р. по справі «Ергі (Ergi) проти Туреччини», пункти 79-81.
- ³⁵ Див. рішення ЄСПЛ від 27 вересня 1995 р. по справі «Маккен (McCann) проти Сполученого Королівства» (1995) 21 EHRR 97, пункти 193, 205, 210, 212; також див. рішення ЄСПЛ від 9 жовтня 1997 р. по справі «Андроніку і Константінов проти Кіпру»; рішення ЄСПЛ від 28 липня 1998 р. по справі «Ергі (Ergi) проти Туреччини»; рішення ЄСПЛ від 20 травня 1999 р. по справі «Огур (Ogur) проти Туреччини».
- ³⁶ Див. рішення ЄСПЛ від 20 грудня 2004 р. по справі «Макарацис (Makaratzis) проти Греції», пункт 62; рішення ЄСПЛ від 6 липня 2005 р. по справі «Начова (Nachova) та інші проти Болгарії», пункти 96-97.
- ³⁷ У своїй постанові 1271 (пункт 9), ухваленій 24 січня 2002 р., Парламентська асамблея Ради Європи встановила, що «У боротьбі з тероризмом держави-члени Ради Європи не допускають ніяких відхилень від прав, передбачених ЄКПЛ. Постанова також закликає всіх держав-учасниць (пункт 12) «утримуватися від використання Статті 15 для обмеження прав і свобод, гарантованих відповідно до Статті 5».
- ³⁸ Агарон Барак, «Роль Верховного суду в демократичній державі і боротьба з тероризмом», 58 University of Miami Law Review, жовтень 2003, с. 133.
- ³⁹ Див. третій абзац преамбули Всесвітньої декларації прав людини від 10 грудня 1948 р.
- ⁴⁰ Див., наприклад, Палата лордів, рішення по справах «Позивачі проти міністра внутрішніх справ» (2004); (2005) UKHL 71 і (2004) UKHL 56; Bundesverfassungsgericht, закон «Про авіаційну безпеку», 1 BvR 357/05; Верховний суд Ізраїлю, «Громадський комітет проти тортур» проти держави Ізраїль та інших, справа НСJ 5100/94; Верховний суд Ізраїлю, «Центр захисту прав особистості проти командуючого Сил оборони Ізраїлю на Західному березі», справа НСJ 3278/02; Верховний суд Ізраїлю, «Мараб (Marab) проти командуючого Сил оборони Ізраїлю на Західному березі», справа НСJ 3239/02; також див. Верховний суд США, «Расул (Rasul) проти Буша», справа № 03-334, 542 US 466 (2004) 321 F.3d 1134.

- ⁴¹ Див. висновок Венеціанської комісії №363/2005 про міжнародні правові зобов'язання держав-членів Ради Європи щодо секретних місць утримання під вартою та міжнародних перевезень ув'язнених, CDL-AD(2006)009, пункт 77.
- ⁴² Див. резолюцію Ради безпеки ООН № 1373(2001).
- ⁴³ Див. восьмий абзац преамбули Конвенції ради Європи про попередження тероризму: «Нагадуючи про необхідність посилення боротьби з тероризмом та знову наголошуючи, що всі заходи з перешкоджання чи боротьби з терористичними злочинами повинні здійснюватися з дотриманням принципів верховенства права та демократичних цінностей, прав людини та основних свобод, а також інших положень міжнародного права, у тому числі, у відповідних випадках, міжнародного гуманітарного права». Також див. пункт 1 Статті 3 цієї конвенції.
- ⁴⁴ Доповідь Генерального секретаря від 8 серпня 2003 р. про захист прав людини і основних свобод в умовах боротьби з тероризмом, пункт 55.
- ⁴⁵ Див. зауваження Верховного комісара ООН з прав людини, Un Doc.E/CN.4.2002/18, § 31.
- ⁴⁶ Див. рішення ЄСПЛ від 7 грудня 1976 р. по справі «Хендсайд (Handyside) проти Сполученого Королівства», пункт 41.
- ⁴⁷ Там само.
- ⁴⁸ Див. преамбулу Керівних положень з питань прав людини і боротьби з тероризмом, вище (виноска 1), підпункт (а).
- ⁴⁹ Van dawa tot jihad. De diverse dreigingen van de radicale islam tegen de democratische rechtorde (Від дави (заклику до ісламу) до джихаду. Декілька загроз (радикального ісламізму для демократичного правопорядку), Міністерство Нідерландів з питань внутрішніх справ і відносин всередині королівства, грудень 2004 р., с. 13.

ПАРЛАМЕНТСЬКА АСАМБЛЕЯ РАДИ ЄВРОПИ

Резолюція 1659 (2009) «Захист прав людини в умовах надзвичайного стану»

1. Парламентська асамблея стурбована випадками невинного проголошення надзвичайного стану, які останнім часом мали місце у деяких країнах-членах Ради Європи, зокрема в Грузії і Вірменії, та супроводжувалися серйозними порушеннями прав людини.
2. Згідно з тлумаченням Статті 15 Європейської конвенції про права людини (ETS No. 5), наданим Європейським судом з прав людини, саме держава зобов'язана вживати превентивних заходів з метою захисту інтересів суспільства «під час війни або інших надзвичайних ситуацій, що загрожують життю нації». Надзвичайні заходи, що вживаються, не повинні перевищувати межі абсолютної доцільності в залежності від конкретних обставин і не можуть порушувати інших зобов'язань держави відповідно до норм міжнародного права.
3. За наявності конкретних особливих обставин, що мають відношення, зокрема, до Статті 15 Європейської конвенції про права людини, оголошення надзвичайного стану може бути виправданим законним заходом швидкого реагування на такі загрози. Однак, оскільки проголошення надзвичайного стану пов'язане з обмеженням прав і свобод особистості, такі заходи мають вживатися дуже обережно і тільки у випадку крайньої необхідності. Проголошення надзвичайного стану не повинно використовуватися як привід для незаконного обмеження реалізації фундаментальних прав людини.
4. Обвинувачення у зловживанні державою своїм правом на такі обмеження мають піддаватися оперативному і ретельному розслідуванню, а уряд держави має нести за це повну відповідальність.
5. Парламентська асамблея впевнена, що для посилення внутрішнього нагляду за дотриманням вимог законодавства про надзвичайний стан парламент держави повинен здійснювати дієвий контроль за процесами прийняття рішень у цій сфері.
6. Асамблея зазначає, що проголошення надзвичайного стану без належних підстав або порушення вимог законодавства про надзвичайний стан часто призводять до надмірного використання сили та, зокрема, придушення свободи зібрань і висловлювань.

7. Органи державної влади повинні забезпечити належну підготовку співробітників правоохоронних органів з питань дотримання фундаментальних прав і свобод особистості, які не підлягають обмеженню, зокрема права на життя, свободу від тортур та негуманного ставлення або такого, що принижує людську гідність, права не бути покараним інакше, як в силу закону, а також щодо використання смертельно небезпечних засобів тільки у випадку крайньої необхідності, коли інші засоби не дають бажаного результату. Силові структури мають бути забезпечені необхідним комплексом засобів нескоротливої дії для контролю і розгону натовпів, а їх дії мають перебувати під суворим наглядом з боку органів державної і судової влади (див. ухвалені ООН «Основні принципи використання співробітниками правоохоронних органів сили і вогнепальної зброї» (1990) та ухвалений Радою Європи «Європейський кодекс поліцейської етики» (2001)).
8. Асамблея глибоко переконана у тому, що правила залучення до подібних заходів силових структур усіх держав, що входять до складу Ради Європи, особливо таких держав, як Російська Федерація, які успадкували деякі з цих правил від радянських часів або тільки нещодавно ухвалили відповідне законодавство чи правила, потребують повного і ретельного перегляду з точки зору відповідності вимогам Європейської конвенції про права людини та судової практики Європейського суду з прав людини.
9. Згідно з Керівними рекомендаціями з питань свободи мирних зібрань (2007), розробленими Бюро з питань демократичних інститутів і прав людини (БДІПЛ) при Організації з безпеки і співробітництва в Європі, в умовах надзвичайного стану перевага має надаватися не повній забороні зібрань, а таким заходам, як запровадження обмежень щодо місця, часу та способу проведення зібрань.
10. Що стосується права на свободу висловлювань, Асамблея нагадує про необхідність дотримання керівних рекомендацій щодо захисту права на свободу висловлювань та інформації в умовах кризового періоду, ухвалених Комітетом міністрів Ради Європи у 2007 р., та наголошує, що право на повідомлення фактів і висловлювання думок не повинно розглядатись як таке, що несе у собі загрозу для інтересів національної безпеки, за винятком випадків, чітко передбачених законодавством; будь-які обмеження мають бути такими, які необхідні у демократичному суспільстві для захисту законних інтересів національної безпеки, а їх обсяг має відповідати принципу абсолютної доцільності. Такі обмеження мають бути визначені якомога чіткіше, а їх обсяг має бути мінімально можливим в залежності від умов конкретної кризової ситуації. Суспільство повинно мати постійний доступ до незалежних засобів масової інформації.

11. Асамблея засуджує будь-які спроби запровадження законодавчих норм щодо організації демонстрацій, реалізація яких неминуче приведе до виникнення напруги в суспільстві у зв'язку із надмірним обмеженням прав на свободу пересування і висловлювань, або створення зайвих перешкод для отримання дозволу на проведення демонстрацій.
12. Асамблея вважає, що, окрім гарантій прав, передбачених у Статті 15 Європейської конвенції про права людини, обов'язково мають бути забезпечені наступні гарантії дотримання прав людини в умовах надзвичайної ситуації:
 - 12.1. чітко визначені часові обмеження та ефективний парламентський контроль за дотриманням вимог законодавства про надзвичайний стан (наприклад, через запровадження положення про граничний термін дії режиму надзвичайного стану та можливості подовження цього терміну відповідно до окремого рішення парламенту) з дотриманням прав опозиції щодо участі у відповідних процесах;
 - 12.2. нагляд з боку судової влади за дотриманням вимог щодо доцільності проголошення надзвичайного стану та здійсненням пов'язаних із цим заходів.
13. Необхідно забезпечити гарантії цілісності судової системи – сфери її повноважень, незалежності і об'єктивності рішень – особливо, коли це стосується права на судовий захист та доступ до ефективних засобів правового захисту.
14. На міжнародному рівні необхідно посилити нагляд з боку Генерального секретаря Ради Європи та Верховного комісара з питань прав людини за заходами, що здійснюються в державах, де проголошено надзвичайний стан. Держави-члени Ради Європи також повинні розглянути можливість розширення існуючого переліку прав, які не підлягають обмеженню, як це відбувається в рамках інших міжнародних механізмів захисту прав людини.

9 квітня 2009 р.

Захист прав людини в умовах надзвичайного стану (Док. 11858)

Доповідь Комітету з правових питань та прав людини

Доповідач: пан Хольгер Хайбах (Holger Haibach), Німеччина, фракція Європейської народної партії

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Деякі країни-члени Ради Європи, зокрема Грузія і Вірменія, останнім часом вдавалися до проголошення надзвичайного стану, що супроводжувався значними пору-

шеннями прав людини. Комітет з правових питань вважає, що така ситуація не може не викликати занепокоєння. Проголошення надзвичайного стану дійсно передбачається Європейською конвенцією про права людини, але «тільки під час війни чи інших надзвичайних ситуацій, що загрожують життю нації». Обмежувальні заходи, які здійснюються в умовах надзвичайного стану, мають залишатися в рамках дійсно необхідного в залежності від кожної конкретної ситуації і завжди мають відповідати нормам міжнародного права. Комітет вважає, що надзвичайні повноваження, які передбачають обмеження прав особистості, мають застосовуватися тільки у крайньому випадку і за виняткових обставин.

Крім того, такі заходи мають застосовуватися з великою обережністю. Головна роль у здійсненні нагляду за заходами, що вживаються в умовах надзвичайного стану, має належати парламенту країни, а судова влада повинна мати можливість приймати рішення щодо їх законності й доцільності. Керівники правоохоронних органів повинні мати належний рівень освіти й підготовки з питань законодавства у сфері захисту прав людини та контролю великих скупчень людей за допомогою засобів не смертельної дії. Обмеження на право участі громадян в демонстраціях і маніфестаціях мають бути мінімальними. При цьому необхідно добиватися повного уникнення будь-яких обмежень діяльності засобів масової інформації, тому що повідомлення фактів і висловлювання думок не можуть вважатися такими, що несуть у собі «загрозу інтересам національної безпеки».

З точки зору Комітету, надзвичайні повноваження завжди мають бути обмежені у часі, а термін їх дії має визначатися спеціальними рішеннями. І, нарешті, органи Ради Європи мають пильно відстежувати всі заходи, що вживаються в рамках надзвичайного стану, на предмет можливих порушень прав людини і добиватися ліквідації цих порушень.

A. ПРОЕКТ РЕЗОЛЮЦІЇ

1. Парламентська асамблея стурбована випадками невинуватого проголошення надзвичайного стану, які останнім часом мали місце у деяких країнах-членах Ради Європи, зокрема в Грузії і Вірменії, і супроводжувалися серйозними порушеннями прав людини.
2. Згідно з тлумаченням Статті 15 Європейської конвенції про права людини, наданим Європейським судом з прав людини, саме держава зобов'язана вживати превентивних заходів з метою захисту інтересів суспільства «під час війни або інших надзвичайних ситуацій, що загрожують життю нації». Надзвичайні заходи, що вживаються, не повинні перевищувати межі абсолютної доцільності в залежності від обставин конкретної кризової ситуації і не можуть порушувати інших зобов'язань держави відповідно до норм міжнародного права.

3. За наявності конкретних виняткових обставин проголошення надзвичайного стану може бути виправданим законним заходом швидкого реагування на такі загрози. Однак, оскільки проголошення надзвичайного стану пов'язане з обмеженням прав і свобод особистості, такі заходи мають вживатися з максимальною обережністю і тільки у випадку крайньої потреби. Проголошення надзвичайного стану не повинно використовуватись як привід для незаконного обмеження реалізації фундаментальних прав людини.
4. Факти зловживання державою своїм правом на такі обмеження мають піддаватися оперативному і ретельному розслідуванню, а уряд держави має нести за це повну відповідальність.
5. Парламентська асамблея впевнена, що для посилення внутрішнього нагляду за дотриманням вимог законодавства про надзвичайний стан парламент держави повинен здійснювати дієвий контроль за процесами прийняття рішень у цій сфері.
6. Асамблея зазначає, що проголошення надзвичайного стану без належних підстав або порушення вимог законодавства про надзвичайний стан часто приводять до надмірного використання сили та, зокрема, придушення свободи зібрань і висловлювань.
7. Органи державної влади повинні забезпечити належну підготовку співробітників правоохоронних органів з питань дотримання фундаментальних прав і свобод особистості, які не підлягають обмеженню, зокрема права на життя, свободу від тортур та негуманного ставлення або такого, що принижує людську гідність, права не бути покараним інакше, як в силу закону, а також щодо використання смертельно небезпечних засобів тільки у випадку крайньої потреби, коли інші засоби не дають бажаного результату. Силкові структури мають бути забезпечені необхідним комплексом засобів не смертельної дії для контролю і розгону натовпів, а їх дії мають перебувати під суворим наглядом з боку органів державної і судової влади (див. ухвалені ООН «Основні принципи використання співробітниками правоохоронних органів сили і вогнепальної зброї» (1990) та ухвалений Радою Європи «Європейський кодекс поліцейської етики» (2001)).
8. Асамблея глибоко впевнена у тому, що правила залучення до подібних заходів силових структур усіх держав, що входять до складу Ради Європи, особливо таких держав, як Російська Федерація, які успадкували деякі з цих правил від радянських часів або тільки нещодавно ухвалили відповідне законодавство чи правила, потребують повного і ретельного перегляду з точки зору відповідності вимогам Європейської конвенції про права людини та судової практики Європейського суду з прав людини.

9. Що стосується права на зібрання, обмеження цього права не повинні виходити за рамки, визначені документом про Керівні рекомендації з питань свободи мирних зібрань (2007), розроблені Бюро з питань демократичних інститутів і прав людини при Організації з безпеки і співробітництва в Європі; в умовах надзвичайного стану перевага має надаватися не повній забороні зібрань, а таким заходам, як упровадження обмежень щодо місця, часу та способу проведення зібрань.
10. Що стосується права на свободу висловлювань, Асамблея нагадує про необхідність дотримання Керівних рекомендацій щодо захисту права на свободу висловлювань та інформації в умовах кризового періоду, ухвалених Радою Європи у 2007 р., та наголошує, що право на повідомлення фактів і висловлювання думок не повинно розглядатись як таке, що несе у собі загрозу для інтересів національної безпеки, за винятком випадків, чітко передбачених законодавством; будь-які обмеження мають бути такими, які необхідні у демократичному суспільстві для захисту законних інтересів національної безпеки, а їх обсяг має відповідати принципу абсолютної доцільності. Такі обмеження мають бути визначені якомога чіткіше, а їх обсяг має бути мінімально можливим в умовах конкретної кризової ситуації. Суспільство повинно мати постійний доступ до незалежних засобів масової інформації.
11. Асамблея засуджує будь-які спроби запровадження законодавчих норм щодо проведення демонстрацій, реалізація яких неминуче приведе до виникнення напруги в суспільстві у зв'язку із надмірним обмеженням прав на свободу пересування і висловлювань, або створення зайвих перешкод для отримання дозволу на проведення демонстрацій.
12. Асамблея вважає, що, окрім гарантій прав, передбачених у Статті 15 Європейської конвенції про права людини, обов'язково мають бути забезпечені наступні гарантії дотримання прав людини в умовах надзвичайної ситуації:
 - 12.1. чітко визначені часові обмеження та ефективний парламентський контроль за дотриманням вимог законодавства про надзвичайний стан (наприклад, через упровадження положення про граничний термін дії режиму надзвичайного стану та можливості подовження цього терміну відповідно до окремого рішення парламенту) з дотриманням прав опозиції щодо участі у відповідних процесах;
 - 12.2. нагляд з боку судової влади за дотриманням вимог щодо доцільності проголошення надзвичайного стану та здійснення пов'язаних із цим заходів.

13. Необхідно забезпечити гарантії цілісності судової системи – сфери її повноважень, незалежності і об'єктивності рішень – особливо, коли це стосується права на судовий захист та доступ до ефективних засобів правового захисту.
14. На міжнародному рівні необхідно посилити нагляд з боку Генерального секретаря Ради Європи та Верховного комісара з питань прав людини за заходами, що здійснюються в державах, де проголошено надзвичайний стан. Держави-члени Ради Європи також повинні розглянути можливість розширення існуючого переліку прав, які не підлягають обмеженню, як це відбувається в рамках інших міжнародних механізмів захисту прав людини.

Б. ПРОЕКТ ЗАПРОПОНОВАНИХ ЗАХОДІВ

1. З урахуванням положень своєї резолюції про захист прав людини в умовах надзвичайного стану, ухваленої у 2009 р., Парламентська асамблея впевнена у тому, що Рада Європи повинна посилити контроль за дотриманням вимог, що регулюють доцільність проголошення надзвичайного стану; забезпечити умови для посилення демократичного контролю в цій сфері; забезпечити швидке реагування органів Ради Європи та механізмів захисту прав людини на швидкоплинні події на місцях; та суворо засуджувати порушення прав людини, які відбуваються під завісою начебто надзвичайної ситуації.
2. Асамблея пропонує Комітету міністрів розглянути можливі шляхи для досягнення цієї мети, доручивши відповідним комітетам вивчити питання щодо доцільності:
 - 2.1. надання Генеральному секретареві, після отримання від держави офіційного повідомлення про використання нею права на відхилення від своїх зобов'язань за Статтею 15 Європейської конвенції про права людини, можливості звернення до відповідної держави з вимогою про надання додаткової інформації під час та після припинення дії режиму надзвичайного стану і подальшої передачі отриманої інформації на розгляд усіх інших держав-членів Ради Європи, голови Комітету міністрів, голови Європейського суду з прав людини, Комісара Ради Європи з питань захисту прав людини, а також голів Парламентської асамблеї, Конгресу місцевих органів влади і Конгресу регіональних органів влади;
 - 2.2. розширення існуючого переліку прав, які не підлягають обмеженням відповідно до Статті 15 Європейської конвенції про права людини, зокрема що стосується прав, обмеження яких не є абсолютно необхідним навіть в умовах надзвичайного стану, як це передбачається положеннями Статті 27 Американської конвенції про права людини.

V. ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА ДОПОВІДАЧА ПАНА ХОЛЬГЕРА ХАЙБАХА

Зміст

- I. Вступ
- II. Коли можуть бути виправдані обмеження прав людини в умовах надзвичайного стану?
 - i. Законність намірів
 - ii. Визначення термінів
 - iii. Обмеження і жорсткі умови
- III. Наслідки проголошення надзвичайного стану та відповідні норми
 - i. Використання сили
 - ii. Обмеження права на зібрання
 - iii. Обмеження свободи висловлювань
- IV. Необхідність посилення нагляду за дотриманням вимог щодо реалізації режиму надзвичайного стану
 - i. Часові обмеження і парламентський нагляд
 - ii. Нагляд з боку судової влади
 - iii. Посилення контролю з боку міжнародної спільноти і Ради Європи
- V. Попередження порушень прав людини
- VI. Висновки і пропозиції

«Зловживання надзвичайними повноваженнями в умовах кризової ситуації, поєднане з їх успішним використанням, спричиняє звання органів влади до таких повноважень та значно підвищує вірогідність їх невинуватого використання в майбутньому. Але ще гірше те, що наступні покоління можновладців наслідують ці повноваження як ефективний і зручний для них засіб вирішення проблем, а в умовах надзвичайної ситуації вони навіть не розглядають можливості використання менш жорстких заходів. Крім того, суспільство починає сприймати запровадження надзвичайних заходів як цілком нормальне явище і з часом поступово стає байдужим до порушень прав людини, які є неодмінним атрибутом надзвичайного стану»¹.

I. Вступ

1. Ця доповідь була підготовлена на основі подання групи депутатів на чолі з пані Ренатою Вольвенд (Renata Wohlwend) від 5 липня 2005 р., де пропонувалася розробка резолюції (Док. 10641), присвяченої питанням захисту прав людини

- в умовах надзвичайного стану. Після подій, які відбулися 13 травня 2005 року в узбецькому місті Андижан, коли силові структури країни силою розігнали мирну демонстрацію протесту, в результаті чого загинули декілька сотень осіб,² пані Рената Вольвенд та її колеги звернули увагу на те, що такі репресивні дії порушують вимоги Європейської конвенції про права людини (далі – Конвенція або ЄКПЛ) та зобов'язання Узбекистану як країни-члена Ради Європи. Крім того, вони нагадали, що Стаття 15 Конвенції передбачає можливість обмеження прав людини в умовах надзвичайного стану, але «при цьому необхідно досягти оптимального балансу між небезпекою, що загрожує державі, та правами особистості, гарантованими ЄКПЛ». У поданні також наголошувалося на необхідності розробки чітких правил поведінки силових структур у кризових ситуаціях, перш за все з точки зору дотримання прав людини та принципів верховенства права.
2. Про необхідність таких заходів свідчать і події, що сталися не так давно в Єревані (Вірменія) і Тбілісі (Грузія). Першого березня 2008 року, через десять днів після початку мирних протестів, пов'язаних із результатами президентських виборів у Вірменії (які відбулися 19 лютого 2008 року),³ підрозділи поліції здійснили спробу ліквідації розташованих на вулицях міста наметів учасників протесту. Це привело до жорсткого протистояння між учасниками акції протесту і представниками правоохоронних органів, а діючий на той час президент Роберт Кочарян у той же день проголосив у країні надзвичайний стан.⁴ За схожим сценарієм відбувалися події й у столиці Грузії Тбілісі. Сьомого листопада 2007 року, тобто на п'ятий день акції протесту на вимогу відставки діючого президента, Михайл Саакашвілі проголосив у країні надзвичайний стан терміном на 15 діб (який був скасований вже через 8 діб), упродовж якого була запроваджена заборона зібрань та діяльності недержавних ЗМІ.⁵
 3. В обох випадках ймовірно мали місце порушення Конвенції, у тому числі фундаментальних прав людини, які не підлягають обмеженню ні за яких обставин. Це положення: Статті 3 щодо заборони тортур (не підлягає обмеженню; за деякими повідомленнями, поведінку представників правоохоронних органів щодо учасників протестів можна охарактеризувати як брутальну, негуманну та таку, що принижує людську гідність), Статті 2 щодо гарантій права на життя (не підлягає обмеженню; мали місце випадки загибелі учасників протестів), Статті 5 щодо права на свободу і безпеку (затримання учасників акцій протесту відбувалися з порушенням вимог законодавства), Статті 10 щодо права на свободу висловлювань (запровадження надмірно жорстких заходів цензури) та Статті 11 щодо права на свободу зібрань і об'єднань (маються на увазі обмеження свободи зібрань, які були запроваджені пізніше).⁶

4. У цій доповіді міститься загальний огляд тем, питань і пропозицій, пов'язаних із захистом прав людини в умовах надзвичайного стану. З метою підготовки цієї доповіді 9 вересня 2008 року Комітет організував експертні слухання за участю пані Фіноли Фленаган (Finola Flanagan, член Європейської комісії за демократію шляхом права (також відомої як Венеціанська комісія) та голова Офісу Генерального прокурора Ірландії); пані Кірстен Млацак (Kirsten Mlacak, голова департаменту прав людини Бюро з питань демократичних інститутів і прав людини (ODIHR) при ОБСЄ, Варшава); пані Ані Цициної (співробітник Програми Європи Міжнародної групи з попередження криз, Брюссель) та пана Аветіка Ішханяна (голова Гельсінського комітету Вірменії).

II. Коли можуть бути виправдані обмеження прав людини в умовах надзвичайного стану?

i. Законність намірів

5. Як визнав Комітет міністрів, «Держави зобов'язані вживати необхідних заходів для забезпечення фундаментальних прав кожного, хто перебуває під їх юрисдикцією, на захист від терористичних актів і особливо права на життя»⁷. Крім того, Європейський суд з прав людини (далі – Суд) вважає, що захист права на життя «за певних чітко визначених обставин може передбачати позитивний обов'язок органів державної влади щодо застосування оперативного-профілактичних заходів для забезпечення захисту особи, життя якої опинилося під загрозою у зв'язку із кримінальними діями іншої особи»⁸. Це означає, що права тих, хто має кримінальні наміри, можуть піддаватися законному обмеженню в інтересах суспільства в цілому⁹. За наявності конкретних особливих обставин, проголошення надзвичайного стану може бути виправданим законним заходом швидкого реагування на такі загрози. Однак в силу самої своєї природи це означає й обмеження прав і свобод усіх людей, незалежно від того, чи є вони злочинцями чи ні.
6. Необхідно досягти оптимального балансу між інтересами громадського порядку і реалізацією фундаментальних прав та свобод особистості, і цей баланс неможливо визначити за допомогою будь-яких математичних розрахунків¹⁰. При здійсненні оцінки доцільності будь-яких заходів під час надзвичайного стану вирішальне значення мають конкретний контекст та часові показники. Тобто те, що виглядає як неприйнятне в одній ситуації, може виявитися цілком виправданим в іншій, на перший погляд схожій, ситуації. Однак, один із базових принципів міжнародного права (*jus cogens*) говорить, що «сутність відповідного права чи свободи завжди має залишатися незмінною»¹¹. Тому законодавство з питань надзвичайного стану повинно захищати принципи верховенства права, а не порушувати їх.

ii. Визначення термінів

7. Оскільки види та обсяги обмежувальних заходів залежать від конкретних обставин, необхідно дати чіткі визначення усіх елементів, які складають контекст надзвичайної ситуації. Суд визначає «надзвичайну ситуацію» як «виняткову ситуацію, пов'язану із кризою або надзвичайними подіями, які мають негативні наслідки для населення всієї країни та становлять загрозу для нормальної життєдіяльності суспільства, яке є складовою відповідної держави»¹². Держава не може вдаватися до проголошення надзвичайного стану з метою ліквідації загрози інтересам законності і правопорядку, яка має тільки локальний або відносно ізольований характер, або проголошувати надзвичайний стан як привід для впровадження незрозумілих чи необґрунтованих обмежень¹³.
8. Справа Лолесса (Lawless) дає нам приклад тримірного підходу до визначення та оцінки таких ситуацій: «Уряд будь-якої з Високих Договірних Сторін, у випадку війни або надзвичайної ситуації, яка загрожує життю нації, має право на відхилення від своїх зобов'язань згідно з цією Конвенцією... за умови, якщо необхідність відповідних заходів буде жорстко обумовлена обставинами конкретної ситуації і якщо такі заходи не будуть вживатися з порушенням інших зобов'язань держави відповідно до норм міжнародного права. ...Здійснення оцінок про дотримання державою вимог Статті 15 щодо реалізації виняткового права на застосування обмежувальних заходів в рамках цієї справи є компетенцією Суду»¹⁴.
9. Колишній склад Європейського суду з прав людини додав деякі елементи до визначення надзвичайного стану: (1) загроза вже існує або її неможливо уникнути; (2) її наслідки будуть відчутними для населення всієї країни; (3) існує загроза для продовження нормальної життєдіяльності суспільства; (4) криза або небезпека мають винятковий характер у тому сенсі, що звичайні заходи чи обмеження, передбачені Конвенцією для захисту інтересів безпеки і здоров'я суспільства та громадського порядку, є явно недостатніми¹⁵.
10. Іншими словами, незалежно від оцінки обставин конкретної надзвичайної ситуації, головними питаннями мають бути: (1) Чи є проголошення надзвичайного стану дійсно обґрунтованим? (2) Чи є заходи, що вживаються, дійсно необхідними і чи відповідають вони рівню існуючої загрози? (3) Чи не порушуються при цьому інші зобов'язання держави згідно з нормами міжнародного права? (зокрема, Статті 4 Міжнародної конвенції про громадянські і політичні права, в якій міститься окремий перелік прав, які не підлягають обмеженню ні за яких обставин (цей перелік дещо відрізняється від переліку таких прав, визначених ЄКПЛ))¹⁶. Від відповідей на кожне з цих запитань залежатимуть і важливі обмеження та вимоги до дій уряду в умовах надзвичайного стану.

iii. Обмеження і жорсткі умови

11. Будь-яка дискусія з питань надзвичайного стану має починатися з розуміння того, що в умовах кризової ситуації Стаття 15 ЄКПЛ звільняє держав-учасниць Конвенції від їх зобов'язань згідно з окремими статтями та визначає головні вимоги щодо тимчасового характеру обмежувальних заходів і наявності неминучої загрози, яка б виправдовувала проголошення надзвичайного стану. Стаття говорить, що:
 - «1. У воєнний час або в умовах надзвичайного стану іншого характеру, який загрожує життю нації, будь-яка із Високих Договірних Сторін може вживати заходів щодо відхилення від своїх зобов'язань згідно з цією Конвенцією тільки у тій мірі, в якій це обумовлено обставинами конкретної надзвичайної ситуації, за умови, якщо такі заходи не порушують інших зобов'язань держави відповідно до норм міжнародного права.
 2. Це положення не може слугувати підставою для будь-якого відхилення від вимог Статті 2, за винятком випадків загибелі людей у результаті правомірних військових дій, або від вимог Статті 3, пункту 1 Статті 4 та Статті 7.
 3. Будь-яка із Високих Договірних Сторін, яка реалізує своє право на відхилення, постійно інформує Генерального секретаря Ради Європи про всі заходи, які здійснюються, та надає обґрунтування необхідності цих заходів. Вона також інформує Генерального секретаря Ради Європи про припинення терміну дії цих заходів та повне відновлення дії положень цієї Конвенції».
12. Надзвичайний стан, обставини якого вимагають відхилення від деяких з положень Конвенції, вважається офіційно проголошеним, якщо: (1) повідомлення про запровадження надзвичайного стану офіційно оголошується в масштабах всієї країни; (2) Генеральний секретар Ради Європи отримує офіційне повідомлення про використання державою свого права на відхилення від положень Конвенції, де міститься інформація про заходи, що здійснюються. Однак, у зв'язку з цим необхідно брати до уваги застереження судді Європейського суду з прав людини Леха Гарлицького (Lech Garlicki) про те, що «не існує ніякої потреби у проголошенні в державі надзвичайного стану або використанні права на відхилення від зобов'язань держави за Статтею 15, коли мова йде про здійснення виправданих заходів для захисту інтересів національної безпеки, територіальної цілісності, громадського порядку та інших важливих суспільних інтересів»¹⁷. Повне і постійне дотримання положень Конвенції відповідає інтересам захисту прав людини в Європі. Отже «поки ці заходи залишаються законними, поки вони обумовлюються необхідністю захисту важливих суспільних інтересів і є необхідними у демократичному суспільстві, Суд може бути готовий визнати їх такими, що відповідають стандартам, визначеним Конвенцією»¹⁸.

13. Що стосується терміну дії режиму надзвичайного стану, конкретної судової практики з цього питання поки що не існує. Але спеціалісти зазначають, що «якщо рівень загрози на окремих етапах змінюється у той чи інший бік, відповідно мають змінюватися й заходи, що вживаються на кожному з цих етапів»¹⁹. Крім того, у своєму рішенні по справі «Бекер (Becker) проти Бельгії» Комісія зазначала, що «діяльність, яка здійснюється в межах заходів, обумовлених тільки обставинами надзвичайної ситуації, не може продовжуватися після закінчення відповідної надзвичайної ситуації»²⁰. Безумовно, дія Статті 15 також підпадає під процедурні обмеження, пов'язані з інформуванням Генерального секретаря Ради Європи про розвиток подій в рамках конкретної надзвичайної ситуації. Але ефективність таких обмежень може бути досить невисокою, оскільки, на відміну від Міжнародного пакту про громадянські і політичні права чи Американської конвенції про права людини, вони не передбачають часових обмежень та параметрів такого інформування.
14. Що стосується конкретних аргументів, загалом треба зазначити, що Суд приділяє достатньо багато уваги питанню оцінки доцільності проголошення надзвичайного стану. Так, Суд вважає, що «оскільки органи влади конкретної держави мають постійне і пряме відношення до забезпечення нагальних потреб країни, вони краще, ніж Міжнародний суд, бачать ситуацію і можуть дати відповіді на питання про наявність ознак надзвичайної ситуації, а також про характер та масштаб обмежувальних заходів, необхідних для її уникнення. У цьому питанні Стаття 15 надає органам державної влади велику свободу розсуду»²². Такий висновок говорить про те, що Суд намагається знайти оптимальний баланс між рівнем гнучкості обмежень, що запроваджуються органами державної влади окремої країни, та необхідністю розробки якомога конкретнішого визначення надзвичайного стану, про що вже йшлося вище (див. пункт 7).
15. Суд намагається здійснювати оцінку доцільності і масштабів обмежувальних заходів за допомогою трьох критеріїв, які мають довести наступне²³. По-перше, що звичайних правових заходів недостатньо для подолання надзвичайної ситуації. По-друге, що метою обмежувальних заходів є саме подолання надзвичайної ситуації. І, по-третє, відносно жорсткі заходи мають вважатися прийнятними доти, доки існують відповідні обмежувальні механізми (наприклад, процедурні обмеження на кшталт принципу *habeas corpus*, тобто надійної конституційної гарантії права на свободу й особисту недоторканість та їм подібні). Як зазначав Суд у своєму рішенні по справі «Бранніган і Макбрайт (Brannigan and McBrite) проти Сполученого Королівства», «Договірні сторони не користуються необмеженою свободою розсуду. Здійснення оцінок і прийняття рішень, зокрема про те, чи перевищила держава межу абсолютної необхідності, обумовлену обставинами конкретної кризової

ситуації, є компетенцією Суду. Таким чином, свобода розсуду держави супроводжується наглядом з боку європейських інститутів. При здійсненні такого нагляду Суд має приділяти належну увагу таким важливим чинникам, як характер прав, що обмежуються, обставини, що привели до виникнення надзвичайної ситуації, та тривалість такої ситуації»²⁴.

16. У якості останнього і найважливішого обмеження права держави на відхилення від своїх зобов'язань в умовах надзвичайного стану згідно з Конвенцією, Стаття 15 забороняє будь-які дії, які порушують інші зобов'язання держави відповідно до норм міжнародного права (наприклад, Міжнародного пакту про громадянські і політичні права), а також забороняє відхилення від фундаментальних прав, які не підлягають обмеженню за жодних обставин, зокрема права на життя (Стаття 2), права на свободу від тортур (Стаття 3) і свободу від рабства (Стаття 4) та права не бути покараним інакше, як в силу закону (Стаття 7). Дотримання цих положень є гарантією законності обмежувальних заходів, що вживаються в умовах надзвичайного стану, і не тільки з точки зору Конвенції, але й інших міжнародних угод у сфері захисту прав людини, а також гарантією того, що найважливіші права усіх людей будуть залишатися недоторканими за будь-яких обставин.
17. Підсумовуючи вищесказане, нагадаємо, що під час надзвичайного стану завжди мають виконуватися наступні вимоги: (1) тимчасовий характер обмежувальних заходів; (2) наявність неминучої загрози, що виправдовує проголошення надзвичайного стану; (3) повідомлення про запровадження надзвичайного стану офіційно оголошується в масштабах всієї країни; (4) належне інформування міжнародних інститутів про обмежувальні заходи, що здійснюються в рамках надзвичайного стану; (5) обсяги обмежувальних заходів не повинні перевищувати рівня абсолютної необхідності, обумовленого обставинами конкретної надзвичайної ситуації; (6) дотримання вимог законодавства про надзвичайний стан; (7) недоторканість прав, які не підлягають обмеженню ні за яких обставин²⁵.

*III. Наслідки проголошення надзвичайного стану та відповідні норми*²⁶

18. Події у Вірменії та Грузії є показовими з точки зору наслідків неналежного дотримання правил реалізації режиму надзвичайного стану. Вірменія офіційно інформувала Раду Європи про використання свого права на відхилення від деяких положень Конвенції за Статтею 15²⁷. Проте органи поліції цієї держави обвинувачуються у тому, що дії правоохоронців нагадували військову операцію, коли для переслідування учасників демонстрацій протесту, навіть після їх розгону, використовувалися танки і сльозогінний газ. Такі дії супроводжувалися жорстким побиттям демонстрантів та численними арештами. Більше того, під час однієї з

таких акцій поліція відкрила «дуже інтенсивну» хаотичну стрілянину, яка «продовжувалася більше години»²⁸. У результаті дій поліції загинули щонайменше 8 осіб, у тому числі й 12-річний хлопчик²⁹. Проголошення надзвичайного стану дозволило президенту Роберту Кочаряну запровадити заборону зібрань та обмежити діяльність ЗМІ³⁰. Зокрема, вірменські інформаційні агентства мали право розповсюджувати тільки інформацію, яка надходила з офіційних урядових джерел, а місцевим телерадіокомпаніям було рекомендовано припинити трансляцію програм зарубіжного виробництва³¹. Нарешті, парламент країни вніс зміни і доповнення до законодавства про зібрання і демонстрації, згідно з якими було посилено контроль за дотриманням вимог щодо заборони стихійних мітингів і демонстрацій та обмежені повноваження судової влади у сфері здійснення незалежного нагляду за дотриманням вимог про обмеження права громадян на зібрання. У зв'язку з цими подіями Венеціанська комісія Ради Європи та Бюро з питань демократичних інститутів і прав людини при ОБСЄ виступили із спільною заявою, в якій ці зміни законодавства були визнані такими, що обмежують право на свободу зібрань³², і тільки під тиском Венеціанської комісії і Моніторингового комітету Парламентської асамблеї Вірменія була змушена скасувати ці обмеження³⁴.

19. Після закінчення кризи Комісар Ради Європи з питань захисту прав людини Томас Хаммарберг (Thomas Hammarberg) відвідав Вірменію, де він мав нагоду зустрітися з головними учасниками цих подій та отримати відповіді на питання щодо того, чи мали місце під час цієї надзвичайної ситуації порушення прав людини, недоторканість яких гарантується Конвенцією³⁵. За результатами цих зустрічей Комісар прийшов до висновку, що «деякі із застосованих обмежувальних заходів не дали бажаного ефекту з точки зору стабілізації ситуації чи зниження напруги у суспільстві, що виникла у зв'язку із результатами виборів та подіями 1 березня, і так само вони не сприяли зміцненню демократичних інститутів і процесів». Крім того, на думку пана Хаммарберга, дії правоохоронних органів були занадто жорсткими і не відповідали обставинам даної ситуації, і при цьому ймовірно мали місце випадки порушення права на свободу від тортур, тобто недоторканого права, відхилення від якого заборонено Конвенцією³⁶.
20. У своїй резолюції 1609 (2008), ухваленій у зв'язку із цими подіями, Асамблея висунула чотири головні вимоги, у тому числі й вимоги щодо проведення «незалежного, прозорого і об'єктивного» розслідування березневих подій та звільнення з-під арешту всіх осіб, які особисто не здійснювали ніяких насильницьких дій або серйозних правопорушень. У наступній резолюції (Резолюція 1643 (2009)), ухваленій в січні 2009 року, Асамблея привітала створення за наказом Президента Вірменії «експертної групи з розслідування подій 1-2 березня 2008 року», але у той же час

відзначила, що «об'єктивність цього розслідування в кінцевому рахунку залежатиме від того, як буде працювати ця група, і чи отримає вона від відповідних державних органів усіх рівнів доступ до усієї необхідної інформації»³⁷.

21. У той же час тодішній Верховний комісар ООН з питань захисту прав людини Луїза Арбур (Louise Arbour) визнала масштаби застосування сили під час аналогічних подій у Тбілісі, у тому числі застосування водометів, кийків, гумових куль та сльозогінного газу, як такі, що за тих обставин «перевищували межу абсолютної необхідності». Вона також підкреслила необхідність дотримання прав людини навіть в умовах надзвичайного стану, і ця вимога у повній мірі стосується і Грузії, яка несе певні зобов'язання згідно з Міжнародним пактом про громадянські і політичні права, зокрема недоторканих положень цього пакту стосовно гарантій права на життя та свободу від тортур (недоторканість яких гарантується і Конвенцією)³⁸. Крім порушення вищезазначених прав, у даному випадку мала місце і заборона зібрань та діяльності недержавних ЗМІ.
22. Вище ми відзначили декілька з серйозних наслідків неналежної реалізації режиму надзвичайного стану. Але три з них заслуговують особливої уваги: це обмеження свободи зібрань, обмеження свободи висловлювань та зловживання силовими заходами.

i. Використання сили³⁹

23. Не дивлячись на гарантії недоторканості прав, визначених положеннями Статей 2 і 3 ЄКПЛ, при здійсненні заходів в умовах надзвичайного стану в деяких державах постійно виникають проблеми, пов'язані із застосування сили. Як видно з прикладів, що вже наводилися вище, застосування сили часто стає найбільш вагомим свідченням неналежної реалізації режиму надзвичайного стану⁴⁰.
24. Для забезпечення гарантій недоторканості права на життя, засоби, яких вживають правоохоронні органи для розгону натовпів, та інші їх дії мають завжди залишатися в межах «необхідної доцільності»⁴¹. Про це чітко говорить і практика Суду: обсяги застосування сили при розгоні демонстрацій протесту в усіх без винятку випадках мають «відповідати принципу абсолютної необхідності»⁴². Ця вимога стосується навіть тих випадків, коли демонстрацію не можна вважати цілком мирною. При цьому зброя може використовуватися тільки у тій мірі, в якій це необхідно для нейтралізації силового опору цивільних осіб⁴³. Крім того, Суд встановив, що держави мають забезпечити відповідні гарантії безпеки цивільного населення при здійсненні заходів в рамках боротьби з тероризмом⁴⁴. Більше того, вимога щодо мінімізації або повного усунення ризику загибелі людей під час планування і реалізації антитерористичних заходів поширюється не тільки на підрозділи право-

охоронних і силових структур, але й на органи виконавчої і законодавчої влади, які повинні забезпечити створення і застосування відповідних адміністративних і законодавчих механізмів, які б регулювали застосування сили⁴⁵.

25. Питаннями застосування силових заходів у ході операцій правоохоронних і силових структур та розробкою відповідних рекомендацій займаються багато міжнародних організацій. Головними керівними документами з цього питання вважаються ухвалені ООН «Основні принципи використання співробітниками правоохоронних органів сили і вогнепальної зброї» (1990)⁴⁶ та ухвалений Радою Європи «Європейський кодекс поліцейської етики» (2001)⁴⁷.
26. Документ ООН «Основні принципи використання співробітниками правоохоронних органів сили і вогнепальної зброї», зокрема, рекомендує: при розгоні натовпів надавати перевагу засобам несилового характеру; перед використанням сили попереджати натовп про свої наміри та чітко оголошувати приналежність підрозділу до відповідних структур; розробити практику «диференційованого використання сили», у тому числі «застосування засобів самооборони з метою уникнення необхідності застосування будь-якої зброї»; надавати невідкладну медичну допомогу пораненим; а також розробити та дотримуватися відомчих інструкцій щодо «контролю, зберігання та видачі вогнепальної зброї». Крім того, документ містить рекомендації, які стосуються надання прозорих даних про будь-які інциденти чи пригоди; відповідальності керівників підрозділів та кримінальної відповідальності за зухвале порушення основних правил і вимог. Нарешті, ООН рекомендує відповідним органам проводити регулярні перевірки відповідності особового складу встановленим вимогам, приділяти «особливу увагу питанням поліцейської етики і прав людини» та забезпечити для особового складу, який несе службу під час кризи, підготовку з питань дій у стресових ситуаціях.
27. Дуже схожі за змістом рекомендації пропонує і Рада Європи у «Європейському кодексі поліцейської етики». Однак у цьому документі міститься і додаткова рекомендація про те, що органи поліції мають очолюватися представниками цивільної влади⁴⁸, а їх діяльність має здійснюватися незалежно від інших органів державної влади⁴⁹. Кодекс, зокрема, зазначає, що діяльність органів поліції повинна перебувати під «ефективним зовнішнім наглядом»⁵⁰, і що кодекси поліцейської етики окремих держав мають розроблятися, а їх дотримання «контролюватися відповідними органами»⁵¹. Кодекс також підкреслює важливість простого принципу, з якого має починатися будь-яка розмова про використання сили. Він говорить про те, що належна поведінка органів поліції має «фундаментальне значення з точки зору змісту верховенства права, а отже й загального змісту та завдань поліцейської служби в демократичній державі»⁵².

28. Що стосується цих принципів, доповідач стурбований інформацією про існування секретних наказів Міністра внутрішніх справ Росії (йдеться про наказ №870 від 10 вересня 2002 р., яким ухвалено «Порядок планування та підготовки особового складу органів внутрішніх справ та внутрішніх військ Міністерства внутрішніх справ Росії до дій в умовах надзвичайних обставин»), які передбачають можливість «знищення» учасників масових заворушень, а також їх примусового утримання у «фільтраційних пунктах» без санкції суду. Інформація про існування таких секретних наказів надійшла від Громадської комісії з розслідування подій у Благовещенську в грудні 2004 року, коли у жорстоких сутичках з місцевими органами міліції постраждали декілька сотень громадян. Що стосується «фільтраційних пунктів», відомо, що вони існували і за радянських часів. У 1990 і 1991 роках про їх існування повідомлялося у зв'язку з війною в Афганістані та конфліктами в республіках Закавказзя. Також відомо, що такі фільтраційні пункти існують у регіонах Північного Кавказу і що там відбуваються численні порушення прав людини, у тому числі «тортури і насильницькі викрадення людей»⁵³.
29. Особливу стурбованість викликає те, що передбачені цими наказами «спеціальні заходи» дуже нагадують дії силових структур під час подій в Андижані. Це дає підстави вважати, що подібні секретні накази дотепер існують і в деяких інших державах колишнього СРСР.
30. У зв'язку з цим доповідач глибоко впевнений у тому, що правила залучення до подібних заходів силових структур усіх держав, що входять до складу Ради Європи, і особливо держав, які успадкували деякі з цих правил від радянських часів, потребують повного і ретельного перегляду з точки зору відповідності вимогам Європейської конвенції про права людини.

ii. Обмеження права на зібрання

31. Оскільки Стаття 11 ЄКПЛ передбачає можливість відхилення від її вимог, обмеження прав на свободу зібрань широко передбачені у законодавстві про надзвичайний стан держав-членів Ради Європи. Наприклад:
- Стаття 11 Федерального конституційного закону Російської Федерації «Про надзвичайний стан» (№ 3-ФКЗ від 30 травня 2001 р., зі змінами і доповненнями станом на 2005 р.) передбачає можливість «заборони чи обмеження зібрань, мітингів і демонстрацій, процесій, пікетування та інших масових заходів».
 - Стаття 15 Закону України «Про правовий режим воєнного стану»⁵⁵ передбачає можливість введення воєнного стану, коли «у порядку, визначеному Конституцією і законами України, може порушуватися питання про заборону діяльності політичних партій, громадських організацій, якщо вона загрожує суверенітету, на-

ціональній безпеці України, її державній незалежності і територіальній цілісності, життю громадян».

- Стаття 46 Конституції Грузії у редакції 1995 року та зі змінами і доповненнями, внесеними у 2004 році, передбачає, що в умовах надзвичайного стану може бути обмежена «свобода мирних зібрань».
- Закон Франції про надзвичайний стан в редакції 1995 року (у статтях, де йдеться про громадський порядок та безпеку суспільства) – положення якого були вперше використані 8 листопада 2005 року під час громадських заворушень у ряді французьких міст – в умовах надзвичайного стану передбачає заборону громадських зібрань на термін до 12 діб.
- Стаття 11 закону Туреччини про надзвичайний стан від 25 жовтня 1983 року (№2935)⁵⁶ передбачає «заборону, перенесення на пізніший термін зібрань та демонстрацій (як у закритих приміщеннях, так і на вулицях міст), або впровадження вимоги про обов'язкове отримання дозволу на проведення зібрань та демонстрацій; регулювання часу і місця проведення дозволених зібрань та демонстрацій; нагляд за проведенням, а у разі необхідності розгін дозволених зібрань усіх видів».

32. Однак усі держави-члени Ради Європи пов'язані, як члени ЄКПЛ, загальним зобов'язанням про дотримання основних прав і свобод усіх людей, що знаходяться під їх юрисдикцією. Тому дуже важливо, щоб будь-які законні обмеження прав людини запроваджувалися з великою обережністю і тільки у разі крайньої потреби. Іншими словами, презумпція свободи зібрань має бути максимально захищеною навіть в умовах надзвичайного стану, а будь-які обмеження свободи зібрань мають запроваджуватися тільки на підставах, передбачених законодавством⁵⁷. На думку Європейського суду з прав людини, «Широкомасштабні заходи превентивного характеру, спрямовані на придушення свободи зібрань та висловлювань, за винятком випадків, коли мають місце підбурювання чи заклики до насильницьких дій або відмова від принципів демократії – наскільки б обурливими чи неприйнятними для органів влади не були певні погляди чи висловлювання, і наскільки б незаконними не були деякі з пред'явлених вимог – завдають великої шкоди демократії, а у деяких випадках навіть ставлять її під серйозну загрозу»⁵⁸.

33. З цієї метою були запроваджені декілька міжнародних норм, які безпосередньо стосуються права на свободу зібрань. Серед найновіших та найбільш детальних документів у цій сфері необхідно відзначити Керівні рекомендації з питань свободи мирних зібрань (2007)⁵⁹, розроблені Венеціанською комісією та Бюро з питань демократичних інститутів і прав людини при ОБСЄ. У цьому документі, зокрема, зазначається, що (курсив автора) «Метою будь-яких (законних) обмежень (згідно

з ЄКПЛ) має бути забезпечення як належного виконання своїх обов'язків з боку відповідних осіб у складі (силових) структур, так і впевненості суспільства в їх неупередженості і об'єктивності»⁶⁰. Замість заборони зібрань як такої цей документ пропонує декілька ефективних альтернатив, використання яких допоможе уникнути порушень громадського порядку. Це такі заходи, як регулювання місця, часу та способу проведення зібрань, які не перешкоджають реалізації цього фундаментального права людини⁶¹.

34. Практика Суду також свідчить, що арешт чи судове переслідування порушників громадського порядку під час зібрань є більш прийнятними заходами з точки зору гарантування права на свободу зібрань, ніж запровадження будь-яких обмежень цього права⁶². У документі підкреслюється, що «законодавство, розроблене саме з метою гарантування свободи зібрань, не повинно містити ніяких загальних положень про кримінальну чи адміністративну відповідальність за правопорушення, які не мають безпосереднього відношення до права на свободу зібрань», і що учасники зібрань не можуть переслідуватися тільки за сам факт участі у зібранні»⁶³.
35. Таким чином, як зауважує Венеціанська комісія, «Право, зазначене у Статті 11 ЄКПЛ, є «кваліфікованим» (обмеженим), і тому держава має доводити необхідність втручання у це право... Однак дозвільна система та її застосування ніяким чином не повинні впливати на саму сутність права на зібрання як такого. Заборона зібрання завжди має бути достатньо обґрунтованою з урахуванням умов, чітко визначених Статтею 11(2) ЄКПЛ і підтверджених судовою практикою Європейського суду з прав людини»⁶⁴.
36. З цієї точки зору доповідач вітає прийняття Вірменією закону «Про внесення змін і доповнень до закону «Про організацію мітингів, зібрань, маніфестацій і демонстрацій» згідно зі стандартами Ради Європи, проте зазначає, що, попри прийняття цього закону, Асамблея вимагає, щоб «свобода зібрань у Вірменії була гарантована і на практиці». Для цього «органи влади Вірменії мають вжити заходів з метою уникнення випадків зайвого обмеження свободи демонстрацій, організованих опозицією з дотриманням вимог закону «Про проведення мітингів, зібрань, маніфестацій і демонстрацій», особливо коли це стосується обраних організаторами місць проведення демонстрацій»⁶⁵.

iii. Обмеження свободи висловлювань

37. У своїх законах про надзвичайний стан держави-члени Ради Європи широко застосовують положення, якими передбачаються обмеження права на свободу висловлювань. Наприклад:

- Законодавство про надзвичайний стан Російської Федерації⁶⁶ передбачає, що, коли надзвичайний стан проголошується у відповідь на «масові заворушення», органи влади можуть запровадити «обмеження свободи преси та інших засобів масової інформації»;
 - Стаття 15 закону України «Про правовий режим воєнного стану» дозволяє органам влади «здійснювати контроль за роботою підприємств зв'язку, поліграфічних підприємств, видавництва, телерадіоорганізацій, театральних, концертно-видовищних та інших підприємств, установ і організацій культури, використовувати місцеві радіостанції, телевізійні центри та друкарні для військових потреб і проведення роз'яснювальної роботи серед військ і населення; регулювати роботу цивільних телерадіоцентрів, забороняти роботу аматорських приймально-передавальних радіостанцій особистого і колективного користування та передачу інформації через комп'ютерні мережі; (та) у разі порушення вимог або невиконання заходів правового режиму воєнного стану вилучати у підприємств, установ і організацій усіх форм власності, окремих громадян радіопередавальне обладнання, телевізійну, відео- і аудіоапаратуру, комп'ютери, а також у разі потреби інші технічні засоби зв'язку»;
 - 17 жовтня 1997 р. в Грузії набрав чинності закон «Про надзвичайний стан». Стаття 4 цього закону надає органам влади право «здійснювати контроль за діяльністю засобів масової інформації» та «впроваджувати спеціальні правила використання засобів зв'язку»;
 - Вищезазначений закон Франції від 1995 року дозволяє органам поліції контролювати рух інформаційних потоків;
 - В умовах надзвичайного стану органи влади Туреччини⁶⁹ мають право забороняти або вимагати дозволу на «публікацію (у тому числі у передрукованому вигляді чи у вигляді тиражу) та розповсюдження газет, журналів, брошур, книг і т. ін.; ввезення та розповсюдження видань, надрукованих або передрукованих поза межами регіону, де проголошено надзвичайний стан; конфіскувати книги, журнали, газети, брошури, плакати та інші видання, заборонені до публікації або розповсюдження; а також контролювати та, у разі потреби, обмежувати або забороняти транслявання на телерадіоканалах чи розповсюдження іншим чином будь-яких висловлювань, письмових документів, зображень, фільмів, записів, аудіо- та відеоматеріалів (плівок)...».
38. Документ ООН «Про основи (принципи) національної безпеки, свободи висловлювань та доступу до інформації», ухвалений в Йоганнесбурзі у 1996 році, визнає такі обмеження не завжди виправданими. Зокрема, у документі підкреслюється, що повідомлення фактів та висловлювання думок не можуть вважатися такими, що становлять загрозу для інтересів національної безпеки. Це стосується і заклин-

ків до зміни державної політики або уряду, якщо такі заклики не передбачають негайного чи суттєвого порушення законодавства та не створюють серйозної і неминучої загрози такого порушення⁷⁰. Аналогічної думки дотримується і Європейський суд з прав людини: «Суть демократії полягає у можливості пропонування та обговорення альтернативних політичних проектів, навіть таких, які ставлять під сумнів існуючий державний устрій»⁷¹.

39. Принцип 11 цього документу, який регулює загальні правила доступу до інформації, говорить, що «Будь-хто має право на отримання від органів державної влади інформації, у тому числі й інформації з питань національної безпеки. Інтереси національної безпеки не можуть слугувати виправданням для обмеження цього права, за винятком випадків, коли уряд здатний довести, що такі обмеження передбачені законом і є необхідними у демократичному суспільстві для захисту законних інтересів національної безпеки».
40. Свої думки з цього питання висловила і Рада Європи. У Керівних рекомендаціях з питань захисту свободи висловлювань та інформації під час кризової ситуації (2007)⁷² Комітет міністрів Ради Європи вимагає: 1) забезпечення під час кризової ситуації особистої безпеки представників ЗМІ; 2) гарантування представникам ЗМІ свободи пересування в регіонах, охоплених кризою; 3) забезпечення вільного надходження інформації до ЗМІ з боку органів цивільної і військової влади без надання переваги одним ЗМІ чи дискримінації інших; 4) забезпечення на законодавчому рівні заборони на зловживання положеннями законодавства стосовно розповсюдження неправдивої інформації; забезпечення для журналістів гарантій захисту їх джерел інформації. Комітет міністрів також наполягає на тому, що впровадження будь-яких законних обмежень свободи висловлювань має бути чітко обґрунтованим, а представники влади, які намагаються використовувати ЗМІ з метою маніпулювання громадською думкою під час дії режиму надзвичайного стану, мають нести за це кримінальну чи адміністративну відповідальність.

IV. Необхідність посилення нагляду за дотриманням вимог щодо реалізації режиму надзвичайного стану

41. Головний шлях до уникнення руйнівних наслідків неналежного дотримання вимог щодо реалізації режиму надзвичайного стану полягає у створенні на рівні законодавчих систем країн-членів Ради Європи надійних запобіжників зловживань владними повноваженнями – тобто забезпеченні дотримання ними норм поведінки, які обговорювалися вище, – та використанні цих запобіжників на практиці через запровадження ефективного нагляду за заходами, що вживаються, та за діяльністю задіяних у цих заходах установ і організацій. Головними механізмами такого на-

гляду є конституційне обмеження граничного терміну дії режиму надзвичайного стану; нагляд з боку судової гілки влади та, за виняткових обставин, нагляд з боку міжнародної спільноти.

і. Часові обмеження і парламентський нагляд

42. Першою лінією оборони, яка має забезпечити захист проти надмірного використання владою обмежувальних заходів, є запровадження граничних часових обмежень надзвичайного стану. В першу чергу, ця вимога є важливою з точки зору адекватного ставлення населення до обмежувальних заходів, а також з точки зору розвитку громадянського суспільства та відповідальності керівників опозиційних угруповань. Дуже важливо, щоб пересічний громадянин не почав сприймати життя в умовах надзвичайного стану як нормальне чи звичайне явище. Якщо влада чітко дотримується визначених часових обмежень, вона таким чином дає суспільству зрозуміти, що обмежувальні заходи, які здійснюються в умовах надзвичайного стану, є надзвичайними і винятковими.
43. Це визнають багато з країн-членів Ради Європи, зокрема Росія і Україна, де граничний термін дії режиму надзвичайного стану обмежений тридцятьма добами⁷³, а в інших державах цей термін складає від двох тижнів до одного року. У багатьох випадках ці часові обмеження можуть декілька разів відновлюватися⁷⁵, і можливість відновлення терміну дії режиму надзвичайного стану дає нам простий шлях для впровадження парламентського нагляду за відповідним процесом, де найкращим запобіжником порушень прав людини будуть здорове громадянське суспільство і активно діюча опозиція. Але необхідною передумовою контролю з боку громадянського суспільства є доступ громадськості до інформації, який, таким чином, не може бути повністю обмеженим навіть в умовах надзвичайного стану.
44. Багато з держав, зокрема Німеччина, проголошують надзвичайний стан безпосередньо через найдемократичнішу гілку влади – законодавчу – у той час, як багато інших, таких як Франція, Росія, Литва, Словаччина та Румунія, залишають право прийняття рішення щодо наявності та проголошення надзвичайного стану за главою держави⁷⁶. Впровадження таких конституційних обмежень, як часові обмеження граничного терміну дії режиму надзвичайного стану, який може періодично і регулярно подовжуватися за окремими рішеннями парламенту, є, за визначенням Венеціанської комісії, «одним із важливих елементів реалізації принципу верховенства права і демократії». Венеціанська комісія далі зазначає, що «питання про те, хто, яким чином і коли має визначати припинення терміну дії режиму надзвичайного стану ... не може вирішувати орган виконавчої влади, який користується надзвичайними повноваженнями. Таке рішення має належати

до сфери повноважень парламенту. Це означає, що парламент має продовжувати свою діяльність і під час дії режиму надзвичайного стану»⁷⁷. З точки зору Венеціанської комісії, найкращим запобіжником порушень прав людини під час надзвичайного стану є встановлення парламентом терміну дії надзвичайних заходів. Це стосується навіть законодавства, яке створювалося саме з метою захисту прав людини, а дотримання вимоги щодо головної ролі парламенту в реалізації режиму надзвичайного стану працює на збереження цілісності цього законодавства.

ii. Нагляд з боку судової влади

45. Збереження принципу верховенства права, тобто головної мети всіх керівних рекомендації з питань захисту прав людини в умовах надзвичайного стану, обов'язково залежатиме від нагляду з боку судової влади та діяльності судової системи взагалі. В багатьох державах судова влада тільки здійснює нагляд за заходами, що вживаються в умовах надзвичайного стану, але не відіграє ніякої ролі у здійсненні нагляду за доцільністю його проголошення. Однак, як уже зазначалося вище, Суд постійно наголошує на тому, що він має необхідні повноваження для проведення оцінки законності проголошення надзвичайного стану відповідно до Статті 15 ЄКПЛ. З цієї допоміжної ролі Суду випливає, що можливість здійснення такого ж нагляду повинні мати і судові гілки влади на рівні окремих держав. Затвердження судовою владою рішення про конституційність проголошення надзвичайного стану є ще одним запобіжником незаконного проголошення надзвичайного стану (а отже і пов'язаних із цим можливих порушень прав людини), а також твердою гарантією компетенції судової влади у сфері нагляду за будь-якими заходами, що вживаються⁷⁸.
46. Ефективні правові запобіжники та нагляд судової гілки влади за реалізацією будь-якого режиму надзвичайного стану є необхідними передумовами притягнення до відповідальності винних у порушенні прав людини, що згадувалися вище, та багатьох інших прав, які можуть порушуватися в умовах надзвичайного стану. Наявність нормально функціонуючої судової системи особливо важлива з тієї точки зору, що положення законодавства про надзвичайний стан деяких країн-членів Ради Європи можуть привести до виникнення деяких проблем у цій сфері⁸⁰. На щастя, міжнародна спільнота розробила найбільш чіткі вимоги і правила у сфері, що стосується якраз законності і механізмів правового захисту під час надзвичайного стану.
47. У 2001 році, після опублікування рекомендацій тодішнього спеціального доповідача ООН з питань надзвичайних ситуацій пана Леандро Диспуї (Leandro Despouy)⁸¹, Комітет ООН з питань прав людини підготував нову пояснювальну записку до Стат-

ті 4 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права. У відповідній частині Пояснювальної записки 29 підкреслюється, що надзвичайний стан не може слугувати виправданням для порушення імперативних норм міжнародного права, зокрема, наприклад, загальної Статті 3 усіх чотирьох Женевських конвенцій 1949 року. У Записці також зазначається, що право на ефективний правовий захист є фундаментальним, а отже і недоторканим правом кожної людини. Отже, згідно із Запискою, недоторканими мають бути і пов'язані з цим процедурні права, хоча вони окремо й не зазначені у Статті 4 цього Пакту. Це:

- визнані міжнародним гуманітарним правом елементи права на справедливий суд, особливо, що стосується презумпції невинуватості⁸²;
- право на ефективний правовий захист у випадку порушення будь-якого з положень Міжнародного Пакту про громадянські і політичні права, зокрема права на оскарження в суді законності позбавлення волі⁸³.

Таким чином, ці два права означають, що порушенням буде і позбавлення права на доступ до адвокатської допомоги. У своїй Пояснювальній записці 32 (ухвалений у 2007 р.) Комітет підтверджує недоторканість права на справедливий суд: «вимога щодо компетенції, незалежності та об'єктивності суду є абсолютним правом, яке не підлягає ніяким виняткам»⁸⁴.

49. Запропонований паном Диспуї власний проект керівних рекомендацій з питань розробки законодавства про надзвичайний стан (1991) підкреслює один важливий момент, який полягає у тому, що «за більшості обставин єдине право (у сфері судочинства), яке може піддаватися зовнішньому впливу, є право на швидкий суд. В умовах, коли надзвичайний стан триває впродовж відносно короткого відрізка часу, коли обставини надзвичайного стану не дозволяють розглянути справу обвинуваченого в звичайному режимі, рішення, яке в більшості випадків буде мати мінімально можливий вплив на його права, полягатиме у відкладенні судового розгляду на пізніший термін, коли його можливо буде здійснити з повним дотриманням усіх встановлених вимог і процедур»⁸⁵.

49. У цьому контексті необхідно згадати і документ про «Мінімальні стандарти у сфері дотримання прав людини в умовах надзвичайного стану», ухвалений Міжнародною асоціацією юристів під час Паризької конференції 1984 року⁸⁶. Цей документ цікавий тим, що він передбачає конкретні механізми правового захисту, зокрема право обвинуваченого на спілкування з адвокатом, перегляд судовою установою справи впродовж 30-ти днів, право на свободу та особисту недоторканість (*habeas corpus*), а також цілий ряд положень, які гарантують право на справедливий суд. Крім того, документ приділяє багато уваги питанням незалежності, безпеки та по-

вноважень судової гілки влади під час надзвичайного стану. Зокрема, у документі говориться, що:

«До сфери повноважень і компетенції судової гілки влади має належати прийняття рішень з наступних питань: 1) чи відповідає законодавство з питань надзвичайного стану конституції держави?; 2) чи відповідає конкретний спосіб реалізації надзвичайних повноважень законодавству про надзвичайний стан?; 3) забезпечення гарантій захисту недоторканих прав людини та забезпечення дотримання принципу абсолютної необхідності при здійсненні обмежувальних заходів, які обмежують інші права людини; 4) у випадку відсутності окремих рішень про припинення або призупинення дії законів чи наказів місцевих органів влади, судова влада має вважати їх такими, що продовжують діяти. Судовий орган має повне право визнати такими, що не мають законної сили, будь-які надзвичайні заходи, що вживаються виконавчою або законодавчою гілками влади, або будь-який наказ чи постанову про здійснення надзвичайних заходів, які не відповідають вищезазначеним критеріям»⁸⁷.

50. Якщо знову згадати Європейську конвенцію про права людини, вона передбачає законну можливість поширення обмежень, передбачених у Статті 15, на права, що гарантуються у Статті 6 (право на доступ до судового захисту) та Статті 13 ЄКПЛ (право на ефективний судовий захист), але відповідно до норм міжнародного права, про які говорилося вище, ці обмеження не можуть перевищувати межі абсолютної необхідності, обумовленої обставинами конкретної надзвичайної ситуації. Крім того, на думку Суду, в умовах надзвичайного стану має продовжувати діяти механізм внутрішнього контролю, бажаного у вигляді судового нагляду: «завдяки якому, враховуючи специфічні обмеження ситуації, громадянин може добитися дотримання відповідних вимог законодавства»⁸⁸. Комітет ООН з прав людини додатково зазначає, що: «Якщо держава-учасниця, навіть в умовах надзвичайного стану, модифікує практичні механізми функціонування системи юридичного та іншого захисту, така держава-учасниця має дотримуватися свого найважливішого обов'язку.. і забезпечувати інструменти захисту, які є ефективними»⁸⁹. Насамкінець зазначимо, що при цьому необхідно забезпечити максимально можливі гарантії цілісності, чесності й об'єктивності судової системи.

51. Крім того, необхідно забезпечити ефективне і ретельне розслідування всіх відомих фактів порушень прав людини, які мали місце під час або у результаті дії режиму надзвичайного стану. Це була одна з головних вимог постанови Ради Європи з приводу подій у Вірменії, які відбулися в березні 2008 року. 24 жовтня того ж року співдоповідачі привітали рішення Вірменії про створення комісії з розслідування цих подій та обставин, що привели до їх виникнення⁹⁰. Також влада має нести відповідальність за порушення прав людини, які вона могла попередити, але не зробила цього.

iii. Посилення контролю з боку міжнародної спільноти і Ради Європи

52. Існують можливості для посилення нагляду міжнародної спільноти за реалізацією режиму надзвичайного стану, де провідну роль відіграватиме Рада Європи. При цьому дуже важливо, щоб Парламентська асамблея і Комітет міністрів чітко висловилися з приводу того, що міжнародна спільнота очікує від держав-членів Ради Європи серйозного ставлення до базових інститутів захисту прав людини, особливо що стосується максимального забезпечення гарантій недоторканості прав, визначених Статтями 6 та 13 Європейської конвенції про права людини. Зокрема, Асамблея могла б узяти на себе провідну роль при здійсненні моніторингу режимів надзвичайної ситуації та продовжувати оприлюднення своїх висновків щодо поведінки окремих держав під час таких ситуацій, враховуючи, що під впливом політичного тиску критичних висновків держави-члени Ради Європи змушені вживати заходів для виправлення виявлених порушень. У якості яскравого прикладу можна згадати останню резолюцію Ради Європи з приводу подій у Вірменії⁹¹. Однак, занадто м'яка позиція Комітету міністрів, якому відводиться головна роль критика порушень у сфері прав людини, зовсім не сприяє виявленню і оприлюдненню фактів таких порушень і може призвести до неадекватного чи запізненого реагування на подібні факти⁹².
53. Серед інших заходів можна було б передбачити посилення нагляду за реалізацією режиму надзвичайного стану з боку Генерального секретаря або Комісії Ради Європи з питань прав людини⁹³. Унікальну роль у цьому може відігравати Генеральний секретар як отримувач офіційного повідомлення держави про використання нею права на відхилення від прав людини за Статтею 15 ЄКПЛ. У майбутньому цю пасивну роль Генерального секретаря можна було б розширити за рахунок надання йому права не тільки отримувати від держави офіційне повідомлення про використання нею права на відхилення від прав людини згідно зі Статтею 15 ЄКПЛ, але й права вимагати від держави надання у разі необхідності додаткової інформації під час та після припинення терміну дії режиму надзвичайного стану⁹⁴. Отримана у такий спосіб інформація має передаватися для розгляду всіх інших держав-членів Ради Європи, голови Комітету міністрів, голови Європейського суду з прав людини, Комісара Ради Європи з питань захисту прав людини, а також голів Парламентської асамблеї, Конгресу місцевих органів влади і Конгресу регіональних органів влади⁹⁵.
54. У такий же спосіб можна було б розширити і консультативні повноваження Суду з наданням йому прав, аналогічних правам Міжамериканського суду з прав людини. Це дозволить Суду оперативно направляти свої критичні зауваження з приводу порушень, що відбуваються під час діючого режиму надзвичайного стану (можливо, після передачі справ на розгляд Комісара з питань прав людини чи Генерального секретаря), і таким чином попереджувати зростання масштабів порушень

до рівня, де їх неможливо буде контролювати. Це дозволить виключити випадки, коли судові рішення по справах про зловживання державами обмежувальними заходами приймаються через декілька років після того, як в результаті цих заходів були зруйновані людські життя. І, нарешті, держави-члени Ради Європи мають розглянути можливість розширення існуючого переліку недоторканих прав людини, які не підлягають обмеженню ні за яких обставин⁹⁶.

55. Логічним завершенням цього процесу було б посилення Радою Європи нагляду за ситуацією в державі і впродовж певного часу після припинення дії режиму надзвичайного стану, оскільки порушення прав людини часто відбуваються саме в цей період. Наприклад, стурбованість Ради Європи викликає той факт, що на підставі змін і доповнень, внесених до закону Вірменії «Про організацію мітингів, зібрань, маніфестацій і демонстрацій» після подій березня 2008 року, мерія Єревану десятки разів відхиляла прохання опозиційних сил про надання дозволу на проведення мітингів і демонстрацій. З цього приводу Асамблея ухвалила у 2008 році окрему Резолюцію 1609, яка вимагає скасування останніх змін і доповнень до цього закону відповідно до рекомендацій Венеціанської комісії.
56. Найкоротший і найпростіший шлях до цього полягає у тому, щоб Рада Європи створила нові механізми або визначила вже існуючі механізми в рамках свої повноважень, які дозволять підняти на новий рівень та поширити нагляд за дотриманням критеріїв доцільності проголошення надзвичайного стану, забезпечити швидке реагування різноманітних органів Ради Європи на швидкоплинні події на місцях, та суворо засуджувати порушення прав людини, які відбуваються під завісою начебто надзвичайної ситуації.

V. Попередження порушень прав людини

57. Під час експертних слухань, організованих Комітетом 9 вересня 2008 року, обговорювалося, зокрема, питання про можливості для уникнення використання положень законодавства про надзвичайний стан та пов'язаних із цим зловживань.
58. Як зазначив один із запрошених експертів, практика показує, що загрозливий симптоми (порушення прав людини з боку силових структур, обмеження свободи слова, корупція в судовій системі і т. ін.), як правило, спостерігаються вже на ранніх етапах кризи, коли відповідні міжнародні гравці ще можуть вжити необхідних заходів і попередити погіршення ситуації до рівня, коли вже неможливо буде обійтися без проголошення надзвичайного стану⁹⁷.
59. Експерти погодилися з тим, що існують три важливі передумови, без яких неможливо уникнути зловживань під час реалізації режиму надзвичайного стану: це на-

лежне функціонування інститутів демократії, захист прав людини та верховенство права. Це саме ті сфери, в яких Рада Європи досягла найбільших успіхів і на яких вона має зосередити свої зусилля.

60. Під час цих слухань експерти також наголошували на необхідності приділення особливої уваги діяльності судової гілки влади, яка має бути незалежною, а також необхідності захисту права на свободу висловлювань. Як підкреслювали експерти, там, де немає права на незалежний і справедливий суд, втрачається можливість забезпечення й усіх інших прав.
61. Враховуючи, що випадки проголошення надзвичайного стану часто трапляються під час або після виборних кампаній, особливо у державах, які тільки знаходяться на шляху до демократії, необхідно посилити контролюючі заходи саме у цей важливий період часу. Своїм великим досвідом у цій сфері вже готово поділитися Бюро з питань демократичних інститутів і прав людини при ОБСЄ, а групи спостерігачів цього органу мають можливість перебувати в проблемних країнах упродовж значно довшого часу до і після виборів, ніж їх колеги з Парламентської асамблеї. Співробітництво між цими двома організаціями у відповідній сфері вже існує, але його, можливо, необхідно буде посилити ще більше у випадках, коли якась держава вдається до проголошення надзвичайного стану до, під час або одразу ж після виборів.
62. Також надзвичайно важливим видається і попередній аналіз запропонованих законопроектів. Необхідно створити стимули для того, щоб держави-члени Ради Європи надавали проекти своїх законодавчих актів для аналізу і оцінки Венеціанській комісії та повністю враховували її висновки перед поданням цих законопроектів на затвердження парламентів⁹⁸. Цілком зрозуміло, що це в першу чергу стосується законодавства про надзвичайний стан, а також законів, які розробляються після надзвичайних ситуацій.

VI. Висновки і пропозиції

63. Проголошення надзвичайного стану є законним правом кожної держави, але такі дії мають здійснюватися з максимальною обережністю і тільки у разі крайньої потреби. При реалізації своїх надзвичайних повноважень уряд держави має розуміти, що мета таких заходів полягає у збереженні демократії і верховенства права, і що надзвичайний стан не може слугувати виправданням для будь-яких порушень цих норм.
64. Проголошення надзвичайного стану (і, при необхідності, пов'язані з цим обмеження прав людини, зазначених у Статті 15 ЄКПЛ) можуть відбуватися тільки за наявності найскладніших обставин, коли під загрозою опиняється саме існування нації. При

цьому обмежувальні заходи, що вживаються, не повинні перевищувати межі абсолютної необхідності в залежності від обставин кожної конкретної надзвичайної ситуації, а уряди держав мають розуміти, що відхилення від прав, гарантованих ЄКПЛ, не звільняє їх від зобов'язань щодо дотримання прав людини відповідно до інших норм міжнародного права. Під час надзвичайного стану завжди мають виконуватися наступні вимоги: (1) тимчасовий характер обмежувальних заходів; (2) наявність неминучої загрози, що виправдовує проголошення надзвичайного стану; (3) повідомлення про запровадження надзвичайного стану офіційно оголошується в масштабах всієї країни; (4) належне інформування міжнародних інститутів про обмежувальні заходи, що здійснюються в рамках режиму надзвичайного стану; (5) обсяги обмежувальних заходів не повинні перевищувати рівня абсолютної необхідності в залежності від конкретних обставин; (6) дотримання вимог законодавства про надзвичайний стан; (7) недоторканість прав, які не підлягають обмеженню ні за яких обставин.

65. Органи державної влади повинні забезпечити належну підготовку співробітників правоохоронних органів з питань дотримання прав і свобод особистості, які не підлягають обмеженню, зокрема права на життя, свободу від тортур та негуманного ставлення або такого, що принижує людську гідність, а також вдаватися до використання сили тільки у випадку крайньої потреби, коли інші засоби не дають бажаного результату. Силіві структури мають бути забезпечені необхідним комплексом засобів несмертельної дії для контролю і розгону натовпів. Правоохоронні органи повинні мати можливість здійснювати свою діяльність незалежно від уряду. Вони також мають нести адміністративну чи кримінальну відповідальність за неправомірні дії під час виконання своїх службових обов'язків, а суспільство має бути впевненим у тому, що при забезпеченні режиму надзвичайного стану правоохоронці будуть дотримуватися позиції нейтралітету.
66. Право на свободу зібрань є кваліфікованим, тобто воно має існувати завжди, навіть в умовах надзвичайного стану, а будь-які обмеження цього права, обумовлені обставинами надзвичайної ситуації, мають впроваджуватися тільки на підставі закону. Це означає, що замість повної заборони зібрань як такої перевага має надаватися таким заходам, як регулювання місця, часу та способу проведення зібрань.
67. Право на повідомлення фактів і висловлювання думок не повинно розглядатися як таке, що несе у собі загрозу для інтересів національної безпеки. Тому будь-які обмеження свободи висловлювань мають бути такими, які необхідні у демократичному суспільстві для захисту законних інтересів національної безпеки. Такі обмеження мають бути визначені якомога чіткіше, а їх обсяг має бути мінімально можливим в залежності від обставин конкретної кризової ситуації. Суспільство повинно мати постійний доступ до незалежних засобів масової інформації, а осо-

би, які намагаються використовувати ЗМІ з метою маніпулювання громадською думкою під час кризової ситуації, мають притягатися до відповідальності.

68. Надзвичайно важливе значення мають внутрішні запобіжники порушень прав людини на рівні конкретної держави. Уряд держави повинен мати в своєму арсеналі заходи, які дозволять йому подолати кризу без створення загрози для безпеки власного народу. Він також повинен належним чином реагувати на загрозу порушення прав людини, і бажано без втручання з боку міжнародної спільноти.
69. Мають існувати чітко визначені часові обмеження та ефективний парламентський контроль за дотриманням вимог законодавства про надзвичайний стан (наприклад, через впровадження положення про граничний термін дії режиму надзвичайного стану та можливість періодичного регулярного подовження цього терміну відповідно до окремих рішень парламенту), з уникненням зайвого обмеження прав громадянського суспільства і опозиції щодо участі у відповідних процесах. Також доцільно було б запровадити вимогу про те, що надзвичайний стан може проголошуватися тільки після судового рішення про відповідність такого рішення конституції держави. Необхідно забезпечити максимально можливі гарантії цілісності судової системи – сфери її повноважень, незалежності і об'єктивності рішень – особливо коли це стосується права на судовий захист та доступ до ефективних засобів правового захисту.
70. Рада Європи має розглянути можливість розширення своїх наглядових функцій на підтримку цих рекомендованих заходів позитивного досвіду у країнах Ради Європи. Органи Ради Європи можуть сприяти більш активному застосуванню заходів нагляду і контролю за реалізацією режиму надзвичайної ситуації – як на політичному рівні, так і у сфері норм міжнародного права. Якщо існуючих в державі внутрішніх запобіжників недостатньо для уникнення порушень прав людини в умовах надзвичайного стану, необхідно забезпечити тверді гарантії оперативного притягнення до відповідальності урядів тих держав, де порушуються права людини.
71. Асамблея має звернутися до Комітету міністрів з пропозицією щодо розгляду можливих шляхів для досягнення цієї мети, а Комітет міністрів має доручити відповідним комітетам вивчити питання щодо доцільності:
 - надання Генеральному секретареві, після отримання від держави офіційного повідомлення про використання нею права на відхилення від своїх зобов'язань за Статтею 15 ЄКПЛ, можливості звернення до відповідної держави з вимогою про надання додаткової інформації під час та після припинення дії режиму надзвичайного стану та подальшої передачі отриманої інформації на розгляд усіх інших держав-членів Ради Європи, голови Комітету міністрів, голови Європейського суду з прав людини,

Комісара Ради Європи з питань захисту прав людини, а також голів Парламентської асамблеї, Конгресу місцевих органів влади і Конгресу регіональних органів влади;

- розширення існуючого переліку недоторканих прав, які не підлягають обмеженням згідно із Статтею 15 ЄКПЛ, зокрема, що стосується прав, обмеження яких не є абсолютно необхідним навіть в умовах надзвичайного стану, як це передбачається положеннями Статті 27 Американської конвенції про права людини.

Комітет, відповідальний за підготовку доповіді: Комітет з правових питань та прав людини
Рекомендації для комітету: Док. 10985, Рекомендація № 3281 від 6 жовтня 2006 р.

Проект резолюції та проект рекомендованих заходів ухвалені одноголосно під час засідання комітету від 24 березня 2009 р.

ЧЛЕНИ КОМІТЕТУ

Пані Герта Даблер-Гмелін (Herta Dubler-Gmelin, голова); пан Крістос Пургурідес (Christos Pourgourides); пан П'єтро Марченаро (Pietro Marcenaro) і пан Рафаель Хусейнов (Rafael Huseynov, заступники голови), пан Хосе Луїс Арно (José Luis Arnaut), пані Мерітксель Батет Ламака (Meritxell Batet Lamaca) (помічник: пан Аркадіо Дназ Теджера (Arcadio Dnáz Tejera)), пані Марі-Луїз Бамальман-Відек (Marie-Louise Bemelmans-Vidéc), пані Анна Бенакі (Anna Benaki), пан Ерол Аслан Кебекі (Erol Aslan Sebesci), пані Інгрида Кірчене (Ingrida Circene), пані Енн Клвид (Ann Clwyd) (помічник: пан Крістофер Чоуп (Christopher Chope)), пані Альма Чоло (Alma Čolo) (помічник: пані Міліца Маркович (Milica Marković)), пан Джо Костелло (Joe Costello), пані Лідія Ерр (Lydie Err), пан Ренато Фаріна (Renato Farina), пан Валерій Федоров, пан Джозеф Фенех Адамі (Joseph Fenech Adami) (помічник: пані Марі-Луїз Кольєро Прека (Marie-Louise Coleiro Preca)), пані Мір'яна Фер'іць-Вак (Mirjana Ferić-Vac), пан Георгі Фрунда (Guçrgu Frunda), пан Жан-Шарль Гардетто (Jean-Charles Gardetto), пан Юзеф Гедеї (József Gedei), пані Светлана Горвачова (помічник: пан Олексій Александров), пані Каріна Хагг (Carina Hagg), пан Хольгер Хайбах (Holger Haibach), пані Гюльтакін Хаджибайлі (Gultakin Hajibayli), пан Сергій Головатий, пан Йоханнес Хюбнер (Johannes Hübner), пан Майкл Ханолт (Michel Hunault), пані Фатме Ільяз (Fatme Ilyaz), пан Кастріот Ісламі (Kastriot Islami), пан Желіко Іванджи (Željko Ivanji), пані Ігліца Іванова (Igljica Ivanova), пані Катерина Жак (Kateřina Jacques), пан Андрос Келемен (Andrós Kelemen), пані Катерина Конечно (Kateřina Konečnб), пан Франц Едуард Кюхнел (Franz Eduard Kühnel), пан Едуард Кукан (Eduard Kukan) (помічник: пан Юзеф Бернуї (József Bernyi)), пані Дар'я Лавтіжар-Бєблер (Darja Lavtižar-Bebler), пані Сабін Лойтойссер-Шнарренбергер (Sabine Leutheusser-Schnarrenberger), пан Олексій Лотман, пан Хамфрі Малінс (Humphrey Malins), пан Андріяа Мандік (Andrija Mandić), пан Альберто Мартінс (Alberto Martins), пан Дік

Марті (Dick Marty), пані Ерміра Мехметі (Ermira Mehmeti), пан Мортен Мессершмідт (Morten Messerschmidt), пан Акакій Мінашвілі, пан Філіппе Монфільс (Philippe Monfils), пан Алехандро Мукос Алонсо (Alejandro Mucos Alonso), пан Фелікс Мури (Felix Muri), пан Філіппе Нахбар (Philippe Nachbar), пан Валерій Парфьонов, пані Марія Постойко (Maria Postoico), пані Марієтта де Пурбе-Ландан (Marietta de Pourbaix-Lundin), пан Валерій Писаренко, пан Януш Рахонь (Janusz Rachoń), пані Марі-Лін Рейнод (Marie-Line Reynaud) (помічник: пан Рено Руке (René Rouquet)), пан Франсуа Рошблуен (François Rochebloine), пан Поль Роуен (Paul Rowen), пан Армен Рустамян, пан Кіммо Сасі (Kimmo Sasi), пан Еллерт Шрам (Ellert Schram), пан Димітріос Стаматіс (Dimitrios Stamatis) (помічник: пан Еммануїл Кефаллоїаніс (Emmanouil Kefaloyiannis), пан Фьоренцо Столфі (Fiorenzo Stolfi), пан Кристоф Штрассер (Christoph Strasser), лорд Джон Томлінсон (Lord John Tomlinson), пан Міхай Тюдоз (Mihai Tudose), пан Тугрул Туркеш (Tuğrul Türkeş), пані Ізлем Торкене (İzlem Türkçene), пан Віктор Тихонов, пан Вайвінд Ваксдал (Wivind Vaksdal), пан Джузеппе Валентинон (Giuseppe Valentino) (помічник: пан Джанні Фаріна (Gianni Farina)), пан Х'юго Ванденберг (Hugo Vandenberghe), пан Егідіус Варейкіс (Egidijus Vareikis), пан Луїджи Віталі (Luigi Vitali), пан Клаас де Врейс (Klaas de Vries), пані Наташа Вучкович (Nataša Vučković), пан Дмитрій Вяткін, пані Ренате Вольвенд (Renate Wohlwend), пан Йорді Ксукла і Коста (Jordi Xucla i Costa).

- ¹ Майкл О'Бойл, «Надзвичайні ситуації та захист прав людини: Зразок положення про відхилення для закону Північної Ірландії «Біль про права» (Michael O'Boyle, Emergency Situations and the Protection of Human Rights: A Model Derogation Provision for s North Ireland Bill of Rights), Northern Ireland Legal Quarterly, 28:2 (1977) с. 164.
- ² Див. доповідь ОБСЄ/БДПЛ, «Попередні висновки про події в Андижані, Узбекистан, 13.05.2005» (Preliminary Findings on the Events in Andijan, Uzbekistan), 20.06.2005.
- ³ Прес-реліз міжнародної організації «Захист прав людини», «Вірменія: Поліція побила учасників протестів в Єревані» (Human Rights Watch Press Release (HRWPR), «Armenia: Police Beat Protesters in Yerevan»), 02.03.2008; BBC News, «Свідок: Спалах насильства в Єревані» (Eyewitness: Violence Erupts in Yerevan), 01.03.2008, <http://news.bbc.co.uk/go/pr/fr/-/2/hi/europe/7273299.stm>.
- ⁴ BBC News, «Під час акцій протесту у Вірменії загинули вісім осіб» (Eight Killed in Armenia Protests), 02.03.2008, <http://news.bbc.co.uk/go/pr/fr/-/2/hi/europe/7273497.stm>.
- ⁵ HRWPR, «Грузія: Уряд застосовує надмірну силу проти учасників акцій протесту» («Georgia: Government Used Excessive Force on Protesters»), 20.12.2007.
- ⁶ Див. HRWPR, «Вірменія: Скасуйте заборону на мирні акції протесту. 27.03.2008. Поліція затримує та допитує демонстрантів, що брали участь в народних гуляннях у складі груп

- пішоходів, які розмовляли один з одним, читали чи грали в ігри» («Armenia: Lift Ban on Peaceful Protest», Police have been detaining and interrogating demonstrators participating in «public walks» – consisting of groups of pedestrians chatting, reading, and playing games).
- ⁷ Стаття 1 Керівних рекомендацій з питань прав людини та боротьби з тероризмом (Guidelines on Human Rights and the Fight against Terrorism), ухвалених Комітетом міністрів Ради Європи на 804-му засіданні 11 липня 2002 р.
 - ⁸ Осман проти Сполученого Королівства (Osman v. United Kingdom), постанова Великої палати Європейського суду, додаток No. 23452/94 (28.10.1998), § 115.
 - ⁹ Див. Статтю 17 ЄКПЛ: «Ніщо у цій Конвенції не може тлумачитися як те, що означає, що будь-яка держава, будь-яка група осіб чи будь-яка особа мають право займатися будь-якою діяльністю чи здійснювати будь-які дії, спрямовані на знищення будь-яких прав і свобод, визнаних у цій Конвенції, або на обмеження цих прав і свобод у більшій мірі, ніж передбачено цією Конвенцією».
 - ¹⁰ Див., наприклад, «Тайрер (Tyrell) проти Сполученого Королівства», додаток No. 5856/72 (постанова від 25.04.1978), § 31.
 - ¹¹ Європейська комісія за демократію шляхом права (Венеціанська комісія), Висновок щодо захисту прав людини в умовах надзвичайного стану, Висновок No. 359/2005, ухвалений на 66-му пленарному засіданні, 17-18.03.2006, § 8 (CDL-AD(2006)015).
 - ¹² Лолесс проти Ірландії (Lawless v. Ireland), додаток № 332/57, постанова від 01.07.1961, § 28 («The Law»)
 - ¹³ Документ ООН E/CN.4/1984/4 додаток, ухвалені в Сіракузах Основні правила обмежень та відхилень від положень Міжнародного пакту про громадянські і політичні права (1984), <http://hei.unige.ch/~clapham/hrdoc/docs/siracusa.html>.
 - ¹⁴ Справа Лолесса (Lawless), § 22 («The Law»).
 - ¹⁵ Данія та інші проти Греції («The Greek Case»), Висновок Комісії, додатки No. 3321/67, 3322/67, 3323/67 та 3344/67 (05.11.1969), § 53; див. також: Європейська комісія за демократію шляхом права (Венеціанська комісія), Висновок щодо захисту прав людини в умовах надзвичайного стану, Висновок № 359/2005, ухвалений на 66-му пленарному засіданні, 17-18.03.2006, § 10 (CDL-AD(2006)015).
 - ¹⁶ Також див. Бранніган і Макбрайт проти Сполученого Королівства (Brannigan and McBride v. UK), постанова Великої палати Європейського суду, додатки № 14553/89 та 14554/89 (25.05.1993), § 72. Стаття 4(2) МПГПП говорить, що «Це положення забороняє будь-які відхилення від статей 6, 7, 8 (§§ 1 та 2), 11, 15, 16 та 18». Це гарантує наступні права: Стаття 6 – право на життя, Стаття 7 – заборона тортур, Стаття 8 – заборона рабства, Стаття 11 – свобода від ув'язнення згідно з договірними зобов'язаннями, Стаття 15 – свобода від суду по справах про злочини, які під час їх здійснення такими не вважалися, Стаття 16 – визнання правосуб'єктності, Стаття 18 – свобода думки, совісті і релігії. Також цікаво відзначити,

що Стаття 27 Американської конвенції про права людини («Призупинення гарантій») забороняє в умовах надзвичайного стану призупинення дії наступних статей: Стаття 3 (право правосуб'єктності), Стаття 4 (право на життя), Стаття 5 (право на гуманне ставлення), Стаття 6 (свобода від рабства), Стаття 9 (свобода від зворотної сили закону), Стаття 12 (свобода совісті і релігії), Стаття 17 (права сім'ї), Стаття 18 (право на ім'я), Стаття 19 (права дитини), Стаття 20 (право на громадянство) та Стаття 23 (право на участь в державному управлінні), а також юридичних гарантій, необхідних для захисту вищезазначених прав.

- 17 Лех Гарлицький, «Європейський суд з прав людини та надзвичайний стан в державі» в «Конституційність в умовах надзвичайного стану» (Lech Garlicki, «The European Court of Human Rights and National Emergencies» in «Constitutionalism in Times of Emergency»), Міжнародна асоціація конституційного права, 2007, с. 321.
- 18 Там само.
- 19 Алі Мохтар, «Дотримання прав людини проти відхилення від них: Стаття 15 Європейської конвенції про права людини» (Aly Mokhtar, «Human Rights Obligations v. Derogations: Article 15 of the European Convention on Human Rights»), International Journal of Human Rights, 8: 1 (Весна 2004) с.71.
- 20 Там само, с. 77.
- 21 Див. виноску 17, с. 326.
- 22 Ірландія проти Сполученого Королівства, додаток № 5310/71, постанова від 18.01.1978, § 207.
- 23 Едвард Крайслер, «Бранніган і Макбрайт проти Сполученого Королівства: Новий погляд на відхилення від Статті 15 Європейської конвенції про права людини» (Edward Crysler, «Brannigan and McBride v. U.K.: A new direction on article 15 derogations under the European Convention on Human Rights?»), Nordic Journal of International Law, 65: 1 (1996) с. 105-6.
- 24 Brannigan § 43. Також див. §§ 78, 84. Також зверніть увагу на рішення Палати лордів по справі «А та інші проти Державного секретаря Міністерства внутрішніх справ», (2004) UKHL 56, 16.12.2004, коли вищий орган судової влади у Сполученому Королівстві прийняв виняткове рішення про заборону відхилення від Статті 15 ЄКПЛ. У даному випадку підкреслювалося, що це відхилення не може слугувати виправданням для безстрокового утримання під вартою без пред'явлення обвинувачення або без суду, тому що це було б перевищенням межі абсолютної необхідності, «обумовленої обставинами цієї ситуації».
- 25 Женевський центр демократичного контролю над збройними силами, «Пояснювальна записка про надзвичайний стан» (Інформаційний бюлетень за жовтень 2005), с. 2.
- 26 Доповідач хотів би висловити свою подяку професору Біллу Баурінгу (Bill Bowring) з коледжу Бьорбек (Birkbeck College) при Лондонському університеті за допомогу, надану при підготовці цієї доповіді. Автор використав підготовлені ним матеріали як основне джерело інформації про законодавство різних країн.

- ²⁷ З березня уряд Вірменії офіційно інформував Раду Європи про свої наміри відносно використання права на відхилення під час дії режиму надзвичайного стану від вимог наступних положень ЄКПЛ: Стаття 8, § 1 (повага до приватного і сімейного життя); Стаття 10, § 1 (свобода висловлювань); Стаття 11, § 1 (свобода зібрань та об'єднань); Протокол 4, Стаття 2, § 1 (свобода пересування).
- ²⁸ BBC News, «Свідок: Спалах насильства в Єревані» («Eyewitness: Violence Erupts in Yerevan»), 01.03.2008, <http://news.bbc.co.uk/go/pr/fr/-/2/hi/europe/7273299.stm>.
- ²⁹ BBC News, «Під час акцій протесту у Вірменії загинули вісім осіб» («Eight Killed in Armenia Protests»), 02.03.2008, <http://news.bbc.co.uk/go/pr/fr/-/2/hi/europe/7273497.stm> ; прес-реліз міжнародної організації «Захист прав людини» (Human Rights Watch Press Release (HRWPR), «Armenia: Police Beat Protesters in Yerevan»), 2 березня 2008 р.; BBC News, «Свідок: спалах насильства» («Eyewitness: Violence Erupts»), див. виноску 28.
- ³⁰ Див. Документ Асамблеї Doc. 11579 «Про функціонування інститутів демократії у Вірменії», доповідь Комітету з питань дотримання зобов'язань державами-членами Ради Європи (співдоповідачі: Джордж Коломб'єр (Georges Colombier) та Джон Прескотт (John Prescott)), 15.04.2008.
- ³¹ New York Times, передова стаття: «Темні часи у Вірменії» («Dark Days in Armenia»), 07.03.2008, <http://www.nytimes.com/2008/03/07/opinion/07fri2.html?hp>. Також див. Левон Тер-Петросян «Замовчування подій у Вірменії» («Silence on Armenia»), Washington Post, 05.03.2008, A21.
- ³² Прес-реліз Ради Європи (CoEPR), «ОБСЄ, Рада Європи: зміни і доповнення до закону Вірменії про зібрання викликають серйозне занепокоєння» («OSCE, Council of Europe: amendments to Armenia's assembly law raise serious concerns»), 02.04.2008.
- ³³ Див. Резолюцію Парламентської асамблеї Resolution 1620 (2008) «Про імплементацію Вірменією Резолюції Асамблеї Resolution 1609 (2008) та Документів Doc. 11656 і Doc 11579, «Доповідь: Функціонування інститутів демократії у Вірменії» («Report: The Functioning of Democratic Institutions in Armenia»), пан Джордж Коломб'єр та пан Джон Прескотт, співдоповіді представлені 15.04.2008; ОБСЄ/БДІПЛ та Венеціанська комісія, «Проект спільного висновку щодо змін і доповнень від 17.03.2008 до закону Республіки Вірменія «Про організацію мітингів, зібрань, маніфестацій та демонстрацій», 28.03.2008, Висновок № 474/2008, CDL (2008)037; ОБСЄ/БДІПЛ та Венеціанська комісія, «Проект спільного висновку щодо законопроекту про внесення змін і доповнень до закону Республіки Вірменія «Про організацію мітингів, зібрань, маніфестацій та демонстрацій», 16.05.2008, Висновок № 474/2008, CDL (2008)050; ОБСЄ/БДІПЛ та Венеціанська комісія, «Проект додаткового спільного висновку щодо законопроекту про внесення змін і доповнень до закону Республіки Вірменія «Про організацію мітингів, зібрань, маніфестацій та демонстрацій» та запропонованих рекомендацій щодо зміни, поданої 09.06.2008», 09.06.2008, Висновок № 474/2008, CDL (2008)079.
- ³⁴ Agence France Presse, «L'Arménie live des restrictions au droit de manifestation», 11.06.2008.

- ³⁵ Доповідь: Спеціальна місія до Вірменії Комісара Ради Європи з питань прав людини Тома-са Хаммарберга (Thomas Hammarberg) (CommDH(2008)11REV), 20.03.2008, <http://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1283721&Site=CommDH&BackColorInternet=FEC65B&BackColorIntranet=FEC65B&BackColorLogged=FFC679>.
- ³⁶ Див. виноску 35, с. 9.
- ³⁷ Також див. Документ Асамблеї Дос. 11786 (22.12.2008) та відповідний додаток (26.01.2009) про імплементацію Вірменією Резолюцій Асамблеї Resolution 1609 (2008) та 1620 (2008).
- ³⁸ Стефані Небехай (Stephanie Nebehay), «Комісар ООН з прав людини критикує Грузію за застосування сили» («Un Rights Boss Rebukes Georgia for Use of Force»), Reuters, 08.11.2007.
- ³⁹ Також див. Венеціанська комісія, Висновок щодо захисту прав людини в умовах надзвичайного стану, Висновок No. 359/2005 (див. виноску 11), Частина V.
- ⁴⁰ Зверніть увагу: Ухвалена у Турку Декларація про мінімальні гуманітарні стандарти (1995), Доповідь підкомітету ООН з питань боротьби з дискримінацією та захисту меншин на 46-й сесії, Комісія з прав людини, 51 сесія, пункт 19 попереднього порядку денного, с. 4, Документ ООН E/CN.4/1995/116. Стаття 6: «Забороняються будь-які дії чи загрози насильницьких дій, головною метою передбачуваного ефекту яких є поширення страху серед населення».
- ⁴¹ Див виноску 11, §23.
- ⁴² Маккен (McCann) та інші проти Сполученого Королівства, додаток № 18984/91 (постанова від 27.09.1995), § 148.
- ⁴³ Гюлез проти Туреччини (Gylez v. Turkey), Постанова Палати, додаток № 21593/93 (27.07.1998), §§ 70-71.
- ⁴⁴ Ергі проти Туреччини (Ergi v. Turkey), Постанова Палати, додаток № 23818/94 (28.07.1998), §§ 79-81.
- ⁴⁵ Див. Макарацис проти Греції, Постанова Великої палати, додаток № 50385/99 (20.12.2004) § 62; Начова та інші проти Болгарії, Постанова Великої палати, додатки No. 43577/98 та 43579/98 (06.07.2005) §§ 96-97.
- ⁴⁶ Див. http://www.unhchr.ch/html/menu3/b/h_comp43.htm
- ⁴⁷ Європейський кодекс поліцейської етики: Рекомендація Rec(2001)10, ухвалена Комітетом міністрів Ради Європи 19.09.2001, та пояснювальна записка, видавництво Ради Європи, Страсбург, 2002.
- ⁴⁸ Там само, § 13.
- ⁴⁹ Там само, § 14.
- ⁵⁰ Там само, §§ 59, 60.
- ⁵¹ Там само, § 63.
- ⁵² Там само, пояснювальна записка, с. 18.

- ⁵³ Фільтраційні пункти дійсно використовувались у Чечні з метою «обробки» великої кількості осіб, заарештованих без суду і слідства, з якими погано поводилися, які затримувалися на терміни від декількох діб чи тижнів, після чого більшість з них звільнялися з-під арешту, але деякі зникли назавжди; див. доповіді pana Біндіга (Bindig): Doc. 10774, Doc. 10283 та Doc. 9732. Також див. дві «Публічні заяви» Європейського комітету за боротьбу із тортурами стосовно Чеченської Республіки (Committee for the Prevention of Torture CPT), CPT/Inf (2001) 15 та CPT/Inf (2003) 33, <http://www.cpt.coe.int/documents/rus/2001-07-10-eng.htm>; та доповідь pana Марті (Marty) «Про факти таємних затримань та незаконної передачі іншим державам затриманих осіб за участю держав-членів Ради Європи» від 12.06.2006 (Документ Асамблеї Doc 10957).
- ⁵⁴ З англійського перекладу на сайті БДІПЛ «Законодавство онлайн» (ODIHR Legislationline), <http://www.legislationline.org>.
- ⁵⁵ Відомості Верховної Ради України, 2000, випуск 23, с. 176, з англійського перекладу на сайті БДІПЛ «Законодавство онлайн» (ODIHR Legislationline), <http://www.legislationline.org>.
- ⁵⁶ З публікації в «Офіційній газеті» (Official Gazette) від 27.10.1983; № 18204.
- ⁵⁷ ОБСЄ/БДІПЛ, Керівні рекомендації ОБСЄ з питань свободи мирних зібрань (Варшава, 2007), с. 21, 28.
- ⁵⁸ Станков та Об'єднана македонська організація «Ілнден» (Ilinden) проти Болгарії, Постанова Палати, додатки № 29221/95 та 29225/95 (02.10.2001), § 97.
- ⁵⁹ Див. виноску 57; ці керівні рекомендації були також ухвалені Венеціанською комісією у червні 2008 р.
- ⁶⁰ Там само, с. 38.
- ⁶¹ Там само, с. 45.
- ⁶² Див. виноску 58, § 94.
- ⁶³ Див. виноску 57, с. 47.
- ⁶⁴ Висновок Венеціанської комісії 290/2004 щодо закону «Про організацію зібрань, мітингів, маніфестацій і демонстрацій у Вірменській Республіці (CDL-AD)2005(040)), §§ 10-11. Також див., наприклад, Партія свободи і демократії проти Туреччини, Постанова Великої палати, додаток № 23885/94 (08.12.999), § 44; Об'єднана комуністична партія Туреччини та інші проти Туреччини, Постанова Великої палати, додаток № 19392/92 (30.01.1998), § 46; Сідіропулос та інші проти Греції, Постанова Палати, додаток № 26695/95 (10.07.1998), § 40.
- ⁶⁵ Див. резолюцію Парламентської асамблеї Resolution 1620 (2008) щодо імплементації Вірменією резолюції Асамблеї Resolution 1609 (2008), також див. Doc. 11656, §§ 10 та наступні.
- ⁶⁶ Див. виноску 54.
- ⁶⁷ Див. виноску 55.
- ⁶⁸ 17.10.1997, 972-IS.
- ⁶⁹ Див. виноску 56.

- 70 Документ ООН Doc. E/CN.4/1996/39. Зокрема, див. Принцип 1: «Свобода висловлювань, думки та інформації».
- 71 Партія свободи і демократії (ЦЗДЕР) проти Туреччини, див. виноску 64.
- 72 Керівні рекомендації Комітету міністрів Ради Європи щодо захисту свободи висловлювань та інформації під час кризових ситуацій, додаток 11 (пункт 5.3) до доповіді 1005-го засідання заступників міністрів, 26.09.2007.
- 73 Див. виноску 54, Стаття 9, та виноску 55, Стаття 7, відповідно.
- 74 Венеціанська комісія, Доповідь з питань надзвичайних повноважень, Наука і технологія демократії (Science and Technique of Democracy), № 12, 1995, <http://www.venice.coe.int>
- 75 Там само.
- 76 Там само.
- 77 Там само.
- 78 Там само. Також див. Міжамериканський суд з прав людини, Консультативний висновок ОС-9/87 від 06.10.1987 щодо правових гарантій під час надзвичайного стану (статті 27 (2), 25 та 8 Американської конвенції про права людини).
- 79 Див., наприклад, БДІПЛ, Доповідь про результати моніторингу ОБСЄ/БДІПЛ судових засідань в Узбекистані – Вересень/жовтень 2005 (Варшава, 21.04.2006) (про труднощі, з якими зіштовхувалися спостерігачі під час судових засідань з приводу подій в Андижані, читайте на початку цього документу).
- 80 Див., наприклад, виноску 54; закон Російської Федерації передбачає можливість «повного або часткового призупинення на території, (де діє режим надзвичайного стану), повноважень органів виконавчої влади та місцевого самоврядування».
- 81 Див. Комітет ООН з прав людини, Пояснювальна записка № 29: Надзвичайний стан (стаття 4), Документ ООН Doc.CCPR/C/21/Rev1/Add.11, 31.08.2001, § 6. Важливо зазначити, що усі держави-члени Ради Європи є також учасниками Міжнародного пакту про громадянські і політичні права.
- 82 Там само, § 14.
- 83 Там само, §§ 14 та 16.
- 84 Комітет ООН з прав людини, Пояснювальна записка № 32: Стаття 14: Право на рівність перед судом і трибуналом та на справедливий суд, Документ ООН Doc. CCPR/C/GC/32, 23.08.2007, § 19.
- 85 Документ ООН Doc. E/CN.4/Sub.2/1991/28 додаток I (с. 30): «Проект керівних рекомендацій з розробки законодавства про надзвичайний стан», підготовлений за результатами засідання експертів, присвяченого питанням розробки зразків правових положень, що регулюють реалізацію режиму надзвичайного стану, 12-14.03.1991, Женева, с. 42.
- 86 Див. Субрата Рой Чоудхурі (Subrata Roy Chowdhury), Верховенство права в умовах надзвичайного стану : Мінімальні стандарти у сфері дотримання прав людини в умовах надзвичайного стану, ухвалені у Парижі, Pinter Publishers: Лондон, 1989.

- ⁸⁷ Там само. С. 90. Також див. виноску 85, с. 34, 46 (про ратифікацію парламентом рішення про запровадження режиму надзвичайного стану та про незалежність судової системи, відповідно). У коментарях зазначається, що «...парламент, враховуючи його подвійну роль як законодавця та найбільш представницької гілки влади, повинен взяти на себе відповідальність за ратифікацію рішення про проголошення надзвичайного стану. Визнання цієї ролі не дозволить виконавчій гілці влади самостійно приймати рішення про заходи, які можуть мати дуже серйозні і довготривалі наслідки для правового режиму, який вона створила», а також, що незалежність судової влади спрямована на «збереження ролі судової влади як головного гаранта законності, без чого неможливо забезпечити дотримання принципів верховенства права під час надзвичайного стану».
- ⁸⁸ Леандер (Leander) проти Швеції, додаток № 9248/81, постанова від 26.03.1987, § 79.
- ⁸⁹ Див. виноску 83, § 14.
- ⁹⁰ Див. прес-реліз Асамблеї «Співдоповідачі Асамблеї вітають створення комісії з розслідування подій у Вірменії» від 24.10.2008.
- ⁹¹ Див. резолюцію Асамблеї Resolution 1609 (2008) «Про функціонування інститутів демократії у Вірменії».
- ⁹² Див. виноску 86, с. 69.
- ⁹³ Як він це зробив, одразу ж після цих подій відвідавши Вірменію з 12 по 15 березня 2008 р., див. його звіт про цю поїздку ComDH(2008)11.
- ⁹⁴ Така практика вже існує стосовно офіційних повідомлень відповідно до колишньої Статті 25 (особисті звернення). Так було, наприклад, в Туреччині у 1987 р. (інформаційна довідка № 21 – 11.1986/10.1987 – H/INF(87)1).
- ⁹⁵ Див. рекомендацію Асамблеї Assembly Recommendation 103 (1956) щодо тлумачення абзацу 3 Статті 15 Конвенції про захист прав людини, а також резолюцію Комітету міністрів CM Resolution (56) 16.
- ⁹⁶ Р. Ст. Дж. Макдональд (R. St. J. MacDonald), «Відхилення від Статті 15 Європейської конвенції про права людини», *Columbia Journal of Transnational Law*, 26:225 (1997), с. 254-266.
- ⁹⁷ Наприклад, це стосується грузинських подій 7 листопада 2008 р. Перед цими подіями організації громадянського суспільства все частіше висловлювали обурення з приводу надмірного використання правоохоронними органами силових заходів (таких, як незаконні арешти, необ'єктивні розслідування і т. ін.). Див. «Грузія сповзає до авторитаризму?», доповідь Європейської групи з попередження криз №189, 19.12.2007, с. 23 та письмові матеріали, які надала співробітник Програми Європи Міжнародної групи з попередження криз Аня Цицина, 09.09.2008.
- ⁹⁸ Як зазначив експерт ОБСЄ/БДІПЛ під час слухань у присутності членів комітету, такий аналіз можна здійснювати спільно з ОБСЄ/БДІПЛ. У якості прикладу такого співробітництва можна згадати спільну оцінку закону Вірменії «Про організацію мітингів, зібрань, маніфестацій і демонстрацій».

Рекомендація 1865 (2009)¹

Захист прав людини в умовах надзвичайного стану

1. З урахуванням положень своєї Резолюції 1659 (2009) про захист прав людини в умовах надзвичайного стану, Парламентська асамблея впевнена у тому, що Рада Європи повинна посилити контроль за дотриманням вимог, що регулюють доцільність проголошення надзвичайного стану; забезпечити умови для посилення демократичного контролю в цій сфері; забезпечити швидке реагування органів Ради Європи та механізмів захисту прав людини на швидкоплинні події на місцях; та суворо засуджувати порушення прав людини, які відбуваються під завісою начебто надзвичайної ситуації.
2. Асамблея пропонує Комітету міністрів розглянути можливі шляхи для досягнення цієї мети, доручивши відповідним комітетам вивчити питання щодо доцільності:
 - 2.1. надання Генеральному секретареві, після отримання від держави офіційного повідомлення про використання нею права на відхилення від своїх зобов'язань за Статтею 15 Європейської конвенції про права людини (ETS No. 5), можливості звернення до відповідної держави з вимогою про надання додаткової інформації під час та після припинення дії режиму надзвичайного стану та подальшої передачі отриманої інформації на розгляд усіх інших держав-членів Ради Європи, голови Комітету міністрів, голови Європейського суду з прав людини, Комісара Ради Європи з питань захисту прав людини, а також голів Парламентської асамблеї, Конгресу місцевих органів влади і Конгресу регіональних органів влади Ради Європи;
 - 2.2. розширення існуючого переліку прав, які не підлягають обмеженням за Статтею 15 Європейської конвенції про права людини, зокрема що стосується прав, обмеження яких не є абсолютно необхідним навіть в умовах надзвичайного стану, як це передбачається положеннями Статті 27 Американської конвенції про права людини.

¹ Дебати в Асамблеї, що відбулися 27 квітня 2009 р. (11-те засідання) (див. Doc. 11858, доповідь Комітету з правових питань та прав людини, доповідач: пан Хайбах). Текст ухвалений Асамблеєю 27 квітня 2009 р. (11-те засідання).

ЙОГАНЕСБУРЗЬКІ ПРИНЦИПИ

Національна безпека, свобода висловлювань і доступ до інформації*

ПЕРЕДМОВА

Ці Принципи було схвалено 1 жовтня 1995 року групою експертів з міжнародного права, національної безпеки і прав людини, скликаною «АРТИКЛЬ 19», Всесвітня кампанія за свободу слова, за допомогою Центру прикладних правових досліджень Університету Вітватерсранд в Йоганнесбурзі.

Ці Принципи ґрунтуються на міжнародних і регіональних правових нормах і стандартах захисту прав людини, державній практиці, що розвивається (втіленій, *inter alia*, у рішеннях національних судів), а також на загальних принципах права, визнаних міжнародною спільнотою.

Ці Принципи підтверджують чинність Сіракузьких принципів щодо обмежень і винятків у Міжнародному пакті про громадян. Ці принципи було складено та ухвалено на міжнародній нараді експертів, імена яких вказано в Додатку. Видано Сандрою Колівер, директором Видавничої програми «Артикль 19». Цей документ було перевидано пані Ліз Скофілд та оформлено Сью Йорк. «Артикль 19» висловлює свою подяку Шведській агенції міжнародного розвитку за щире підтримку.

* Переклад з англійської О. Винникова (редагування Дмитра Котляра, Лабораторія законодавчих ініціатив).

ПРЕАМБУЛА

Учасники наради, які брали участь у складанні цих Принципів, враховуючи, що згідно з принципами, проголошеними в Статуті ООН, визнання природної гідності, рівних і невід'ємних прав усіх членів людської родини є основою свободи, справедливості і міжнародного миру, переконані, що необхідно аби люди не були змушені вдаватися як до останнього засобу до повстання проти тиранії і пригнічення, забезпечити права людини за допомогою верховенства права, знову підтверджуючи своє переконання, що свобода висловлювань і свобода інформації є конче потрібними для демократичного суспільства і важливими для його поступу і добробуту, а також для здійснення інших людських прав та основних свобод; зважаючи на відповідні положення Загальної декларації прав людини, Міжнародного пакту про громадянські і політичні права,

Конвенції ООН про права дитини, Основних принципів ООН про незалежність судових органів, Африканської хартії прав людини і народів, Американської конвенції про права людини та Європейської конвенції про права людини, занепокоєні тим, що найбрутальніші порушення прав людини та основних свобод виправдовуються урядами як необхідні для захисту національної безпеки, пам'ятаючи про необхідність того, щоб люди були здатними наглядати за діяльністю власного уряду і брати активну участь в управлінні демократичним суспільством, вони повинні мати доступ до інформації, якою володіє уряд, бажаючи сприяти відвертому визнанню обмеженого характеру винятків зі свободи висловлювань та інформації, які можуть застосовуватися в інтересах захисту національної безпеки, аби відвернути уряди від використання інтересів національної безпеки як приводу для застосовування невинуватених обмежень на здійснення цих свобод, визнаючи необхідність правового захисту цих свобод за допомогою ухвалення законів, що містять чіткі та однозначні норми, а також задовольняють істотним вимогам верховенства права, і знову наголошуючи на необхідності судового захисту цих свобод незалежними судами, погоджуються щодо цих Принципів і рекомендують, щоб компетентні органи на національному, регіональному і міжнародному рівнях вжили заходів до поширення загальної обізнаності з цими Принципами, їх схвалення і виконання.

РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНІ ПРИНЦИПИ

Принцип 1: Свобода думки, висловлювання та інформації

- a) Кожна особа має право вільно дотримуватися власних думок і переконань.
- b) Кожна особа має право вільно висловлювати свої думки, яке включає свободу шукати, одержувати і поширювати будь яку інформацію та ідеї попри державні кордони, усно, письмово або в друкованій формі, у творах мистецтва або будь-якими іншими засобами інформації за власним вибором.
- c) Користування правами, передбаченими у параграфі б), може підлягати обмеженням на певних підставах, визначених міжнародним правом, серед них і в інтересах захисту національної безпеки.
- d) Жодне обмеження свободи висловлювань або інформації на підставі захисту національної безпеки не може застосовуватися, якщо уряд неспроможний довести, що таке обмеження закріплене законом і є необхідним у демократичному суспільстві для захисту законних інтересів національної безпеки. Тягар доказування законності такого обмеження покладається на уряд.

Принцип 1.1: Закріпленість законом

- a) Будь яке обмеження свободи висловлювань або інформації повинно бути закріплене законом. Закон має бути доступним, однозначним та містити чіткі й точні

формулювання, для того, щоб особа могла передбачити законність або незаконність певної дії.

- b) Закон має містити належні гарантії проти зловживань, серед них об'єктивну, всебічну та ефективну перевірку законності такого обмеження незалежним судом або трибуналом.

Принцип 1.2: Захист законних інтересів національної безпеки

Будь яке обмеження свободи висловлювань або інформації, яке уряд прагне обґрунтувати захистом інтересів національної безпеки, повинно мати істинною метою і наочним результатом захист законних інтересів національної безпеки.

Принцип 1.3: Необхідність в демократичному суспільстві

Для з'ясування чи необхідне обмеження свободи висловлювань або інформації для захисту законних інтересів національної безпеки, уряд повинен довести, що

- a) певне висловлювання або інформація наражає на серйозну небезпеку законні інтереси національної безпеки;
- b) застосоване обмеження є найменш серйозним засобом захистити такі інтереси; та
- в) обмеження є сумісним з принципами демократії.

Принцип 2: Законний інтерес національної безпеки

- a) Обмеження, яке має бути виправдане захистом інтересів національної безпеки, є незаконним, якщо його істинною метою і наочним результатом не є захист існування країни або її територіальної цілісності проти застосування або загрози застосування сили, або її здатності відповідати на застосування або загрозу застосування сили, як від зовнішніх чинників, наприклад, військової агресії, так і від чинників внутрішніх, наприклад, підбурення до насильницького повалення уряду.
- b) Зокрема, обмеження, яке має бути виправдане захистом інтересів національної безпеки, є незаконним, якщо його істинною метою і наочним результатом є захист інтересів, які не стосуються національної безпеки, серед них, наприклад, захист «престижу уряду» або захист від викриття правопорушень, або ж приховування інформації про діяльність державних установ, або захист певної ідеології, або придушення страйкових рухів.

Принцип 3: Надзвичайний стан

Під час дії надзвичайного стану, який загрожує існуванню країни, і наявність якого офіційно і законно оголошено згідно з нормами національного і міжнародного права, держава може застосовувати обмеження на свободу висловлювань та інформації, проте

лише такою мірою, яка суворо відповідає вимогам певної ситуації, і лише допоки вони не стають несумісними з іншими зобов'язаннями уряду згідно з міжнародним правом.

Принцип 4: Заборона дискримінації

Обмеження свободи висловлювань, у тому числі на підставі інтересів захисту національної безпеки, в жодному разі не повинно передбачати дискримінацію на підставі раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного або соціального походження, громадянства, майнового стану, народження або інших статусних обставин.

РОЗДІЛ 2. ОБМЕЖЕННЯ СВОБОДИ СЛОВА

Принцип 5: Захист особистої думки

Нікого не можна піддавати жодним обмеженням, обтяженням або санкціям на підставі особистих думок чи переконань.

Принцип 6: Висловлювання, що можуть становити загрозу національній безпеці

Згідно з Принципами 15 і 16 особа може бути покарана за висловлювання як таке, що загрожує інтересам національної безпеки, тільки якщо уряд спроможеться довести, що:

- а) висловлювання прямо спрямоване на підбурення до насильства;
- б) висловлювання, імовірно, матиме наслідком спалахи такого насильства;
- с) існує прямий і негайний причинний зв'язок між висловлюванням та імовірністю спалаху такого насильства або дійсним спалахом.

Принцип 7: Захист свободи висловлювань

- а) Згідно з Принципами 15 і 16, мирне користування правом на свободу висловлювань не повинно вважатися загрозою для національної безпеки або піддаватися будь яким обмеженням чи покаранням. Висловлювання, які не повинні вважатися такими, що становлять загрозу для національної безпеки, включають, але не обмежуються, висловлюваннями, що:

- (1) обстоюють ненасильницькі зміни політики уряду або самого уряду;
- (2) містять критичні або образливі зауваження щодо нації, держави або її символів, уряду, його установ, або окремих урядовців, або іноземної нації, держави або її символів, уряду, його установ або окремих урядовців;
- (3) містять заперечення або обстоюють заперечення – на підставі релігії, сумління або переконань – щодо військової мобілізації або служби, певного конфлікту, або застосування чи загрози застосування сили у розв'язанні міжнародних конфліктів;

(4) спрямовані на поширення інформації про гадані порушення міжнародних стандартів з прав людини або норм міжнародного гуманітарного права.

- b) Жодна особа не повинна бути покараною за критичні або образливі зауваження щодо нації, держави або її символів, уряду, його установ, або окремих урядовців, або іноземної нації, держави або її символів, уряду, його установ або окремих урядовців, хіба що такі зауваження прямо спрямовані та матимуть імовірним наслідком спалахи насильства.

Принцип 8: Оприлюднення дій, що можуть становити загрозу національній безпеці

Заборонено заважати висловлюванню або карати за висловлювання лише тому, що воно містить інформацію, створену організацією або про організацію, яку уряд оголосив такою, що загрожує інтересам національної безпеки або спорідненим інтересам.

Принцип 9: Використання мов національних меншин та інших мов

Висловлювання, письмові або усні, в жодному разі не підлягають забороні на підставі того, що їх подано певною мовою, зокрема, мовою національної меншини.

Принцип 10: Незаконне обмеження свободи висловлювань третіми особами

Уряди повинні вживати належних заходів задля перешкоджання окремим особам або групам осіб незаконно заважати мирному здійсненню свободи висловлювань, навіть коли висловлювання засуджують уряд або політику уряду. Зокрема, уряди повинні засудити незаконні дії, спрямовані на обмеження свободи висловлювань, а також розслідувати такі справи і віддавати винних осіб під суд.

РОЗДІЛ 3. ОБМЕЖЕННЯ СВОБОДИ ІНФОРМАЦІЇ

Принцип 11: Загальні норми доступу до інформації

Кожна особа має право отримувати інформацію від органів влади, у тому числі інформацію стосовно національної безпеки. Це право не може обмежуватись на підставі захисту інтересів національної безпеки, крім випадку, коли уряд спроможеться довести, що це обмеження закріплене законом і є необхідним у демократичному суспільстві для захисту законних інтересів національної безпеки.

Принцип 12: Вузьке розуміння винятків в інтересах національної безпеки

Держава не може повністю відмовляти у доступі до будь якої інформації стосовно національної безпеки, але повинна визначити в законах специфічний і вичерпний перелік видів інформації, які треба приховувати заради захисту законних інтересів національної безпеки.

Принцип 13: Громадський інтерес в оприлюдненні інформації

В усіх законах і нормативних актах стосовно права отримувати інформацію, громадський інтерес в обізнаності з цією інформацією повинен мати пріоритет.

Принцип 14: Право на незалежний розгляд скарг про відмову в доступі до інформації

Держава повинна вжити належних заходів, щоб право отримувати інформацію набрало реальної чинності. Ці заходи повинні зобов'язувати органи влади, якщо вони відмовляють у відповіді на інформаційний запит, письмово повідомити про підстави такої відмови у мінімальні терміни; а також забезпечувати право перегляду незалежним органом змісту і законності такої відмови, у тому числі шляхом судового оскарження. Орган перегляду повинен мати право перевіряти приховану інформацію.

Принцип 15: Загальні норми оприлюднення секретної інформації

Жодна особа не повинна бути покараною на підставі захисту інтересів національної безпеки за оприлюднення інформації, якщо (1) оприлюднення не становить дійсного або імовірного порушення законних інтересів національної безпеки, або (2) громадський інтерес в обізнаності з цією інформацією переважає шкоду від її оприлюднення.

Принцип 16: Інформація, одержана на посаді державного службовця

Жодна особа не повинна піддаватися будь яким утискам на підставі захисту інтересів національної безпеки за оприлюднення інформації, яку вона одержала у зв'язку з перебуванням на державній службі, якщо громадський інтерес в обізнаності з цією інформацією переважає шкоду від її оприлюднення.

Принцип 17: Інформація загального доступу

Якщо інформація вже стала загальновідомою, незалежно від того чи в законний спосіб, право громадськості бути обізнаною з цією інформацією матиме пріоритет щодо будь якого обґрунтування спроб зупинити далі поширення такої інформації.

Принцип 18: Захист джерел інформації журналістів

Захист національної безпеки не повинен використовуватися як підстава для примушування журналістів викрити джерела конфіденційної інформації.

Принцип 19: Доступ до зон обмеження

Будь яке обмеження вільного обміну інформацією не повинно суперечити цілям гуманітарного права і правам людини. Зокрема, уряди не повинні заважати журналістам або представникам міжурядових чи неурядових організацій, уповноваженим наглядати за дотриманням прав людини або гуманітарних стандартів, відвідувати території, щодо яких є розумні підстави вважати, що там вчиняються або були вчинені порушення прав людини або гуманітарного права. Уряди не повинні висилати журналістів або представників таких організацій з територій, де застосовується насильство або відбуваються збройні конфлікти, якщо тільки їхня присутність не наражатиме на очевидний ризик небезпеки інших осіб.

РОЗДІЛ 4. ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА ТА ІНШІ ПИТАННЯ

Принцип 20: Загальні норми захисту, що випливають з верховенства права

Кожна особа, обвинувачена у скоєнні злочину проти національної безпеки, у зв'язку з висловлюванням або інформацією, має право на всі засоби правового захисту, які випливають з принципу верховенства права і норм міжнародного права. Вони охоплюють, але не обмежуються, такі права:

- а) право на презумпцію невинуватості;
- б) право не піддаватися свавільному затриманню;
- в) право бути належно поінформованим мовою, яку особа розуміє, про обвинувачення і наявні докази проти себе;
- г) право на вільний доступ до адвоката за власним вибором;
- г) право на судовий розгляд без невинуватих зволікань;
- д) право мати досить часу для підготовки власного захисту;
- е) право на справедливий і публічний розгляд справи незалежним і неупередженим судом чи трибуналом;
- є) право допитувати свідків обвинувачення;
- ж) право заперечувати подання доказів суду, якщо обвинуваченого не повідомили про такі докази і особа не мала змоги спростувати ці докази; а також
- з) право апелювати до незалежного суду або трибуналу, компетентного переглянути рішення на підставах права або фактів і скасувати таке рішення.

Принцип 21: Засоби правового захисту

Всі засоби правового захисту, у тому числі й спеціальні, як то habeas corpus або amparo, повинні надаватися усім особам, обвинуваченим у скоєнні злочинів проти національної безпеки, також під час надзвичайних обставин, які загрожували існуванню країни, як їх було визначено у Принципі 3.

Принцип 22: Право на розгляд справи незалежним судом

- а) За вибором обвинуваченого, кримінальне обвинувачення у скоєнні злочину проти національної безпеки має розглядатися судом присяжних, якщо такий орган існує, або ж справді незалежними суддями. Розгляд справ осіб, обвинувачених у скоєнні злочинів проти національної безпеки, суддями, чия незалежність не гарантована шляхом тривалого строку повноважень, презюмується як порушення права на розгляд справи незалежним судом.
- б) В жодному разі цивільну особу не може судити за скоєння злочину проти національної безпеки військовий суд чи трибунал.

- в) В жодному разі цивільну особу або військового не може судити тимчасовий або спеціально створений національний суд чи трибунал.

Принцип 23: Попередня цензура

Висловлювання не повинні підлягати попередній цензурі в інтересах захисту національної безпеки, окрім часу дії надзвичайного стану, який загрожує існуванню країни, згідно з умовами, наведеними у Принципі 3.

Принцип 24: Надмірні (непропорційні) покарання

Жодна особа, засіб масової інформації, політична або інша організація не повинні піддаватися таким санкціям, обмеженням або покаранням за скоєння злочинів проти національної безпеки, що зачіпають свободу висловлювань чи інформації, котрі не відповідають (є непропорційними) тяжкості дійсно скоєного ними злочину.

Принцип 25: Співвідношення цих Принципів з іншими стандартами

Ніщо в цих Принципах не повинно тлумачитися як таке, що обмежує будь які права чи свободи людини, визнані міжнародними, регіональними або національними правовими нормами і стандартами.

ДОДАТОК

Наступні експерти брали особисту участь у Нараді, яка склала ці Принципи. Організації і членство зазначено тільки з метою ідентифікації.

- *Лорел Ангус* – виконавчий директор, Центр прикладних правових досліджень, Університет Вітватерсранд, Південна Африка;
- *Лоренс Бір* – професор громадянських прав, факультет управління та права, Лафайєт Коледж, США;
- *Джефрі Біндмен* – соліситор, Біндмен і партнери, Лондон, Велика Британія;
- *Дана Бріскмен* – директор з правових питань, Асоціація на підтримку громадянських прав, Ізраїль;
- *К. С. Венкатесваран* – адвокат, Індійська асоціація адвокатів, викладач, юридичний факультет, Ольстерський Університет, Північна Ірландія;
- *Феліпе Гонзалес* – професор права, Університет Дієго Порталес, Сантьяго, Чилі, юридичний радник для Латинської Америки, Міжнародна група юристів з прав людини, Вашингтон, США;
- *Пол Гофман* (голова Конференції) – адвокат в справах засобів масової інформації, Лос Анджелес, США;
- *Петер Дановські* – Дановські і партнери, Стокгольм, Швеція;
- *Еманюель Дерйо* – професор права засобів масової інформації, Університет Париж 2, співредактор «Лежіпрес», Париж, Франція;
- *Френсіс Д'Соуза* – виконавчий директор, «АРТИКЛЬ 19», Лондон, Великобританія;

- *Елізабет Івет* – адвокат, член Комісії ООН з прав людини і юрисконсульт, Сідней, Австралія;
- *Гітобу Іманьяра* – адвокат Високого суду Кенії і головний редактор «Найробійського юридичного місячника», Кенія;
- *Керим Ілдиз* – виконавчий директор, програма з прав людини для курдів, Лондон, Великобританія;
- *Ліна Йоганесен* – програма засобів масової інформації, Центр прикладних правових дослідів, Університет Вітватерсранду, Йоганесбург, Південна Африка;
- *Річард Карвер* – консультант програм для Африки, «АРТИКЛЬ 19», Лондон, Велика Британія;
- *Сандра Колівер* – директор Правової програми, «АРТИКЛЬ 19», Вашингтон, США;
- *Лоренс Ластгартен* – професор права, Університет Саутгемптона, Велика Британія;
- *Раймонд Лоув* – голова, Інститут свободи висловлювань, Йоганесбург, Південна Африка;
- *Джилберт Маркус* – адвокат Верховного Суду Південної Африки, Йоганесбург, Південна Африка;
- *Кейт Мартін* – виконавчий директор, Центр досліджень національної безпеки, Вашингтон, США;
- *Пол Мегоні* – заступник архіваріуса, Європейський суд з прав людини, Рада Європи;
- *Хуан Е. Мендес* – юрисконсульт, Human Rights Watch, Нью Йорк, США;
- *Браніслав Мілінкович* – редактор, «Огляд міжнародних справ», Белград, Федеративна Республіка Югославія;
- *Етьєн Мурейнік* – професор права, Університет Вітватерсранд, Йоганесбург, Південна Африка;
- *Мамаду Н'Дао* – адвокат з прав людини і юрисконсульт, Інститут Паноса, Дакар, Сенегал;
- *Ендрю Ніколь* – королівський адвокат, корпорація Дотістріт, Лондон, Велика Британія;
- *Енн Ноутон* – директор з видавничих справ, «АРТИКЛЬ 19», Лондон, Велика Британія;
- *Давід Петрашек* – радник з питань правової політики і мандатів, Міжнародна Амністія, Лондон, Великобританія;
- *Лора Поллекат* – виконавчий директор, Юристи за права людини, Преторія, Південна Африка;
- *Джон Сангва* – «Сімеза, Сангва і партнери», Лусака, викладач, юридичний факультет, Університет Замбії;
- *Сергій Сироткін* – Комісія з прав людини, Москва, Росія;
- *Малкольм Смарт* – заступник виконавчого директора, «АРТИКЛЬ 19», Лондон, Велика Британія;
- *Таня Сміт* – Центр ООН з прав людини, Женева, Швейцарія;
- *Солі Сорабджі* – старший адвокат, Верховний Суд Індії, Делі, Індія;
- *Ян Ван Чжу* – адвокатська фірма Дуксу, Сеул, Південна Корея;
- *Кью Го Юм* – професор, Школа журналістики і телебачення Кронкайта, Університет штату Аризона, США.

Частина IV

Досвід законодавчого регулювання питань соціального захисту співробітників структур оборони і безпеки

БОЛГАРІЯ

Закон «Про оборону та Збройні Сили Республіки Болгарія»

ЧАСТИНА 7. ВІЙСЬКОВА СЛУЖБА

РОЗДІЛ III. СТАТУС ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

Стаття 177

- (1) Військовослужбовці під час виконання своїх обов'язків перебувають під захистом держави.
- (2) Захист честі й гідності військовослужбовців є обов'язком органів державної влади та посадових осіб як на території Республіки Болгарія, так і за її межами.

Стаття 178

- (1) Військовослужбовці зобов'язані дотримуватися вимог статутів, нормативно-правових актів органів державного управління у сфері оборони, керівництва обороною та збройними силами, а також наказів командирів і начальників.
- (2) Накази повинні віддаватися у зв'язку з потребами служби і, за необхідності, супроводжуватися додатковими вказівками щодо їх виконання. Вони не повинні принижувати особисту гідність тих, кому вони віддаються, і не повинні спонукати до очевидних протиправних дій.

Стаття 179

- (1) Командири й начальники відповідають за життя й здоров'я військовослужбовців під час виконання ними службових обов'язків.
- (2) У мирний час військовослужбовцям для виконання своїх службових обов'язків забезпечуються сприятливі для здоров'я й безпечні умови.
- (3) Військовослужбовцям можуть визначатися завдання, пов'язані з безпосередньою загрозою для їх здоров'я й життя, але з дотриманням умов, які визначено у військових статутах. У таких випадках необхідно вживати заходів обмеження впливу небезпечних чинників.
- (4) Командири й начальники зобов'язані поважати права, честь і гідність своїх підлеглих, піклуватися про них і вимагати від них виконання своїх обов'язків самовіддано, точно і вчасно.

Стаття 180

Статус військовослужбовців, що виконують обов'язки на території іншої держави, має визначатися відповідно до цього закону, відповідної міжнародної угоди та правил застосування сили.

Стаття 181

За військовослужбовцями, яких під час виконання обов'язків було інтерновано на території іншої держави, згідно з цим законом має зберігатися їхній статус військовослужбовців.

Стаття 182

- (1) Військовослужбовці не мають права бути членами політичних партій, рухів або коаліцій з політичними цілями, і проводити таку діяльність під час служби, яка б порушувала політичну нейтральність.

- (2) Військовослужбовці не мають права проводити пропагандистську та агітаційну діяльність на користь або проти політичних партій, рухів або коаліцій з політичними цілями, груп підтримки та кандидатів на виборчі посади.
- (3) Військовослужбовці, одягнуті у військову форму, не мають права брати участь у засіданнях, зібраннях та маніфестаціях політичних партій, рухів або коаліцій з політичними цілями.
- (4) Військовослужбовців не можна зобов'язувати до декларування своїх політичних, релігійних чи ідеологічних переконань на початку або під час проходження служби.

Стаття 183

- (1) Військовослужбовці не мають права відмовлятися від виконання службових обов'язків з релігійних мотивів або проводити релігійну, атеїстичну та ідеологічну пропаганду під час виконання службових обов'язків.
- (2) У військових частинах не дозволяється створення релігійних, атеїстичних, політичних та ідеологічних асоціацій (гуртків).

Стаття 184

Військовослужбовцям не дозволяється страйкувати або брати участь у діяльності профспілок.

Стаття 185

Військовослужбовці – лікарі, дантисти, фармацевти, медичні сестри, акушери та інший молодший медичний персонал – можуть бути членами відповідних професійних організацій.

Стаття 186

- (1) У мирний час військовослужбовці повинні мати можливості для участі у діяльності, що становить взаємний інтерес. Така діяльність дозволяється у позаслужбовий час, за межами підрозділів збройних сил, і не повинна впливати на бойову готовність, підготовку, дисципліну та моральний дух особового складу, а також порушувати встановлений порядок та питання реалізації посадових повноважень у Міністерстві оборони, військових частинах безпосереднього підпорядкування Міністерства оборони та у Збройних Силах Болгарії.
- (2) Питання, що стосуються оборонної політики держави, військового будівництва, підготовки, бойової готовності і мобілізації збройних сил, їх комплектування, забезпечення озброєнням, військовою технікою та іншими ресурсами, не можуть бути предметом діяльності асоціацій, що діють відповідно до положень пункту 1.

- (3) Зазначені асоціації можуть бути членами відповідних міжнародних організацій.
- (4) Відносини між асоціаціями військовослужбовців та Міністерством оборони повинні регулюватися угодами.

Стаття 187

- (1) Військовослужбовці можуть висуватися кандидатами та бути обраними Президентом і Віце-президентом Республіки Болгарія, членами Парламенту, членами Європейського Парламенту, головами місцевих рад або мерами міст у відповідності із законом.
- (2) Військовослужбовці, яких зареєстровано кандидатами на виборах за списками політичних партій або коаліцій, повинні бути звільнені з військової служби після реєстрації відповідною виборчою комісією.
- (3) Військовослужбовець, якого обрано Президентом, Віце-президентом Республіки Болгарія, членом Парламенту, членом Європейського Парламенту, головою місцевої ради або мером міста по списку незалежних кандидатів, повинен вважатися таким, що перебуває у неоплачуваній відпустці на термін свого мандату, а після закінчення терміну перебування на посаді має бути призначеним на посаду, яка відповідає його військовому званню та кваліфікації.

Стаття 188

- (1) Військовослужбовець не має права займати інші державні посади, за винятком випадків, передбачених законодавством.
- (2) Вважаються несумісними з військовою службою у Міністерстві оборони, військових частинах безпосереднього підпорядкування Міністерства оборони та у Збройних Силах Болгарії такі випадки, коли:
 1. У безпосередньому підпорядкуванні один в одного перебувають подружжя, близькі родичі військовослужбовця або близькі родичі подружжя.
 2. Військовослужбовець є продавцем товарів, співвласником комерційної фірми, представником, управляючим, посередником, уповноваженим, ліквідатором, довіреною особою при банкрутстві, членом керівного органу торговельної компанії або кооперативу.
 3. Військовослужбовець здійснює комерційну діяльність або працює в якості найманого робітника.
 4. Військовослужбовець працює за цивільним контрактом, за винятком викладацької, науково-дослідницької, спортивної або іншої творчої діяльності.

5. Військовослужбовець зареєстрований кандидатом на виборну посаду від політичної партії або коаліції.
- (3) У разі виявлення несумісності згідно з вимогами пункту 2, підпункту 1, військовослужбовцеві має бути запропонована інша посада відповідно до його/її військового звання та кваліфікації. Якщо особа відмовляється зайняти запропоновану посаду, або якщо немає можливості запропонувати таку посаду протягом місяця з дня виявлення несумісності, то в такому випадку контракт має бути розірвано у відповідності із статтею 165, пунктом 5.
- (4) Володіння акціями, участь у сільськогосподарських, лісових та будівельних кооперативах не повинні вважатися комерційною діяльністю у значенні пункту 2, підпункту 3.
- (5) Не виникає несумісності з посадою у випадку участі в діяльності неприбуткових організацій.
- (6) Військовослужбовець зобов'язаний подавати декларацію стосовно обставин подій, що підпадають під визначення пункту 1 і пункту 2, підпунктів 1–4, протягом 7 днів після їх настання. У разі настання подій, що підпадають під визначення пункту 2, підпункту 5, декларація має подаватися разом із заявою про реєстрацію у відповідній виборчій комісії.

Стаття 188а

- (1) Відповідно до Закону «Про попередження та інформування щодо конфлікту інтересів» військовослужбовці зобов'язані декларувати наявність будь-якого особистого інтересу в питаннях діяльності відповідного підрозділу або військового формування, в якому вони проходять військову службу.
- (2) Військовослужбовці не повинні брати участь в обговоренні, підготовці та прийнятті певних рішень, якщо вони особисто або їхні родичі зацікавлені у відповідному рішенні, або якщо у них є такі відносини із зацікавленими особами, які створюють обґрунтовані сумніви у їхній неупередженості.
- (3) У випадках, що підпадають під визначення пункту 2, військовослужбовці повинні письмово інформувати Міністра оборони або відповідних посадових осіб, як цього вимагає стаття 14б, підпункти 2 і 3.
- (4) Якщо мають місце обставини, визначені у пункті 1, то військовослужбовці мають бути звільнені від виконання своїх обов'язків на підставі виявлення конфлікту інтересів у відповідності з вимогами пункту 1.

Стаття 188b

- (1) Військовослужбовці не можуть отримувати або сприяти отриманню для себе чи родичів будь-яких подарунків, внесків, подорожей, розміщень у готелях, ознак гостинності, знижок у платежах, преференційних кредитів чи інших вигод або послуг, які можуть вплинути так, що виконання їхніх обов'язків буде спрямовуватися на користь осіб, що пропонують зазначені вигоди або послуги.
- (2) Військовослужбовці не можуть використовувати свій офіційний статус з метою отримання вигоди для себе, або для своїх родичів, навіть якщо ці вигоди не будуть впливати на виконання ними своїх службових обов'язків.
- (3) Військовослужбовці не можуть давати або пропонувати подарунки або надавати інші послуги, які можуть вплинути на виконання своїх обов'язків особою, якій вони адресовані.
- (4) Прийняття або пропонування подарунків чи інших вигод, пов'язаних з самим тільки офіційним статусом особи, має розглядатися як корумпована практика.
- (5) Військовослужбовці повинні мати право приймати подарунки вартість яких не перевищує 50 відсотків мінімальної заробітної плати, що визначається принаймні раз на календарний рік.

Стаття 189

- (1) Військовослужбовці отримують посвідчення особи, якими підтверджується їхній офіційний статус під час виконання службових завдань.
- (2) У посвідченні особи мають бути: номер, фото власника, повне ім'я, місце народження, цивільний ідентифікаційний номер, військове звання, місце служби, група крові, термін дійсності та ін.
- (3) Зазначена у пункті 2 інформація вписується болгарською та англійською мовами.
- (4) Порядок видачі, обліку та знищення зазначеного у пункті 1 посвідчення особи визначається рішенням Міністра оборони.

Стаття 190

Військовослужбовці мають право носити і застосовувати штатну зброю відповідно до статутів збройних сил.

Стаття 191

- (1) У мирний час військовослужбовцям дозволяється використання штатної зброї у крайньому випадку в разі збройного нападу або прямої погрози зброєю.

- (2) Військовослужбовці мають вживати доступних заходів для збереження життя особи, проти якої застосовується зброя, і не загрожувати життю та здоров'ю інших осіб.
- (3) Про застосування штатної зброї згідно з положеннями пункту 1 військовослужбовці мають доповідати письмово своєму безпосередньому начальнику.
- (4) Порядок застосування військовослужбовцями штатної зброї, участі у миротворчих операціях і місіях за межами країни повинен бути визначений у правилах застосування сили.

Стаття 192

- (1) Жінки-військовослужбовці користуються особливими умовами соціального захисту, які визначені у Кодексі про працю, за винятком права на домашню роботу та права на захист стосовно випадку звільнення.
- (2) Вагітні жінки-військовослужбовці та ті з них, хто перебуває у відпустці перед пологами або декретній відпустці, користуються особливими умовами соціального захисту відповідно до положень Кодексу про працю з питань звільнення.
- (3) У випадках, передбачених у пункті 2, відпустка перед пологами або декретна відпустка мають оформлятися у відповідності з порядком, визначеним Порядком застосування цього закону.

РОЗДІЛ IV. ОBOB'ЯЗКИ РОБОЧОГО ЧАСУ ТА ОBOB'ЯЗКИ БОЙОВОЇ ГОТОВНОСТІ

Стаття 193

- (1) Військовослужбовці мають бути готовими до виконання службових завдань у будь-який час дня і ночі.
- (2) Зобов'язання щодо виконання службових завдань на випадок введення ступеней бойової готовності збройних сил визначаються відповідно до статутів збройних сил.
- (3) На час перебування у відпустці військовослужбовці зобов'язані доповідати про точне місце свого перебування і, в разі виклику для виконання службових обов'язків, у терміни, визначені командиром або начальником, діяти згідно з Порядком застосування цього закону та статутів збройних сил.

Стаття 194

- (1) Тривалість службового часу військовослужбовця складає 8 годин на день та 40 годин на тиждень із п'ятиденним робочим тижнем.

- (2) Перевищення загальної тривалості службового часу військовослужбовців протягом дня і протягом ночі не може становити половини максимальної тривалості службового часу.
- (3) У разі перевищення загальної тривалості службового часу, як визначено у пункті 2, військовослужбовцям надається компенсація за додаткову службу згідно із Статтею 214, пунктом 1, підпунктом 3.
- (4) За виконання службових обов'язків у вихідні дні військовослужбовцям виплачується додаткова компенсація у розмірі 50% грошового забезпечення, а у дні офіційних свят – 100% грошового забезпечення.
- (5) Положення пунктів 1–4 не є дійсними під час військових навчань, службових та мобілізаційних заходів, які планується проводити у термін понад одну добу, а також під час виконання планових службових обов'язків у період ліквідації наслідків надзвичайної ситуації, оголошеного надзвичайного стану або у воєнний час.
- (6) До службового часу військовослужбовців тривалість відпочинку не включається.
- (7) Розпорядження щодо виконання робіт у позанормовий час та порядку їх урахування видаються Міністром оборони.

Стаття 195

- (1) Військовослужбовцям визначаються завдання відповідно до умов та в порядку, що визначені статутами збройних сил та нормативно-правовими актами Міністра оборони.
- (2) Максимальна тривалість одного чергування не повинна перевищувати 24 години, а загалом протягом місяця – 168 годин.
- (3) Тривалість чергування враховується до службового часу.

Стаття 196

У випадку, коли військовослужбовець здійснює планове чергування, він має отримувати додаткову винагороду відповідно до Статті 214, пункту 1, підпункту 1.

РОЗДІЛ V. ВІДПОЧИНОК ТА ВІДПУСТКА

Стаття 197

- (1) Військовослужбовці мають право на отримання:
 1. Оплачуваної щорічної відпустки тривалістю 30 робочих днів.
 2. Додаткової оплачуваної відпустки, тривалість якої складає по одному дню за кожний рік служби, але не більше, ніж 10 робочих днів.

- (2) У визначених регіонах військовослужбовці мають право на додаткову оплачувану відпустку відповідно до умов та в порядку, визначених рішенням Міністра оборони. Така відпустка не повинна враховуватися при обчисленні тривалості додаткової оплачуваної щорічної відпустки, що надається у відповідності з пунктом 1.
- (3) Військовослужбовці мають право на додаткову оплачувану відпустку для вступу до вищого навчального закладу та навчання. Тривалість такої відпустки визначається у Кодексі про працю.
- (4) Військовослужбовці, в яких діагностовано хронічні захворювання, мають право на додаткову оплачувану відпустку до 5 робочих днів щорічно.

Стаття 198

Командири й начальники повинні забезпечити використання військовослужбовцями своєї щорічної оплачуваної відпустки протягом відповідного календарного року. Відтермінування щорічної оплачуваної відпустки допускається як виняток у тих випадках, коли її неможливо використати протягом відповідного календарного року.

- (2) Командири й начальники несуть дисциплінарну відповідальність, якщо вони не забезпечили використання військовослужбовцями оплачуваної відпустки відповідно до вимог пункту 1.

Стаття 199

Забороняється надавати грошову компенсацію за невикористану відпустку, за винятком випадку звільнення з військової служби.

Стаття 200

- (1) Військовослужбовці мають право на відпустку за станом здоров'я на підставах та в терміни, визначені військово-лікарськими комісіями.
- (2) На час відпустки, передбаченої пунктом 1, військовослужбовців не можна звільняти з військової служби, за винятком випадків взаємної згоди, досягнення граничного віку або накладання дисциплінарного стягнення у вигляді звільнення.

Стаття 201

- (1) Військовослужбовці мають право на відпустку протягом 7 календарних днів підряд у таких випадках:
 1. Одруження.
 2. Народження дитини або усиновлення дитини сім'єю військовослужбовця.

3. Тяжкого захворювання або смерті дружини (чоловіка), дитини, батьків або інших близьких родичів, брата, сестри або батьків дружини.
 4. Коли сім'я постраждала від наслідків надзвичайної ситуації, аварії або в інших неординарних випадках.
 5. Переїзду для проходження служби до іншого населеного пункту.
- (2) Час відпустки, передбаченої пунктом 1, не повинен враховуватися в терміни інших відпусток, передбачених цим законом.

Стаття 202

- (1) Військовослужбовці мають право на оплачувану відпустку у разі, якщо:
1. Вони беруть участь у засіданні суду або іншого органу в якості сторони, свідка або експерта.
 2. Вони є донорами крові – на день обслідування або здавання крові, а також на два дні після цього.
 3. Вони беруть участь у судових засіданнях в якості присяжних.
- (2) Час відпустки, передбаченої пунктом 1, не повинен враховуватися в терміни інших відпусток, передбачених цим законом.

Стаття 202а

- (1) У разі повернення після участі у військовій операції або місії за кордоном, військовослужбовцям та їхнім членам сім'ї надається 7 днів відпустки на базі відпочинку Міністерства оборони або 7 днів на реабілітацію у госпіталі перед наступним лікуванням та медичною реабілітацією у Військовій медичній академії. На час такої відпустки або реабілітації військовослужбовець має право на додаткову оплачувану відпустку, а роботодавець його/її подружжя або відповідний орган повинні надавати оплачувану відпустку.
- (2) Фінансування витрат на забезпечення відпустки або реабілітації відповідно до пункту 1 має передбачатися у бюджеті витрат на військову операцію або місію.

Стаття 203

- (1) Жінки-військовослужбовці мають право на відпустку на визначений час вагітності, народження дитини та усиновлення, догляду за дитиною та її годування, догляду за хворою дитиною, а також на додаткову відпустку для догляду за двома й більше дітьми – як це визначено у Кодексі про працю.

- (2) Військовослужбовці повинні мати можливість використовувати відпустку для догляду за дитиною у відповідності з пунктом 1 у разі смерті або тяжкого захворювання матері.

Стаття 204

На час оплачуваної відпустки військовослужбовці мають отримувати місячне грошове забезпечення включно з основними місячними виплатами та доплатами, які постійно виплачувалися на момент початку відпустки.

Стаття 205

- (1) Військовослужбовці мають право на 30 днів неоплачуваної відпустки протягом року, яка дозволяється відповідним командиром або начальником у разі важливої особистої або сімейної потреби і якщо вона не перешкоджає інтересам служби.
- (2) Військовослужбовці один раз за весь термін служби також мають право на неоплачувану відпустку тривалістю 6 місяців, яка надається рішенням Міністра оборони за умови, що вони прослужили у збройних силах не менше 10 років.
- (3) Протягом перебування у неоплачуваній відпустці військовослужбовці зберігають свій статус, а час відпустки враховується в загальний стаж, як це визначено законом.
- (4) Неоплачувана відпустка може надаватися після того, як буде використана належна оплачувана відпустка.

Стаття 206

- (1) З дозволу Міністра оборони військовослужбовці можуть претендувати на зайняття посад протягом обмеженого часу у міжнародних міжурядових організаціях у сфері оборони і безпеки, членом яких є Болгарія.
- (2) На час перебування на посадах, які зазначено в пункті 1, військовослужбовці повинні бути призначені на тимчасову посаду за кордоном і вважатися такими, що перебувають у неоплачуваній відпустці.
- (3) Після закінчення терміну контракту на перебування на посадах, які зазначено в пункті 1, військовослужбовцям має бути запропонована посада, що відповідає їхньому військовому званню і кваліфікації.
- (4) Військовослужбовці можуть претендувати на зайняття посад, які зазначено в пункті 1, за умови, що принаймні 5 років пройшло після закінчення попереднього контракту і протягом цього часу вони служили на території країни або брали участь у військових чи гуманітарних операціях за її межами.

- (5) Протягом неоплачуваної відпустки військовослужбовці зберігають свій статус, але час відпустки враховується як служба третьої категорії.

Стаття 207

- (1) Використання відпустки дозволяється після отримання письмового дозволу від відповідного командира чи начальника.
- (2) Відпустка з причини тимчасової непрацездатності, вагітності, народження дитини або усиновлення може отримуватися за умови надання медичної довідки і повідомлення відповідного командира чи начальника.
- (3) У тих випадках, коли протягом використання річної оплачуваної відпустки військовослужбовцю надається право на іншу оплачувану відпустку, річна оплачувана відпустка може на його/її прохання припинятися, а залишок днів використовуватися додатково.

Стаття 208

Процедура надання дозволу на відпустку, перенесення або припинення відпустки має визначатися Порядком застосування цього закону.

Стаття 209

У мирний час військовослужбовцям обов'язково протягом службового часу має надаватися час на вживання їжі.

Стаття 210

Військовослужбовці мають право на мінімальний безперервний відпочинок протягом 48 годин між робочими тижнями. У випадках, коли відпочинок не може надаватися через службові обставини, військовослужбовцям надається відпочинок у час, визначений командиром або начальником.

Стаття 211

Міністром оборони може оголошуватися вихідний день для військовослужбовців та цивільних працівників Міністерства оборони, військових частин безпосереднього підпорядкування Міністерства оборони та для Збройних Сил Болгарії на додаток до тих, які визначені у Кодексі про працю.

РОЗДІЛ VI. ГРОШОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ, ОХОРОНА ЗДОРОВ'Я ТА СОЦІАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

Стаття 212

- (1) Військовослужбовці мають право на щомісячне базове грошове забезпечення відповідно до військового звання та рівня й обсягу службових обов'язків.

- (2) Розмір щомісячного базового грошового забезпечення в межах зазначеного у пункті 1 має визначатися актом Ради Міністрів на підставі пропозицій Міністра оборони.
- (3) База для визначення щомісячного базового грошового забезпечення за найнижчою посадою має визначатися щорічно в Законі «Про державний бюджет Республіки Болгарія», згідно з яким щомісячне грошове забезпечення збільшується разом з коефіцієнтом стосовно бази наступним чином:
 1. Для офіцерів – не менше, ніж 2,2.
 2. Для курсантів і сержантів – не менше, ніж 1,75.
 3. Для солдатів (матросів) – не менше, ніж 1,6.

Стаття 213

Військовослужбовцям на додаток до щомісячного грошового забезпечення має виплачуватися додаткова виплата за вислугу років розміром 2% за кожний рік служби, але не більше, ніж 40%.

Стаття 214

- (1) Військовослужбовцям мають виплачуватися додаткові виплати за:
 1. Особливі умови військової служби.
 2. Ризик для життя й здоров'я, якого неможливо уникнути, обмежити або скоротити.
 3. Виконання визначених завдань у терміни понад встановлений службовий час.
 4. Науковий ступінь «Доктор» або «Доктор філософії», які визначені вимогами до посади.
 5. Досягнення високих службових результатів.
 6. Інші випадки, визначені законодавчим актом.
- (2) Розмір додаткових виплат, зазначених у пункті 1, визначається рішенням Міністра оборони.
- (3) Скасовано.
- (4) Військовослужбовцям Військовій Поліції та Військовій Розвідки додаткові виплати, зазначені у пункті 1, підпунктах 2 і 5, мають виплачуватися відповідно до умов та в розмірах, що визначаються рішенням Міністра оборони за поданням керівника відповідної структури.

- (5) Військовослужбовцям Військової медичної академії має також виплачуватися доплата за клінічну практику у відповідності з типовим загальнодержавним контрактом та/або за роботу по контракту у Національному інституті соціального захисту.

Стаття 215

- (1) Військовослужбовці мають право на додаткові виплати за виконання обов'язків замість відсутнього військовослужбовця протягом понад 30 робочих днів.
- (2) Призначення для виконання обов'язків, як зазначено у пункті 1, здійснюється наказом командира або начальника, який має право призначати на посаду відсутнього військовослужбовця.
- (3) Протягом терміну виконання обов'язків відсутнього військовослужбовця призначений військовослужбовець має продовжувати виконувати свої безпосередні обов'язки.
- (4) Термін виконання обов'язків відсутнього військовослужбовця не повинен перевищувати 1 рік.
- (5) Розмір додаткової виплати за виконання обов'язків, як зазначено у пункті 1, складає 25% щомісячного базового грошового забезпечення за посадою відсутнього військовослужбовця.
- (6) Доплата за виконання обов'язків, як зазначено у пункті 1, не виплачується військовослужбовцям, які за посадою заміщають відсутню особу, або заміщають особу, що виконує обов'язки замість відсутнього.

Стаття 216

- (1) Військовослужбовці мають право на додаткові виплати за тимчасове виконання обов'язків по вакантній посаді у розмірі 25% щомісячного базового грошового забезпечення за вакантною посадою.
- (2) Призначення здійснюється наказом командира або начальника, який має право призначати на вакантну посаду.
- (3) Термін виконання обов'язків, які зазначено у пункті 1, не повинен перевищувати 1 рік.

Стаття 217

Військовослужбовець не має права на грошове забезпечення за той час, коли він ухилився від військової служби, або після звільнення з посади.

Стаття 218

Загальний розмір місячного грошового забезпечення військовослужбовця складається з базового місячного грошового забезпечення та додаткових постійних і разових виплат.

Стаття 219

Під час перебування у відрядженні військовослужбовці мають отримувати, окрім загального грошового забезпечення, ще й виплати на транспорт, добові виплати та виплати на проживання, на умовах і в порядку, що визначаються актом Ради Міністрів.

Стаття 220

Обов'язкове соціальне й медичне страхування військовослужбовців забезпечується за рахунок державного бюджету.

Стаття 221

Медична допомога, військово-лікарське обстеження та профілактика захворювань військовослужбовців, які забезпечує Військово-медична академія, проводяться за рахунок бюджету Міністерства оборони в частині витрат на Військово-медичну академію.

Стаття 222

Праця військовослужбовців, звільнених в запас, вважається працею першої категорії.

Стаття 223

- (1) Військовослужбовці мають бути обов'язково застраховані за рахунок державного бюджету на випадок загибелі та непрацездатності в результаті надзвичайної події, що трапилися під час або внаслідок виконання ними службових обов'язків.
- (2) Обов'язкове страхування не перешкоджає оформленню інших страхових контрактів зацікавленими особами.
- (3) Міністр оборони спільно з Міністром фінансів мають визначити посади військовослужбовців, на яких передбачається обов'язкове страхування відповідальності за заподіяння шкоди третім особам за рахунок державного бюджету.

РОЗДІЛ VII. МАТЕРІАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

Стаття 224

- (1) Військовослужбовці мають забезпечуватися такими видами забезпечення:
 1. Військовою уніформою або еквівалентними коштами для її покупки.
 2. Виплатами на харчування.
 3. Безкоштовним харчуванням та освіжаючими напоями під час чергування, занять, навчань, підготовки та польових зборів.
 4. Засобами індивідуального захисту, спеціальним і робочим одягом та іншими засобами й інструментами.

- (2) Військовослужбовці забезпечуються харчуванням. У разі неможливості забезпечення харчуванням їм виплачується компенсація.
- (3) Кошти, які можуть виплачуватися у відповідності з пунктом 1, не оподатковуються і порядок їх виплати затверджується рішенням Міністра оборони.

Стаття 225

Скасована.

Стаття 226

Один раз на рік військовослужбовцям та членам їхніх сімей надається можливість проїзду до місця проведення відпустки і назад за рахунок Міністерства оборони. Терміни та умови виплати коштів на проїзд і їх конкретний розмір мають визначатися рішенням Міністра оборони.

Стаття 226а

- (1) Міністр оборони має право запроваджувати спеціальні комунальні кухні, центри розміщення для військовослужбовців, звільнених в запас, ветеранів та інвалідів військової служби, військові клуби та центри дозвілля, а також інші підрозділи.
- (2) Організація та діяльність структур та підрозділів, зазначених у пункті 1, мають визначатися рішенням Міністра оборони.

Стаття 226б

- (1) Міністерство оборони має сформувати фонд службового житла для забезпечення військовослужбовців житлом у вигляді будинків, кімнат та гаражів, які можуть бути орендовані, придбані або збудовані на власні кошти.
- (2) Умови та порядок використання фонду, як зазначено у пункті 1, визначаються рішенням Міністра оборони.
- (3) Військовослужбовці повинні платити орендну плату за використання будинків, кімнат та гаражів на умовах та згідно з процедурою, визначеними у Розділі 4 Інструкції з питань виконання Закону «Про державну власність», а також орендну плату за речі, надані у тимчасове користування.

Стаття 226с

- (1) Для військовослужбовців, яким не запропоновано житло від Міністерства оборони і хто проживає у приватному секторі, має виплачуватися компенсація на умовах та в порядку, що визначаються рішенням Міністра оборони.
- (2) Компенсація не повинна виплачуватися тим військовослужбовцям, хто письмово відмовився від житла, запропонованого з фондів Міністра.

Стаття 226d

- (1) Військовослужбовці Міністерства оборони, військових частин безпосереднього підпорядкування Міністерству оборони та Збройних Сил Болгарії, а також члени їхніх сімей можуть користуватися медичними закладами, санаторіями та профілакторіями, військовими клубами, базами відпочинку та спортивними базами міністерства на умовах та в порядку, що визначаються рішенням Міністра оборони.
- (2) Частина вартості відпочинку та реабілітації військовослужбовців та членів їхніх сімей може покриватися за рахунок статей витрат на соціальні та культурні потреби в бюджеті Міністерства оборони на відповідний календарний рік на умовах та в порядку, що визначаються рішенням Міністра оборони.

Стаття 226e

- (1) З метою полегшення процесу переходу військовослужбовців, що звільняються зі служби і мають адаптуватися до цивільного життя, при Міністерстві оборони має бути організовано систему адаптації, яка забезпечує:
 1. Професійну орієнтацію.
 2. Мотиваційний тренінг.
 3. Курси перепідготовки.
 4. Підготовку до започаткування незалежної комерційної діяльності.
 5. Допомогу у працевлаштуванні.
 6. Надання інформації з питань, що стосуються підпунктів 1-5.
- (2) Фінансування діяльності, що передбачається пунктом 1, має відбуватися у такому порядку:
 1. Стосовно підпункту 3 – 70% витрат покривається за рахунок бюджету Міністерства оборони і 30% за рахунок військовослужбовця.
 2. Стосовно підпунктів 1, 2, 4-6 – за рахунок бюджету Міністерства оборони.
- (3) Умови та порядок діяльності, передбаченої у пункті 1, визначаються рішенням Міністра оборони.

Стаття 226f

- (1) При звільненні з військової служби, за винятком звільнення за дисциплінарні проступки, військовослужбовці мають право скористатися можливостями, які надає Стаття 226e, пункт 1, підпункти 1, 2, 4-6.

- (2) Особи, які звільняються з військової служби на підставі Статті 162, пункту 2, Статей 164 та 169, а також ті, хто за станом здоров'я непридатні до військової служби, мають право під час або після звільнення з військової служби пройти один курс перепідготовки.
- (3) Термін навчання на курсах перепідготовки не повинен перевищувати 6 місяців.
- (4) Під час навчання на курсах перепідготовки військовослужбовці перебувають у додатковій оплачуваній відпустці.

Стаття 226g

- (1) Військовослужбовці, звільнені в запас, інваліди війни та ветерани війни, а також члени їхніх сімей можуть користуватися медичними закладами, санаторіями та профілакторіями, військовими клубами, базами відпочинку та спортивними базами міністерства на умовах та в порядку, що визначаються рішенням Міністра оборони.
- (2) Військовослужбовці, звільнені в запас, інваліди війни та ветерани війни можуть безкоштовно харчуватися в їдальнях Міністерства оборони.
- (3) Особи, зазначені в пункті 2, можуть користуватися центрами розміщення для військовослужбовців, звільнених в запас, а інваліди війни та ветерани війни – центрами розміщення для інвалідів війни та ветеранів на умовах та в порядку, що визначаються рішенням Міністра оборони.

Стаття 226h

Військовослужбовці Міністерства оборони, військових частин безпосереднього підпорядкування Міністерству оборони та Збройних Сил Болгарії, а також військовослужбовці, звільнені в запас, інваліди війни та ветерани війни, які опинилися у тяжкому фінансовому стані, можуть отримувати фінансову допомогу на умовах та в порядку, що визначаються рішенням Міністра оборони.

Стаття 226i

- (1) Діти військовослужбовців, які загинули під час виконання службових обов'язків або померли внаслідок виконання службових обов'язків, а також батьки цих військовослужбовців мають право на забезпечення, передбачене у Статті 226d.
- (2) Міністерство оборони для дітей, як зазначено в пункті 1, має сплачувати вартість навчання у школах, університетах з денною формою навчання на території країни до досягнення ними віку 26 років на умовах, в порядку та розмірах, що визначаються рішенням Міністра оборони.

Стаття 226к

Витрати на поховання померлого військовослужбовця покриваються за рахунок Міністерства оборони. Військові почесні організуються за узгодженням з родичами.

Стаття 226л

Подружжя, діти, батьки військовослужбовців, які загинули під час виконання службових обов'язків або померли внаслідок виконання службових обов'язків, мають право на безкоштовну медичну та психологічну допомогу в порядку, що визначається рішенням Міністра оборони.

Стаття 226т

- (1) Міністр оборони має право надавати фінансову та іншу допомогу військовим і патріотичним спілкам, неурядовим організаціям у сфері безпеки і оборони, асоціаціям військовослужбовців, резервістів, ветеранів та інвалідів війни, які зареєстровані як юридичні особи, з метою проведення суспільно корисної діяльності.
- (2) Міністр оборони має право надавати союзам і асоціаціям, зазначеним у пункті 1, об'єкти нерухомості, які є власністю Міністерства оборони, для використання з метою проведення своєї діяльності на умовах і в порядку, визначених у Законі «Про державну власність».

РОЗДІЛ VIII. КОМПЕНСАЦІЇ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯМ

Стаття 227

- (1) У разі звільнення з військової служби військовослужбовці мають право на одноразову грошову компенсацію в розмірі одного загального місячного грошового забезпечення помноженого на кількість років вислуги, але не більше, ніж на 20.
- (2) У разі повторного звільнення з військової служби до грошової компенсації не включається кількість окладів місячного грошового забезпечення, які вже виплачувалися раніше у відповідності з пунктом 1.
- (3) Якщо військовослужбовець прослужив 10 років і більше та звільняється з військової служби за станом здоров'я, то розмір одноразової грошової компенсації відповідно до зазначеного в пункті 1 не може бути меншим за 15 окладів місячного грошового забезпечення.
- (4) У випадках, передбачених у пункті 3, але за наявності вислуги менше, ніж 10 років, військовослужбовці мають право на одноразову грошову компенсацію у розмірі 10-кратного загального місячного грошового забезпечення.

- (5) У разі звільнення з військової служби з вислугою у 10 і більше років військовослужбовці мають право на одноразову грошову компенсацію за майно, зазначене у Статті 224, пункт 1, підпункт 1.
- (6) Пункти 1 і 5 не застосовуються у випадках звільнення за дисциплінарні проступки.
- (7) У випадку смерті військовослужбовця, компенсації, передбачені пунктами 1-6, виплачуються його спадкоємцям.
- (8) Компенсації, передбачені пунктами 1-7, не підлягають оподаткуванню.

Стаття 228

- (1) Для визначення розміру одноразової грошової компенсації у разі звільнення з військової служби роки вислуги зараховуються без урахування прирівняної служби та цивільної державної служби.
- (2) У разі звільнення з військової служби з поважних причин для військовослужбовців, які прослужили останні 13 років і 4 місяці як військовослужбовці, розмір компенсації має визначатися в залежності від суми:
 1. Вислуги років на військовій службі.
 2. Років прирівняної служби та цивільної державної служби, які відповідають трудовому стажу першої категорії.

Стаття 229

- (1) У разі переміщення по службі до іншого населеного пункту військовослужбовець та його сім'я мають право на одноразову компенсацію витрат на умовах та в порядку, що визначаються рішенням Міністра оборони.
- (2) Транспортні витрати оплачуються за рахунок Міністерства оборони.

Стаття 230

- (1) Подружжя військовослужбовців, що переїжджають з ними у разі переміщення по службі до іншого населеного пункту і змушені припинити свою роботу або інші правовідносини, мають право на грошову компенсацію у розмірі мінімальної заробітної плати, визначеному в країні.
- (2) Компенсація, передбачена пунктом 1, має виплачуватися Національним інститутом соціального захисту з державного бюджету на відповідний рахунок протягом періоду, коли особи залишаються безробітними, але не довше 12 місяців, і в тому разі, коли вони зареєструвалися у відповідному територіальному відділенні Агентства працевлаштування протягом одного місяця після переїзду.

- (3) Час, протягом якого виплачувалася така компенсація, має враховуватися до трудового стажу або до стажу цивільної служби, в залежності від типу правовідносин, зазначених у пункті 1.
- (4) Компенсація, передбачена пунктом 1, виплачується на умовах та в порядку, що визначаються актом Ради Міністрів.

Стаття 231

- (1) Безробітнім подружжям тих військовослужбовців, які беруть участь у міжнародних операціях та місіях, на період участі в операції чи місії має виплачуватися грошова компенсація у розмірі мінімальної заробітної плати, визначеному в країні.
- (2) Компенсація, передбачена пунктом 1, має виплачуватися Національним інститутом соціального захисту з державного бюджету на умовах та в порядку, що визначаються актом Ради Міністрів.
- (3) Дітям до 26 років тих військовослужбовців, які беруть участь у міжнародних операціях та місіях, і які навчаються в школі або на денному відділенні вищих навчальних закладів у країні та за кордоном, має оплачуватися вартість навчання за період участі в операції чи місії. Розмір таких виплат визначається рішенням Міністра оборони, а необхідні кошти мають бути передбачені в бюджеті на участь в операції чи місії і виплачуватися Міністерством оборони.

Стаття 232

У випадку скорочення чисельності збройних сил за рішенням Національної Асамблеї, джерела компенсації мають бути визначені законодавчим актом про скорочення.

Стаття 233

- (1) Військовослужбовці мають право на одноразову грошову компенсацію у розмірі 10-кратного загального місячного грошового забезпечення у випадках отримання ушкоджень значної тяжкості та 6-кратного загального місячного грошового забезпечення у випадках отримання ушкоджень середньої тяжкості, отриманих під час або внаслідок виконання службових обов'язків.
- (2) Подружжя, діти, батьки військовослужбовців, які загинули під час виконання службових обов'язків, мають право на одноразову грошову компенсацію у розмірі 12-кратного загального місячного грошового забезпечення кожному, хто має на це право. Отримана компенсація не повинна вважатися отриманням спадщини.

- (3) Компенсації, передбачені пунктами 1 і 2, не підлягають оподаткуванню.
- (4) Компенсації, передбачені пунктами 1 і 2, не виплачуються у випадку, коли ушкодження були отримані під час перебування у відпустці, під час ухилиння від військової служби або у випадках харчових отруєнь, які можуть викликати тяжкі наслідки для здоров'я або й загибель людини.
- (5) Особи, зазначені у пунктах 1 і 2, можуть отримувати компенсацію в загальному порядку. У цьому випадку може виникати різниця між присудженою сумою компенсації та загальною сумою компенсації, визначеною Міністерством оборони, і вона має бути доплачена.
- (6) Різниця у сумах компенсацій не виплачується, якщо ушкодження сталися з вини особи.
- (7) У зв'язку з виплатою грошової компенсації Міністерство оборони має право виступати з позовом проти особи, з вини якої настали ушкодження або смерть, або вимагати застосування положень Статті 410, пункту 1 Кодексу цивільних процедур стосовно цієї особи, якщо її вина підтверджується остаточним вироком суду.

Стаття 234

Компенсації військовослужбовцям, передбачені цим законом, мають обчислюватися на підставі базового місячного грошового забезпечення, яке виплачувалося на момент звільнення з військової служби, переїзду, травмування або смерті військовослужбовця, і які мають включати:

1. Базове місячне грошове забезпечення.
2. Додаткові місячні виплати за безперервну службу, за особливі умови проходження військової служби або за науковий ступінь «Доктор» або «Доктор філософії».

Стаття 235

Військовослужбовцям мають виплачуватися грошові виплати та компенсації, передбачені цим законом, на умовах та в порядку, що визначаються рішенням Міністра оборони.

Стаття 236

Військовослужбовці не зобов'язані віддавати різницю суми, яка була їм переплачена без їхнього умислу. Винні офіційні особи, які призначили або підтвердили некоректну суму виплат, мають нести матеріальну відповідальність.

Стаття 237

- (1) Без згоди військовослужбовців не можна робити вирахування з їхнього грошового забезпечення, за винятком таких випадків, як:
 1. Отримання грошей в якості авансу.
 2. Переплата внаслідок технічної помилки.
 3. Сплата податків, які вираховуються відповідно до спеціальних норм законодавства.
 4. Виплати, призначені в судовому порядку.
 5. Вирахування за заподіяння матеріальної шкоди.
- (2) Загальний місячний обсяг вирахувань, які передбачаються пунктом 1, не повинен перевищувати розмір, визначений Кодексом цивільних процедур.

РОСІЯ

Федеральний закон «Про статус військовослужбовців» – Витяг, російською мовою

Российская Федерация

Федеральный закон «О статусе военнослужащих»

Принят

Государственной Думой

6 марта 1998 года

Одобрен

Советом Федерации

12 марта 1998 года

(в ред. Федеральных законов от 31.12.1999 N 229-ФЗ,
от 19.06.2000 N 82-ФЗ, от 07.08.2000 N 122-ФЗ,
от 26.07.2001 N 105-ФЗ, от 30.12.2001 N 196-ФЗ,
от 07.05.2002 N 49-ФЗ, от 21.05.2002 N 56-ФЗ,
от 28.06.2002 N 75-ФЗ, от 27.11.2002 N 155-ФЗ,
от 11.11.2003 N 141-ФЗ, от 26.04.2004 N 29-ФЗ,
от 20.07.2004 N 71-ФЗ, от 22.08.2004 N 122-ФЗ,
от 22.04.2005 N 37-ФЗ, от 27.12.2005 N 190-ФЗ,
от 27.12.2005 N 191-ФЗ, от 02.02.2006 N 20-ФЗ,
от 04.05.2006 N 61-ФЗ, от 08.05.2006 N 66-ФЗ,
от 06.07.2006 N 104-ФЗ, от 27.07.2006 N 153-ФЗ,
от 17.10.2006 N 163-ФЗ, от 04.12.2006 N 203-ФЗ,
от 30.12.2006 N 278-ФЗ, от 06.01.2007 N 1-ФЗ,
от 02.03.2007 N 24-ФЗ, от 16.03.2007 N 36-ФЗ,
от 22.06.2007 N 113-ФЗ, от 22.06.2007 N 114-ФЗ,
от 24.07.2007 N 214-ФЗ, от 04.11.2007 N 254-ФЗ,
от 01.12.2007 N 311-ФЗ, от 04.12.2007 N 324-ФЗ,
от 11.06.2008 N 86-ФЗ, от 14.07.2008 N 111-ФЗ,
от 23.07.2008 N 160-ФЗ, от 27.10.2008 N 177-ФЗ,
от 08.11.2008 N 203-ФЗ, от 01.12.2008 N 225-ФЗ,
от 25.12.2008 N 280-ФЗ, от 09.02.2009 N 1-ФЗ,
от 14.03.2009 N 34-ФЗ, от 24.07.2009 N 213-ФЗ,
от 25.12.2009 N 339-ФЗ, от 22.07.2010 N 159-ФЗ,

от 08.12.2010 N 342-ФЗ, от 28.12.2010 N 404-ФЗ,
от 28.12.2010 N 418-ФЗ,
с изм., внесенными Федеральными законами
от 27.12.2000 N 150-ФЗ, от 30.12.2001 N 194-ФЗ (ред. 10.11.2004),
от 24.12.2002 N 176-ФЗ (ред. 10.11.2004),
от 23.12.2003 N 186-ФЗ (ред. 10.11.2004),
Постановлением Конституционного Суда РФ от 05.04.2007 N 5-П,
Федеральным законом от 17.12.2009 N 313-ФЗ)

Настоящий Федеральный закон в соответствии с Конституцией Российской Федерации определяет права, свободы, обязанности и ответственность военнослужащих, а также основы государственной политики в области правовой и социальной защиты военнослужащих, граждан Российской Федерации, уволенных с военной службы, и членов их семей.

(в ред. Федерального закона от 11.11.2003 N 141-ФЗ)

ГЛАВА I. ОБЩИЕ ПОЛОЖЕНИЯ

Статья 1. Статус военнослужащих

1. Статус военнослужащих есть совокупность прав, свобод, гарантированных государством, а также обязанностей и ответственности военнослужащих, установленных настоящим Федеральным законом, федеральными конституционными законами, федеральными законами и иными нормативными правовыми актами Российской Федерации.
2. Военнослужащие обладают правами и свободами человека и гражданина с некоторыми ограничениями, установленными настоящим Федеральным законом, федеральными конституционными законами и федеральными законами.

На военнослужащих возлагаются обязанности по подготовке к вооруженной защите и вооруженная защита Российской Федерации, которые связаны с необходимостью беспрекословного выполнения поставленных задач в любых условиях, в том числе с риском для жизни. В связи с особым характером обязанностей, возложенных на военнослужащих, им предоставляются социальные гарантии и компенсации.

(в ред. Федерального закона от 22.08.2004 N 122-ФЗ)

Особенности статуса военнослужащих, проходящих военную службу в военное время, в период мобилизации, во время исполнения обязанностей военной службы в условиях чрезвычайного положения и при вооруженных конфликтах регулируются федеральными конституционными законами, федеральными законами и иными нормативными правовыми актами Российской Федерации.

3. Военнослужащим выдаются документы, удостоверяющие их личность и гражданство, а также документы, удостоверяющие личность и правовое положение военнослужащих.

Порядок выдачи военнослужащим указанных документов и финансирования мероприятий, связанных с их выдачей, определяется Правительством Российской Федерации.

4. Военнослужащие имеют право на хранение, ношение, применение и использование оружия в порядке, определяемом федеральными конституционными законами, федеральными законами и иными нормативными правовыми актами Российской Федерации.
5. Органы государственной власти Российской Федерации, органы государственной власти субъектов Российской Федерации (далее – органы государственной власти), органы местного самоуправления и организации вправе устанавливать в пределах своих полномочий дополнительные социальные гарантии и компенсации военнослужащим, гражданам Российской Федерации (далее – граждане), уволенным с военной службы, и членам их семей.

(в ред. Федеральных законов от 11.11.2003 N 141-ФЗ, от 22.08.2004 N 122-ФЗ)

Статья 2. Граждане, имеющие статус военнослужащих

1. Военнослужащие проходят военную службу по контракту или военную службу по призыву в соответствии с Федеральным законом от 28 марта 1998 года N 53-ФЗ «О воинской обязанности и военной службе» (далее – Федеральный закон «О воинской обязанности и военной службе»).

(в ред. Федеральных законов от 28.06.2002 N 75-ФЗ, от 04.12.2006 N 203-ФЗ)

К военнослужащим относятся:

- офицеры, прапорщики и мичманы, курсанты военных образовательных учреждений профессионального образования, сержанты и старшины, солдаты и матросы, проходящие военную службу по контракту (далее – военнослужащие, проходящие военную службу по контракту);
абзац утратил силу с 1 января 2010 года. – Федеральный закон от 06.07.2006 N 104-ФЗ;
- сержанты, старшины, солдаты и матросы, проходящие военную службу по призыву, курсанты военных образовательных учреждений профессионального образования до заключения с ними контракта о прохождении военной службы (далее – военнослужащие, проходящие военную службу по призыву).

(в ред. Федерального закона от 04.12.2006 N 203-ФЗ)

Абзац утратил силу с 1 января 2010 года. – Федеральный закон от 06.07.2006 N 104-ФЗ.

Условия контракта о прохождении военной службы определяются федеральными конституционными законами, федеральными законами и иными нормативными правовыми актами Российской Федерации.

2. Граждане (иностранцы граждане) приобретают статус военнослужащих с началом военной службы и утрачивают его с окончанием военной службы.

(в ред. Федерального закона от 11.11.2003 N 141-ФЗ)

На граждан, призванных на военные сборы, статус военнослужащих распространяется в случаях и порядке, которые предусмотрены настоящим Федеральным законом, федеральными законами и иными нормативными правовыми актами Российской Федерации.

3. За гражданами, проходившими военную службу в воинских частях Вооруженных Сил Союза ССР, других воинских формированиях Союза ССР и государств – участников Содружества Независимых Государств до принятия указанных воинских формирований под юрисдикцию Российской Федерации и перешедшими на военную службу в войска или иные воинские формирования, организации других государств, ранее входивших в состав Союза ССР, сохраняются социальные гарантии и компенсации, предусмотренные настоящим Федеральным законом, федеральными законами и иными нормативными правовыми актами Российской Федерации, при условии заключения и ратификации в установленном порядке соответствующих международных договоров Российской Федерации.

(в ред. Федерального закона от 22.08.2004 N 122-ФЗ)

4. Статус военнослужащих, проходящих военную службу на территориях государств, не указанных в пункте 3 настоящей статьи, а также военнослужащих, направленных в вооруженные силы указанных государств в порядке военного сотрудничества, определяется в соответствии с международными договорами Российской Федерации.

5. Социальные гарантии и компенсации, которые предусмотрены настоящим Федеральным законом, федеральными конституционными законами и федеральными законами, устанавливаются:

(в ред. Федерального закона от 22.08.2004 N 122-ФЗ)

- военнослужащим и членам их семей;
- гражданам, уволенным с военной службы в Вооруженных Силах Российской Федерации, других войсках, воинских формированиях и органах, Объединенных Вооруженных Силах государств – участников Содружества Независимых Государств, и членам их семей;

- гражданам, уволенным с военной службы в Вооруженных Силах Союза ССР, пограничных, внутренних и железнодорожных войсках, войсках гражданской обороны, органах и войсках государственной безопасности, других воинских формированиях Союза ССР, и членам их семей.

К членам семей военнослужащих, граждан, уволенных с военной службы, на которых распространяются указанные социальные гарантии, компенсации, если иное не установлено настоящим Федеральным законом, другими федеральными законами, относятся:

(в ред. Федерального закона от 22.08.2004 N 122-ФЗ)

- супруга (супруг);
- несовершеннолетние дети;
- дети старше 18 лет, ставшие инвалидами до достижения ими возраста 18 лет;
- дети в возрасте до 23 лет, обучающиеся в образовательных учреждениях по очной форме обучения;
- лица, находящиеся на иждивении военнослужащих.

Социальные гарантии и компенсации, предусмотренные настоящим Федеральным законом и федеральными законами для военнослужащих и членов их семей, могут быть распространены на других лиц и членов их семей указами Президента Российской Федерации.

(абзац введен Федеральным законом от 27.11.2002 N 155-ФЗ, в ред. Федерального закона от 22.08.2004 N 122-ФЗ)

6. Военнослужащим и гражданам, уволенным с военной службы, ветеранам Великой Отечественной войны и ветеранам боевых действий на территориях других государств, ветеранам военной службы, а также ветеранам, исполнявшим обязанности военной службы в условиях чрезвычайного положения и при вооруженных конфликтах, федеральными конституционными законами, федеральными законами и иными нормативными правовыми актами Президента Российской Федерации и Правительства Российской Федерации устанавливаются дополнительные социальные гарантии и компенсации.

(в ред. Федерального закона от 22.08.2004 N 122-ФЗ)

7. Правовые и социальные гарантии несовершеннолетним гражданам, обучающимся в образовательных учреждениях среднего (полного) общего образования, дополнительные образовательные программы которых имеют целью военную подготовку, регулируются федеральными законами и иными нормативными правовыми актами Российской Федерации.

8. За военнослужащими, захваченными в плен или в качестве заложников, а также интернированными в нейтральных странах, сохраняется статус военнослужащих. Органы государственной власти и военное командование обязаны принимать меры по освобождению указанных военнослужащих в соответствии с нормами международного права.

В случае безвестного отсутствия военнослужащих за ними сохраняется статус военнослужащих до признания их в установленном законом порядке безвестно отсутствующими или объявления умершими.

За указанными военнослужащими сохраняются денежное довольствие, материальное и иные виды обеспечения, которые выплачиваются (выдаются) супругам или другим членам семей военнослужащих, проживающим совместно с ними, в порядке, определяемом Правительством Российской Федерации, до полного выяснения обстоятельств захвата в плен или в качестве заложников, интернирования военнослужащих или их освобождения либо до признания их в установленном законом порядке безвестно отсутствующими или объявления умершими.

(п. 8 в ред. Федерального закона от 22.06.2007 N 113-ФЗ)

9. Военнослужащие, граждане, уволенные с военной службы, и члены их семей, имеющие право на социальные гарантии и компенсации в соответствии с настоящим Федеральным законом, пользуются социальными гарантиями и компенсациями, установленными для граждан федеральными конституционными законами, федеральными законами и иными нормативными правовыми актами Российской Федерации. Если указанные лица одновременно имеют право на получение одной и той же социальной гарантии и компенсации по нескольким основаниям, то им предоставляются по их выбору социальная гарантия и компенсация по одному основанию, за исключением случаев, особо предусмотренных федеральными конституционными законами, федеральными законами и иными нормативными правовыми актами Российской Федерации.

(в ред. Федерального закона от 22.08.2004 N 122-ФЗ)

Статья 3. Гарантии правовой и социальной защиты военнослужащих, граждан, уволенных с военной службы, и членов их семей

1. Для военнослужащих настоящим Федеральным законом устанавливается единая система правовой и социальной защиты, а также материального и иных видов обеспечения с учетом занимаемых воинских должностей, присвоенных воинских званий, общей продолжительности военной службы, в том числе и в льготном исчислении, выполняемых задач, условий и порядка прохождения ими военной службы.

2. Правовая защита военнослужащих, граждан, уволенных с военной службы, и членов их семей является функцией государства и предусматривает закрепление в законах и иных нормативных правовых актах прав, социальных гарантий и компенсаций указанных лиц и иных мер их социальной защиты, а также правовой механизм их реализации.

(в ред. Федерального закона от 22.08.2004 N 122-ФЗ)

3. Социальная защита военнослужащих, граждан, уволенных с военной службы, и членов их семей является функцией государства и предусматривает:

- реализацию их прав, социальных гарантий и компенсаций органами государственной власти, органами военного управления и органами местного самоуправления;

(в ред. Федерального закона от 22.08.2004 N 122-ФЗ)

- совершенствование механизмов и институтов социальной защиты указанных лиц;
- охрану их жизни и здоровья, а также иные меры, направленные на создание условий жизни и деятельности, соответствующих характеру военной службы и ее роли в обществе.

4. Реализация мер правовой и социальной защиты военнослужащих, граждан, уволенных с военной службы, и членов их семей возлагается на органы государственной власти, органы местного самоуправления, федеральные суды общей юрисдикции, правоохранительные органы в пределах их полномочий, а также является обязанностью командиров (начальников) (далее – командиры). Реализации прав военнослужащих, граждан, уволенных с военной службы, и членов их семей в соответствии с федеральными конституционными законами, федеральными законами и иными нормативными правовыми актами Российской Федерации могут также содействовать общественные объединения.

5. Никто не вправе ограничивать военнослужащих, граждан, уволенных с военной службы, и членов их семей в правах и свободах, гарантированных Конституцией Российской Федерации и настоящим Федеральным законом. Должностные лица органов государственной власти, органов местного самоуправления и организаций, а также командиры, виновные в неисполнении обязанностей по реализации прав военнослужащих, граждан, уволенных с военной службы, и членов их семей, несут ответственность в соответствии с федеральными законами и иными нормативными правовыми актами Российской Федерации.

При осуществлении призыва на военную службу, заключении с военнослужащими контракта о прохождении военной службы, а также при увольнении военнотру-

жащих с военной службы государство гарантирует исполнение обязательств, предусмотренных настоящим Федеральным законом, федеральными законами и иными нормативными правовыми актами Российской Федерации.

6. Контроль за исполнением настоящего Федерального закона осуществляется органами государственной власти, правоохранительными органами и органами военного управления.

Надзор за исполнением настоящего Федерального закона осуществляется Генеральным прокурором Российской Федерации и подчиненными ему прокурорами.

Статья 4. Правовые основы статуса военнослужащих

1. Правовыми основами статуса военнослужащих являются Конституция Российской Федерации, федеральные конституционные законы, настоящий Федеральный закон, федеральные законы и иные нормативные правовые акты Российской Федерации, а также нормы международного права и международные договоры Российской Федерации.
2. Правовые и социальные гарантии военнослужащим, включая меры их правовой защиты, а также материального и иных видов обеспечения, предусмотренные настоящим Федеральным законом, не могут быть отменены или снижены федеральными законами и иными нормативными правовыми актами Российской Федерации иначе как путем внесения изменений и дополнений в настоящий Федеральный закон.

ГЛАВА II. ПРАВА И СВОБОДЫ ВОЕННОСЛУЖАЩИХ, ГРАЖДАН, УВОЛЕННЫХ С ВОЕННОЙ СЛУЖБЫ, И ЧЛЕНОВ ИХ СЕМЕЙ

Статья 5. Защита свободы, чести и достоинства военнослужащих

1. Военнослужащие находятся под защитой государства. Никто не вправе вмешиваться в служебную деятельность военнослужащих, за исключением лиц, уполномоченных на то федеральными конституционными законами, федеральными законами и иными нормативными правовыми актами Российской Федерации, а также Уставом внутренней службы Вооруженных Сил Российской Федерации, Дисциплинарным уставом Вооруженных Сил Российской Федерации, Уставом гарнизонной и караульной служб Вооруженных Сил Российской Федерации (далее – общевойсковые уставы).
2. Оскорбление военнослужащих, насилие и угроза применения насилия, посягательство на их жизнь, здоровье, честь, достоинство, жилище, имущество, а равно другие действия (бездействие), нарушающие и ущемляющие их права в связи с

исполнением ими обязанностей военной службы, влекут ответственность в соответствии с федеральными законами и иными нормативными правовыми актами Российской Федерации.

3. Военнослужащие могут быть задержаны или подвергнуты аресту, в том числе в качестве дисциплинарного взыскания, только по основаниям и в порядке, которые предусмотрены федеральными законами, общевоинскими уставами и иными нормативными правовыми актами Российской Федерации.

(в ред. Федерального закона от 04.12.2006 N 203-ФЗ)

О задержании военнослужащих вне расположения воинской части, в которой они проходят военную службу, немедленно уведомляются органы военного управления, органы военной прокуратуры и военные следственные органы Следственного комитета Российской Федерации.

(в ред. Федерального закона от 28.12.2010 N 404-ФЗ)

Статья 6. Право на свободу передвижения и выбор места жительства

1. Право на свободу передвижения реализуется военнослужащими с учетом необходимости поддержания ими боевой готовности воинских частей и обеспечения своевременности прибытия к месту военной службы.

Правила передвижения военнослужащих в расположении воинской части, их выезда за пределы гарнизона, на территории которого они проходят военную службу, определяются общевоинскими уставами. Порядок выезда военнослужащих за пределы территории Российской Федерации определяется федеральными законами и иными нормативными правовыми актами Российской Федерации.

2. Военнослужащие, проходящие военную службу по контракту, имеют право на изменение места военной службы, в том числе на перевод в другую местность, в соответствии с заключенными ими контрактами, с учетом условий прохождения военной службы, состояния здоровья военнослужащих и членов их семей (на основании заключения военно-врачебной комиссии) и по иным основаниям, устанавливаемым Положением о порядке прохождения военной службы.
3. Военнослужащие, проходящие военную службу по контракту, при увольнении с военной службы имеют право на выбор постоянного места жительства в любом населенном пункте Российской Федерации или в другом государстве в соответствии с федеральными законами, иными нормативными правовыми актами Российской Федерации и международными договорами Российской Федерации.

Статья 7. Свобода слова. Право на участие в собраниях, митингах, демонстрациях, шествиях и пикетировании

1. Военнослужащие, реализуя право на свободу слова, выражение своих мнений и убеждений, доступ к получению и распространению информации, не вправе разглашать государственную и военную тайну, обсуждать и критиковать приказы командира.
2. Военнослужащие вправе в свободное от исполнения обязанностей военной службы время мирно, без оружия участвовать в собраниях, митингах, демонстрациях, шествиях и пикетировании, проводимых вне территории воинской части.
3. Участие военнослужащих в забастовках, а равно иное прекращение исполнения обязанностей военной службы как средство урегулирования вопросов, связанных с прохождением военной службы, запрещаются.

Статья 8. Свобода совести и вероисповедания

1. Военнослужащие в свободное от военной службы время вправе участвовать в богослужениях и религиозных церемониях как частные лица.
2. Военнослужащие не вправе отказываться от исполнения обязанностей военной службы по мотивам отношения к религии и использовать свои служебные полномочия для пропаганды того или иного отношения к религии.
3. Религиозная символика, религиозная литература и предметы культа используются военнослужащими индивидуально.
4. Государство не несет обязанностей по удовлетворению потребностей военнослужащих, связанных с их религиозными убеждениями и необходимостью отправления религиозных обрядов.
5. Создание религиозных объединений в воинской части не допускается. Религиозные обряды на территории воинской части могут отправляться по просьбе военнослужащих за счет их собственных средств с разрешения командира.

Статья 9. Право на участие в управлении делами государства и общественными объединениями

1. Военнослужащие в соответствии с Конституцией Российской Федерации, федеральными законами, законами субъектов Российской Федерации и нормативными правовыми актами органов местного самоуправления имеют право избирать и быть избранными в органы государственной власти и органы местного самоуправления, участвовать в референдуме, а также в других формах осуществления местного самоуправления.

Особенности правового положения военнослужащих, избранных в органы государственной власти и органы местного самоуправления, определяются федеральными законами и иными нормативными правовыми актами Российской Федерации.

2. Военнослужащие могут состоять в общественных, в том числе религиозных, объединениях, не преследующих политические цели, и участвовать в их деятельности, не находясь при исполнении обязанностей военной службы.

Создание и деятельность профессиональных союзов военнослужащих регулируются федеральным законом.

Статья 10. Право на труд

1. Право на труд реализуется военнослужащими посредством прохождения ими военной службы.
2. Государство гарантирует военнослужащим, проходящим военную службу по контракту:

- назначение на высшие воинские должности с учетом условий заключенного ими контракта в соответствии с полученной квалификацией, достигнутыми в служебной деятельности результатами и на конкурсной основе;
- повышение квалификации с учетом интересов военной службы и их собственного выбора;
- увеличение количества социальных гарантий и размера компенсаций в соответствии с полученной квалификацией и со сроком военной службы, который рассчитывается с учетом общей продолжительности военной службы в календарном исчислении (далее – общая продолжительность военной службы) или общей продолжительности военной службы в льготном исчислении. Порядок исчисления общей продолжительности военной службы, а также общей продолжительности военной службы в льготном исчислении определяется Правительством Российской Федерации.

(в ред. Федерального закона от 22.08.2004 N 122-ФЗ)

Характер служебной деятельности и перемещение по службе военнослужащих, проходящих военную службу по призыву, определяются их квалификацией и служебной необходимостью.

О применении пункта 3 статьи 10 см. письмо ГТК РФ от 11.05.2000 N 09-18/12126.

3. Время нахождения граждан на военной службе по контракту засчитывается в их общий трудовой стаж, включается в стаж государственной службы государственного служащего и в стаж работы по специальности из расчета один день военной службы за один день работы, а время нахождения граждан на военной

службе по призыву (в том числе офицеров, призванных на военную службу в соответствии с указом Президента Российской Федерации) – один день военной службы за два дня работы.

Время прохождения военной службы военнослужащими на воинских должностях, связанных с повышенной опасностью для жизни и здоровья, засчитывается в специальный трудовой стаж при установлении пенсии по старости в связи с особыми условиями труда или пенсии за выслугу лет, если указанные должности включены в соответствующие перечни, утвержденные Правительством Российской Федерации.

4. Супругам военнослужащих – граждан, проходящих военную службу по контракту, в общий трудовой стаж, необходимый для установления пенсии, засчитываются весь период проживания с супругами до 1992 года вне зависимости от мест дислокации воинских частей, с 1992 года – в местностях, где они не могли трудиться по специальности в связи с отсутствием возможности трудоустройства и были признаны в установленном порядке безработными, а также период, когда супруги военнослужащих – граждан были вынуждены не работать по состоянию здоровья детей, связанному с условиями проживания по месту военной службы супругов, если по заключению учреждения здравоохранения их дети нуждались в постороннем уходе. В указанные периоды супругам военнослужащих – граждан, если они утратили право на пособие по безработице, выплачивается ежемесячное пособие в порядке и размерах, которые определяются Правительством Российской Федерации.

(в ред. Федеральных законов от 11.11.2003 N 141-ФЗ, от 24.07.2009 N 213-ФЗ)

5. Военнослужащим, проходящим военную службу в районах Крайнего Севера, приравненных к ним местностях и других местностях с неблагоприятными климатическими или экологическими условиями, в том числе отдаленных, или за пределами территории Российской Федерации, а также на воинских должностях, связанных с повышенной опасностью для жизни и здоровья, федеральными законами устанавливаются дополнительные социальные гарантии и компенсации.

(в ред. Федерального закона от 22.08.2004 N 122-ФЗ)

Перечни указанных районов и местностей утверждаются Правительством Российской Федерации, а перечни указанных воинских должностей определяются Министерством обороны Российской Федерации (иным федеральным органом исполнительной власти, в котором федеральным законом предусмотрена военная служба).

6. Супруги военнослужащих – граждан при прочих равных условиях имеют преимущественное право на поступление на работу в государственные организации, воинские части и на оставление на работе в государственных организациях, воинских частях при сокращении численности или штата работников, а также на первоочередное направление для профессиональной подготовки, повышения

квалификации и переподготовки с отрывом от производства с выплатой в период обучения средней заработной платы.

(в ред. Федерального закона от 11.11.2003 N 141-ФЗ)

7. Военнослужащие не вправе:

- заниматься другой оплачиваемой деятельностью, за исключением педагогической, научной и иной творческой деятельности, если она не препятствует исполнению обязанностей военной службы. При этом педагогическая, научная и иная творческая деятельность не может финансироваться исключительно за счет средств иностранных государств, международных и иностранных организаций, иностранных граждан и лиц без гражданства, если иное не предусмотрено международным договором Российской Федерации или законодательством Российской Федерации;
(в ред. Федерального закона от 02.03.2007 N 24-ФЗ)
- заниматься предпринимательской деятельностью лично или через доверенных лиц, в том числе участвовать в управлении коммерческими организациями, за исключением случаев, когда непосредственное участие в управлении указанными организациями входит в должностные обязанности военнослужащего, а также оказывать содействие физическим и юридическим лицам в осуществлении предпринимательской деятельности, используя свое служебное положение;
- использовать в целях, не связанных с исполнением обязанностей военной службы, финансовые средства и имущество воинской части, а также другое государственное имущество, за исключением случаев использования указанного имущества за установленную плату, в соответствии с федеральными законами и иными нормативными правовыми актами Российской Федерации;
- получать гонорары за публикации и выступления, связанные с исполнением обязанностей военной службы;
- получать от физических и юридических лиц вознаграждения (подарки, денежные вознаграждения, ссуды, услуги, оплату развлечений, отдыха, транспортных расходов и иные вознаграждения), связанные с исполнением обязанностей военной службы, за исключением ценных подарков (в том числе именных) и денежных сумм, которыми военнослужащие награждаются в порядке поощрения в соответствии с общевоинскими уставами;
- принимать без разрешения Президента Российской Федерации награды иностранных государств, международных и иностранных организаций;
- выезжать в служебные командировки за границу за счет физических и юридических лиц, за исключением служебных командировок, осуществляемых в соответ-

ствии с международными договорами Российской Федерации или на взаимной основе по договоренности органов государственной власти с соответствующими органами государственной власти иностранных государств либо международными организациями;

- использовать служебное положение в интересах политических партий и общественных, в том числе религиозных, объединений, а также для пропаганды отношения к ним;
- входит в состав органов управления, попечительских или наблюдательных советов, иных органов иностранных некоммерческих неправительственных организаций и действующих на территории Российской Федерации их структурных подразделений, если иное не предусмотрено международным договором Российской Федерации или законодательством Российской Федерации.

(абзац введен Федеральным законом от 02.03.2007 N 24-ФЗ)

8. Привлечение военнослужащих к выполнению работ, не обусловленных исполнением обязанностей военной службы, допускается в случаях, установленных федеральными законами и иными нормативными правовыми актами Российской Федерации. При этом на военнослужащих распространяются правовые нормы, предусмотренные для других граждан, выполняющих указанные работы.
9. Военнослужащие женского пола и военнослужащие, воспитывающие детей без отца (матери), пользуются социальными гарантиями и компенсациями в соответствии с федеральными законами и иными нормативными правовыми актами об охране семьи, материнства и детства.

(в ред. Федеральных законов от 22.08.2004 N 122-ФЗ, от 02.02.2006 N 20-ФЗ)

Статья 11. Служебное время и право на отдых

1. Общая продолжительность еженедельного служебного времени военнослужащих, проходящих военную службу по контракту, за исключением случаев, указанных в пункте 3 настоящей статьи, не должна превышать нормальную продолжительность еженедельного рабочего времени, установленную федеральными законами и иными нормативными правовыми актами Российской Федерации. Привлечение указанных военнослужащих к исполнению обязанностей военной службы сверх установленной продолжительности еженедельного служебного времени в иных случаях компенсируется отдыхом соответствующей продолжительности в другие дни недели. При невозможности предоставления указанной компенсации время исполнения обязанностей военной службы сверх установленной продолжительности еженедельного служебного времени суммирует-

ся и предоставляется военнослужащим в виде дополнительных суток отдыха, которые могут быть присоединены по желанию указанных военнослужащих к основному отпуску. Порядок учета служебного времени и предоставления дополнительных суток отдыха определяется Положением о порядке прохождения военной службы.

2. Продолжительность служебного времени военнослужащих, проходящих военную службу по призыву, определяется распорядком дня воинской части в соответствии с требованиями общевоинских уставов. При этом указанным военнослужащим ежедневно, за исключением случаев, определяемых общевоинскими уставами, предоставляется не менее восьми часов для сна и двух часов для личных потребностей.
3. Боевое дежурство (боевая служба), учения, походы кораблей и другие мероприятия, перечень которых определяется министром обороны Российской Федерации (руководителем иного федерального органа исполнительной власти, в котором федеральным законом предусмотрена военная служба), проводятся при необходимости без ограничения общей продолжительности еженедельного служебного времени. Дополнительные сутки отдыха, компенсирующего военнослужащим участие в указанных мероприятиях, в счет основного и дополнительных отпусков не засчитываются и предоставляются в порядке и на условиях, которые определяются Положением о порядке прохождения военной службы.

(в ред. Федерального закона от 08.11.2008 N 203-ФЗ)

Военнослужащим, проходящим военную службу по контракту, участвующим в мероприятиях, которые проводятся при необходимости без ограничения общей продолжительности еженедельного служебного времени, по их просьбе вместо предоставления дополнительных суток отдыха может выплачиваться денежная компенсация в размере денежного содержания за каждые положенные дополнительные сутки отдыха. Порядок и условия выплаты денежной компенсации устанавливаются руководителем федерального органа исполнительной власти, в котором федеральным законом предусмотрена военная служба.

(абзац введен Федеральным законом от 27.07.2006 N 153-ФЗ)

- 3.1. Военнослужащим, проходящим военную службу в соединениях и воинских частях постоянной готовности, переведенных в установленном порядке на комплектование военнослужащими, проходящими военную службу по контракту (далее – соединения и воинские части постоянной готовности), дополнительный отдых в соответствии с пунктами 1 и 3 настоящей статьи не предоставляется.

(п. 3.1 введен Федеральным законом от 26.04.2004 N 29-ФЗ)

4. Военнослужащим, проходящим военную службу по призыву, а также военнослужащим, проходящим военную службу по контракту в военных образовательных учреждениях профессионального образования, соединениях и воинских частях постоянной готовности и учебных воинских частях, предоставляется не менее одних суток отдыха еженедельно. Остальным военнослужащим, проходящим военную службу по контракту, предоставляется не менее одних суток отдыха еженедельно, но не менее шести суток отдыха в месяц.

(в ред. Федерального закона от 26.04.2004 N 29-ФЗ)

Дни отдыха предоставляются военнослужащим в выходные и праздничные дни, а при привлечении их в эти дни к исполнению обязанностей военной службы отдых предоставляется в другие дни недели.

5. Военнослужащим, проходящим военную службу по контракту, ежегодно предоставляется основной отпуск.

Продолжительность основного отпуска устанавливается:

- военнослужащим, общая продолжительность военной службы которых в льготном исчислении составляет менее 10 лет, – 30 суток;
- военнослужащим, общая продолжительность военной службы которых в льготном исчислении составляет 10 лет и более, – 35 суток;
- военнослужащим, общая продолжительность военной службы которых в льготном исчислении составляет 15 лет и более, – 40 суток;
- военнослужащим, общая продолжительность военной службы которых в льготном исчислении составляет 20 лет и более, – 45 суток.

Продолжительность основного отпуска военнослужащих, проходящих военную службу по контракту, в год поступления на военную службу по контракту и в год увольнения с военной службы исчисляется в порядке, определяемом Положением о порядке прохождения военной службы.

Военнослужащим, проходящим военную службу по контракту в районах Крайнего Севера, приравненных к ним местностях и других местностях с неблагоприятными климатическими или экологическими условиями, в том числе отдаленных, а также на воинских должностях, исполнение обязанностей военной службы на которых связано с повышенной опасностью для жизни и здоровья, продолжительность основного отпуска увеличивается на срок до 15 суток или предоставляются дополнительные сутки отдыха в соответствии с нормами, устанавливаемыми Положением о порядке прохождения военной службы. При этом общая продолжительность основного отпуска с учетом дополнительных суток отдыха не может превышать 60 суток, не считая времени, необходимого для проезда к месту использования отпуска и обратно.

(в ред. Федеральных законов от 31.12.1999 N 229-ФЗ, от 06.07.2006 N 104-ФЗ)

Абзац исключен. – Федеральный закон от 26.07.2001 N 105-ФЗ.

По просьбе военнослужащих, проходящих военную службу по контракту, основной отпуск может быть предоставлен им по частям.

Абзацы одиннадцатый – четырнадцатый утратили силу с 1 января 2008 года. – Федеральный закон от 06.07.2006 N 104-ФЗ.

Военнослужащим, окончившим военное образовательное учреждение профессионального образования, основной отпуск предоставляется по окончании указанного образовательного учреждения.

Продолжительность основного отпуска военнослужащих увеличивается на количество суток, необходимое для проезда к месту использования отпуска и обратно, но не менее одних суток в один конец. Если основной отпуск военнослужащим предоставлен по частям, то время, необходимое для проезда к месту использования отпуска и обратно, предоставляется один раз.

5.1. Военнослужащим – ветеранам боевых действий, указанным в Федеральном законе «О ветеранах» (в редакции Федерального закона от 2 января 2000 года N 40-ФЗ), предоставляется отпуск продолжительностью 15 суток.

(п. 5.1 введен Федеральным законом от 26.07.2001 N 105-ФЗ, в ред. Федерального закона от 04.12.2006 N 203-ФЗ)

6. Военнослужащим, проходящим военную службу по контракту, предоставляются учебные отпуска для подготовки к вступительным экзаменам и сдачи вступительных экзаменов в адъюнктуру и военную докторантуру, а также для сдачи вступительных экзаменов при поступлении в образовательные учреждения профессионального образования и экзаменов в период обучения в них в порядке, установленном федеральными законами и иными нормативными правовыми актами Российской Федерации.

7. Военнослужащим, проходящим военную службу по контракту, а также курсантам военных образовательных учреждений профессионального образования до заключения с ними контракта о прохождении военной службы в период обучения в указанных образовательных учреждениях предоставляются каникулярные отпуска во время перерывов в учебных занятиях на сроки, определяемые настоящим Федеральным законом и Положением о порядке прохождения военной службы.

(в ред. Федерального закона от 04.12.2006 N 203-ФЗ)

8. Военнослужащим, проходящим военную службу по контракту, являющимся соискателями ученых степеней, предоставляются творческие отпуска в порядке, установленном федеральными законами и иными нормативными правовыми актами Российской Федерации.

(в ред. Федерального закона от 04.05.2006 N 61-ФЗ)

9. Военнослужащим на основании заключения военно-врачебной комиссии предоставляется отпуска по болезни.

9.1. Военнослужащим, подлежащим медико-психологической реабилитации в соответствии с пунктом 2.1 статьи 16 настоящего Федерального закона, на период медико-психологической реабилитации предоставляются реабилитационные отпуска в порядке, определяемом Положением о порядке прохождения военной службы.

(п. 9.1 введен Федеральным законом от 08.11.2008 N 203-ФЗ)

10. Отпуск по личным обстоятельствам на срок до 10 суток предоставляется военнослужащему в случаях:

- тяжелого состояния здоровья или смерти (гибели) близкого родственника военнослужащего (супруга, отца (матери), отца (матери) супруга, сына (дочери), родного брата (родной сестры) или лица, на воспитании которого находился военнослужащий;
- пожара или другого стихийного бедствия, постигшего семью или близкого родственника военнослужащего;
- в других исключительных случаях, когда присутствие военнослужащего в семье необходимо, – по решению командира воинской части.

Продолжительность отпуска по личным обстоятельствам, предоставляемого военнослужащему в соответствии с настоящим пунктом, увеличивается на количество суток, необходимое для проезда наземным (водным, воздушным) транспортом к месту использования отпуска и обратно.

Военнослужащим, общая продолжительность военной службы которых составляет 20 лет и более, в один год из трех лет до достижения ими предельного возраста пребывания на военной службе либо в год увольнения с военной службы по состоянию здоровья или в связи с организационно-штатными мероприятиями кроме основного отпуска по их желанию предоставляется отпуск по личным обстоятельствам продолжительностью 30 суток. Указанный отпуск предоставляется также военнослужащим, проходящим в соответствии с федеральными законами военную службу после достижения ими предельного возраста пребывания на военной службе и не использовавшим указанный отпуск ранее. Данный отпуск предоставляется один раз за период военной службы.

11. Супругам военнослужащих отпуск по их желанию предоставляется одновременно с отпуском военнослужащих. При этом продолжительность отпуска супругов военнослужащих может быть по их желанию равной продолжительности отпуска военнослужащих. Часть отпуска супругов военнослужащих, превышающая продолжительность ежегодного отпуска по основному месту их работы, предоставляется без сохранения заработной платы.

12. Отпуска, предусмотренные пунктами 5.1, 6, 8 – 10 настоящей статьи, отпуска, установленные для военнослужащих Законом Российской Федерации «О социальной защите граждан, подвергшихся воздействию радиации вследствие катастрофы на Чернобыльской АЭС», и отпуска, предоставляемые после космического полета, являются дополнительными и в счет основного отпуска не засчитываются.

(в ред. Федеральных законов от 26.07.2001 N 105-ФЗ, от 26.04.2004 N 29-ФЗ)

13. Военнослужащим женского пола предоставляются отпуск по беременности и родам, а также отпуск по уходу за ребенком в порядке, установленном федеральными законами и иными нормативными правовыми актами Российской Федерации.

(в ред. Федеральных законов от 22.08.2004 N 122-ФЗ, от 02.02.2006 N 20-ФЗ)

Статья 12. Денежное довольствие

1. Денежное довольствие военнослужащих состоит из месячного оклада в соответствии с занимаемой воинской должностью (далее – оклад по воинской должности) и месячного оклада в соответствии с присвоенным воинским званием (далее – оклад по воинскому званию), которые составляют оклад месячного денежного содержания военнослужащих (далее – оклад денежного содержания), месячных и иных дополнительных выплат (далее – дополнительные выплаты).

2. Размеры окладов по типовым воинским должностям и окладов по воинским званиям военнослужащих, проходящих военную службу по контракту, устанавливаются не ниже размеров должностных окладов и надбавок к должностному окладу за квалификационный разряд соответствующих категорий государственных служащих федеральных органов исполнительной власти.

Соответствие основных типовых воинских должностей и воинских званий военнослужащих, проходящих военную службу по контракту, государственным должностям федеральной государственной службы и квалификационным разрядам государственных служащих федеральных органов исполнительной власти, а также соотношение окладов по другим типовым воинским должностям для установления окладов денежного содержания военнослужащих утверждаются Президентом Российской Федерации.

Размеры окладов по типовым воинским должностям военнослужащих, окладов по воинским званиям военнослужащих, проходящих военную службу по контракту, и дополнительных выплат определяются Правительством Российской Федерации по представлению Министерства обороны Российской Федерации (иного федерального органа исполнительной власти, в котором федеральным законом предусмотрена военная служба) с соблюдением условия единства основных норм денежного довольствия военнослужащих.

Оклады по другим (нетиповым) воинским должностям устанавливаются министром обороны Российской Федерации (руководителем иного федерального органа исполнительной власти, в котором федеральным законом предусмотрена военная служба) применительно к окладам по типовым воинским должностям, определяемым Правительством Российской Федерации в соответствии с настоящим пунктом.

При повышении (индексации) размеров денежного содержания федеральных государственных служащих одновременно в той же пропорции повышаются (индексируются) размеры денежного довольствия военнослужащих, проходящих военную службу по контракту.

Абзац утратил силу. – Федеральный закон от 11.06.2008 N 86-ФЗ.

(п. 2 в ред. Федерального закона от 07.05.2002 N 49-ФЗ)

2.1. Военнослужащим, временно проходящим военную службу за пределами территории Российской Федерации, выплачивается в случаях, по нормам и в порядке, которые определяются Правительством Российской Федерации, денежное довольствие в иностранной валюте либо устанавливается и выплачивается в случаях, по нормам и в порядке, которые определяются Правительством Российской Федерации, часть денежного довольствия в иностранной валюте.

(п. 2.1 введен Федеральным законом от 11.06.2008 N 86-ФЗ)

3. Порядок обеспечения военнослужащих денежным довольствием определяется Министерством обороны Российской Федерации (иным федеральным органом исполнительной власти, в котором федеральным законом предусмотрена военная служба).

4. Особенности обеспечения денежным довольствием отдельных категорий военнослужащих определяются федеральными конституционными законами, федеральными законами и иными нормативными правовыми актами Российской Федерации.

Статья 13. Дополнительные выплаты

1. Военнослужащим, проходящим военную службу по контракту, добросовестно исполняющим обязанности военной службы, по итогам календарного (учебного) года по решению командира воинской части может быть выплачено единовременное денежное вознаграждение в размере, установленном Правительством Российской Федерации, но не менее трех окладов денежного содержания.

Военнослужащим, проходящим военную службу по контракту, выплачивается премия за образцовое выполнение воинского долга в размере до трех окладов денежного содержания, а также оказывается материальная помощь в размере не менее двух окладов денежного содержания в порядке, определяемом Правительством Российской Федерации.

Военнослужащим, проходящим военную службу в воинских частях, где в соответствии с федеральными законами и иными нормативными правовыми актами Российской Федерации для них установлена система премирования за выполнение и перевыполнение производственных заданий и других показателей, а также военнослужащим, направленным за пределы территории Российской Федерации для оказания технической помощи и исполнения иных обязанностей военной службы, выплата единовременного денежного вознаграждения и премии за образцовое выполнение воинского долга не производится.

2. Военнослужащим, проходящим военную службу по призыву, при убытии в отпуск по болезни (на основании заключения военно-врачебной комиссии) и курсантам военных образовательных учреждений профессионального образования до заключения с ними контракта о прохождении военной службы при убытии в основной отпуск, а также в отпуск по болезни (на основании заключения военно-врачебной комиссии) производится выплата в размере не менее одного оклада денежного содержания.

(в ред. Федеральных законов от 04.12.2006 N 203-ФЗ, от 06.07.2006 N 104-ФЗ)

3. При переезде военнослужащих, проходящих военную службу по контракту, на новое место военной службы в другой населенный пункт, в том числе на территорию или с территории иностранного государства, в связи с назначением на воинскую должность, зачислением в военное образовательное учреждение профессионального образования, срок обучения в котором более одного года, или в связи с передислокацией воинской части им производятся выплаты:

- подъемного пособия в размере двух окладов денежного содержания на военнослужащего, одного оклада денежного содержания на супруга и половины оклада денежного содержания на каждого члена семьи военнослужащего – гражданина, переехавшего на новое место военной службы военнослужащего или в близлежащие от указанного места населенные пункты либо (из-за отсутствия жилой площади) в другие населенные пункты. Выплата указанного пособия военнослужащим, проходящим военную службу в районах Крайнего Севера, приравненных к ним местностях и других местностях с неблагоприятными климатическими или экологическими условиями, в том числе отдаленных, где к их денежному довольствию установлены коэффициенты (районные, за военную службу в высокогорных районах, за военную службу в пустынных и безводных местностях), производится с учетом указанных коэффициентов;

(в ред. Федерального закона от 11.11.2003 N 141-ФЗ)

- в размере твердой ставки (суточных), установленной (установленных) Правительством Российской Федерации для командированных работников, за каждый день

нахождения в пути на военнослужащего и каждого члена семьи военнослужащего – гражданина, переезжающего с ним.

(в ред. Федерального закона от 11.11.2003 N 141-ФЗ)

4. Военнослужащим, проходящим военную службу по контракту, дифференцированно, в зависимости от состава военнослужащих и местности прохождения военной службы, выплачивается ежемесячная надбавка за сложность, напряженность и специальный режим военной службы в размерах и порядке, определяемых Министерством обороны Российской Федерации (иным федеральным органом исполнительной власти, в котором федеральным законом предусмотрена военная служба), до 120 процентов оклада по воинской должности.

Правительство Российской Федерации вправе принимать решения о повышении размера ежемесячной надбавки за сложность, напряженность и специальный режим военной службы отдельным категориям военнослужащих в зависимости от места проживания и прохождения военной службы в целях недопущения снижения уровня материального обеспечения военнослужащих в связи с переводом натуральных льгот в денежную форму.

(п. 4 в ред. Федерального закона от 22.08.2004 N 122-ФЗ)

5. Исключен. – Федеральный закон от 07.05.2002 N 49-ФЗ.
5. Военнослужащим, проходящим военную службу по контракту в районах Крайнего Севера, приравненных к ним местностях и других местностях с неблагоприятными климатическими или экологическими условиями, в том числе отдаленных, к их денежному довольствию устанавливаются коэффициенты (районные, за военную службу в высокогорных районах, за военную службу в пустынных и безводных местностях) и выплачиваются процентные надбавки к денежному довольствию в размерах и порядке, которые установлены федеральными законами и иными нормативными правовыми актами Российской Федерации для граждан, работающих и проживающих в указанных районах и местностях.

Военнослужащим в возрасте до 30 лет, проходящим военную службу по контракту, процентная надбавка к денежному довольствию за военную службу в районах Крайнего Севера, приравненных к ним местностях и других местностях с неблагоприятными климатическими или экологическими условиями, в том числе отдаленных, где установлена указанная надбавка, она выплачивается в полном размере со дня зачисления военнослужащих в списки личного состава воинских частей, дислоцированных в данных районах и местностях, если они прожили там не менее пяти лет.

Военнослужащим в возрасте до 30 лет, проходящим военную службу по контракту и прожившим не менее одного года в районах Крайнего Севера, выплачивается надбавка к денежному довольствию в размере 20 процентов по истечении первых

шести месяцев военной службы с увеличением ее на 20 процентов за каждые следующие шесть месяцев, а по достижении 60 процентов надбавки – 20 процентов за каждый год военной службы. Указанным военнослужащим, проходящим военную службу в местностях, приравненных к районам Крайнего Севера, и других местностях с неблагоприятными климатическими или экологическими условиями, в том числе отдаленных, где установлена указанная надбавка, выплата ее производится в размере 10 процентов за каждые шесть месяцев военной службы.

Общий размер надбавок, которые выплачиваются военнослужащим, указанным в настоящем пункте, не может превышать пределы, установленные федеральными законами и иными нормативными правовыми актами Российской Федерации для граждан, работающих и проживающих в указанных местностях.

(в ред. Федерального закона от 22.08.2004 N 122-ФЗ)

(п. 5 введен Федеральным законом от 31.12.1999 N 229-ФЗ)

Положения пункта 5.1 распространяются на правоотношения, возникшие с 1 января 2008 года (Федеральный закон от 14.07.2008 N 111-ФЗ).

5.1. Военнослужащим, проходящим военную службу по контракту на территориях Республики Армения, Республики Казахстан, Киргизской Республики и Республики Таджикистан, за особые условия военной службы оклады по воинской должности повышаются на 15 процентов.

Повышение окладов по воинской должности в соответствии с абзацем первым настоящего пункта осуществляется исходя из окладов по воинской должности, установленных с учетом положений Закона Российской Федерации от 21 января 1993 года N 4328-1 «О дополнительных гарантиях и компенсациях военнослужащим, проходящим военную службу на территориях государств Закавказья, Прибалтики и Республики Таджикистан, а также выполняющим задачи в условиях чрезвычайного положения и при вооруженных конфликтах» и Федерального закона от 30 декабря 2006 года N 284-ФЗ «О социальных гарантиях и компенсациях военнослужащим, проходящим военную службу в воинских формированиях Российской Федерации, дислоцированных на территориях Республики Белоруссия, Республики Казахстан и Киргизской Республики, а также лицам, работающим в этих формированиях».

Повышение окладов по воинской должности в соответствии с настоящим пунктом учитывается при исчислении выплат, определяемых исходя из окладов денежного содержания военнослужащих, если иное не установлено законодательными и иными нормативными правовыми актами Российской Федерации.

(п. 5.1 введен Федеральным законом от 14.07.2008 N 111-ФЗ)

6. Военнослужащим, проходящим военную службу по контракту, ежемесячно выплачивается процентная надбавка за выслугу лет к окладам денежного содержания в следующих размерах при выслуге:

- (в ред. Федерального закона от 31.12.1999 N 229-ФЗ)
- от полугода до 1 года – 5 процентов;
(в ред. Федерального закона от 07.05.2002 N 49-ФЗ)
- от 1 до 2 лет – 10 процентов;
(в ред. Федерального закона от 07.05.2002 N 49-ФЗ)
- от 2 до 5 лет – 25 процентов;
(в ред. Федерального закона от 07.05.2002 N 49-ФЗ)
- от 5 до 10 лет – 40 процентов;
(в ред. Федерального закона от 07.05.2002 N 49-ФЗ)
- от 10 до 15 лет – 45 процентов;
(в ред. Федерального закона от 07.05.2002 N 49-ФЗ)
- от 15 до 20 лет – 50 процентов;
(в ред. Федерального закона от 07.05.2002 N 49-ФЗ)
- от 20 до 22 лет – 55 процентов;
(в ред. Федерального закона от 07.05.2002 N 49-ФЗ)
- от 22 до 25 лет – 65 процентов;
(абзац введен Федеральным законом от 07.05.2002 N 49-ФЗ)
- 25 лет и более – 70 процентов.

(абзац введен Федеральным законом от 07.05.2002 N 49-ФЗ)

Порядок исчисления выслуги лет для назначения указанной процентной надбавки определяется Правительством Российской Федерации.

6.1. Военнослужащим, проходящим военную службу по контракту на воинских должностях научно-педагогического состава военных образовательных учреждений высшего профессионального образования, устанавливаются надбавки к должностным окладам за должность доцента, должность профессора, за ученую степень кандидата наук и ученую степень доктора наук в размерах, установленных Федеральным законом от 22 августа 1996 года N 125-ФЗ «О высшем и послевузовском профессиональном образовании».

(п. 6.1 в ред. Федерального закона от 17.10.2006 N 163-ФЗ)

8. Исключен. – Федеральный закон от 07.05.2002 N 49-ФЗ.

7. Военнослужащие, проходящие военную службу по контракту, за исключением курсантов военных образовательных учреждений профессионального образования, имеют право на получение из средств Министерства обороны Российской

Федерации (иного федерального органа исполнительной власти, в котором федеральным законом предусмотрена военная служба) выплаты на обустройство имуществом первой необходимости в размере и порядке, определяемых Правительством Российской Федерации, в одном из следующих случаев:

(в ред. Федерального закона от 22.08.2004 N 122-ФЗ)

- в течение трех месяцев со дня назначения на воинскую должность после окончания военного образовательного учреждения профессионального образования и получения в связи с этим офицерского воинского звания;
- в течение трех месяцев со дня назначения на воинскую должность при заключении военнотрудовыми, проходящими военную службу по призыву, или гражданами, поступающими на военную службу, первого контракта о прохождении военной службы на срок пять лет и более;
- в течение трех месяцев со дня заключения первого брака.

При возникновении у военнотрудового права на получение указанной выплаты по нескольким основаниям, установленным настоящим пунктом, выплата предоставляется только по одному основанию и один раз за период прохождения военной службы.

(в ред. Федерального закона от 22.08.2004 N 122-ФЗ)

Военнотрудовым – иностранным гражданам выплата, установленная настоящим пунктом, не предоставляется.

(в ред. Федерального закона от 06.07.2006 N 104-ФЗ)

8. Военнотрудовым, направляемым в командировку, производятся выплаты на командировочные расходы в порядке и размерах, которые определяются Правительством Российской Федерации.

(в ред. Федерального закона от 31.12.1999 N 229-ФЗ)

- 8.1. Часть денежного довольствия, установленная военнотрудовым в соответствии с пунктом 2.1 статьи 12 настоящего Федерального закона в иностранной валюте, является дополнительной выплатой и не учитывается при исчислении выплат (в том числе пенсий и страховых сумм), определяемых в соответствии с настоящим Федеральным законом, другими законодательными и иными нормативными правовыми актами Российской Федерации исходя из окладов денежного содержания военнотрудовых.

(п. 8.1 введен Федеральным законом от 11.06.2008 N 86-ФЗ)

9. Кроме выплат, предусмотренных настоящим Федеральным законом, Президентом Российской Федерации, Правительством Российской Федерации, а в пределах выделенных ассигнований министром обороны Российской Федерации (руководителем иного федерального органа исполнительной власти, в котором

федеральным законом предусмотрена военная служба) могут устанавливаться надбавки и другие дополнительные выплаты военнослужащим. Указанные надбавки и выплаты устанавливаются дифференцированно в зависимости от нахождения в подчинении военнослужащих личного состава, сложности, объема и важности выполняемых ими задач.

(в ред. Федерального закона от 31.12.1999 N 229-ФЗ)

10. Кроме дополнительных выплат, предусмотренных настоящей статьей, сохраняются другие дополнительные выплаты, ранее установленные нормативными правовыми актами Российской Федерации.

(в ред. Федерального закона от 31.12.1999 N 229-ФЗ)

Статья 14. Продовольственное и вещевое обеспечение, торгово-бытовое обслуживание военнослужащих

1. Продовольственное обеспечение отдельных категорий военнослужащих осуществляется по нормам и в сроки, которые устанавливаются Правительством Российской Федерации, в порядке, определяемом Министерством обороны Российской Федерации (иным федеральным органом исполнительной власти, в котором федеральным законом предусмотрена военная служба), в одной из следующих форм:

(в ред. Федерального закона от 01.12.2007 N 311-ФЗ)

- организация питания по месту военной службы – для военнослужащих, проходящих военную службу по призыву, и отдельных категорий военнослужащих, проходящих военную службу по контракту, перечень которых утверждается Правительством Российской Федерации;
- выдача продовольственного пайка по просьбе военнослужащих, проходящих военную службу по контракту за пределами территории Российской Федерации, в районах Крайнего Севера и приравненных к ним местностях, в размере его стоимости в порядке, определяемом Правительством Российской Федерации;

(в ред. Федеральных законов от 22.08.2004 N 122-ФЗ, от 16.03.2007 N 36-ФЗ)

абзац утратил силу с 1 декабря 2007 года. – Федеральный закон от 01.12.2007 N 311-ФЗ;

- выплата продовольственно-путевых денег военнослужащим, проходящим военную службу по призыву, на время нахождения в пути следования, в местах использования установленных законодательством Российской Федерации отпусков, а также на время нахождения в пунктах командировок, если в этих пунктах отсутствует организованное питание военнослужащих.

(в ред. Федерального закона от 01.12.2007 N 311-ФЗ)

2. Военнослужащие обеспечиваются вещевым имуществом в зависимости от условий прохождения военной службы по нормам и в сроки, которые устанавливаются Правительством Российской Федерации, в порядке, определяемом Министерством обороны Российской Федерации (иным федеральным органом исполнительной власти, в котором федеральным законом предусмотрена военная служба). Порядок владения, пользования и распоряжения вещевым имуществом определяется Правительством Российской Федерации.

(в ред. Федерального закона от 20.07.2004 N 71-ФЗ)

Военнослужащие, проходящие военную службу по контракту, имеют право на получение вместо положенных по нормам снабжения предметов вещевого имущества личного пользования денежной компенсации по перечням категорий военнослужащих в размере и порядке, устанавливаемых Правительством Российской Федерации.

(в ред. Федерального закона от 22.08.2004 N 122-ФЗ)

Абзац утратил силу. – Федеральный закон от 22.08.2004 N 122-ФЗ.

3. Военнослужащие обеспечиваются банно-прачечным обслуживанием по нормам, установленным Правительством Российской Федерации, в порядке, определяемом общевоинскими уставами и иными нормативными правовыми актами Российской Федерации.
4. Утратил силу. – Федеральный закон от 22.08.2004 N 122-ФЗ.

Статья 15. Право на жилище

1. Государство гарантирует военнослужащим предоставление жилых помещений или выделение денежных средств на их приобретение в порядке и на условиях, которые устанавливаются федеральными законами и иными нормативными правовыми актами Российской Федерации.

(в ред. Федерального закона от 08.05.2006 N 66-ФЗ)

Военнослужащим – гражданам, проходящим военную службу по контракту, и совместно проживающим с ними членам их семей предоставляются не позднее трехмесячного срока со дня прибытия на новое место военной службы служебные жилые помещения по нормам и в порядке, которые предусмотрены федеральными законами и иными нормативными правовыми актами Российской Федерации, с учетом права на дополнительную жилую площадь. Служебные жилые помещения предоставляются в населенных пунктах, в которых располагаются воинские части, а при отсутствии возможности предоставить служебные жилые помещения в указанных населенных пунктах – в других близлежащих населенных пунктах.

(в ред. Федеральных законов от 11.11.2003 N 141-ФЗ, от 20.07.2004 N 71-ФЗ, от 22.08.2004 N 122-ФЗ)

Указанным военнослужащим, заключившим контракт о прохождении военной службы до 1 января 1998 года (за исключением курсантов военных образовательных учреждений профессионального образования), и совместно проживающим с ними членам их семей на первые пять лет военной службы предоставляются служебные жилые помещения или общежития. При продолжении военной службы свыше указанных сроков им предоставляются жилые помещения на общих основаниях.

На весь срок военной службы служебными жилыми помещениями обеспечиваются:

- военнослужащие, назначенные на воинские должности после окончания военного образовательного учреждения профессионального образования и получения в связи с этим офицерского воинского звания (начиная с 1998 года), и совместно проживающие с ними члены их семей;
- офицеры, заключившие первый контракт о прохождении военной службы после 1 января 1998 года, и совместно проживающие с ними члены их семей;
- прапорщики и мичманы, сержанты и старшины, солдаты и матросы, являющиеся гражданами, поступившие на военную службу по контракту после 1 января 1998 года, и совместно проживающие с ними члены их семей.

(в ред. Федерального закона от 06.07.2006 N 104-ФЗ)

(в ред. Федерального закона от 11.11.2003 N 141-ФЗ)

Служебные жилые помещения предоставляются на весь срок военной службы в закрытых военных городках военнослужащим – гражданам, проходящим военную службу по контракту, и совместно проживающим с ними членам их семей.

(в ред. Федерального закона от 11.11.2003 N 141-ФЗ)

К закрытым военным городкам относятся расположенные в населенных пунктах военные городки воинских частей, имеющие систему пропусков, а также отдельные обособленные военные городки воинских частей, расположенные вне населенных пунктов. Перечни закрытых военных городков утверждаются Правительством Российской Федерации по представлению Министерства обороны Российской Федерации (иного федерального органа исполнительной власти, в котором федеральным законом предусмотрена военная служба).

Военнослужащие – граждане, проходящие военную службу по контракту, и совместно проживающие с ними члены их семей обеспечиваются служебными жилыми помещениями в соответствии с нормами, установленными федеральными законами и иными нормативными правовыми актами Российской Федерации.

(в ред. Федерального закона от 11.11.2003 N 141-ФЗ)

За военнослужащими, обеспечиваемыми служебными жилыми помещениями, на первые пять лет военной службы по контракту (не считая времени обучения в воен-

ных образовательных учреждениях профессионального образования) сохраняется право на жилые помещения, занимаемые ими до поступления на военную службу. Они не могут быть исключены из списков нуждающихся в улучшении жилищных условий по месту жительства до призыва (поступления) на военную службу.

Военнослужащим – гражданам, обеспечиваемым на весь срок военной службы служебными жилыми помещениями и признанным нуждающимися в жилых помещениях в соответствии со статьей 51 Жилищного кодекса Российской Федерации, по достижении общей продолжительности военной службы 20 лет и более, а при увольнении с военной службы по достижении ими предельного возраста пребывания на военной службе, по состоянию здоровья или в связи с организационно-штатными мероприятиями при общей продолжительности военной службы 10 лет и более предоставляются жилые помещения, находящиеся в федеральной собственности, по выбору указанных граждан в собственность бесплатно на основании решения федерального органа исполнительной власти, в котором предусмотрена военная служба, или по договору социального найма с указанным федеральным органом исполнительной власти по избранному постоянному месту жительства и в соответствии с нормами предоставления площади жилого помещения, предусмотренными статьей 15.1 настоящего Федерального закона. Порядок признания указанных лиц нуждающимися в жилых помещениях и порядок предоставления им жилых помещений в собственность бесплатно определяются Правительством Российской Федерации. Военнослужащие – граждане, не указанные в настоящем абзаце, при увольнении с военной службы освобождают служебные жилые помещения в порядке, определяемом жилищным законодательством Российской Федерации.

(в ред. Федеральных законов от 11.11.2003 N 141-ФЗ, от 01.12.2008 N 225-ФЗ)

Военнослужащие, обеспечиваемые служебными жилыми помещениями, заключают с Министерством обороны Российской Федерации (иным федеральным органом исполнительной власти, в котором федеральным законом предусмотрена военная служба) договор найма служебного жилого помещения. В указанном договоре определяется порядок предоставления служебного жилого помещения, его содержания и освобождения. Условия и порядок заключения такого договора определяются уполномоченным федеральным органом исполнительной власти.

(в ред. Федеральных законов от 08.05.2006 N 66-ФЗ, от 23.07.2008 N 160-ФЗ)

Военнослужащим, проходящим военную службу по контракту, предоставляется по их желанию право на вступление в жилищно-строительные (жилищные) кооперативы либо на получение ими земельных участков для строительства индивидуальных жилых домов.

Военнослужащие – граждане, проходящие военную службу по контракту, в период прохождения ими военной службы имеют право на улучшение жилищных условий с

учетом норм, очередности и социальных гарантий, установленных федеральными законами и иными нормативными правовыми актами Российской Федерации.

(в ред. Федеральных законов от 11.11.2003 N 141-ФЗ, от 22.08.2004 N 122-ФЗ)

Военнослужащие – иностранные граждане размещаются на весь срок военной службы в общежитиях в воинских частях (военных городках).

(абзац введен Федеральным законом от 11.11.2003 N 141-ФЗ)

2. Жилищное строительство и приобретение жилого помещения для военнослужащих-граждан осуществляются за счет средств федерального бюджета федеральными органами исполнительной власти, в которых предусмотрена военная служба. Обеспечение жилым помещением военнослужащих-граждан, подлежащих увольнению с военной службы после 1 января 2005 года, осуществляется за счет средств федерального бюджета федеральными органами исполнительной власти.

(в ред. Федерального закона от 08.05.2006 N 66-ФЗ)

Абзац утратил силу с 1 января 2011 года. – Федеральный закон от 08.12.2010 N 342-ФЗ.

(п. 2 в ред. Федерального закона от 22.08.2004 N 122-ФЗ)

О полномочиях по обеспечению граждан, указанных в абзаце первом пункта 2.1 статьи 15, см. Федеральный закон от 08.12.2010 N 342-ФЗ.

О порядке и условиях обеспечения жилыми помещениями граждан, уволенных с военной службы, и совместно проживающих с ними членов их семей, а также о порядке применения пункта 2.1 статьи 15 см. статьи 2 и 4 Федерального закона от 08.12.2010 N 342-ФЗ.

- 2.1. Обеспечение жилыми помещениями граждан, уволенных с военной службы по достижении ими предельного возраста пребывания на военной службе, состоянию здоровья или в связи с организационно-штатными мероприятиями, общая продолжительность военной службы которых составляет 10 лет и более и которые до 1 января 2005 года были приняты органами местного самоуправления на учет в качестве нуждающихся в жилых помещениях, и совместно проживающих с ними членов их семей осуществляется за счет средств федерального бюджета по выбору гражданина, уволенного с военной службы, в форме предоставления:

- жилого помещения в собственность бесплатно;
- жилого помещения по договору социального найма;
- единовременной денежной выплаты на приобретение или строительство жилого помещения.

При предоставлении в соответствии с настоящим Федеральным законом гражданам, указанным в абзаце первом настоящего пункта, жилых помещений в собствен-

ность бесплатно или по договору социального найма размер общей площади жилых помещений определяется в соответствии с пунктами 1-3 статьи 15.1 настоящего Федерального закона.

При предоставлении в соответствии с настоящим Федеральным законом гражданам, указанным в абзаце первом настоящего пункта, единовременной денежной выплаты на приобретение или строительство жилого помещения размер этой денежной выплаты определяется исходя из норматива общей площади жилого помещения, определенного в соответствии с пунктом 4 статьи 15.1 настоящего Федерального закона, и средней рыночной стоимости одного квадратного метра общей площади жилого помещения, определяемой уполномоченным федеральным органом исполнительной власти для каждого субъекта Российской Федерации.

(п. 2.1 введен Федеральным законом от 08.12.2010 N 342-ФЗ)

3. Военнослужащие – граждане, проходящие военную службу по контракту, и члены их семей, прибывшие на новое место военной службы военнослужащих – граждан, до получения жилых помещений по нормам, установленным федеральными законами и иными нормативными правовыми актами Российской Федерации, регистрируются по месту жительства, в том числе по их просьбе по адресам воинских частей. Указанным военнослужащим – гражданам и членам их семей до получения жилых помещений предоставляются служебные жилые помещения, пригодные для временного проживания, жилые помещения маневренного фонда или общежития.

(в ред. Федеральных законов от 11.11.2003 N 141-ФЗ, от 01.12.2008 N 225-ФЗ)

В случае отсутствия указанных жилых помещений воинские части арендуют жилые помещения для обеспечения военнослужащих – граждан и совместно проживающих с ними членов их семей или по желанию военнослужащих – граждан ежемесячно выплачивают им денежную компенсацию за наем (поднаем) жилых помещений в порядке и размерах, которые определяются Правительством Российской Федерации.

(в ред. Федерального закона от 11.11.2003 N 141-ФЗ)

Органы местного самоуправления оказывают содействие воинским частям в предоставлении в аренду жилых помещений, пригодных для временного проживания военнослужащих – граждан и членов их семей.

(в ред. Федерального закона от 11.11.2003 N 141-ФЗ)

Военнослужащие – иностранные граждане регистрируются по адресам воинских частей.

(абзац введен Федеральным законом от 11.11.2003 N 141-ФЗ)

4. Военнослужащим – гражданам, проходящим военную службу по контракту, имеющим в собственности индивидуальные жилые дома (квартиры) либо яв-

ляющимися членами жилищно-строительных (жилищных) кооперативов, а также военнослужащим – гражданам, за которыми в соответствии с федеральными законами и иными нормативными правовыми актами Российской Федерации сохраняются жилые помещения по месту жительства до поступления на военную службу или бронируются жилые помещения, при переводе на новое место военной службы в другую местность предоставляются совместно с проживающими с ними членами их семей на период военной службы в данной местности служебные жилые помещения или общежития. В случае отсутствия указанных жилых помещений командир воинской части действует в соответствии с пунктом 3 настоящей статьи.

(в ред. Федерального закона от 11.11.2003 N 141-ФЗ)

5. В случае освобождения жилых помещений, занимаемых военнослужащими и совместно проживающими с ними членами их семей, за исключением жилых помещений, находящихся в их собственности, указанные помещения предоставляются другим военнослужащим и членам их семей.
6. Военнослужащие – граждане, а также граждане, уволенные с военной службы, и члены их семей имеют право безвозмездно получать в собственность занимаемые ими жилые помещения в соответствии с федеральными законами и иными нормативными правовыми актами, за исключением служебных жилых помещений и жилых помещений в закрытых военных городках.

(в ред. Федерального закона от 11.11.2003 N 141-ФЗ)

7. Утратил силу. – Федеральный закон от 22.08.2004 N 122-ФЗ.
8. Офицеры в воинских званиях полковник, ему равном и выше, проходящие военную службу либо уволенные с военной службы по достижении ими предельного возраста пребывания на военной службе, состоянию здоровья или в связи с организационно-штатными мероприятиями, а также командиры воинских частей, военнослужащие, имеющие почетные звания Российской Федерации, военнослужащие – преподаватели военных образовательных учреждений профессионального образования, военных кафедр при государственных образовательных учреждениях высшего профессионального образования, военнослужащие – научные работники, имеющие ученые степени и (или) ученые звания, имеют право на дополнительную общую площадь жилого помещения размером не менее 15 квадратных метров и не более 25 квадратных метров.

(в ред. Федерального закона от 04.05.2006 N 61-ФЗ)

9. Военнослужащими, проходящими военную службу по контракту, направленными для прохождения военной службы за пределы территории Российской Федерации, в райо-

ны Крайнего Севера, приравненные к ним местности и другие местности с неблагоприятными климатическими или экологическими условиями, занимаемые ими жилые помещения в домах государственного или муниципального жилищного фонда бронируются, за исключением служебных жилых помещений, на все время их пребывания за пределами территории Российской Федерации или в указанных районах и местностях.

10. Исключен. – Федеральный закон от 07.05.2002 N 49-ФЗ.

11. Военнослужащие, проходящие военную службу по призыву, размещаются в соответствии с требованиями общевоинских уставов.

За военнослужащими, проходящими военную службу по призыву, курсантами военных образовательных учреждений профессионального образования сохраняются жилые помещения, занимаемые ими до призыва (поступления) на военную службу. Они не могут быть исключены из списков нуждающихся в улучшении жилищных условий.

12. Военнослужащим – гражданам, проходящим военную службу по контракту, и гражданам, уволенным с военной службы по достижении ими предельного возраста пребывания на военной службе, состоянию здоровья или в связи с организационно-штатными мероприятиями, общая продолжительность военной службы которых составляет 10 лет и более, а также военнослужащим – гражданам, проходящим военную службу за пределами территории Российской Федерации, в районах Крайнего Севера, приравненных к ним местностях и других местностях с неблагоприятными климатическими или экологическими условиями, органы местного самоуправления вправе в первоочередном порядке предоставлять право на вступление в жилищно-строительные (жилищные) кооперативы либо выделять земельные участки для строительства индивидуальных жилых домов.

(в ред. Федеральных законов от 11.11.2003 N 141-ФЗ, от 22.08.2004 N 122-ФЗ)

13. Военнослужащие – граждане, проходящие военную службу по контракту, общая продолжительность военной службы которых составляет 20 лет и более, не обеспеченные на момент увольнения с военной службы жилыми помещениями, не могут быть исключены без их согласия из списка очередников на получение жилых помещений (улучшение жилищных условий) по последнему перед увольнением месту военной службы и обеспечиваются жилыми помещениями в соответствии с настоящим Федеральным законом, федеральными законами и иными нормативными правовыми актами Российской Федерации.

(в ред. Федерального закона от 11.11.2003 N 141-ФЗ)

Указанный порядок обеспечения жилыми помещениями распространяется и на военнослужащих – граждан, увольняемых с военной службы по достижении ими предельного возраста пребывания на военной службе, состоянию здоровья или в

связи с организационно-штатными мероприятиями, общая продолжительность военной службы которых составляет 10 лет и более.

(в ред. Федерального закона от 11.11.2003 N 141-ФЗ)

Абзацы третий – пятый утратили силу. – Федеральный закон от 22.08.2004 N 122-ФЗ.

Постановлением Конституционного Суда РФ от 05.04.2007 N 5-П пункт 14 статьи 15 (в редакции пункта 8 статьи 100 Федерального закона от 22 августа 2004 года N 122-ФЗ) в той мере, в какой на его основании возможность обеспечения жильем за счет средств федерального бюджета граждан, вставших на учет нуждающихся в улучшении жилищных условий и уволенных с военной службы до 1 января 2005 года, в отличие от граждан, уволенных или подлежащих увольнению с военной службы после 1 января 2005 года, ограничивается выдачей государственных жилищных сертификатов органами исполнительной власти субъектов Российской Федерации по месту постановки на учет, признан не соответствующим Конституции РФ.

14. Обеспечение жилым помещением военнослужащих-граждан, имеющих общую продолжительность военной службы 10 лет и более, при увольнении с военной службы по достижении ими предельного возраста пребывания на военной службе, состоянию здоровья или в связи с организационно-штатными мероприятиями и членов их семей при перемене места жительства осуществляется федеральными органами исполнительной власти, в которых предусмотрена военная служба, за счет средств федерального бюджета на строительство и приобретение жилого помещения, в том числе путем выдачи государственных жилищных сертификатов. Право на обеспечение жилым помещением на данных условиях предоставляется указанным гражданам один раз. Документы о сдаче жилых помещений Министерству обороны Российской Федерации (иному федеральному органу исполнительной власти, в котором федеральным законом предусмотрена военная служба) и снятии с регистрационного учета по прежнему месту жительства представляются указанными гражданами и совместно проживающими с ними членами их семей при получении жилого помещения по избранному месту жительства.

(в ред. Федеральных законов от 22.08.2004 N 122-ФЗ, от 08.05.2006 N 66-ФЗ)

При невозможности обеспечить жилыми помещениями граждан, уволенных с военной службы, которые до 1 января 2005 года были приняты органами местного самоуправления на учет в качестве нуждающихся в жилых помещениях, и совместно проживающих с ними членов их семей ежемесячно выплачивать им денежную компенсацию за счет средств федерального бюджета в порядке и размерах, которые определяются Правительством Российской Федерации.

(в ред. Федеральных законов от 22.08.2004 N 122-ФЗ, от 08.05.2006 N 66-ФЗ, от 08.12.2010 N 342-ФЗ)

Порядок обеспечения жилыми помещениями военнослужащих – граждан, проживающих в закрытых военных городках, при увольнении их с военной службы определяется федеральными законами и иными нормативными правовыми актами Российской Федерации.

(в ред. Федерального закона от 11.11.2003 N 141-ФЗ)

Порядок предоставления социальных гарантий и возмещения расходов, связанных с предоставлением социальных гарантий, указанных в настоящем пункте, определяется Правительством Российской Федерации.

(в ред. Федерального закона от 22.08.2004 N 122-ФЗ)

15. Военнослужащим-гражданам, которые являются участниками накопительно-ипотечной системы жилищного обеспечения военнослужащих (далее также – участники накопительно-ипотечной системы), выделяются денежные средства на приобретение жилых помещений в порядке и на условиях, которые установлены федеральными законами и иными нормативными правовыми актами Российской Федерации. К участникам накопительно-ипотечной системы относятся следующие военнослужащие-граждане:

- лица, окончившие военные образовательные учреждения профессионального образования и получившие в связи с этим первое воинское звание офицера начиная с 1 января 2005 года. При этом указанные лица, заключившие первый контракт о прохождении военной службы до января 2005 года, могут стать участниками накопительно-ипотечной системы, изъявив такое желание;
- офицеры, призванные на военную службу из запаса или поступившие в добровольном порядке на военную службу из запаса и заключившие первый контракт о прохождении военной службы начиная с 1 января 2005 года;
- прапорщики и мичманы, общая продолжительность военной службы по контракту которых составит три года начиная с 1 января 2005 года. При этом указанные лица, заключившие первый контракт о прохождении военной службы до 1 января 2005 года, могут стать участниками накопительно-ипотечной системы, изъявив такое желание;
- сержанты и старшины, солдаты и матросы, заключившие второй контракт о прохождении военной службы не ранее 1 января 2005 года, изъявившие желание стать участниками накопительно-ипотечной системы;
- лица, окончившие военные образовательные учреждения профессионального образования в период после 1 января 2005 года до 1 января 2008 года и получившие первое воинское звание офицера в процессе обучения, могут стать участниками накопительно-ипотечной системы, изъявив такое желание;

- лица, получившие первое воинское звание офицера в связи с поступлением на военную службу по контракту на воинскую должность, для которой штатом предусмотрено воинское звание офицера, начиная с 1 января 2005 года. При этом указанные лица, получившие первое воинское звание офицера до 1 января 2008 года, могут стать участниками накопительно-ипотечной системы, изъявив такое желание;
- военнослужащие, получившие первое воинское звание офицера в связи с назначением на воинскую должность, для которой штатом предусмотрено воинское звание офицера, начиная с 1 января 2005 года, общая продолжительность военной службы по контракту которых составляет менее трех лет. При этом указанные лица, получившие первое воинское звание офицера до 1 января 2008 года, могут стать участниками накопительно-ипотечной системы, изъявив такое желание;
- военнослужащие, окончившие курсы по подготовке младших офицеров и получившие в связи с этим первое воинское звание офицера начиная с 1 января 2005 года, общая продолжительность военной службы по контракту которых составляет менее трех лет. При этом указанные лица, получившие первое воинское звание офицера до 1 января 2008 года, могут стать участниками накопительно-ипотечной системы, изъявив такое желание.

На указанных выше военнослужащих-граждан и членов их семей не распространяется действие абзаца двенадцатого пункта 1, пунктов 13 и 14 настоящей статьи, а также абзацев второго и третьего пункта 1 статьи 23 настоящего Федерального закона.

(п. 15 в ред. Федерального закона от 04.12.2007 N 324-ФЗ)

О порядке и условиях обеспечения жилыми помещениями граждан, уволенных с военной службы, и совместно проживающих с ними членов их семей, а также о порядке применения статьи 15.1 см. статьи 2 и 4 Федерального закона от 08.12.2010 N 342-ФЗ.

Статья 15.1. Норма предоставления площади жилого помещения. Общая площадь жилого помещения

(в ред. Федерального закона от 08.12.2010 N 342-ФЗ)

1. Норма предоставления площади жилого помещения, предоставляемого в соответствии с настоящим Федеральным законом в собственность бесплатно или по договору социального найма, составляет 18 квадратных метров общей площади жилого помещения на одного человека.
2. При предоставлении в соответствии с настоящим Федеральным законом военнослужащему и гражданину, уволенному с военной службы, реализующим в соответствии с пунктом 8 статьи 15 настоящего Федерального закона право на дополнительную общую площадь жилого помещения, жилого помещения в собственность бесплатно или по договору социального найма размер общей площа-

- ди жилого помещения, определенный исходя из нормы предоставления площади жилого помещения, указанной в пункте 1 настоящей статьи, увеличивается в пределах от 15 квадратных метров до 25 квадратных метров.
3. С учетом конструктивных и технических параметров многоквартирного дома или жилого дома жилое помещение, предоставляемое в соответствии с настоящим Федеральным законом в собственность бесплатно или по договору социального найма, может быть предоставлено общей площадью, превышающей размер общей площади жилого помещения, определенный исходя из нормы предоставления площади жилого помещения, указанной в пункте 1 настоящей статьи, и предусмотренного пунктом 2 настоящей статьи увеличения размера общей площади жилого помещения. Такое превышение может составлять не более девяти квадратных метров общей площади жилого помещения в общей сложности, для одиноко проживающего военнослужащего, гражданина, уволенного с военной службы, члена семьи погибшего (умершего) военнослужащего, члена семьи погибшего (умершего) гражданина, уволенного с военной службы, – не более 18 квадратных метров общей площади жилого помещения.
 4. Норматив общей площади жилого помещения при выдаче в соответствии с настоящим Федеральным законом государственных жилищных сертификатов или предоставлении в соответствии с настоящим Федеральным законом единовременной денежной выплаты на приобретение или строительство жилого помещения определяется Правительством Российской Федерации.

Статья 16. Право на охрану здоровья и медицинскую помощь

1. Охрана здоровья военнослужащих обеспечивается созданием благоприятных условий военной службы, быта и системой мер по ограничению опасных факторов военной службы, проводимой командирами во взаимодействии с органами государственной власти.

Забота о сохранении и об укреплении здоровья военнослужащих – обязанность командиров. На них возлагается обеспечение требований безопасности при проведении учений, иных мероприятий боевой подготовки, во время эксплуатации вооружения и военной техники, при производстве работ, исполнении других обязанностей военной службы.

2. Военнослужащие и граждане, призванные на военные сборы, имеют право на бесплатную медицинскую помощь, в том числе на изготовление и ремонт зубных протезов (за исключением протезов из драгоценных металлов и других дорогостоящих материалов), бесплатное обеспечение лекарствами, изделиями медицинского назначения по рецептам врачей в медицинских, военно-медицинских

подразделениях, частях и учреждениях федеральных органов исполнительной власти, в которых федеральным законом предусмотрена военная служба (далее – военно-медицинские учреждения). При отсутствии по месту военной службы или месту жительства военнослужащих военно-медицинских учреждений или соответствующих отделений в них либо специального медицинского оборудования, а также в неотложных случаях медицинская помощь оказывается в учреждениях государственной или муниципальной систем здравоохранения. Расходы указанным учреждениям здравоохранения по оказанию медицинской помощи военнослужащим и гражданам, призванным на военные сборы, возмещаются в порядке, установленном Правительством Российской Федерации.

(в ред. Федерального закона от 22.08.2004 N 122-ФЗ)

Направление военнослужащих и членов их семей на лечение за пределы территории Российской Федерации осуществляется на общих основаниях с другими гражданами в порядке, определяемом Правительством Российской Федерации.

Военнослужащие ежегодно проходят медицинские обследования, с ними проводятся лечебно-профилактические мероприятия. Военнослужащие, имеющие признаки психического расстройства, направляются на освидетельствование и стационарное обследование в соответствии с Законом Российской Федерации «О психиатрической помощи и гарантиях прав граждан при ее оказании».

Финансирование расходов на предусмотренную пунктом 2.1 медико-психологическую реабилитацию военнослужащих производится за счет средств, выделяемых Министерству обороны Российской Федерации (иному федеральному органу исполнительной власти, в котором федеральным законом предусмотрена военная служба) из федерального бюджета в соответствии с федеральным законом о федеральном бюджете на очередной финансовый год и плановый период, в порядке, установленном пунктом 7 статьи 16 данного документа (Федеральный закон от 08.11.2008 N 203-ФЗ).

2.1. Военнослужащие после выполнения ими задач, неблагоприятно отражающихся на состоянии здоровья, при наличии показаний к медико-психологической реабилитации подлежат медико-психологической реабилитации продолжительностью до 30 суток.

Предусмотренная настоящим пунктом медико-психологическая реабилитация проводится для военнослужащих бесплатно.

Перечень показаний к медико-психологической реабилитации и соответствующую им продолжительность медико-психологической реабилитации, перечень категорий военнослужащих, подлежащих при наличии указанных показаний медико-психологической реабилитации, порядок и места проведения медико-психологической реабилитации определяет Министерство обороны Рос-

сийской Федерации (иной федеральный орган исполнительной власти, в котором федеральным законом предусмотрена военная служба).

(п. 2.1 введен Федеральным законом от 08.11.2008 N 203-ФЗ)

3. Члены семей военнослужащих имеют право на медицинскую помощь в учреждениях государственной или муниципальной систем здравоохранения и подлежат обязательному медицинскому страхованию на общих основаниях с другими гражданами.

Члены семей офицеров (супруг, несовершеннолетние дети, дети старше 18 лет, ставшие инвалидами до достижения ими возраста 18 лет, дети в возрасте до 23 лет, обучающиеся в образовательных учреждениях по очной форме обучения), а также лица, находящиеся на их иждивении и проживающие совместно с офицерами, имеют право на медицинскую помощь в военно-медицинских учреждениях в порядке, установленном Правительством Российской Федерации. При амбулаторном лечении лекарства им отпускаются за плату по розничным ценам, за исключением случаев, когда в соответствии с федеральными законами и иными нормативными правовыми актами Российской Федерации плата не взимается.

(в ред. Федерального закона от 22.08.2004 N 122-ФЗ)

Изготовление и ремонт зубных протезов членам семей офицеров в военно-медицинских учреждениях осуществляются на тех же условиях, что и другим гражданам, в учреждениях государственной или муниципальной систем здравоохранения, если иное не предусмотрено федеральными законами и иными нормативными правовыми актами Российской Федерации.

4. Военнослужащие, проходящие военную службу по контракту (за исключением военнослужащих, проходящих военную службу по контракту в соединениях и воинских частях постоянной готовности на должностях, подлежащих комплектованию солдатами, матросами, сержантами и старшинами, и поступивших на военную службу по контракту после 1 января 2004 года, а также курсантов военных образовательных учреждений профессионального образования), и члены семей военнослужащих – граждан во время отпуска, но не более одного раза в год, обеспечиваются санаторно-курортным лечением и организованным отдыхом в санаториях, домах отдыха, пансионатах, детских оздоровительных лагерях, на туристских базах Министерства обороны Российской Федерации (иного федерального органа исполнительной власти, в котором федеральным законом предусмотрена военная служба). Указанные военнослужащие оплачивают 25 процентов, а члены их семей – 50 процентов стоимости путевки, за исключением случаев, когда в соответствии с федеральными законами и иными нормативными правовыми актами Российской Федерации определены иные условия оплаты.

При этом указанным военнослужащим ежегодно независимо от приобретения путевки выплачивается денежная компенсация в размере 600 рублей на самого военнослужащего и в размере 300 рублей на супруга военнослужащего – гражданина и каждого его несовершеннолетнего ребенка. Денежная компенсация на ребенка, на содержание которого военнослужащим отчисляются алименты, выплачивается получателю алиментов. Указанным военнослужащим и членам их семей при направлении в санатории для продолжения госпитального лечения в соответствии с заключением военно-врачебной комиссии дополнительно предоставляются бесплатные путевки.

(в ред. Федеральных законов от 07.08.2000 N 122-ФЗ, от 11.11.2003 N 141-ФЗ, от 26.04.2004 N 29-ФЗ)

Военнослужащим, проходящим военную службу по контракту в соединениях и воинских частях постоянной готовности на должностях, подлежащих комплектованию солдатами, матросами, сержантами и старшинами, и поступившим на военную службу по контракту после 1 января 2004 года, вместо ежегодного обеспечения санаторно-курортным лечением и организованным отдыхом в соответствии с абзацем первым настоящего пункта выплачивается денежная компенсация в порядке и размерах, определяемых Правительством Российской Федерации.

(в ред. Федерального закона от 26.04.2004 N 29-ФЗ)

Военнослужащие, проходящие военную службу по контракту (за исключением военнослужащих, проходящих военную службу по контракту в соединениях и воинских частях постоянной готовности на должностях, подлежащих комплектованию солдатами, матросами, сержантами и старшинами, и поступивших на военную службу по контракту после 1 января 2004 года, а также курсантов военных образовательных учреждений профессионального образования), получившие увечье (ранение, травму, контузию) или заболевание при исполнении ими обязанностей военной службы, после госпитального лечения имеют право на внеочередное получение путевок в санаторно-курортные и оздоровительные учреждения Министерства обороны Российской Федерации (иного федерального органа исполнительной власти, в котором федеральным законом предусмотрена военная служба).

(абзац введен Федеральным законом от 26.04.2004 N 29-ФЗ)

Военнослужащие, проходящие военную службу по контракту в соединениях и воинских частях постоянной готовности на должностях, подлежащих комплектованию солдатами, матросами, сержантами и старшинами, и поступившие на военную службу по контракту после 1 января 2004 года, обеспечиваются санаторно-курортным лечением в соответствии с заключением военно-врачебной комиссии в порядке, определяемом Правительством Российской Федерации.

(абзац введен Федеральным законом от 26.04.2004 N 29-ФЗ)

Абзац утратил силу. – Федеральный закон от 22.07.2010 N 159-ФЗ.

Действие пункта 4.1 распространяется на правоотношения, возникшие с 1 января 2010 года (Федеральный закон от 22.07.2010 N 159-ФЗ).

- 4.1. Военнослужащим, проходящим военную службу по контракту, один раз в год производится выплата для оплаты стоимости путевок их детей в возрасте от шести лет шести месяцев (либо не достигших указанного возраста, но зачисленных в общеобразовательные учреждения для обучения по образовательным программам начального общего образования) до 15 лет включительно в организации отдыха и оздоровления детей, открытые в установленном порядке на территории Российской Федерации, в размере до 10 800 рублей на каждого ребенка.

Увеличение (индексация) максимального размера выплаты, установленного настоящим пунктом, производится в соответствии с решениями Правительства Российской Федерации, в которых определяются размер и сроки установления такого увеличения (индексации).

Порядок установления размера выплаты, предусмотренной настоящим пунктом, и порядок ее производства определяются Правительством Российской Федерации.

(п. 4.1 введен Федеральным законом от 22.07.2010 N 159-ФЗ)

5. Права и социальные гарантии военнослужащих и членов их семей, указанные в пунктах 2, 3, 4 и 4.1 настоящей статьи, распространяются на офицеров, уволенных с военной службы по достижении ими предельного возраста пребывания на военной службе, состоянию здоровья или в связи с организационно-штатными мероприятиями, общая продолжительность военной службы которых в льготном исчислении составляет 20 лет и более, а при общей продолжительности военной службы 25 лет и более вне зависимости от основания увольнения и на членов их семей, а также на прапорщиков и мичманов, уволенных с военной службы по достижении ими предельного возраста пребывания на военной службе, состоянию здоровья или в связи с организационно-штатными мероприятиями, общая продолжительность военной службы которых составляет 20 лет и более.

(в ред. Федеральных законов от 22.08.2004 N 122-ФЗ, от 08.11.2008 N 203-ФЗ, от 22.07.2010 N 159-ФЗ)

Военнослужащие и граждане, уволенные с военной службы по достижении ими предельного возраста пребывания на военной службе, состоянию здоровья или в связи с организационно-штатными мероприятиями, – участники войны имеют преимущественное право на получение медицинской помощи и санаторно-курортное лечение.

Граждане, уволенные с военной службы, имеют право на медицинскую помощь в учреждениях государственной или муниципальной систем здравоохранения и под-

лежат обязательному медицинскому страхованию в соответствии с федеральными законами и иными нормативными правовыми актами Российской Федерации.

Граждане, уволенные с военной службы вследствие увечья (ранения, травмы, контузии) или заболевания, полученных ими при исполнении обязанностей военной службы, члены семей военнослужащих, проходящих военную службу по контракту, а также граждане, уволенные с военной службы вследствие отдельных заболеваний, полученных в период прохождения военной службы, могут приниматься на обследование и лечение в военно-медицинские учреждения в порядке, определяемом Министерством обороны Российской Федерации (иным федеральным органом исполнительной власти, в котором федеральным законом предусмотрена военная служба), без ущерба для граждан, пользующихся правом на получение медицинской помощи, в соответствии с федеральными законами и иными нормативными правовыми актами Российской Федерации.

6. Военнослужащие, проходящие военную службу по призыву, и курсанты военных образовательных учреждений профессионального образования обеспечиваются бесплатным санаторно-курортным лечением в соответствии с заключением военно-врачебной комиссии.

Указанным военнослужащим при убытии в отпуск по болезни выплата в качестве дотации на лечение производится в размере 400 рублей.

(в ред. Федерального закона от 07.08.2000 N 122-ФЗ)

Курсанты военных образовательных учреждений профессионального образования, воспитанники образовательных учреждений среднего (полного) общего образования с дополнительной образовательной программой, имеющей целью военную подготовку несовершеннолетних граждан, оплачивают не более 30 процентов стоимости путевки на военные туристские базы.

Действие пункта 7 статьи 16 в части оплаты стоимости путевок детей военнослужащих в организации отдыха и оздоровления приостановлено до 1 января 2011 года Федеральным законом от 17.12.2009 N 313-ФЗ.

7. Порядок финансирования расходов, связанных с оказанием медицинской помощи, проведением медико-психологической реабилитации, обеспечением санаторно-курортного лечения и отдыха на льготных условиях, оплатой стоимости путевок и выплатой компенсаций военнослужащим и другим гражданам, перечисленным в пунктах 2 – 6 настоящей статьи, определяется Правительством Российской Федерации.

(в ред. Федерального закона от 08.11.2008 N 203-ФЗ)

Взаиморасчеты за оказание медицинской помощи военнослужащим между военно-медицинскими учреждениями Министерства обороны Российской Федера-

ции и иными федеральными органами исполнительной власти, в которых федеральным законом предусмотрена военная служба, осуществляются в порядке, определяемом Правительством Российской Федерации.

Статья 17. Утратила силу. – Федеральный закон от 22.08.2004 N 122-ФЗ.

Статья 18. Страховые гарантии военнослужащим. Право на возмещение вреда

Постановлением Конституционного Суда РФ от 20.10.2010 N 18-П пункт 1 статьи 18 признан не противоречащим Конституции РФ.

1. Военнослужащие и граждане, призванные на военные сборы, подлежат обязательному государственному личному страхованию за счет средств федерального бюджета. Основания, условия и порядок обязательного государственного личного страхования указанных военнослужащих и граждан устанавливаются федеральными законами и иными нормативными правовыми актами Российской Федерации.

Постановлением Конституционного Суда РФ от 20.10.2010 N 18-П абзац первый пункта 2 статьи 18 признан не противоречащим Конституции РФ.

2. В случае гибели (смерти) военнослужащих или граждан, призванных на военные сборы, наступившей при исполнении ими обязанностей военной службы (на военных сборах), либо их смерти, наступившей вследствие увечья (ранения, травмы, контузии) либо заболевания, полученных ими при исполнении обязанностей военной службы до истечения одного года со дня увольнения с военной службы (отчисления с военных сборов или окончания военных сборов), выплачивается в равных долях единовременное пособие в размере:

(в ред. Федерального закона от 04.12.2006 N 203-ФЗ)

Постановлением Конституционного Суда РФ от 20.10.2010 N 18-П абзац второй пункта 2 статьи 18 признан не противоречащим Конституции РФ.

- членам семей погибших (умерших) военнослужащих, проходивших военную службу по контракту, в том числе офицеров, призванных на военную службу в соответствии с указом Президента Российской Федерации, граждан, призванных на военные сборы в качестве офицеров, прапорщиков и мичманов, – 120 окладов денежного содержания, установленных на день выплаты пособия;
- членам семей погибших (умерших) военнослужащих, проходивших военную службу по призыву, граждан, призванных на военные сборы в качестве солдат, матросов, сержантов и старшин, – 120 месячных окладов по воинской должности по первому тарифному разряду, предусмотренному для военнослужащих, проходящих военную службу по контракту на должностях, подлежащих комплектованию солдатами, матросами, сержантами и старшинами, установленных на день выплаты пособия.

(в ред. Федерального закона от 11.06.2008 N 86-ФЗ)

Членами семьи, имеющими право на получение единовременного пособия за погибшего (умершего) военнослужащего (гражданина, призванного на военные сборы), считаются:

- супруга (супруг), состоящая (состоящий) на день гибели (смерти) в зарегистрированном браке с военнослужащим или гражданином, призванным на военные сборы;
- родители военнослужащего;
- дети, не достигшие возраста 18 лет, или старше этого возраста, если они стали инвалидами до достижения ими возраста 18 лет, а также дети, обучающиеся в образовательных учреждениях по очной форме обучения, – до окончания обучения, но не более чем до достижения ими возраста 23 лет.

3. При досрочном увольнении военнослужащих с военной службы (отчисления с военных сборов граждан, призванных на военные сборы) в связи с признанием их негодными к военной службе вследствие увечья (ранения, травмы, контузии) либо заболевания, полученных ими при исполнении обязанностей военной службы, им выплачивается единовременное пособие в размере:

(в ред. Федерального закона от 04.12.2006 N 203-ФЗ)

- военнослужащим, проходящим военную службу по контракту, в том числе офицерам, призванным на военную службу в соответствии с указом Президента Российской Федерации, гражданам, призванным на военные сборы в качестве офицеров, прапорщиков и мичманов, – 60 окладов денежного содержания, установленных на день выплаты пособия;

(в ред. Федерального закона от 11.06.2008 N 86-ФЗ)

- военнослужащим, проходящим военную службу по призыву, гражданам, призванным на военные сборы в качестве солдат, матросов, сержантов и старшин, – 60 месячных окладов по воинской должности по первому тарифному разряду, предусмотренному для военнослужащих, проходящих военную службу по контракту на должностях, подлежащих комплектованию солдатами, матросами, сержантами и старшинами, установленных на день выплаты пособия.

(в ред. Федерального закона от 11.06.2008 N 86-ФЗ)

4. Убытки, причиненные военнослужащим, находящимся при исполнении ими обязанностей военной службы, возмещаются за счет средств федерального бюджета в порядке, определяемом Правительством Российской Федерации.
5. Возмещение морального вреда и убытков, причиненных военнослужащим государственными органами и органами местного самоуправления, производится в

соответствии с федеральными законами и иными нормативными правовыми актами Российской Федерации.

6. Возмещение вреда и гарантии правовой и социальной защиты военнослужащих и граждан, уволенных с военной службы, пострадавших вследствие катастрофы на Чернобыльской АЭС, в результате испытаний ядерного оружия, эксплуатации ядерных установок и ликвидации аварий на них, а также порядок прохождения военной службы на территориях, подвергшихся радиоактивному загрязнению, определяются федеральными законами и иными нормативными правовыми актами Российской Федерации.
7. Гарантии погребения погибших (умерших) военнослужащих, граждан, призванных на военные сборы, и граждан, уволенных с военной службы по достижении ими предельного возраста пребывания на военной службе, состоянию здоровья или в связи с организационно-штатными мероприятиями, устанавливаются федеральными законами и иными нормативными правовыми актами Российской Федерации.

Порядок отдания воинских почестей при погребении определяется общевоинскими уставами.

Статья 19. Право на образование и права в области культуры

1. Военнослужащие – граждане имеют право на обучение в военных образовательных учреждениях профессионального образования (в том числе на получение послевузовского образования) и на курсах (факультетах) подготовки, переподготовки и повышения профессиональной квалификации военнослужащих.

(в ред. Федерального закона от 11.11.2003 N 141-ФЗ)

Порядок приема военнослужащих в указанные образовательные учреждения и обучения в них определяется федеральными законами и иными нормативными правовыми актами.

Военные образовательные учреждения среднего и высшего профессионального образования реализуют профессиональные образовательные программы и выдают лицам, прошедшим государственную итоговую аттестацию, документы государственного образца об уровне образования и квалификации. Порядок разработки и реализации профессиональных образовательных программ для военных образовательных учреждений среднего и высшего профессионального образования устанавливается Правительством Российской Федерации.

(в ред. Федерального закона от 21.05.2002 N 56-ФЗ)

Военнослужащие, обучающиеся в военных образовательных учреждениях высшего и среднего профессионального образования, привлекаются к выполнению задач,

не связанных с реализацией профессиональных образовательных программ, только по решению Президента Российской Федерации или Председателя Правительства Российской Федерации.

Граждане, окончившие военные образовательные учреждения высшего профессионального образования и принятые на работу в образовательные учреждения в качестве преподавателей, приравниваются по образованию и оплате труда к гражданам, окончившим высшие педагогические образовательные учреждения.

Перечень военных образовательных учреждений среднего и высшего профессионального образования утверждается Правительством Российской Федерации.

(абзац введен Федеральным законом от 22.08.2004 N 122-ФЗ)

2. *Офицеры, проходящие военную службу по контракту, имеют право на обучение в гражданских образовательных учреждениях высшего и среднего профессионального образования и на подготовительных отделениях (курсах) указанных образовательных учреждений с освоением образовательных программ по очно-заочной (вечерней) или заочной форме обучения.*

(в ред. Федерального закона от 26.04.2004 N 29-ФЗ)

Военнослужащие, проходящие военную службу по контракту (за исключением офицеров), непрерывная продолжительность военной службы по контракту которых составляет не менее трех лет, имеют право в порядке, определяемом Правительством Российской Федерации, на обучение в государственных и муниципальных образовательных учреждениях высшего и среднего профессионального образования, а также на подготовительных отделениях (курсах) федеральных государственных образовательных учреждений высшего профессионального образования за счет средств федерального бюджета с освоением образовательных программ по очно-заочной (вечерней) или заочной форме обучения. При этом они пользуются правом внеконкурсного поступления в указанные образовательные учреждения при условии успешного прохождения вступительных испытаний.

(в ред. Федерального закона от 06.01.2007 N 1-ФЗ)

3. *Военнослужащим, проходящим военную службу по призыву, обучение в гражданских образовательных учреждениях высшего и среднего профессионального образования не разрешается.*
4. *Военнослужащие – граждане, проходящие военную службу по контракту, общая продолжительность военной службы которых составляет пять лет и более (не считая времени обучения в военных образовательных учреждениях высшего и среднего профессионального образования), в год увольнения с военной службы по достижении ими предельного возраста пребывания на военной службе, истечении срока военной службы, состоянию здоровья или в связи с организационно-*

штатними мероприятиями имеют право пройти профессиональную переподготовку по одной из гражданских специальностей без взимания с них платы за обучение и с сохранением обеспечения всеми видами довольствия в порядке и на условиях, которые определяются Министерством обороны Российской Федерации (иным федеральным органом исполнительной власти, в котором федеральным законом предусмотрена военная служба), продолжительностью до четырех месяцев. В случае увольнения указанных военнослужащих с военной службы в период обучения они имеют право на завершение учебы бесплатно.

(в ред. Федеральных законов от 11.11.2003 N 141-ФЗ, от 27.10.2008 N 177-ФЗ)

Абзац утратил силу. – Федеральный закон от 22.08.2004 N 122-ФЗ.

5. Гражданам, призванным на военную службу в период обучения в государственных образовательных учреждениях профессионального образования, при увольнении с военной службы сохраняется право на продолжение образования в том образовательном учреждении, в котором они обучались до призыва.

Граждане, уволенные с военной службы, пользуются преимущественным правом на поступление в государственные образовательные учреждения высшего и среднего профессионального образования и на подготовительные отделения образовательных учреждений высшего профессионального образования.

Граждане, уволенные с военной службы и поступающие в государственные образовательные учреждения высшего и среднего профессионального образования по рекомендациям командиров, пользуются правом внеконкурсного зачисления при условии успешного прохождения вступительных испытаний.

(в ред. Федерального закона от 06.01.2007 N 1-ФЗ)

Граждане, проходившие военную службу по контракту и уволенные с военной службы по достижении ими предельного возраста пребывания на военной службе, состоянию здоровья или в связи с организационно-штатными мероприятиями, имеют право на:

- бесплатное первоочередное прохождение подготовки, переподготовки и повышение квалификации по направлению и за счет средств федеральной государственной службы занятости населения, а имеющие право на пенсию – на получение профессионального образования по направлению и за счет средств организаций, в которые они приняты на работу, с выплатой среднего заработка во время обучения;
- внеконкурсное поступление в государственные образовательные учреждения начального профессионального образования и на курсы обучения соответствующим профессиям;

- поступление в государственные образовательные учреждения профессионального образования без вступительных испытаний:
(в ред. Федерального закона от 06.01.2007 N 1-ФЗ)
- на первый курс и последующие курсы государственных образовательных учреждений среднего профессионального образования – окончившие средние военные образовательные учреждения;
- на первый курс государственных образовательных учреждений среднего профессионального образования – с образованием не ниже основного общего образования;
- на первый курс и последующие курсы государственных образовательных учреждений высшего профессионального образования – имеющие незаконченное высшее или высшее военное профессиональное образование;
- на подготовительные отделения государственных образовательных учреждений высшего профессионального образования – окончившие общеобразовательные учреждения среднего (полного) общего образования или среднего профессионального образования.

Такое же право на поступление в государственные образовательные учреждения профессионального образования имеют военнослужащие, проходящие военную службу по контракту и имеющие общую продолжительность военной службы 15 лет и более.

Прием указанных граждан в государственные образовательные учреждения профессионального образования проводится в течение всего учебного года, в том числе дополнительно к установленным этим образовательным учреждениям планам приема.

Граждане, имеющие среднее военное или высшее военное профессиональное образование, проходят обучение в государственных образовательных учреждениях высшего профессионального образования бесплатно.

Военнослужащие, имеющие высшее или среднее гражданское профессиональное образование, родственное по профилю подготовки военной специальности, при прохождении военной службы по этой специальности приравняются по образованию к военнослужащим, окончившим соответствующие высшие или средние военные образовательные учреждения профессионального образования.

5.1. Граждане, проходившие в течение не менее трех лет военную службу по контракту в Вооруженных Силах Российской Федерации, других войсках, воинских формированиях и органах на воинских должностях, подлежащих замещению солдатами, матросами, сержантами, старшинами, и уволенные с военной службы по основаниям, предусмотренным подпунктами «б» – «г»

пункта 1, подпунктом «а» пункта 2 и пунктом 3 статьи 51 Федерального закона «О воинской обязанности и военной службе», имеют право на внеконкурсное поступление в государственные и муниципальные образовательные учреждения высшего профессионального образования для обучения по программам высшего профессионального образования при условии успешного прохождения вступительных испытаний, а также на подготовку к вступительным испытаниям в порядке, установленном законодательством Российской Федерации в области образования.

(п. 5.1 введен Федеральным законом от 06.01.2007 N 1-ФЗ)

- б. При изменении места военной службы военнослужащих – граждан, проходящих военную службу по контракту, а также при увольнении с военной службы по достижении ими предельного возраста пребывания на военной службе, состоянию здоровья или в связи с организационно-штатными мероприятиями члены их семей, обучающиеся (воспитывающиеся) в государственных образовательных учреждениях, имеют право переводиться (приниматься) в образовательные учреждения, ближайшие к новому месту военной службы или месту жительства.

(в ред. Федерального закона от 11.11.2003 N 141-ФЗ)

Детям военнослужащих по месту жительства их семей места в государственных и муниципальных общеобразовательных и дошкольных образовательных учреждениях и летних оздоровительных лагерях предоставляются в первоочередном порядке. Военнослужащим-гражданам на содержание их детей (лиц, находящихся на их иждивении), посещающих государственные, муниципальные и негосударственные детские дошкольные учреждения, производятся выплаты по решению министра обороны Российской Федерации (руководителя иного федерального органа исполнительной власти, в котором федеральным законом предусмотрена военная служба). Расходы по указанным выплатам осуществляются за счет средств Министерства обороны Российской Федерации (иного федерального органа исполнительной власти, в котором федеральным законом предусмотрена военная служба).

(в ред. Федеральных законов от 22.08.2004 N 122-ФЗ, от 22.06.2007 N 114-ФЗ, от 14.03.2009 N 34-ФЗ)

Дети военнослужащих – граждан, проходящих военную службу по контракту и имеющих общую продолжительность военной службы 20 лет и более, дети граждан, уволенных с военной службы по достижении ими предельного возраста пребывания на военной службе, состоянию здоровья или в связи с организационно-штатными мероприятиями, общая продолжительность военной службы которых составляет 20 лет и более, дети военнослужащих – граждан, погибших при исполнении ими обязанностей военной службы или умерших вследствие увечья (ранения,

травмы, контузии) либо заболевания, полученных ими при исполнении обязанностей военной службы, пользуются правом зачисления в суворовские военные, нахимовские военно-морские училища и кадетские корпуса вне конкурса, а при поступлении в военные образовательные учреждения высшего и среднего профессионального образования – преимущественным правом при условии успешного прохождения вступительных испытаний и соответствия другим установленным для поступающих требованиям.

(в ред. Федеральных законов от 11.11.2003 N 141-ФЗ, от 06.01.2007 N 1-ФЗ)

7. Военнослужащие наравне с другими гражданами обладают правами и свободами в области культуры.

Органы государственной власти субъектов Российской Федерации и органы местного самоуправления в пределах своих полномочий вправе устанавливать военнослужащим, проходящим военную службу по призыву, курсантам военных образовательных учреждений среднего и высшего профессионального образования до заключения ими контракта о прохождении военной службы и лицам, обучающимся в образовательных учреждениях среднего (полного) общего образования с дополнительной образовательной программой, имеющей целью военную подготовку несовершеннолетних граждан, льготы при посещении платных мероприятий, организуемых учреждениями культуры и спорта.

(в ред. Федерального закона от 22.04.2005 N 37-ФЗ)

8. В расположении воинских частей военнослужащие бесплатно пользуются услугами библиотек и читальных залов, имуществом культурно-просветительного назначения, спортивными сооружениями и инвентарем, просматривают кино- и видеофильмы.
9. Командиры обязаны разрабатывать и осуществлять систему мероприятий по патриотическому, нравственному и эстетическому воспитанию военнослужащих, прививать им уважение к воинским традициям, создавать условия для развития самостоятельного творчества.

Статья 20. Проезд на транспорте. Почтовые отправления

1. Военнослужащие имеют право на проезд на безвозмездной основе:

- железнодорожным, воздушным, водным и автомобильным (за исключением такси) транспортом в служебные командировки, в связи с переводом на новое место военной службы, к местам использования основного (каникулярного) отпуска (один раз в год), дополнительных отпусков, на лечение и обратно, на избранное место жительства при увольнении с военной службы;

- на грузовых машинах и в пассажирских автобусах воинской части, выделяемых для обеспечения организованной перевозки военнослужащих к месту военной службы и обратно.

(п. 1 в ред. Федерального закона от 22.08.2004 N 122-ФЗ)

- 1.1. Военнослужащим, проходящим военную службу по контракту в соединениях и воинских частях постоянной готовности на должностях, подлежащих комплектованию солдатами, матросами, сержантами и старшинами, и поступившим на военную службу по контракту после 1 января 2004 года, право на бесплатный проезд к месту использования основного отпуска и обратно не предоставляется.

Указанным военнослужащим вместо предоставления права на бесплатный проезд к месту использования основного отпуска и обратно выплачивается денежная компенсация в порядке и размерах, определяемых Правительством Российской Федерации.

(п. 1.1 введен Федеральным законом от 26.04.2004 N 29-ФЗ)

- 1.2. Военнослужащие, проходящие военную службу по контракту, при переводе на новое место военной службы и увольнении с военной службы, кроме того, имеют право на перевоз на безвозмездной основе до 20 тонн личного имущества в контейнерах от прежнего места жительства на новое железнодорожным транспортом, а там, где нет железнодорожного транспорта, – другими видами транспорта (за исключением воздушного). В случае перевоза личного имущества в отдельном вагоне, багажом и мелкой отправкой им возмещаются фактические расходы, но не выше стоимости перевоза в контейнере массой 20 тонн.

(п. 1.2 введен Федеральным законом от 22.08.2004 N 122-ФЗ)

2. Члены семьи военнослужащего – гражданина, проходящего военную службу по контракту, указанные в абзацах 6 – 10 пункта 5 статьи 2, имеют право на основаниях, установленных для военнослужащих – граждан, на проезд на безвозмездной основе:

(в ред. Федеральных законов от 11.11.2003 N 141-ФЗ, от 22.08.2004 N 122-ФЗ)

- от места жительства к месту военной службы военнослужащего в связи с его переводом на новое место военной службы;
- один раз в год – к месту использования отпуска и обратно (за исключением членов семей военнослужащих, проходящих военную службу по контракту в соединениях и воинских частях постоянной готовности на должностях, подлежащих комплектованию солдатами, матросами, сержантами и старшинами, и поступивших на военную службу по контракту после 1 января 2004 года);

(в ред. Федерального закона от 26.04.2004 N 29-ФЗ)

- на лечение в лечебные учреждения по заключению военно-врачебной комиссии и обратно;
- при увольнении военнослужащего – гражданина с военной службы, а также в случае гибели (смерти) военнослужащего – гражданина – к избранному месту жительства.

(в ред. Федерального закона от 11.11.2003 N 141-ФЗ)

Члены семьи военнослужащего – гражданина при переезде на избранное место жительства в связи с гибелью (смертью) военнослужащего – гражданина имеют право на бесплатный перевоз до 20 тонн личного имущества в контейнерах железнодорожным транспортом, а там, где нет железнодорожного транспорта, – другими видами транспорта (за исключением воздушного). В случае перевоза личного имущества в отдельном вагоне, багажом и мелкой отправкой им возмещаются фактические расходы, но не выше стоимости перевоза в контейнере массой 20 тонн.

(в ред. Федерального закона от 11.11.2003 N 141-ФЗ)

В случае гибели (смерти) военнослужащего-гражданина члены его семьи (но не более трех человек) и его родители имеют право на проезд на безвозмездной основе железнодорожным, воздушным, водным и автомобильным (за исключением такси) транспортом к месту погребения погибшего (умершего) военнослужащего-гражданина и обратно. Один из членов семьи погибшего (умершего) военнослужащего-гражданина и его родители имеют право один раз в год на проезд на безвозмездной основе по территории Российской Федерации (в случаях, установленных Правительством Российской Федерации, также по территории, расположенной за пределами территории Российской Федерации) железнодорожным, воздушным, водным и автомобильным (за исключением такси) транспортом к месту погребения военнослужащего-гражданина и обратно.

(в ред. Федерального закона от 28.12.2010 N 418-ФЗ)

3. Лицо, сопровождающее военнослужащего, который следует в лечебное или санаторно-курортное учреждение, в отпуск по болезни, на избранное место жительства при увольнении с военной службы, или членов семей военнослужащих – граждан, проходящих военную службу по контракту, следующих в лечебные или санаторно-курортные учреждения, если необходимость сопровождения признана заключением военно-врачебной комиссии, имеет право на проезд на безвозмездной основе к месту лечения (использования отпуска), избранному месту жительства и обратно на основаниях, установленных для сопровождаемого.

(в ред. Федеральных законов от 11.11.2003 N 141-ФЗ, от 22.08.2004 N 122-ФЗ)

4. В случае тяжелой болезни военнослужащего два члена его семьи или два близких родственника имеют право на проезд на безвозмездной основе от места своего

жительства до места нахождения больного и обратно на основаниях, установленных для военнослужащего, один раз за время болезни.

(в ред. Федерального закона от 22.08.2004 N 122-ФЗ)

5. Офицеры, уволенные с военной службы по достижении ими предельного возраста пребывания на военной службе, состоянию здоровья или в связи с организационно-штатными мероприятиями, общая продолжительность военной службы которых в льготном исчислении составляет 20 лет и более, а при общей продолжительности военной службы 25 лет и более вне зависимости от основания увольнения имеют право на проезд на безвозмездной основе железнодорожным, воздушным, водным и автомобильным (за исключением такси) транспортом на стационарное лечение в соответствии с заключением военно-врачебной комиссии или в санаторно-курортные и оздоровительные учреждения и обратно (один раз в год). Такое же право на проезд имеют и члены семей указанных офицеров при следовании в санаторно-курортные и оздоровительные учреждения, а также прапорщики и мичманы, уволенные с военной службы по достижении ими предельного возраста пребывания на военной службе, состоянию здоровья или в связи с организационно-штатными мероприятиями, общая продолжительность военной службы которых составляет 20 лет и более.

(в ред. Федерального закона от 22.08.2004 N 122-ФЗ)

6. Военнослужащий имеет право на приобретение проездных документов для себя и членов своей семьи на все виды транспорта вне очереди при следовании в служебную командировку, на новое место военной службы, а также к месту использования отпуска и обратно. При этом военнослужащий, проходящий военную службу по контракту, направляемый в служебную командировку, пользуется правом на бронирование и получение вне очереди места в гостинице по командировочному удостоверению.
7. Военнослужащим, проходящим военную службу по контракту, использующим личный транспорт в служебных целях, выплачивается денежная компенсация в порядке и размерах, которые определяются Правительством Российской Федерации.
8. Военнослужащие, проходящие военную службу по призыву, имеют право на пересылку простых писем и отправление посылок с личной одеждой.

Пересылка простых писем военнослужащих, проходящих военную службу по призыву, а также простых писем, адресованных им, осуществляются в маркированных почтовых конвертах, приобретаемых за счет средств, предусмотренных на эти цели федеральным органам исполнительной власти, в которых федеральным законом предусмотрена военная служба.

Пересылка посылок с личной одеждой военнослужащих, проходящих военную службу по призыву, досылка и возвращение посылок, адресованных им, осуществляется за счет средств, предусмотренных на эти цели федеральным органам исполнительной власти, в которых федеральным законом предусмотрена военная служба.

(п. 8 в ред. Федерального закона от 22.08.2004 N 122-ФЗ)

9. Расходы, связанные с перевозкой военнослужащих, граждан, уволенных с военной службы, членов их семей и перевозом личного имущества железнодорожным, воздушным, водным и автомобильным (за исключением такси) транспортом, бронированием мест в гостиницах при направлении военнослужащих в служебные командировки, возмещаются за счет средств Министерства обороны Российской Федерации (иного федерального органа исполнительной власти, в котором федеральным законом предусмотрена военная служба) в порядке, определяемом Правительством Российской Федерации.

(п. 9 в ред. Федерального закона от 22.08.2004 N 122-ФЗ)

10. Обеспечение военнослужащих, проходящих военную службу по призыву, денежными средствами для проезда на всех видах общественного транспорта городского, пригородного и местного сообщения (за исключением такси) в связи с переводом натуральных льгот в денежную форму осуществляется в размерах и порядке, определяемых Правительством Российской Федерации.

(п. 10 введен Федеральным законом от 22.08.2004 N 122-ФЗ)

Статья 21. Право военнослужащего на обжалование неправомерных действий

1. Военнослужащие имеют право на защиту своих прав и законных интересов путем обращения в суд в порядке, установленном федеральными законами и иными нормативными правовыми актами Российской Федерации.

Правительство Российской Федерации устанавливает порядок осуществления расходов военнослужащим, проходящим военную службу по призыву, по уплате государственной пошлины за подачу жалобы в суд по вопросам, связанным с прохождением военной службы.

(в ред. Федерального закона от 22.08.2004 N 122-ФЗ)

2. Неправомерные решения и действия (бездействие) органов военного управления и командиров могут быть обжалованы военнослужащими в порядке, предусмотренном федеральными законами, общевойсковыми уставами и иными нормативными правовыми актами Российской Федерации.

(в ред. Федерального закона от 04.12.2006 N 203-ФЗ)

Статья 22. Судопроизводство в отношении военнослужащих и право на получение юридической помощи. Совершение нотариальных действий с участием военнослужащих и членов их семей

1. Судопроизводство по делам с участием военнослужащих, проходящих военную службу на территории Российской Федерации, осуществляется в соответствии с федеральными законами, а военнослужащих, проходящих военную службу за пределами территории Российской Федерации, кроме того, с учетом общепризнанных принципов, норм международного права и международных договоров Российской Федерации.

2. Военнослужащим обеспечивается право на защиту в порядке, установленном федеральными законами и иными нормативными правовыми актами Российской Федерации.

3. Юридическая помощь оказывается бесплатно:

- органами военного управления и органами военной юстиции в пределах своих функциональных (должностных) обязанностей – всем военнослужащим, гражданам, уволенным с военной службы, и членам их семей по вопросам, связанным с прохождением военной службы;
- органами предварительного следствия и судом, в производстве которых находится уголовное дело.

(в ред. Федерального закона от 24.07.2007 N 214-ФЗ)

Адвокаты оказывают юридическую помощь военнослужащим, проходящим военную службу по призыву, по вопросам, связанным с прохождением военной службы, а также по иным основаниям, установленным федеральными законами, в порядке, определяемом Правительством Российской Федерации.

(в ред. Федеральных законов от 22.08.2004 N 122-ФЗ, от 30.12.2006 N 278-ФЗ)

4. Командиры воинских частей как должностные лица органов исполнительной власти совершают нотариальные действия с участием военнослужащих и граждан, призываемых (поступающих) на военную службу, членов их семей в случаях и порядке, которые установлены федеральными законами и иными нормативными правовыми актами Российской Федерации.

Статья 23. Увольнение граждан с военной службы и право на трудоустройство

1. Военнослужащие – граждане, проходящие военную службу по контракту и не достигшие предельного возраста пребывания на военной службе, не могут быть уволены с военной службы без их согласия до приобретения ими права

на пенсию за выслугу лет, за исключением случаев досрочного увольнения по основаниям, установленным Федеральным законом «О воинской обязанности и военной службе».

(в ред. Федеральных законов от 28.06.2002 N 75-ФЗ, от 11.11.2003 N 141-ФЗ)

Военнослужащие – граждане, общая продолжительность военной службы которых составляет 10 лет и более, нуждающиеся в улучшении жилищных условий по нормам, установленным федеральными законами и иными нормативными правовыми актами Российской Федерации, без их согласия не могут быть уволены с военной службы по достижении ими предельного возраста пребывания на военной службе, состоянию здоровья или в связи с организационно-штатными мероприятиями без предоставления им жилых помещений. При желании указанных военнослужащих получить жилые помещения не по месту увольнения с военной службы они обеспечиваются жилыми помещениями по избранному месту постоянного жительства в порядке, предусмотренном пунктом 14 статьи 15 настоящего Федерального закона.

(в ред. Федеральных законов от 11.11.2003 N 141-ФЗ, от 22.08.2004 N 122-ФЗ)

Военнослужащим – гражданам, общая продолжительность военной службы которых составляет 10 лет и более, подлежащим увольнению с военной службы по достижении ими предельного возраста пребывания на военной службе, состоянию здоровья или в связи с организационно-штатными мероприятиями, в последний год военной службы Министерством обороны Российской Федерации (иным федеральным органом исполнительной власти, в котором федеральным законом предусмотрена военная служба) по желанию военнослужащего – гражданина выдается государственный жилищный сертификат для приобретения жилого помещения на семью в избранном после увольнения с военной службы месте жительства в порядке, определяемом Правительством Российской Федерации.

(в ред. Федерального закона от 11.11.2003 N 141-ФЗ)

2. В случае необоснованного увольнения с военной службы военнослужащих, проходящих военную службу по контракту, причиненные им в связи с этим убытки подлежат возмещению в полном объеме. Причиненный таким увольнением моральный вред подлежит возмещению по решению суда на основании волеизъявления военнослужащего. Указанные военнослужащие восстанавливаются на военной службе в прежней (а с их согласия – равной или не ниже) должности и обеспечиваются всеми видами довольствия, недополученного после необоснованного увольнения. Этот период включается в общую продолжительность военной службы и срок, определенный для присвоения очередного воинского звания.

Восстановление на военной службе необоснованно уволенных с военной службы военнослужащих осуществляется в соответствии с Положением о порядке прохождения военной службы.

3. Военнослужащим – гражданам при увольнении с военной службы по достижении ими предельного возраста пребывания на военной службе, состоянию здоровья или в связи с организационно-штатными мероприятиями выплачивается единовременное пособие при общей продолжительности военной службы:

(в ред. Федерального закона от 11.11.2003 N 141-ФЗ)

- менее 10 лет – в размере 5 окладов денежного содержания;
- от 10 до 15 лет – в размере 10 окладов денежного содержания;
- от 15 до 20 лет – в размере 15 окладов денежного содержания;
- 20 лет и более – в размере 20 окладов денежного содержания.

Размер и порядок выплаты указанного в настоящем пункте единовременного пособия гражданам, уволенным с военной службы по другим основаниям, определяют Правительством Российской Федерации.

Военнослужащим – гражданам, награжденным в период прохождения военной службы государственным орденом (орденами) или удостоенным почетных званий Союза ССР или Российской Федерации, размер единовременного пособия увеличивается на два оклада денежного содержания.

(в ред. Федерального закона от 11.11.2003 N 141-ФЗ)

Военнослужащим – гражданам, проходившим военную службу по призыву, при увольнении с военной службы выплачивается единовременное пособие, равное окладу денежного содержания, а указанным лицам из числа детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей, – пяти окладам денежного содержания.

(в ред. Федеральных законов от 07.08.2000 N 122-ФЗ, от 11.11.2003 N 141-ФЗ, от 27.12.2005 N 191-ФЗ)

4. Военнослужащим – гражданам, проходившим военную службу по контракту, имеющим общую продолжительность военной службы от 15 до 20 лет и уволенным с военной службы по достижении ими предельного возраста пребывания на военной службе, состоянию здоровья или в связи с организационно-штатными мероприятиями без права на пенсию, в течение пяти лет выплачивается ежемесячное социальное пособие в размере:

(в ред. Федерального закона от 11.11.2003 N 141-ФЗ)

- при общей продолжительности военной службы 15 лет – 40 процентов суммы оклада денежного содержания;

- за каждый год свыше 15 лет – 3 процентов суммы оклада денежного содержания.
- Военнослужащим – гражданам, уволенным по тем же основаниям и имеющим общую продолжительность военной службы менее 15 лет, в течение одного года после увольнения сохраняется выплата оклада по воинскому званию.

(в ред. Федерального закона от 11.11.2003 N 141-ФЗ)

Порядок выплаты указанных в настоящем пункте социального пособия и оклада по воинскому званию определяется Правительством Российской Федерации.

5. Гражданам, уволенным с военной службы, и членам их семей устанавливаются следующие дополнительные права на трудоустройство и социальное обеспечение:

- предоставление органами государственной службы занятости населения в первоочередном порядке работы с учетом их специальности в государственных организациях;
- сохранение в течение трех месяцев после увольнения с военной службы за гражданами, работавшими до призыва (поступления) на военную службу в государственных организациях, права на поступление на работу в те же организации, а за проходившими военную службу по призыву – также права на должность не ниже занимаемой до призыва на военную службу;

(в ред. Федерального закона от 09.02.2009 N 1-ФЗ)

- зачет времени военной службы в непрерывный стаж работы в соответствии со статьей 10 настоящего Федерального закона, учитываемый при выплате единовременного вознаграждения за выслугу лет, процентной надбавки к оплате труда, предоставлении социальных гарантий, связанных со стажем работы, если перерыв между днем увольнения с военной службы и днем приема на работу (поступления в образовательное учреждение) не превысил одного года, а ветеранам боевых действий на территории других государств, ветеранам, исполнявшим обязанности военной службы в условиях чрезвычайного положения и при вооруженных конфликтах, и гражданам, общая продолжительность военной службы которых в льготном исчислении составляет 25 лет и более, – независимо от продолжительности перерыва;

(в ред. Федеральных законов от 22.08.2004 N 122-ФЗ, от 24.07.2009 N 213-ФЗ)

- преимущественное право на оставление на работе, на которую они поступили впервые, при сокращении штата работников;
- обеспечение гражданам, уволенным с военной службы с правом на пенсию, по состоянию здоровья или в связи с организационно-штатными мероприятиями,

получения профессионального образования без выплаты им стипендии в период обучения;

(в ред. Федерального закона от 22.08.2004 N 122-ФЗ)

- предоставление гражданам, уволенным после прохождения военной службы по призыву и принятым на прежнее место работы, материальной помощи на первоначальное обустройство хозяйства в порядке, определяемом Правительством Российской Федерации;
- предоставление не позднее месячного срока с момента обращения граждан, уволенных с военной службы, мест для их детей в общеобразовательных и дошкольных образовательных учреждениях и летних оздоровительных лагерях независимо от форм собственности;
- зачет времени военной службы в стаж государственной службы государственного служащего в случае поступления на работу в органы государственной власти, учитываемый при выплате единовременного вознаграждения за выслугу лет, процентной надбавки к оплате труда, предоставлении иных социальных гарантий, связанных со стажем государственной службы, независимо от срока увольнения с военной службы и дня приема на государственную службу.

(в ред. Федерального закона от 22.08.2004 N 122-ФЗ)

Гражданам, проходившим военную службу в районах Крайнего Севера, приравненных к ним местностях и других местностях с неблагоприятными климатическими или экологическими условиями, в том числе отдаленных, где установлены районный коэффициент и процентные надбавки к оплате труда, при поступлении на работу в этих районах и местностях после увольнения с военной службы по достижении ими предельного возраста пребывания на военной службе, состоянию здоровья, в связи с организационно-штатными мероприятиями или окончанием срока военной службы независимо от продолжительности перерыва срок военной службы в календарном исчислении в указанных районах и местностях засчитывается в стаж работы для получения процентных надбавок к оплате труда в порядке, определяемом Правительством Российской Федерации.

Одиноким матерям военнослужащих – граждан, проходящих военную службу по призыву, предоставляется преимущественное право на оставление на работе при сокращении численности или штата работников.

(в ред. Федерального закона от 11.11.2003 N 141-ФЗ)

Абзац утратил силу. – Федеральный закон от 22.08.2004 N 122-ФЗ.

6. В целях обеспечения трудоустройства граждан, уволенных с военной службы, и членов их семей в системе государственной службы занятости населения создаются структуры по их трудоустройству и профессиональному обучению.

7. Гражданам, уволенным с военной службы по достижении ими предельного возраста пребывания на военной службе, состоянию здоровья или в связи с организационно-штатными мероприятиями, имеющим общую продолжительность военной службы 20 лет и более, выплачивается денежная компенсация в размере фактически уплаченных ими земельного налога и налога на имущество физических лиц в порядке и размерах, устанавливаемых Правительством Российской Федерации.

(п. 7 введен Федеральным законом от 22.08.2004 N 122-ФЗ)

Статья 24. Социальная защита членов семей военнослужащих, потерявших кормильца

1. Члены семей погибших (умерших) военнослужащих имеют право на пенсию по случаю потери кормильца, назначаемую и выплачиваемую в соответствии с пенсионным законодательством Российской Федерации.
2. Члены семей военнослужащих, потерявшие кормильца, не могут быть выселены из занимаемых ими жилых помещений без безвозмездного предоставления им другого благоустроенного жилого помещения в случае прекращения членами семей трудовых отношений с соответствующими организациями, за ними после гибели (смерти) военнослужащего сохраняется право на улучшение жилищных условий в соответствии с федеральными законами и иными нормативными правовыми актами Российской Федерации.

Абзац утратил силу. – Федеральный закон от 22.08.2004 N 122-ФЗ.

Ремонт индивидуальных жилых домов, принадлежащих членам семей военнослужащих, потерявшим кормильца, осуществляется по нормам и в порядке, установленном Правительством Российской Федерации.

(в ред. Федерального закона от 22.08.2004 N 122-ФЗ)

3. Утратил силу. – Федеральный закон от 22.08.2004 N 122-ФЗ.
- 3.1. За членами семей военнослужащих (за исключением военнослужащих, участвовавших в накопительно-ипотечной системе жилищного обеспечения военнослужащих), погибших (умерших) в период прохождения военной службы, а также за членами семей граждан, проходивших военную службу по контракту и погибших (умерших) после увольнения с военной службы по достижении ими предельного возраста пребывания на военной службе, состоянию здоровья или в связи с организационно-штатными мероприятиями, общая продолжительность военной службы которых составляет 10 лет и более, сохраняется право на обеспечение жилыми помещениями, которое они приобрели в соответствии с настоящим Федеральным законом до гибели (смерти) военнослужащего или гражданина, уволенного с военной службы.

При этом лицам, указанным в абзаце первом настоящего пункта, жилые помещения предоставляются в первоочередном порядке.

О полномочиях по обеспечению граждан, указанных абзаце третьем пункта 3.1 статьи 24, см. Федеральный закон от 08.12.2010 N 342-ФЗ.

Лица, указанные в абзаце первом настоящего пункта, до 1 января 2005 года принятые органами местного самоуправления на учет в качестве нуждающихся в жилых помещениях, обеспечиваются жилыми помещениями в порядке и на условиях, которые предусмотрены пунктом 2.1 статьи 15 и статьей 15.1 настоящего Федерального закона.

(п. 3.1 введен Федеральным законом от 08.12.2010 N 342-ФЗ)

4. Абзац утратил силу с 1 января 2011 года. – Федеральный закон от 08.12.2010 N 342-ФЗ.

Члены семей военнослужащих, погибших (умерших) в период прохождения военной службы, и члены семей граждан, проходивших военную службу по контракту и погибших (умерших) после увольнения с военной службы по достижении ими предельного возраста пребывания на военной службе, состоянию здоровья или в связи с организационно-штатными мероприятиями, общая продолжительность военной службы которых составляет 20 лет и более, имеют право на компенсационные выплаты по оплате:

(в ред. Федеральных законов от 22.08.2004 N 122-ФЗ, от 08.05.2006 N 66-ФЗ)

- общей площади занимаемых ими жилых помещений (в коммунальных помещениях – жилой площади), а также найма, содержания и ремонта жилых помещений, а собственники жилых помещений и члены жилищно-строительных (жилищных) кооперативов – содержания и ремонта объектов общего пользования в многоквартирных жилых домах;
- коммунальных услуг независимо от вида жилищного фонда;
- установки квартирных телефонов по действующим тарифам, услуг местной телефонной связи, оказанных с использованием квартирных телефонов, абонентской платы за пользование радиотрансляционными точками, коллективными телевизионными антеннами;

(в ред. Федерального закона от 25.12.2009 N 339-ФЗ)

- топлива, приобретаемого в пределах норм, установленных для продажи населению, и его доставки для проживающих в домах, не имеющих центрального отопления.

(в ред. Федерального закона от 25.12.2009 N 339-ФЗ)

Порядок и размеры компенсационных выплат, предусмотренных настоящим пунктом, определяются Правительством Российской Федерации.

(в ред. Федерального закона от 22.08.2004 N 122-ФЗ)

Абзацы восьмой – двенадцатый утратили силу. – Федеральный закон от 22.08.2004 N 122-ФЗ.

За членами семей военнослужащих, потерявшими кормильца, родителями, достигшими пенсионного возраста, и родителями-инвалидами старших и высших офицеров, погибших (умерших) в период прохождения ими военной службы, а также старших и высших офицеров, погибших (умерших) после увольнения с военной службы по достижении ими предельного возраста пребывания на военной службе, состоянию здоровья или в связи с организационно-штатными мероприятиями, имевших общую продолжительность военной службы 20 лет и более, сохраняется право на социальные гарантии по оказанию медицинской помощи, санаторно-курортному лечению, проезду к месту этого лечения и обратно, которыми они пользовались при жизни военнослужащего.

(в ред. Федерального закона от 22.08.2004 N 122-ФЗ)

Родителям, супругам и несовершеннолетним детям военнослужащих, погибших (умерших) при исполнении обязанностей военной службы, предоставляется преимущественное право на социальное и медицинское обслуживание.

(в ред. Федерального закона от 22.08.2004 N 122-ФЗ)

(п. 4 в ред. Федерального закона от 07.05.2002 N 49-ФЗ)

5. За членами семей военнослужащих, погибших (умерших) в период прохождения военной службы, и членами семей граждан, проходивших военную службу по контракту и погибших (умерших) после увольнения с военной службы по достижении ими предельного возраста пребывания на военной службе, состоянию здоровья или в связи с организационно-штатными мероприятиями, за исключением социальных гарантий и компенсаций, указанных в пунктах 2 – 4 настоящей статьи, в течение одного года со дня гибели (смерти) кормильца сохраняются другие социальные гарантии и компенсации, которыми они пользовались при жизни указанных военнослужащих (граждан), если иное не предусмотрено федеральными законами и иными нормативными правовыми актами Российской Федерации.

(в ред. Федерального закона от 22.08.2004 N 122-ФЗ)

6. Абзац утратил силу. – Федеральный закон от 22.08.2004 N 122-ФЗ.

За вдовами (вдовцами) военнослужащих и граждан, уволенных с военной службы, имеющими право на социальные гарантии и компенсации, предусмотренные пунктами 2 – 4 настоящей статьи, указанное право сохраняется до повторного вступления в брак.

(в ред. Федерального закона от 08.12.2010 N 342-ФЗ)

Статья 25. Дополнительные социальные гарантии и компенсации, предоставляемые военнослужащим, исполняющим обязанности военной службы в условиях чрезвычайного положения и при вооруженных конфликтах, и членам их семей

(в ред. Федерального закона от 22.08.2004 N 122-ФЗ)

1. Военнослужащим, постоянно или временно выполняющим задачи в условиях чрезвычайного положения и при вооруженных конфликтах, предоставляются дополнительные социальные гарантии и компенсации, установленные федеральными законами и иными нормативными правовыми актами Российской Федерации.

(в ред. Федерального закона от 22.08.2004 N 122-ФЗ)

2. На членов семей военнослужащих, погибших при выполнении задач в условиях чрезвычайного положения и при вооруженных конфликтах, распространяются социальные гарантии и компенсации, действующие в отношении членов семей военнослужащих, погибших в Великой Отечественной войне.

(в ред. Федерального закона от 22.08.2004 N 122-ФЗ)

Президент
Российской Федерации
Б.ЕЛЬЦИН
Москва, Кремль
27 мая 1998 года
N 76-ФЗ

СЛОВАЧЧИНА

Закон «Про державну службу співробітників органів Поліції, Словацької Розвідувальної служби, Корпусу охорони в'язниць і судів Словацької Республіки та Залізничної поліції»

№ 73/1998 від 17 лютого 1998 року

Автор: Національна Рада Словацької Республіки

ВИД, ПОЧАТОК ТА ЗМІНА ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ

§ 6. Види державної служби

Існують наступні види державної служби:

- а) підготовча державна служба;
- б) постійна державна служба;
- в) проміжна державна служба.

§ 7. Підготовча державна служба

- (1) Підготовча державна служба є підготовкою до постійної державної служби.
- (2) Підготовча державна служба починається з першого дня служби; упродовж підготовчої служби співробітник поліції призначається для виконання функцій кандидата на посаду співробітника поліції. Протягом цього періоду співробітник поліції зобов'язаний пройти тренувальний курс для служби в органах поліції. Термін підготовчої державної служби складає два роки, якщо не передбачено інше.
- (4) Термін підготовчої державної служби може бути подовжений не більше, ніж на один рік у випадку, якщо впродовж терміну підготовчої служби співробітник поліції не зміг пройти тренувальний курс для служби в органах поліції через причини, які від нього не залежали. Під час підготовчої державної служби після закінчення випробувального терміну співробітник поліції бере на себе зобов'язання щодо виконання завдань відповідно до посади, на яку він призначається.

§ 8. Випробувальний термін

Після зарахування на підготовчу державну службу або проміжну державну службу визначається термін випробувального періоду, який має складати не менше, ніж три місяці, але не більше 18-ти місяців. Випробувальний період зараховується до терміну

підготовчої державної служби та терміну проміжної державної служби, і не може додатково скорочуватися або подовжуватися. Терміни, визначені у пункті 3 § 7, вважаються складовими випробувального періоду.

§ 9. Постійна державна служба

- (1) Постійна державна служба є наступним етапом державної служби після закінчення підготовчої державної служби, якщо інше не передбачено.
- (2) Співробітник поліції зараховується на постійну державну службу:
 - а) після закінчення підготовчої державної служби;
 - б) після закінчення проміжної державної служби згідно з пунктом 2 § 10;
 - с) у випадку, якщо співробітник поліції раніше вже зараховувався на постійну державну службу під час служби на попередньому місці згідно з цим законом, і якщо після звільнення пройшло не більше часу, ніж термін його перебування на попередньому місці в якості державного службовця, термін цієї служби зараховується до загального стажу співробітника поліції (§ 20).
- (3) на постійну державну службу також зараховуються співробітники поліції, які раніше вже відслужили не менше двох років в органах поліції, за умов, якщо: після закінчення попередньої служби в органах поліції пройшло не більше часу, ніж термін їх перебування на цій службі; ці працівники відповідають усім кваліфікаційним вимогам для призначення на відповідні посади, і якщо на останніх посадах вони мали позитивні службові характеристики.

§ 10. Проміжна державна служба

- (1) Проміжна державна служба використовується для набуття спеціалістами необхідного досвіду державної служби впродовж тимчасового періоду, який не повинен перевищувати п'яти років. Перебування на проміжній державній службі може час від часу повторюватися.
- (2) Співробітник поліції, який перебував на проміжній державній службі не менше двох років і успішно пройшов тренувальний курс для роботи в органах поліції, може подати письмову заяву і після отримання позитивної оцінки щодо рівня кваліфікації та службових якостей бути зарахованим на постійну державну службу. У такому випадку термін проміжної державної служби зараховується до періоду, зазначеного в пункті 3 § 7.
- (3) Звання працівників поліції, які перебувають на проміжній державній службі, співпадають із званнями працівників поліції на постійній державній службі.

§ 14. Умови та порядок прийому на службу в органи поліції

- (1) На службу в органи поліції за письмовою заявою зараховуються громадяни Словацької Республіки, яким виповнилося 18 років і які відповідають наступним вимогам:
 - а) є добропорядними громадянами;
 - б) характеризуються вірністю і благонадійністю;
 - в) мають рівень освіти, необхідний для призначення на відповідну посаду;
 - г) здатні виконувати службові обов'язки за станом здоров'я, у тому числі психічного, та фізичною підготовкою;
 - е) добре володіють державною мовою 3),
 - ф) проживають на території Словацької Республіки 4).
- (2) З точки зору цього закону, громадянин не може вважатися добропорядним, якщо в минулому він отримувал вирок за навмисне скоєння кримінального злочину або засуджувався до позбавлення волі без права на відстрочку виконання покарання. При здійсненні процедур прийому на державну службу добропорядність громадянина має бути підтверджена нотаріально завіреною копією витягу з реєстру вчинених кримінальних злочинів та осіб, засуджених за ці злочини 5).
- (3) З точки зору цього закону, громадянин не може вважатися благонадійним, якщо він:
 - а) страждає від надмірного вживання алкогольних напоїв 6); або
 - б) вживає інші речовини, що викликають звикання та можуть привести до виникнення залежності від цих речовин 7); або
 - в) відповідно до інших обставин, визначених порядком прийому, не може гарантувати належного виконання обов'язків державної служби; або
 - г) якщо працівник поліції був звільнений з попереднього місця служби з наступних причин:
 1. Під час атестації на відповідність вимогам державної служби він отримувал негативні характеристики за неналежне виконання службових обов'язків;
 2. Якщо він вчинив грубе порушення службової присяги чи службових обов'язків і при цьому залишився на службі, що завдало шкоди важливим інтересам державної служби; або

3. Засуджувався до позбавлення волі за скоєння кримінального злочину без права на відстрочку виконання покарання, або отримувал вироки за навмисне скоєння кримінального злочину, або засуджувався до покарання у вигляді заборони на виконання функцій співробітника поліції;
- (4) Стан здоров'я кандидата на отримання посади в органах поліції має бути підтверджений медичною довідкою, виданою за результатами обстеження громадянина лікарем, що спеціалізується у сфері загальної медицини та перебуває у підпорядкуванні міністерства 7а). Стан здоров'я кандидата підтверджується лікарем, який відповідає за оцінку стану здоров'я кандидатів для служби в органах поліції згідно з вимогами § 222.
- (5) Співробітник поліції впродовж всього терміну служби має дотримуватися вимог громадянства Словацької Республіки та вимог, визначених у підпунктах «а»-«d» та підпункті «f» пункту 1.
- (6) З метою оцінки кандидатів на відповідність умовам вступу на державну службу службове відомство може отримувати наступну інформацію:
 - а) ім'я та прізвище; ідентифікаційний номер (у Словацькій Республіці цей номер присвоюється при народженні і вноситься у свідоцтво про народження – прим. перекл.); титул, науковий ступінь;
 - б) дата та місце народження;
 - в) адреси постійного і тимчасового проживання;
 - г) громадянство та зміни громадянства;
 - д) номер і місце видачі документу, що посвідчує особистість;
 - е) рівень освіти, перелік навчальних закладів, де вчився громадянин;
 - ж) лінгвістичні здібності;
 - з) посада та місце роботи;
 - и) перелік попередніх місць роботи і займаних посад;
 - й) участь у комерційній діяльності;
 - к) коли і де проходив обов'язкову військову службу, інші види служби в збройних силах, корпусі військової безпеки або військовому корпусі; отримані військові звання;
 - л) усі звинувачення у скоєнні кримінальних злочинів;

- m) призначені покарання за протиправні дії або інші адміністративні правопорушення;
 - n) схильність до надмірного вживання алкогольних напоїв та інших речовин, що викликають звикання і виникнення залежності від них.
- (7) На виконання вимог пункту 5, службове відомство має право отримувати та використовувати персональні дані, а також зберігати персональні дані співробітника поліції (пункт 6) упродовж всього терміну його перебування на службі.
- 3) Пункти 1 і 2 § 3 закону № 270/1995 «Про Національну Раду Словацької Республіки» щодо державної мови Словацької Республіки;
 - 4) Закон № 135/1982 «Про повідомлення та реєстрацію місць проживання громадян»;
 - 5) Закон № 311/1999 «Про реєстр вчинених кримінальних злочинів» зі змінами і доповненнями, внесеними згідно з законом № 48/2002;
 - 6) Постанова Національної Ради Словацької Республіки № 219/1996 «Про боротьбу з алкоголізмом, створення і діяльність закладів для утримання хронічних алкоголіків»;
 - 7) Постанова уряду Словацької Соціалістичної Республіки № 206/1988 «Про отрути та деякі інші токсичні речовини», з наступними змінами та доповненнями;
 - 7а) пункт 7 § 11 закону № 576/2004 «Про охорону здоров'я, послуги у сфері охорони здоров'я та про внесення змін і доповнень до деяких законодавчих актів»;
 - 8) Закон № 428/2002 «Про захист персональних даних».

§ 16. Початок служби

- (1) Служба розпочинається з дати, зазначеної в наказі відповідного керівника щодо зарахування громадянина на службу, якщо громадянин вступає на державну службу в цей день та складає службову присягу.
- (2) У наказі відповідного керівника мають бути зазначені:
 - а) ім'я та прізвище, титул, дата народження, ідентифікаційний номер свідоцтва про народження, а також присвоєний реєстраційний номер;
 - б) дата початку служби;
 - в) вид державної служби;
 - г) посада, на яку призначається громадянин, місце розташування закладу державної служби та назва відомства, якому воно підпорядковується;

- д) звання, в якому громадянин буде перебувати на державній службі;
 - е) інформація про рівень оплати праці та ін.;
 - є) термін випробувального періоду;
 - ж) термін служби, якщо громадянин зараховується на проміжну службу;
 - з) кількість робочих годин на тиждень.
- (3) У випадку, якщо дата початку державної служби припадає на вихідний або святковий день, вимога щодо початку служби у зазначений день вважається виконаною, якщо громадянин вступає на державну службу на наступний день після вихідного або святкового дня.
- (4) Служба не розпочинається у випадку, якщо громадянин відмовляється скласти службу присягу або складає її із застереженнями.

§ 17. Службова присяга

При вступі на службу працівник інформаційної служби складає службу присягу наступного змісту:

«Присягаюся у вірності Словацькій Республіці. Я буду чесним, добросовісним і дисциплінованим представником Словацької розвідувальної служби. Я буду виконувати свої службові обов'язки з використанням усіх своїх найкращих здібностей, і під час своєї діяльності буду дотримуватися конституції, конституційних актів, законів та інших обов'язкових до виконання загальнообов'язаних законодавчих актів; я буду захищати конституційний устрій Словацької Республіки та права громадян. Для цього я готовий докласти усіх своїх зусиль та можливостей, навіть якщо це буде пов'язано із загрозою для мого життя. Присягаюся у цьому!»

§ 46. Тимчасове призупинення державної служби

- (1) Співробітник поліції має бути тимчасово відсторонений від державної служби у випадку, якщо його подальше перебування на державній службі може зашкодити важливим інтересам державної служби або не дозволить знайти пояснення його діям, і якщо існують підозри, що він:
- а) грубо порушив свої службові обов'язки, або
 - б) вчинив кримінальний злочин.
- (2) Співробітник поліції може бути тимчасово відсторонений від державної служби на термін, необхідний для пояснення його дій, який не має перевищувати шести місяців. У виняткових випадках цей термін може бути подовжений за рішенням міністра, але не більше, ніж на три місяці. Якщо стосовно співробітника поліції розпочато кримінально-процесуальні дії, він може бути тимчасово відстороне-

ний від державної служби на термін до результативного закінчення кримінально-процесуальних дій. Тимчасове відсторонення співробітника поліції від державної служби припиняється під час його перебування в ув'язненні.

- (5) Під час тимчасового відсторонення від державної служби співробітник поліції не має права носити свою службову форму і службове посвідчення, і в нього також тимчасово вилучаються службовий ідентифікаційний жетон і табельна зброя. У цей період на нього не поширюються зобов'язання щодо несення державної служби та вчинення службових дій в межах і поза межами державної служби. Під час тимчасового відсторонення від державної служби співробітник поліції зобов'язаний дотримуватись інших обов'язків.

СЛУЖБОВА ДИСЦИПЛІНА ТА ДИСЦИПЛІНАРНІ ПОВНОВАЖЕННЯ

§ 47. Службова дисципліна

Службова дисципліна співробітників органів поліції передбачає суворе дотримання обов'язків, визначених конституцією, конституційними актами, законами та іншими обов'язковими до виконання загально-визначеними законодавчими актами, а також службовою присягою, наказами, розпорядженнями, директивами та вказівками керівництва.

§ 48. Основні права та обов'язки офіцера поліції

- (1) Співробітник органів поліції має право на:

- а) створення необхідних умов для належного здійснення державної служби;
- б) отримання заробітної плати за здійснення служби, підвищення рівня заробітної плати під час перебування на державній службі згідно з вимогами цього закону;
- в) підвищення свого професійного рівня;
- г) відмову від надання інформації щодо позиції відповідного службового відомства з певних питань або його інтерпретації певних законодавчих актів, за винятком діяльності, яка згідно зі спеціальним законодавчим актом¹³ відноситься до компетенції відомства, в інтересах якого здійснюється державна служба;
- д) подання у відповідне відомство скарг, що стосуються здійснення державної служби, у тому числі скарг про порушення принципу рівного ставлення, згідно з положеннями §2а.

- (2) Крім прав, які надаються співробітнику поліції відповідно до пункту 1, він також володіє правами, що випливають з інших обов'язкових до виконання загально-визначених законодавчих актів.

(3) Співробітник поліції зобов'язаний:

- а) сумлінно виконувати завдання, поставлені перед ним конституцією, конституційними актами, законами та іншими обов'язковими до виконання загально-визнаними законодавчими актами, а також завдання, що випливають з наказів, розпоряджень, директив та вказівок керівництва, за умови, якщо він був вчасно і належним чином повідомлений про ці завдання;
- б) особисто, вчасно і належним чином здійснювати державну службу;
- в) негайно повідомляти свого керівника про порушення чи недоліки, які можуть завдати шкоди або заважати державній службі, або можуть привести до збитків;
- г) втручатися у випадках, коли існує загроза нанесення шкоди чи збитків, для уникнення яких необхідно вжити термінових заходів; однак, він має право утримуватися від втручання, за наявності певних серйозних обставин, або у випадку, якщо втручання несе у собі серйозний ризик для нього самого або для інших осіб;
- д) під час перебування на державній службі дотримуватися правил службового етикету, з повагою ставитися до державних службовців та ввічливо поводитися з громадянами під час спілкування з питань, пов'язаних із виконанням його службових обов'язків;
- е) утримуватися від дій, які можуть привести до виникнення конфлікту між важливими інтересами державної служби та особистими інтересами; перш за все це стосується недопущення випадків неправомірного використання на власну користь чи на користь інших осіб інформації, отриманої у зв'язку з виконанням службових обов'язків;
- є) під час перебування на державній службі або у вільний від державної служби час утримуватися від дій, які можуть завдати шкоди авторитетові поліції чи знизити рівень довіри до органів поліції;
- ж) дотримуватися вимог службової дисципліни;
- з) під час перебування на державній службі діяти чесно, справедливо і об'єктивно;
- і) надавати поліції персональні дані 8), необхідні для реалізації пов'язаних зі службою прав та обов'язків;
- і') ефективно використовувати час перебування на службі та кожного робочого тижня повністю відпрацьовувати встановлену кількість робочих годин, за

- винятком випадків, коли співробітник поліції отримує дозвіл на відпустку або вихідний;
- й) під час перебування на державній службі бути охайно одягненим та дбати про свій зовнішній вигляд;
 - к) згідно з вимогами § 18 негайно повідомляти свого керівника про родинні стосунки, що виникли під час перебування на службі;
 - л) дотримуватися зобов'язань, що випливають із інших обов'язкових до виконання загальноновизнаних законодавчих актів;
 - м) надавати своєму керівникові документальні свідчення успішного навчання та негайно повідомляти його про всі зміни, пов'язані з навчанням під час перебування на державній службі;
 - н) негайно ознайомити свого керівника з постановою про втрату довіри;
 - о) якнайшвидше повідомити свого керівника про втрату чи крадіжку службового посвідчення або службового ідентифікаційного жетону;
 - п) проходити медичні обстеження та психологічні тести з метою оцінки стану фізичного і психічного здоров'я на відповідність вимогам державної служби;
 - р) розпочинати державну службу одразу після відміни рішення про припинення служби та негайно повідомляти свого керівника про прийняття такого рішення.
- (4) У випадку, якщо співробітник поліції вважає, що наказ, розпорядження, директива чи вказівка його керівника були видані з порушенням вимог обов'язкових до виконання загальноновизнаних законодавчих актів, він зобов'язаний довести цю думку до відома свого керівника. Якщо керівник наполягає на виконанні такого наказу, розпорядження або такої директиви чи вказівки, він має підтвердити це рішення у письмовому вигляді, а його підлеглий зобов'язаний виконати це рішення. Вимога щодо письмового підтвердження втрачає силу, коли зволікання може привести до небезпечних наслідків. Співробітник поліції зобов'язаний відмовитися від виконання наказу, розпорядження, директиви чи вказівки свого керівника у випадку, коли це передбачає вчинення кримінального злочину, а натомість зобов'язаний повідомити про ці обставини керівника вищого рівня підпорядкування.
- (5) Співробітник поліції не може бути членом будь-якої політичної партії чи політичного руху та не має права здійснювати діяльність на їх користь. Ця вимога не поширюється на співробітників органів поліції, зазначених у пункті 2 § 44.

- (6) Під час виконання своїх службових функцій співробітник поліції не має права здійснювати будь-які інші оплачувані функції, займатися комерційною чи іншою оплачуваною діяльністю, входити до складу керівних або контролюючих органів підприємств, установ чи організацій, що займаються комерційною діяльністю. Ця вимога втрачає силу, коли співробітник поліції виконує службові завдання під час короткотермінових або довготривалих секретних операцій, або у випадках, коли зарахування співробітника поліції до складу підприємств, установ чи організацій передбачене законом 13аа). В разі виконання службових завдань під час короткотермінових або довготривалих секретних операцій або у випадках, коли зарахування співробітника поліції до складу підприємств, установ чи організацій передбачене законом 13аа), співробітник поліції не може вступати на службу згідно з цим законом до іншого відомства або органу військової розвідки відповідно до спеціального законодавчого акту 13а).
- (7) Обмеження, встановлені пунктом 6, не поширюються на такі сфери, як надання медичної допомоги у закладах охорони здоров'я державної і недержавної форми власності; наукова діяльність; викладацька і педагогічна діяльність; перекладацька діяльність; журналістська діяльність; літературна діяльність; спортивна і художня діяльність; експертна діяльність; діяльність керівників таборів для дітей та молоді, їх представників з фінансових та медичних питань, керівників підрозділів, вихователів, тренерів та медичних працівників таборів для дітей та молоді; діяльність посередників та арбітрів при укладанні колективних договорів; управління особистою власністю співробітника поліції; управління власністю неповнолітніх дітей співробітника поліції; управління власністю осіб з обмеженою дієздатністю або управління власністю осіб, які були визнані недієздатними; дії співробітника поліції, що входить до складу урядового консультативного органу, або виконання функцій члена виборчого комітету, або функцій члена комітету з питань організації референдуму чи плебісциту про довіру до президента Словацької Республіки; діяльність у складі протестного комітету; діяльність осіб, запрошених до виконання наглядових або контрольних функцій згідно зі спеціальним законом 13аб), виконання функцій у складі органів Управління фінансових ринків 13ас), Фонду захисту вкладів 13ас) або Фонду гарантування інвестицій 13ас); діяльність у складі комітетів з розслідування авіаційних пригод або у сфері оцінки рівня фізичної придатності робітників цивільної авіації. Працівник поліції має право займатися експертною або перекладацькою діяльністю тільки за умови, якщо така діяльність здійснюється в інтересах судів, інших державних органів, органів місцевого управління, автономних регіонів, Національного банку Словацької Республіки 13ад) або Управління фінансових ринків 13ае).

8) Закон № 428.2002 «Про захист персональних даних».

13) Наприклад, Постанова Словацької Національної Ради № 79/1992 «Про Корпус охорони в'язниць і судів» зі змінами і доповненнями, Постанова Національної Ради Словацької Республіки № 171/1993 «Про органи поліції» зі змінами і доповненнями, Постанова Національної Ради Словацької Республіки № 46/1993 «Про Словацьку Розвідувальну службу» зі змінами і доповненнями, внесеними відповідно до Постанови Національної Ради Словацької Республіки № 72/1995, та Постанова Національної Ради Словацької Республіки № 347/1990 зі змінами і доповненнями.

13а) § 7 Закону № 198/1994 «Про військову розвідку»; § 7 та 8 Закону № 370/1997 «Про військову службу» зі змінами і доповненнями.

13аб) Наприклад, підпункт а) пункту 1 § 3 та § 12-18 Закону № 96/2002 «Про контроль фінансових ринків та внесення змін і доповнень до деяких законодавчих актів».

13ас) Наприклад, пункт 7 § 7 та пункти 3 і 14 §10 Постанови № 96/2002.

13ад) Постанова Національної Ради Словацької Республіки № 566/1992 «Про Національний банк Словаччини» зі змінами і доповненнями.

13ае) Постанова № 96/2002.

§ 48а. Декларування майна

- (1) Упродовж терміну служби співробітник поліції зобов'язаний надавати відомості про свою власність, подаючи майнові декларації:
 - а) протягом 30 днів після вступу на службу;
 - б) до 31 березня кожного календарного року;
 - в) у терміни, встановлені міністерством.
- (2) У майновій декларації, що подається у відповідності з підпунктом а) пункту 1, має бути задеклароване майно, яке перебуває у власності співробітника поліції станом на день початку служби. У майновій декларації, що подається відповідно до підпунктів б) і с) пункту 1, має бути задеклароване майно, що перебуває у власності співробітника поліції станом на останній календарний день попереднього місяця перед місяцем, коли подається майнова декларація.
- (3) У майновій декларації мають бути зазначені:
 - а) ім'я, прізвище, дата народження та адреса місця проживання співробітника поліції;

- б) об'єкти нерухомості, легальні підстави для їх придбання, дата та вартість їх придбання^{13а});
 - в) інформація про об'єкти рухомої власності вартістю понад 200,000 словацьких крон, легальні підстави для їх придбання, дата придбання та вартість таких об'єктів;
 - г) інформація про право власності на інше майно вартістю понад 200,000 крон, легальні підстави для придбання такого майна, дата придбання, вартість отримання права власності на це майно та інші об'єкти власності;
 - д) інформація про об'єкти рухомої власності, права власності та інші об'єкти власності вартістю до 200,000 крон, якщо їх загальна вартість перевищує 500,000 крон.
- (11) Якщо керівник має сумніви щодо достовірності або повноти даних, наведених у майновій декларації чи документі про походження джерел фінансування на придбання об'єктів власності, зазначених у майновій декларації, він надає співробітникові поліції письмове розпорядження про внесення додаткової інформації до майнової декларації чи документу про походження джерел фінансування на придбання об'єктів власності, зазначених у майновій декларації. Документ про походження джерел фінансування на придбання об'єктів власності, зазначених у майновій декларації, підтверджується співробітником поліції під присягою. За вимогою керівника співробітник поліції має підтвердити походження джерел фінансування на придбання зазначених у його майновій декларації об'єктів власності, надавши довідку з банку про його рахунки у цьому банку або філіалі іноземного банку, або довідку від банку чи філіалу іноземного банку про надання кредиту, або довідку від страхової компанії про виплати, отримані на основі страхового полісу, або довідку від надавача коштів або інший документ, що підтверджує походження таких коштів. Співробітник поліції зобов'язаний упродовж 30 днів після отримання письмового розпорядження внести до своєї майнової декларації необхідні додаткові дані або надати документи, що засвідчують походження джерел фінансування на придбання об'єктів власності, зазначених у його майновій декларації.
- (12) Порушеннями вимог служби співробітником поліції вважаються:
- а) неподання майнової декларації згідно з пунктом 1;
 - б) наведення завідомо недостовірної або неповної інформації у майновій декларації або у декларації, що підтверджується під присягою відповідно до пунктів 8 та 11;

с) неподання достовірної інформації про придбання нових об'єктів власності.

13а) § 7 Закону №198/1994 «Про військову розвідку», § 7-8 Закону № 370/1007 «Про військову службу» зі змінами та доповненнями.

§ 49. Основи обов'язки керівника

Керівник зобов'язаний:

- а) направляти, організовувати, контролювати та оцінювати здійснення державної служби співробітниками поліції, що перебувають у його підпорядкуванні;
- б) забезпечити для свої підлеглих належний рівень підготовки та освіти, необхідний для здійснення державної служби;
- в) забезпечити своїм підлеглим співробітникам необхідні умови для належного здійснення державної служби і забезпечити виконання ними вимог службової дисципліни;
- в) відзначати зразкове виконання службових обов'язків та пропонувати або робити висновки у випадку порушень службових обов'язків.

§ 51. Заохочувальні заходи дисциплінарного впливу

Заохочувальні заходи дисциплінарного впливу можуть здійснюватися у вигляді:

- а) письмової подяки;
- б) грошової винагороди або подарунка;
- с) дострокового підвищення у званні.

§ 52. Дисциплінарна відповідальність

(1) Дисциплінарна відповідальність настає у випадку порушення співробітником поліції своїх обов'язків, за винятком випадків, коли йдеться про скоєння кримінального злочину або адміністративного порушення.

(2) Дії працівника поліції, пов'язані з порушенням службової дисципліни (далі – порушення службової дисципліни), караються згідно з вимогами цього закону¹⁴.

14) § 10 постанови Словацької Національної Ради «Про адміністративні порушення», зі змінами і доповненнями.

§ 53. Дисциплінарні стягнення

(1) Дисциплінарні стягнення застосовуються у вигляді:

- а) письмової догани;

- b) зменшення розміру оплати праці на 15 відсотків на термін до трьох місяців;
- c) пониження у званні на один ступінь на термін до одного року;
- d) заборона на здійснення певної діяльності;
- e) вилучення окремих предметів.

§ 54. Догана

Дисциплінарні стягнення не застосовуються у випадку, коли після винесення догани співробітник поліції виправив свою поведінку і після скоєння порушення службової дисципліни або адміністративного порушення почав дотримуватися вимог службової дисципліни.

§ 55. Застосування дисциплінарних стягнень

- (1) Порушення співробітником поліції службової дисципліни тягне за собою накладення тільки одного з дисциплінарних стягнень, визначених підпунктами а) і b) пункту 1 § 53;
- (2) Дисциплінарне стягнення у вигляді пониження у званні на один ступінь не застосовується стосовно співробітників поліції, які несуть службу у званні констебля, молодшого лейтенанта чи генерала.

§ 57. (1)

Дисциплінарні стягнення за порушення службової дисципліни мають накладатися не раніше, ніж на наступний день після скоєння дисциплінарного порушення, але не пізніше, ніж через 30 днів після того, як інформація про скоєння порушення службової дисципліни доводиться до відома будь-кого із керівників співробітника поліції, і не пізніше, ніж через один рік після скоєння порушення службової дисципліни. У випадку, якщо дії співробітника поліції, які мають ознаки порушення службової дисципліни, стають предметом розслідування з боку іншого органу, термін у 30 днів, встановлений для накладення дисциплінарного стягнення, починається з дня, коли будь-хто з керівників співробітника поліції дізнається про результати такого розслідування. Такий же термін встановлюється й у випадку, якщо рішення першої інстанції про накладення дисциплінарного стягнення відміняється, а справа про порушення службової дисципліни повертається для додаткового розслідування і прийняття нового рішення.

- (2) Під «іншим органом», зазначеним у пункті 1, маються на увазі правоохоронний орган 15а), адміністративний орган 15b) та орган, призначений керівником для здійснення відповідного розслідування або інспекційної діяльності 15с), але це не може бути орган, який отримав повноваження для прийняття рішень про на-

кладення дисциплінарних стягнень від керівника співробітника поліції, який скоїв порушення службової дисципліни.

- (3) Якщо порушення службової дисципліни мало місце під час перебування співробітника поліції на території іноземної держави, то термін у 30 днів, встановлений для накладення дисциплінарного стягнення, починається з наступного дня після повернення співробітника поліції з-за кордону, якщо будь-хто з керівників співробітника поліції дізнався про такі дії під час його перебування на території іноземної держави. Це положення не поширюється на випадок, зазначений у другому реченні пункту 1.

15a) Пункт 1 § 12 Закону № 141/1961 «Про кримінально-процесуальний процес» зі змінами та доповненнями;

15b) Наприклад, § 1 Закону №71/1967 «Про адміністративний процес».

15c) Постанова Національної Ради Словачької Республіки № 10/1996 «Про контроль у сфері державної служби»; закон №152/1998 «Про позови», закон № 85/1990 «Про право на подання звернень», зі змінами і доповненнями; Постанова Словачької Національної Ради №79/1992 «Про Корпус охорони в'язниць і судів Словачької Республіки».

§ 61. Зняття дисциплінарного стягнення

- (1) Через один рік після накладення дисциплінарного стягнення таке стягнення знімається, а співробітник поліції вважається таким, що не піддавався дисциплінарному стягненню. Якщо дисциплінарне стягнення накладалося у вигляді заборони на здійснення діяльності на термін більше одного року, воно знімається після закінчення терміну дії заборони.
- (2) Керівник, який має відповідні повноваження, може прийняти рішення про зняття дисциплінарного стягнення ще до закінчення терміну, визначеного у пункті 1, за умови, якщо поведінка співробітника поліції під час виконання ним службових обов'язків дає достатньо підстав для зняття з нього дисциплінарного стягнення. Однак, у випадках, коли дисциплінарне стягнення накладається у вигляді пониження у званні на один ступінь або заборони на здійснення діяльності, таке рішення може прийматися не раніше, ніж після закінчення половини терміну дії дисциплінарного стягнення.
- (3) Після зняття дисциплінарного стягнення воно не має згадуватися у службовій характеристиці співробітника поліції чи впливати на оцінку його службової діяльності. Під час кримінального процесу дисциплінарне стягнення, що було зняте, згадується тільки як «зняте дисциплінарне стягнення».

§ 84. Службовий дохід, службові виплати та фінансова компенсація за чергування

- (1) Офіцер поліції на постійній державній службі має право на службовий дохід, що складається з наступних елементів: а) базові виплати, б) надбавка за вислугу років, с) додаткова виплата за звання, d) спеціальна надбавка, е) надбавка за керівництво, f) надбавка за представництво або за виконання тимчасово вакантної функції керівництва, г) спеціальна додаткова виплата, h) додаткова виплата за службу в несприятливих та шкідливих для здоров'я умовах, і) додаткова виплата за підготовку кандидатів у офіцери поліції, j) додаткова виплата за догляд за ввіреною поліцейською собакою або поліцейським конем, k) додаткова виплата за утримання й водіння поліцейського автомобіля чи моторного катера, l) додаткова виплата за виконання робіт із занурюванням, m) додаткова виплата за службу у змінах, n) додаткова виплата за виконання обов'язків служби на додаток до основних годин тижневої служби, o) додаткова виплата за виконання обов'язків служби в нічні години, p) додаткова виплата за виконання обов'язків служби по суботах і неділях, r) додаткова виплата за виконання обов'язків служби у офіційні святкові дні, s) інші службові виплати, t) винагорода.
- (2) Службові виплати складаються з елементів службових доходів, визначених у пункті 1, підпунктах а – m та o – r; ця норма не застосовується, якщо це додаткова виплата відповідно до §98 – 101 та фінансові компенсації за чергування згідно з §103, коли службова платня складається з елементів, визначених у пункті 1, підпунктах а – m.
- (3) Офіцер поліції має право, відповідно до умов і в межах положень цього Закону та додатково до службового доходу, на фінансову компенсацію за перебування в резерві.

§ 135. Захист здоров'я та безпека

- (1) Відповідальність за безпеку та захист здоров'я співробітників органів поліції під час виконання ними службових обов'язків несе відповідне службове відомство.
- (2) У першу чергу службове відомство зобов'язане:
- а) створити належні умови для забезпечення безпеки та збереження здоров'я співробітників при здійсненні ними державної служби;
 - б) направляти та координувати заходи з постійного підвищення рівня безпеки та захисту здоров'я співробітників, захисту технічного обладнання і робочого середовища, пов'язаних із здійсненням державної служби; здійснювати постійний контроль за діяльністю з виконання відповідних завдань та виправлення виявлених недоліків і порушень;

- c) виявляти та ліквідувати причини, що можуть призвести до нещасних випадків при виконанні службових обов'язків та виникнення професійних захворювань; вести облік нещасних випадків і випадків професійних захворювань; повідомляти про них відповідні органи та вживати відповідні запобіжні заходи;
- d) здійснювати постійний моніторинг та оцінку ризиків, пов'язаних із здійсненням державної служби, і за результатами такої оцінки здійснювати перегляд спеціального законодавчого акту щодо забезпечення співробітників індивідуальними засобами захисту, контролювати їх використання, створити умови для їх підтримки у належному робочому стані;
- e) відповідно до вимог спеціального законодавчого акту забезпечити наявність достатньої кількості миючих засобів, засобів для чищення та дезінфекції, а також лікувально-профілактичних напоїв;
- f) дозволити профспілковому органу, що має відповідний досвід і кваліфікацію, здійснювати контроль за виконанням завдань у сфері захисту здоров'я під час здійснення державної служби, а також брати участь у розслідуванні обставин і причин нещасних випадків на службі та виникнення професійних захворювань;
- g) інформувати співробітників органів поліції про чинні норми і рішення у сфері захисту здоров'я під час виконання службових обов'язків, здійснювати постійний контроль за дотриманням цих норм і рішень, здійснювати облік тренувальних заходів та перевірку отриманих знань і навичок;
- h) забезпечити дотримання правил протипожежної безпеки, а також реалізацію своїх наказів, заборон та вказівок з цих питань; забезпечувати постійний контроль за їх виконанням;
- i) забезпечити заборону паління у місцях виконання службових обов'язків.

§ 136. Співробітник поліції зобов'язаний турбуватися про свою безпеку і здоров'я під час виконання службових обов'язків. Крім того, він зобов'язаний:

- a) дотримуватися встановлених правил безпеки, пов'язаних із здійсненням державної служби, дотримуватися вимог протипожежної безпеки;
- б) брати участь у тренувальних заходах, що здійснюються в інтересах підвищення рівня безпеки і захисту здоров'я під час виконання службових обов'язків, складати відповідні екзамени та проходити медичні обстеження;
- в) негайно повідомляти свого керівника про порушення і недоліки, які несуть у собі ризик для безпеки і здоров'я під час виконання службових обов'язків;

- г) не вживати алкогольних напоїв та інших речовин, що приводять до звикання і виникнення залежності від них, а також під час виконання службових обов'язків не вживати продуктів харчування чи медичних препаратів, що містять у собі алкоголь або вищезазначені речовини; не приступати до виконання службових обов'язків у стані алкогольного сп'яніння, дотримуватися заборони на паління у місцях виконання службових обов'язків. Якщо це необхідно з точки зору важливих інтересів державної служби, міністр може дозволити вживання алкоголю, продуктів харчування чи медичних препаратів із вмістом алкоголю;
- д) під час виконання службових обов'язків проходити тест на наявність парів алкоголю у повітрі, що видихається, або проходити інше обстеження, яке проводиться за наказом керівника з метою виявлення в організмі співробітника поліції алкоголю чи інших речовин, що викликають звикання;
- е) під час виконання службових обов'язків дотримуватися вимог щодо застосування засобів захисту та спеціального обладнання індивідуального захисту;
- є) суворо дотримуватися вимог безпеки, пов'язаних із збереженням та використанням зброї, бойових засобів та іншого обладнання; дотримуватися правил протипожежної безпеки.

§ 141. Умови виконання службових обов'язків

- (1) Керівник створює для офіцера поліції умови для належного та, наскільки це можливо, безпечного несення служби. (2) Керівник зобов'язаний, перш за все: а) довести до відома офіцерів поліції внутрішні правила та інформацію, необхідні для належного виконання служби, б) приділяти увагу постійному навчанню офіцерів поліції, с) організувати медичне обслуговування офіцерів поліції, забезпечувати приміщення і обладнання медичних закладів, d) утримувати, обслуговувати та поліпшувати санітарно-гігієнічні засоби, е) приділяти увагу зовнішньому вигляду, модифікації та удосконаленню робочих місць, f) організувати розміщення офіцерів поліції, g) створити умови для задоволення культурних, розважальних і навчальних вимог та інтересів офіцерів поліції, h) організувати харчування для офіцерів поліції всіх змін, відповідно до принципів здорового харчування, безпосередньо у приміщенні несення служби або поблизу нього. Він не має такого зобов'язання стосовно офіцерів поліції, яких відправлено у відрядження, та якщо це не визначено умовами несення служби, i) організувати харчування відповідно до пункту h) з наданням офіцеру поліції гарячого основного блюда, включаючи відповідний напій, протягом однієї зміни у поліцейському закладі харчування, у відповідному за-

кладі іншого роботодавця або за допомогою юридичної чи фізичної особи, яка має право діяти в якості посередника при наданні послуг з харчування, які він забезпечує через юридичну чи фізичну особу, уповноважену на здійснення послуг харчування. З метою організації харчування, зміною вважається несення служби довше ніж чотири години. Якщо зміна триває більше ніж 11 годин, але не більше ніж 12 годин, керівник може організувати додатковий прийом гарячого блюда; однак для зміни, що триває більше ніж 12 годин, він зобов'язаний це зробити. Якщо зміна триває більше ніж 17 годин, керівник може організувати надання третього гарячого блюда,

ж) компенсувати харчування відповідно до пунктів h) та і) у розмірі 65 % від вартості гарячого основного блюда, максимум до 65 % грошового забезпечення, що надається на службове відрядження строком від 5 до 12 годин згідно зі спеціальним статутом, а також забезпечувати компенсації відповідно до спеціального статуту, к) організувати обладнання місця для виконання обов'язків служби у нічні години аптечкою, включаючи забезпечення обладнанням для виклику невідкладної медичної допомоги.(3) Керівник може забезпечити офіцеру поліції фінансову компенсацію тільки у розмірі, визначеному в пункті 2, буква ж), якщо зобов'язання керівника щодо організації харчування для офіцера поліції виключено умовами несення служби або керівник може не організувати харчування згідно з вимогами пункту 2, підпунктів h – j.(4) У колективній угоді (можливо) змінювати умови, згідно з якими керівник забезпечуватиме офіцера поліції харчуванням протягом періоду ускладнення умов служби, б) збільшити кількість офіцерів поліції, для яких керівник організує харчування.

31) Закон №119/1992 із змінами та доповненнями;

32) Постанова Національної Ради Словачької Республіки №152/1994 «Про соціальний фонд та внесення змін і доповнень до закону №286/1992 «Про прибутковий податок» із змінами і доповненнями.

§ 147. Спеціальні умови для здійснення державної служби співробітниками поліції
жіночої статі

- (1) Співробітниця поліції має право не виконувати службові обов'язки, які можуть нести у собі загрозу для її здоров'я чи організму;
- (2) Співробітниця поліції, яка перебуває у стані вагітності, не може призначатися на посаду або виконувати певні службові обов'язки, які, за висновком медичної довідки, можуть загрожувати її власному здоров'ю чи здоров'ю майбутньої дитини; ця вимога продовжує діяти впродовж дев'яти місяців після народження дитини.

§ 160. Загальна відповідальність співробітника поліції

- (1) Співробітник поліції несе перед службовим відомством відповідальність за шкоду, завдану відомству в результаті порушення своїх обов'язків під час здійснення державної служби або за обставин, безпосередньо пов'язаних із державною службою. Службове відомство зобов'язане у письмовій формі повідомити співробітника поліції про відповідальність за вчинені ним порушення та завдану шкоду, за винятком випадків, зазначених у §§ 164-165.
- (2) Відповідальність співробітника поліції перед службовим відомством настає у випадках:
 - a) завдання шкоди;
 - b) порушення зобов'язань щодо здійснення державної служби та виконання службових завдань, або за обставин, безпосередньо пов'язаних із здійсненням державної служби або виконанням службових завдань;
 - c) наявності причинного зв'язку між порушенням зобов'язань та завданням шкоди;
 - d) неумисного порушення;
 - e) наявності між співробітником поліції і відповідним відомством правових відносин, які існують не у зв'язку із здійсненням державної служби.

§ 173. Загальна відповідальність службового відомства

- (1) Якщо у результаті порушення правових зобов'язань співробітників поліції завдано шкоди у зв'язку із здійсненням державної служби або через обставини, безпосередньо пов'язані із державною службою, відповідальність за це несе службове відомство.
- (2) Службове відомство також несе перед співробітником поліції відповідальність за шкоду, завдану йому керівником у результаті порушення правових зобов'язань під час виконання службових завдань.
- (3) Якщо під час здійснення службових дій здоров'ю співробітника поліції завдано шкоди з боку іншої особи, яка намагалася чинити спротив цим діям, постраждалий має право на відшкодування у розмірі, що вдвічі перевищує розмір завданої шкоди.
- (4) Співробітник поліції має право на пропорційне відшкодування шкоди, завданої його здоров'ю у результаті дій іншої особи під час здійснення державної служби.

§ 189. Припинення служби

Служба припиняється у зв'язку із:

- a) достроковим припиненням випробувального терміну;
- b) звільненням зі служби;
- c) звільненням із займаної посади;
- d) позбавленням звання;
- e) завершенням проміжної державної служби;
- f) смертю співробітника поліції;
- g) заборонаю на здійснення функцій співробітника поліції.

**Демократичний цивільний
контроль над сектором безпеки:
актуальні джерела**

Неофіційний переклад окремих актів:
Ж. Дьоміна, Л. Поляков

Підписано у друк 15.07.2011 р.
Наклад 500 екз.
Комп'ютерна верстка – О. Кочергіна

Київ-2011

© Центр досліджень армії,
конверсії та роззброєння, 2011